ANDRÉ MALRAUX

SPERANȚA

...Și istoria, aici, nu este un simplu spectacol — și nici o simplă fatalitate. Fiecare eveniment este pentru noi un prilej de alegere — și sentimentul exaltant al eficacității umane nu părăsește personajele, nici măcar în momentele cele mai grele: este semnificativ că romanul înfrîngerii republicanilor din Spania se intitulează Speranța. Malraux este legat de istorie printr-un sentiment instinctiv, aproape biologic, care nu are echivalent în literatura noastră...

GAETAN PICON

Panorama de la nouvelle litterature francaise

EDITURA PENTRU
LITERATURA UNIVERSALĂ

andré malraux

speranța

EDITURA

PENTRU

LITERATURĂ UNIVERSALĂ

BUCUREȘTI, 1968

andré malraux

Din volumul

ANDRÉ MALRAUX

R O M A N S

Bibliothèque de la Pléiade

speranța

ÎN ROMÂNEȘTE DE
ION MIHĂILEANU

COPERTA DE ION STATE

PARTEA ÎNTÎI

Iluzia lirică

I. — *ILUZIA LIRICĂ*

I

I

Un huruit de camioane încărcate cu puști acoperea Madridul încordat în noaptea de vară. De mai multe zile, organizațiile muncitorești anunțau iminența rebeliunii fasciste, pătrunderea coloanei a V-a în cazărmi, transportul de muniții. Acum Marocul era ocupat. La ora unu noaptea, guvernul hotărîse în sfîrșit să împartă arme poporului; la ora trei, legitimația sindicală dădea drept la arme. Era și timpul: știrile telefonice din provincii, optimiste de la miezul nopții pînă la ora două, începeau să se schimbe.

Centrala telefonică de la Gara de Nord chema gările una după alta. Ramos, secretarul sindicatului feroviarilor, și Manuel, însărcinat să-l ajute în acea noapte, conduceau operația. Cu excepția Navarrei, cu legătura întreruptă, răspunsul fusese sau: Guvernul e stăpîn pe situație, sau: organizațiile muncitorești controlează orașul așteptînd instrucțiunile guvernului. Dar dialogul începuse să fie altul:

— Alo, Huesca?

— Cine e la telefon?

— Comitetul muncitoresc din Madrid.

— Nu pentru mult timp, scîrnăviilor! *Arriba España*[1].

Pe perete, prinsă în pioneze, ediția specială (ora 7 seara) a ziarului *Claridad*: pe șase coloane „La arme, tovarăși!“

— Alo, Avila? Ce mai e pe la voi? Aici gara.

— Las-că-ți arătăm noi, nemernicule. Trăiască Domnul Nostru Isus Hristos[2]!

— Pe curînd. *Salud*[3]!

Ramos fusese chemat de urgență.

Liniile din Nord se îndreptau către Saragosa, Burgos și Valladolid.

— Alo, Saragosa? Comitetul muncitoresc al gării?

— Împușcat. Cum o veți păți și voi în curînd. *Arriba España!*

— Alo, Tablada? Aici Madrid-Nord, responsabilul Sindicatului.

— Telefonează la închisoare, pui de lele! O să te scoatem noi de urechi afară.

— Ne întîlnim pe Alcala, a doua bodegă la stînga.

Cei de la centrala telefonică se uitau la mutra de gangster jovial și cîrlionțat a lui Ramos.

— Alo, Burgos?

— Aici comandantul.

Nu mai exista șef de gară. Ramos agăță receptorul.

Un telefon suna:

— Alo, Madrid? cine sînteți?

— Sindicatul transporturilor feroviare.

— Aici, Miranda. Gara și orașul sînt ale noastre. *Arriba España!*

— Dar Madridul e al nostru. *Salud!*

---

[1] Trăiască Spania (salutul fasciștilor spanioli). *(Notele aparțin traducătorului.)*

[2] Slogan al fasciștilor spanioli.

[3] Salutare!

Nu se mai putea deci conta pe ajutoare din Nord, afară de cele venite prin Valladolid. Rămîneau Asturiile.

— Alo, Oviedo? Cine e la telefon?

Ramos începea să fie prudent.

— Delegatul gării.

— Aici Ramos, secretarul Sindicatului. Ce mai e pe la voi?

— Colonelul Aranda e credincios Guvernului. Dar la Valladolid treburile nu merg prea bine; trimitem trei mii de mineri înarmați ca să-i sprijinim pe ai noștri.

— Cînd?

Un bocănit de puști, lîngă Ramos, care nu mai auzi nimic.

— Cînd?

— Imediat.

— *Salud!*

„Urmărește trenul cu telefonul“, spuse Ramos lui Manuel. Chemă Valladolidul:

— Alo, Valladolid? Cine-i la telefon?

— Delegatul gării.

— Care e situația?

— Ai noștri sînt stăpîni pe cazărmi. Așteptăm întăriri de la Oviedo: faceți tot ce e cu putință să ajungă cît mai devreme. N-aveți însă grijă; ne vom descurca. Dar voi?

Se cînta în fața gării. Ramos nu-și mai auzea glasul.

— Cum? întreba Valladolid.

— E-n regulă. E-n regulă.

— Trupele s-au răsculat?

— Încă nu.

Valladolid întrerupsese.

Puteau fi deviate pe acolo toate ajutoarele din Nord.

Ascultînd tot soiul de întîmplări cu macazuri, pe care nu prea le înțelegea, trăgînd în piept mirosul de carton de birou, de fier și de fum de gară (prin ușa deschisă pătrundea căldura nopții), Manuel nota apelurile diferitelor orașe. Afară, zgomotul cîntecelor și al paturilor de pușcă; de aceea îi punea mereu să repete (fasciștii închideau pur și simplu telefonul). Trecea pozițiile pe harta căilor ferate: Navarra,

întreruptă; tot estul golfului Biscaya, Bilbao, Santander, San-Sebastian, credincioase, dar o întrerupere la Miranda. În cealaltă parte, Asturiile, Valladolid, credincioase. Și, tot timpul, țîrîitul telefonului.

— Alo. Aici Segovia. Cine sînteți?

— Delegatul Sindicatului, spuse Manuel, privindu-l întrebător pe Ramos. De fapt, ce era el?

— Las' că te jugănim noi!

— Nici n-o să se bage de seamă. *Salud!*

Acum sunau chiar gările fasciste: Sarracin, Lerma, Aranda del Duero, Sepulveda, din nou Burgos. De la Burgos la Sierra, amenințările ajungeau mai iute ca trenurile cu ajutoare.

— Aici Ministerul de Interne. Centrala din Nord? Înștiințați gările că garda civilă și garda de asalt sînt de partea guvernului.

— Aici Madrid-Sud. Care e situația în Nord, Ramos?

— Se pare că sînt stăpîni pe Miranda și pe o bună parte mai la sud. Trei mii de mineri se îndreaptă spre Valladolid: vor veni întăriri pe acolo. Dar la voi?

— Gările din Sevilla și Grenada sînt în mîna lor. Celelalte rezistă.

— Cordoba?

— Nu se știe; acolo unde gările sînt în mîna lor, se duc lupte la periferii. Bătălie serioasă la Triana. Ca și la Pennaroya. Dar mă uimește ce-mi spui despre Valladolid: nu e în mîna lor?

Ramos schimbă telefonul și sună:

— Alo, Valladolid? Cine-i acolo?

— Delegatul gării.

— Da?... Ni s-a spus că fasciștii s-ar afla la voi.

— Eroare. Totul e în regulă. Și la voi? Soldații s-au răsculat?

— Nu.

— Alo, Madrid-Nord? Cine-i la telefon?

— Responsabilul Transporturilor.

— Aici Tablada. N-ai sunat tu aici?

— Ni s-a spus că ați fost împușcați, că sînteți la zdup și nu mai știu ce.

— Ba noi am scăpat. Fasciștii au fost băgați acolo. *Salud!*

— Aici Casa Poporului. Comunicați tuturor gărilor credincioase nouă că guvernul, sprijinindu-se pe milițiile populare, e stăpîn la Barcelona, Murcia, Valencia, Malaga, pe întreaga Estramadura și pe întregul Oriente.

— Alo! Aici Tordesillas. Cine-i la telefon?

— Consiliul muncitoresc din Madrid.

— Ticăloșii de teapa ta au fost împușcați. *Arriba España!*

Medina del Campo, același dialog. Linia Valladolidului rămînea singura mare linie de comunicație cu Nordul.

— Alo, Leon? Cine-i la telefon?

— Delegatul Sindicatului. *Salud!*

— Aici Madrid-Nord. A trecut trenul minerilor din Oviedo?

— Da.

— Știi pe unde se află?

— Cred că spre Mayorca.

La Madrid, în stradă, același vuiet al cîntecelor și paturilor de pușcă.

— Alo, Mayorca? Aici Madrid. Cine-i la telefon?

— Cine sînteți?

— Consiliul muncitoresc din Madrid.

Legătura fu brusc întreruptă. Atunci? unde se afla trenul?

— Alo, Valladolid? Sînteți siguri că rezistați pînă la sosirea minerilor?

— Absolut siguri.

— Mayorca nu răspunde!

— N-are nici o importanță.

— Alo, Madrid? Aici Oviedo. Aranda s-a răsculat chiar acum, se dau lupte.

— Unde e trenul minerilor?

— Între Leon și Mayorca.

— Păstrați legătura!

Manuel chema la telefon. Ramos aștepta.

— Alo, Mayorca? Aici Madrid.

— Cine?

— Consiliul muncitoresc. Cine-i la telefon?

— Șeful de centurie al falangelor spaniole. Trenul vostru a trecut, idioților. Toate gările sînt în mîna noastră pînă la Valladolid; de la miezul nopții Valladolid e în mîna noastră. Pe minerii voștri îi așteptăm noi cu mitralierele. Aranda s-a descotorosit de ei. Pe curînd!

— Pe cît mai curînd!

Una după alta, Manuel chemă toate gările între Mayorca și Valladolid.

— Alo, Sepulveda? Aici Madrid-Nord. Comitetul muncitoresc.

— Trenul vostru a trecut, tembelilor. Sînteți cu toții niște pi..., vă jugănim noi săptămîna asta!

— Contradicție fiziologică. *Salud!*

Telefonul suna mereu.

— Alo, Madrid. Alo! Alo! Madrid? Aici Navalperal de Pinares. Gara. Am ocupat din nou satul. Fasciștii, da, dezarmați, la zdup. Dați de veste. Ei telefonează din cinci în-cinci minute pentru a afla dacă orașul e în continuare în mîna lor. Alo! Alo!

— Ar trebui să răspîndim pretutindeni știri false, spuse Ramos.

— Le vor controla.

— Oricum, asta o să le dea de furcă.

— Alo, Madrid-Nord? Aici U.G.T.[1] Cine-i la telefon?

— Ramos.

— Ni se spune că sosește un tren de fasciști cu armament perfecționat. Cică ar coborî de la Burgos. Tu știi ceva?

[1] *Unión General de Trabajadores*: Uniunea Generală a Muncitorilor.

— Am fi aflat, toate gările sînt ale noastre pînă la Sierra. Trebuie să fim totuși prevăzători. O clipă.

„Cheamă Sierra, Manuel."

Manuel chemă gările una după alta. Ținea în mînă o riglă și părea că bate tactul. Întreaga Sierra era credincioasă guvernului. Chemă centrala Poștelor: aceleași informații. Dincoace de Sierra, ori fasciștii nu încercaseră nimic, ori erau bătuți.

Totuși stăpîneau jumătate din Nord. În Navarra, Mola, fostul șef al Siguranței din Madrid; împotriva Guvernului, trei pătrimi din armată, ca de obicei. De partea guvernului, garda de asalt și poporul, poate garda civilă.

— Aici U.G.T. Ramos la telefon?

— Da.

— Ce-i cu trenul?

Ramos relată pe scurt.

— Și în general? întrebă la rîndul său.

— Bine. Foarte bine. Afară de Ministerul de Război. La ora șase spuneau că totul e pierdut. Au fost sfătuiți să nu se piardă cu firea, ei pretind că milițienii o vor șterge. Nu ne pasă de poveștile lor: abia te aud, atît de tare cîntă tipii în stradă...

În receptor, Ramos auzi cîntecele, care se amestecau cu cele din gară.

Deși cu siguranță atacul izbucnise pretutindeni la aceeași oră, parcă se apropia o armată în marș: gările ocupate de fasciști erau din ce în ce mai aproape de Madrid; și totuși, atmosfera era atît de încordată de cîteva săptămîni, iar mulțimea atît de neliniștită din cauza unui atac pe care ar fi trebuit poate să-l înfrunte neînarmată, încît noaptea asta de război părea o imensă eliberare.

— Rabla ta de mașină e tot aici? întrebă Ramos pe Manuel.

— Da.

Încredință centrala unuia din responsabilii gării. Cu cîteva luni mai înainte, Manuel cumpărase de ocazie o mașină rablagită pentru a merge la ski în Sierra. În fiecare duminică, Ramos o folosea pentru propagandă. În noaptea asta, Manuel o pusese din nou la dispoziția partidului comunist și lucra iarăși împreună cu tovarășul său Ramos.

— Nu va fi un nou 1934! spuse acesta. Să dăm o fugă la Tetuan de las Victorias.

— Unde e?

— Quatro Caminos.

La trei sute de metri fură opriți de primul post de control.

— Actele.

Actele, adică legitimația sindicală. Manuel nu purta asupra lui carnetul de membru al partidului comunist. Lucrînd la studiourile de cinema (era inginer de sunet), și adoptînd un vag stil montparnasian, își închipuia că scăpase de burghezie din punct de vedere vestimentar. Numai sprîncenele stufoase, pe fața sa oacheșă, regulată și puțin cam butucănoasă, îi dădeau un aer cît de cît proletar. De altfel, milițienii aruncaseră doar o privire, că și recunoscuseră capul hilar și creț al lui Ramos. Automobilul plecă din nou, după bătăile pe umăr, pumnii ridicați și *Salud*-uri: în noapte domnea fraternitatea.

Și totuși, lupta între socialiștii de dreapta și de stînga, opoziția lui Caballero față de posibilitatea unui minister Prieto, nu fuseseră simple fleacuri în aceste ultime săptămîni... La al doilea control, cei de la F.A.I.[1] predau un tip suspect muncitorilor de la U.G.T., vechii lor adversari. E bine, își spuse Ramos. Împărțirea armelor nu se sfîrșise: sosea un camion încărcat cu puști.

— Parcă ar fi niște pingele, spuse Ramos.

În adevăr, nu se zărea decît stratul de lac pe lemnul puștii.

— Adevărat, spuse Manuel: niște fingele.

— Ce ai de te bîlbîi?

— Mi s-a spart un dinte cînd mîncam. Limba n-are grijă decît de asta. Nu-i pasă de antifascism.

— Ce mîncai?

— O furculiță.

Niște siluete îmbrățișau puștile pe care tocmai le primiseră, ocărîte de altele ce așteptau în umbră, înghesuite ca niște chibrituri. Treceau femei cu coșurile pline de gloanțe.

---

[1] *Federación Anarquista Iberica*: Federația Anarhistă Iberică.

— Era și timpul, spuse o voce. De cînd îi tot așteptăm pe ăștia să se năpustească asupra noastră!

— Eram sigur că Guvernul îi va lăsa să ne zdrobească...

— Nu te sinchisi: au să vadă ei că sînt pe dric. Haită de nemernici!

— În noaptea asta poporul e *sereno*[1] la Madrid...

La fiecare cinci sute de metri, alt control: automobilele fasciste cu mitraliere străbăteau orașul. Și mereu aceiași pumni ridicați și aceeași fraternitate. Și mereu gestul straniu al celor de gardă, care nu se săturaseră încă să-și pipăie puștile: fără puști de un secol.

Sosind, Ramos aruncă țigara și o strivi cu piciorul.

— Nu mai fuma.

Dispăru în grabă, reveni după zece minute, urmat de trei tovarăși. Toți duceau pachete învelite în ziare, legate cu sfori.

Manuel își aprinsese liniștit o altă țigară.

— Stinge țigara, spuse Ramos, calm: e dinamită.

Băieții așezară pachetele, jumătate pe bancheta din față, jumătate la spate, și intrară înapoi în casă. Manuel se depărtase de locul său pentru a strivi țigara cu piciorul, fără a o arunca. Se uită la Ramos cu o mutră supărată.

— Ce-i? Ce te-a apucat? îl întrebă acesta.

— Îmi calci pe nervi, Ramos.

— Perfect! Acum haidem!

— Nu putem găsi altă rablă? Pot să conduc și alta.

— Aruncăm podurile în aer, începem cu cel de la Avila. Ducem cu noi dinamita, va fi expediată numaidecît unde trebuie, Peguerinos etc. N-ai de gînd să pierzi două ore, nu? Rabla asta, știm cel puțin că merge.

— Da, spuse Manuel, consimțind cu amărăciune.

Nu ținea atît de mult la rablă cît la accesoriile ei încîntătoare. Automobilul plecă din nou. Manuel în față, Ramos în spate, cu un pachet de grenade strîns lipit de burtă. Și deodată, Manuel își dădu seama că mașina aceasta îi devenise indiferentă. Mașina nu mai exista; exista numai acea noapte

[1] Calm.

încărcată cu o speranță tulbure și fără margini, noaptea în care fiecare om avea ceva de făcut pe pămînt. Ramos auzea o tobă îndepărtată ca pe bătaia inimii lui.

La fiecare cinci minute erau opriți la control.

Milițienii, dintre care mulți nu știau să citească, îi băteau pe umăr pe cei din mașină îndată ce-l recunoșteau pe Ramos; cum îl auzeau pe acesta strigînd: „Nu fumați !“, văzînd mașina încărcată de pachete, începeau să țopăie de bucurie: dinamita era vechea armă romantică a Asturiilor.

Automobilul pornea iar.

La Alcala, Manuel acceleră. La dreapta sa, un camion al F.A.I.-ului, plin de muncitori înarmați, viră brusc la stînga. În noaptea asta, toate mașinile mergeau cu optzeci pe oră. Manuel încercă să evite camionul, simți mașinuța sa ușoară înălțîndu-se de pe sol și-și spuse: „S-a sfîrșit!“

Cînd își veni în fire, era lungit pe burtă printre pachetele de dinamită care, din fericire, se rostogoleau pe trotuoar ca niște castane. Sub obrazul lui sîngele strălucea, luminat de becul electric; nu-l durea nimic, îi sîngera nasul, și-l auzea pe Ramos urlînd: „Nu fumați, tovarăși !“ Urlă și el, se întoarse în sfîrșit și-și văzu prietenul, cu picioarele rășchirate, cu șuvițele răsucite căzîndu-i pe față, strîngînd cu îndîrjire grenadele la burtă, înconjurat de oameni cu puști care se învîrteau în jurul pachetelor neîndrăznind să le atingă. La mijloc, un chiștoc aruncat de Ramos (care profitase de faptul că se afla singur în spate, pentru a-și aprinde încă o țigară) ardea consumîndu-se singur. Manuel îl stinse cu piciorul. Ramos îi puse să înșiruie pachetele unul peste altul de-a lungul zidului. Cît despre rabla de mașinuță, ce să mai vorbim !...

Un megafon urla: *Trupele rebele se îndreaptă spre centrul Barcelonei. Guvernul e stăpîn pe situație.*

Manuel ajuta la aranjarea pachetelor. Ramos, întotdeauna atît de activ, nu făcea nici o mișcare.

— Ce aștepți de nu dai o mînă de ajutor?

„Alo! Trupele rebele se îndreaptă spre centrul Barcelonei.“

— Nu pot mișca brațul, zdruncinătura a fost prea puternică. O să treacă. Să oprim prima mașină liberă și să plecăm.

II

Prin boarea răcoroasă a străzii, deasupra Barcelonei, mijeau zorii unei adevărate zile de vară. În bodega strîmtă, ce rămăsese deschisă toată noaptea în fața imensului bulevard pustiu, Sils, poreclit Negusul, de la Federația anarhistă iberică și de la Sindicatul transporturilor, împărțea revolvere oamenilor săi.

Trupele rebele ajungeau la periferie.

Vorbeau toți.

— Ce vor face trupele de aici?

— Au să ne dea la moacă, fii sigur.

— Ieri, ofițerii au jurat din nou credință lui Companys.

— Îți răspunde radioul.

Micul aparat de radio, aflat în fundul sălii strîmte, repeta acum la fiecare cinci minute:

„Trupele rebele se îndreaptă spre centru."

— Guvernul împarte arme?

— Nu.

— Ieri au fost arestați doi oameni de la F.A.I. care umblau brambura cu puștile. Durruti și Oliver au trebuit să intervină ca să li se dea drumul.

— Fir-ar să fie!

— Ce spun cei de la *Tranquilidad*[1]? Vor primi puștile sau nu?

— Mai degrabă nu.

— Dar revolverele?

Negusul continua să le împartă pe ale sale.

— Astea au fost puse la dispoziția camarazilor anarhiști prin bunăvoința domnilor ofițeri fasciști. Barba mea inspiră încredere.

Împreună cu doi prieteni și cîțiva complici, prădase în timpul nopții două vase de război. Mai păstra salopeta albas-

---

[1] Cafeneaua în care se întruneau anarhiștii. *(N. ed. fr.)*

tră de mecanic pe care o îmbrăcase pentru a pătrunde pe vapor.

— Acum, spuse el, întinzînd ultimul revolver, să ne adunăm gologanii. La prima armurărie deschisă, trebuie să cumpărăm gloanțe. Douăzeci și cinci de fiecare; cît avem, nu-i destul.

„*Trupele rebele se îndreaptă spre centru.*“

— Armurăriile nu vor deschide azi, e duminică.

— Vorba! Le vom deschide și singuri.

„Fiecare își caută tovarășii și îi aduce cu noi.“

Rămîn șase. Ceilalți pleacă.

„*Trupele rebele...*“

Negusul comandă. Nu din pricina funcției sale în sindicat. Pentru că făcuse cinci ani de închisoare; pentru că atunci cînd societatea tramvaielor din Barcelona, în urma unei greve, concediase, într-o noapte, patru sute de muncitori, Negusul, ajutat de vreo zece camarazi, dăduse foc tramvaielor în depou pe colina din Tibidabo, lansîndu-le în flăcări cu frînele libere, pînă în centrul Barcelonei, printre claxoanele înspăimîntate ale automobilelor. Iar sabotajul mai puțin important, pe care l-a condus ulterior, a durat doi ani.

Ieșiră în revărsatul vioriu al zorilor și fiecare se întreba ce le va aduce dimineața următoare.

La fiecare colț de stradă soseau grupuri, aduse de cei dintîi care părăsiseră bodega. Cînd ajunseră la Diagonal, trupele se deslușiră în lumina zorilor.

Tropotul pașilor se opri, o salvă străbătu în lung bulevardul; avînd în frunte pe ofițerii lor, soldații din cazarma Pedralbes înaintau spre centrul orașului prin bulevardul foarte drept, cel mai mare din Barcelona.

Anarhiștii se adăpostiseră în prima stradă perpendiculară; Negusul cu alți doi se întoarseră.

Nu-i vedeau întîia oară pe acești ofițeri. Erau la fel cu cei ce arestaseră treizeci de mii de deținuți din Asturii, la fel ca în 1933, la Saragosa, la fel cu cei care au înlesnit sabotarea răscoalei agrare, cu cei datorită cărora confiscarea bunurilor aparținînd Ordinului Jesuiților, ordonată pentru a

șasea oară în timp de un secol, rămăsese de șase ori literă moartă. Le fel cu cei care alungaseră pe părinții Negusului. Legea catalană alungă pe cultivatori dacă viile devin sterpe: cînd apăruse filoxera, toate viile atinse fuseseră considerate nelucrate, iar cultivatorii alungați de pe viile pe care le plantaseră, pe care le munciseră de douăzeci, de cincizeci de ani. Cei care îi înlocuiau, nemaiavînd nici un drept asupra viei, erau plătiți mai ieftin. Poate chiar de către aceiași ofițeri fasciști...

Înaintau în mijlocul drumului, încadrînd trupa, precedați de patrule de protecție pe trotuare; la fiecare colț, înainte de a trece, patrulele trăgeau de-a lungul străzii. Becurile nu fuseseră încă stinse; firmele de neon străluceau mai puternic decît lumina zorilor. Negusul se întoarse către oamenii săi.

— E sigur că ne-au văzut. Trebuie să facem un ocol și să le cădem în spate mai încolo.

Alergară fără să facă zgomot: aproape toți purtau espadrile. Se așezară la pîndă sub porțile unei străzi perpendiculare pe Diagonal: cartier bogat, porți frumoase, adînci. Copacii de pe bulevard păreau niște tufișuri pline de păsări. Fiecare vedea în fața lui, de cealaltă parte a străzii, un camarad nemișcat avînd un revolver în mînă.

Strada pustie se umplu treptat de zgomotul regulat al pașilor. Un anarhist se prăbuși: se trăsese asupra lui de la o fereastră. Care? Trupa se afla la cincizeci de metri. Ce bine s-or fi văzînd de la ferestre porțile de pe trotuarul opus! Nemișcați lîngă porticurile străzii pustii, răsunînd de tropăitul regulat al trupei, anarhiștii așteptau să fie răpuși de la ferestre ca țintele de la bîlci.

Salva patrulei. Gloanțele trecură ca un stol de lăcuste; patrula plecă mai departe. De îndată ce grosul trupei trecu în dreptul străzii, focuri de revolver izbucniră din toate porțile.

Anarhiștii nu trag prost.

Înainte! strigară ofițerii; nu împotriva acestei străzi, ci împotriva centrului orașului: fiecare lucru la timpul său. Prin ornamentele monumentale care îl apărau, Negusul nu-i

vedea pe soldați decît de la centiron în jos. Nici o armă: toate puștile, în poziție de tragere, trăgeau cînd treceau; dar pe sub poalele mantalelor goneau mulți pantaloni civili; militanții fasciști se aflau acolo.

Trecură patrulele ariergărzii, zgomotul marșului slăbi.

Negusul își adună oamenii, trecu pe altă stradă, se opri. Ceea ce făceau era ineficace. Adevărata luptă va avea loc în centru, cu siguranță în piața Cataloniei. Ar fi trebuit să cadă în spatele trupelor. Dar cum?

În prima piață, trupa lăsase un detașament. Cam imprudentă, poate... Avea o pușcă-mitralieră.

Un muncitor trecu în goană, cu un revolver în mînă:

— Se dau arme poporului!

— Și nouă? întrebă Negusul.

— Îți spun că se dau arme poporului!

— Și anarhiștilor?

Celălalt nu se întoarse.

Negusul căută o cafenea, telefonă ziarului anarhist. Într-adevăr, poporului i se dădeau arme: însă anarhiștii primiseră pînă acum doar șaizeci de revolvere.... „Atunci, mai bine să le luăm noi-înșine de pe vasele de război!“

Sirena unei uzine mugi în zori. Ca în zilele sortite a fi neînsemnate. Ca în zilele în care Negusul și tovarășii săi o auzeau și se grăbeau de-a lungul unor ziduri prelungi, îngălbenite și cenușii, ziduri fără sfîrșit. În același revărsat de zori, cu aceleași lumini electrice încă aprinse, atîrnînd parcă de sîrma tramvaiului. O a doua sirenă. Zece, douăzeci.

O sută.

Întregul grup se opri în mijlocul unei străzi largi, într-o stare cataleptică. Nici unul din camarazii Negusului nu auzise vreodată mai mult de cinci sirene în același timp. Precum odinioară orașele amenințate ale Spaniei se puneau în mișcare în dangătul de clopote al tuturor bisericilor lor, proletariatul Barcelonei răspundea salvelor prin clopotul de alarmă sacadat al sirenelor de fabrică.

— Puig e în piața Cataloniei! strigă un tip ce fugea spre centru, urmat de alți doi. Aceștia aveau puști.

— Nu credeam că a și ieșit din spital, spuse un tovarăș al Negusului.

Sirenele, șuierînd toate deodată, își pierdeau ecoul lugubru, de vapoare gata de plecare, pentru a deveni un catarg cu pînzele întinse ale unei flote răzvrătite.

— Împărțirea armelor o s-o facem chiar noi, spuse Negusul privind detașamentul și pușca mitralieră.

Surîdea furios; între mustăți și barba-i neagră, dinții îi ieșeau ușor în afară. Izbucnind din toate uzinele ocupate, urletul sirenelor, cînd prelung, cînd grăbit, învăluia casele, străzile, aerul și tot golful pînă în munți.

*

Trupele din cazarma Parcului — ca și toate celelalte — înaintau către centru.

Puig, în pulover negru, ocupa o piață împreună cu trei sute de oameni; era cel mai scund și cel mai lat în spate. Nu toți erau anarhiști: mai mult de o sută primiseră puști împărțite de guvern. Cei care nu știau să tragă cereau explicații pentru mînuirea puștii. „Proprietatea nu are ce căuta aici“ spuse Puig care, în aprobarea generală, împărți puștile celor mai buni ochitori.

Soldații soseau prin bulevardul cel mai mare; el își împărți oamenii în toate străzile opuse. Negusul sosise chiar atunci cu tovarășii săi și cu pușca-mitralieră, dar numai Negusul știa să mînuiască o pușcă-mitralieră. Nu se auzea nimic, nici marșul milițienilor încălțați cu espadrile, nici tramvaiele — nici chiar pasul soldaților, aflați prea departe. De cînd amuțiseră sirenele, o tăcere încordată, apăsătoare stăruia asupra Barcelonei.

Soldații înaintau, cu mîna pe trăgaci, sub panourile imense de publicitate ale unui hotel și ale unei parfumerii. Reclama aparține de-acum trecutului? își spunea Puig. Toți anarhiștii ochiseră.

Primul rînd de soldați — în pantaloni civili — trase asupra uneia dintre străzi, se desfășură pe sub un stol de porumbei albi, din care mulți se prăbușiră. Al doilea rînd trase asupra

altei străzi, se desfășură și el. Oamenii lui Puig, la adăpost, trăgeau și ei, nu de-a latul unei străzi, cum făcuseră oamenii Negusului, ci într-un foc concentric; iar piața nu era mare. Primul rînd porni în pas alergător, se izbi de pușca-mitralieră a Negusului și, cum se sparge un val lăsînd în urma lui prundișul, se retrase spre bulevard însoțit de rafalele deslănțuite, părăsind o ghirlandă de trupuri lungite sau rostogolite.

La ferestrele unui hotel, niște tipi cu mînecile cămășilor suflecate aplaudau (pe civili sau pe soldați?): sportivi străini sosiți la Olimpiadă. Sirena unei uzine reluă apelul, ca de vapor.

Muncitorii porniră în urmărirea soldaților.

— Fie care la postul său! răcnea Puig, agitîndu-și brațele scurte. Nu-l auzeau.

În mai puțin de un minut, o treime din urmăritori căzuseră: soldații, adăpostindu-se acum după porticurile bulevardului, muncitorii se aflau în situația în care fuseseră trupele cu cinci minute înainte. La un capăt al pieții, cadavre și răniți îmbrăcați în kaki, la celălalt, cadavre și răniți în albastru sau culori închise; între ei, porumbeii morți; deasupra tuturor, douăzeci de sirene începură din nou să urle în dimineața însorită de vacanță.

Puig și oamenii lui, din ce în ce mai numeroși, în pofida răniților din piață, hărțuiau trupele, în zgomotul sacadat al tirului și al sirenelor amețitoare. Soldații băteau în retragere în pas gimnastic: altminteri, luptătorii din frontul popular i-ar fi ocolit prin străzile paralele bulevardului și i-ar fi așteptat la adăpostul unei baricade.

Porțile cazărmii se închiseră cu un zgomot metalic.

— Puig.

— Eu sînt. Ce vrei?

Noi luptători soseau fără întrerupere. Gărzile civile și gărzile de asalt luptînd în centru, iar comuniștii nefiind prea numeroși la Barcelona, șefii anarhiști erau din oficiu conducătorii luptei. Puig era relativ puțin cunoscut: nu scria la *Solidaridad Obrero*[1]. Dar se știa că organizase ajutorarea

[1] *Solidaritatea muncitorească.*

copiilor din Saragosa și, de aceea, cei ce nu erau anarhiști preferau să aibă de-a face cu el decît cu șefii de la F.A.I. (În primăvara anului 1934, timp de cinci săptămîni, muncitorii din Saragosa, conduși de Durruti, susținuseră cea mai mare grevă pe care o cunoscuse Spania. Refuzînd orice subvenție, ei ceruseră numai ca solidaritatea proletariatului să se manifeste față de copiii lor; peste o sută de mii de oameni aduseseră la *Solidaridad* alimente și fonduri, repartizate de îndată de Puig, iar o coloană de camioane improvizată de dînsul adusese la Barcelona copiii muncitorilor din Saragosa.) Dar, pe de altă parte, anarhiștii neplătind cotizații, Puig, ca și Durruti, ca și întregul grup al *Solidarilor*, pentru a ajuta *Librăria anarhistă* și pe greviști, atacase și capturase altădată niște camioane ce transportau aurul băncii Spaniei. Toți cei care-i cunoșteau biografia aventuroasă erau uimiți de această păsăruică de pradă spătoasă, cu nas coroiat, cu privire ironică, zîmbind într-una de dimineață. Nu semăna cu biografia sa decît prin puloverul negru.

Lăsă acolo o treime din oamenii săi, din ce în ce mai numeroși, care începuseră să ridice baricade, precum și pușca-mitralieră. Unul din noii veniți știa s-o mînuiască. Soseau mulți soldați trecuți de partea poporului, toți cu mînecile suflecate, de teamă să nu fie confundați; dar își păstraseră căștile. Ofițerii fasciști le dăduseră dimineața două pahare de rom și le spuseseră că vor înăbuși un complot comunist.

Puig plecă cu ceilalți spre piața Cataloniei. Trebuiau să zdrobească pe rebelii din centrul orașului și să se întoarcă apoi spre cazărmi.

Ajunseră prin pasajul Cataloniei. În fața lor, hotelul Colon, cu turnul său ca un ananas și cu mitralierele sale, domina piața. Trupele cazărmii Pedralbes, izolate, ocupau cele trei clădiri principale: în fund hotelul, la dreapta Centrala telefonică, la stînga Eldorado. Oamenii din trupă nu mai luptau de loc, dar mitralierele îngăduiau ofițerilor, fasciștilor travestiți pînă la brîu și celor „deveniți soldați“ de cincisprezece zile, să domine piața.

Vreo treizeci de muncitori năvăliră prin scuarul înălțat ce forma centrul pieții, încercînd să profite de cei cîțiva arbori împrejmuitori. Mitralierele deschiseră focul; ei căzură ca mătăniile. Umbrele porumbeilor ce zburau în cerc, destul de sus, fără a se depărta, trecură peste trupurile întinse și deasupra unui om ce se mai clătina, ținînd încă în mînă, sus, pușca.

În jurul lui Puig se zăreau acum insignele tuturor partidelor de stînga. Se aflau aici mii de oameni.

Pentru prima dată, liberalii, cei de la U.G.T. și de la C.N.T.[1], anarhiști, republicani, sindicaliști, socialiști, alergau împreună spre mitralierele dușmane. Pentru prima dată anarhiștii votaseră, pentru a obține eliberarea prizonierilor din Asturii. Din acest amestec de sînge asturian se înălța unitatea Barcelonei și speranța lui Puig de-a vedea rezistînd flamura roșie și neagră însfîrșit desfășurată, care nu fusese pînă atunci decît un drapel secret.

— Cei de la Parc s-au întors la cazarma lor! strigă un bărbat ce fugea cu un cocoș în mînă.

— Goded a sosit chiar acum din Baleare, strigă un altul.

Goded era unul din cei mai buni generali fasciști.

Trecu o mașină pe a cărei capotă era scris cu cretă U.H.P.[2]. „Reclama noastră“, își spuse Puig care se gîndea la panourile din piațetă.

Alți atacanți încercau să se strecoare de-a lungul zidurilor, să se folosească de marchize, de balcoane, urmăriți mereu de focul a cel puțin două cuiburi de mitraliere. Cu gîtlejul cald și uscat de parcă ar fi fumat trei pachete de țigări, Puig îi privea cum se prăbușesc unii după alții.

Înaintau pentru că tradiția insurecției este să înaintezi împotriva inamicului; opriți în fața hotelului, aici, pe trotuarul ticsit de mese rotunde de cafenea, ar fi fost împușcați

---

[1] *Confederación Nacional da Trabajadores*: Confederația Națională a Muncitorilor.

[2] *Unios Hermanos Proletarios*: Uniți-vă, frați proletari!: lozincă des întîlnită în cursul războiului civil din Spania, după răscoala din 1934 din Asturii.

sub soarele dogorîtor. Eroismul care nu e decît imitația eroismului nu duce la nimic. Puig îi iubea pe oamenii duri și îi iubea pe oamenii aceștia care cădeau. Și era zdrobit. Să te bați împotriva cîtorva din garda civilă pentru a pune mîna pe aurul statului nu era totuna cu ocuparea hotelului Colon, dar experiența sa modestă era suficientă pentru a înțelege că atacanții nu aveau nici o coordonare, nici obiective determinate.

Pe asfaltul bulevardului foarte lat ce înconjoară scuarul, gloanțele zburau ca niște cărăbuși. Ce de ferestre! Puig le numără pe cele ale hotelului: peste o sută, și i se păru că erau niște mitraliere în O-urile firmei imense de pe acoperiș: COLON.

— Puig?

— Ce e?

Răspundea aproape cu dușmănie chelului cu mustăcioara căruntă: i se vor cere ordine și tot ce reprezenta seriozitate într-însul refuza să le dea.

— Pornim?

— Așteaptă.

Grupuri mici încercau mereu să înainteze în piață. Puig spusese oamenilor săi să aștepte; oamenii aveau încredere: așteptau. Ce?

Un nou val — funcționari cu gulere tari și chiar cu pălării — ieși în pas alergător din strada Cortesurilor[1] și se prăbuși la colț în pasajul Gracia, fărîmițat de mitralierele din turnul hotelului Colon și de la Eldorado.

Soarele strălucitor învăluia trupurile întinse și sîngele.

Puig auzi prima salvă de tun.

Dacă tunurile aparțineau muncitorilor, hotelul era ca și cucerit; dar dacă trupele înaintau dinspre cazărmi către piață, sprijinite de un tun, rezistența populară — ca în 33, ca în 34...

Puig fugi la telefon: nu erau decît două tunuri, dar ele erau ale fasciștilor.

---

[1] Camera Deputaților și Senatul reunite.

Își adună oamenii, intră în primul garaj, îi înghesui în camioane și plecă pe sub arborii văratici de unde vrăbiile își luau zborul.

Cele două tunuri, de 75, erau amplasate în baterie de ambele părți ale unui bulevard larg pe care-l măturau. În fața lor, soldați, toți în pantaloni civili de data asta, cu puști și o mitralieră; în spate, soldați mai numeroși, vreo sută, pare-se fără mitralieră. Bulevardul se sfîrșea două sute de metri mai departe, intersectat de un altul pe care-l întîlnea în unghi drept. În mijlocul T-ului, un portic; sub portic, un tun de 37 trăgea.

Puig trimise un grup mic de recunoaștere a protecției artileriștilor în ramurile T-ului și-și așeză oamenii într-o stradă perpendiculară pe bulevard.

În spatele lui, într-un urlet disperat de claxoane, soseau două Cadillacuri în zig-zaguri ca în filmele cu gangsteri. Primul, condus de chelul cu mustăcioară, cobora panta prin focul convergent al puștilor și mitralierei, sub obuzele care zburau prea sus. Năpustindu-se între cele două tunuri, împinse înapoi soldații ca un plug de zăpadă și se sfărîmă de zid lîngă porticul unde se afla tunul de 37, pe care-l țintea fără îndoială. Rămășițe negre în mijlocul petelor de sînge — o muscă strivită pe un zid...

Tunul de 37 continua să tragă împotriva celeilalte mașini care intră în viteză între cele două tunuri, cu claxonu-i urlînd, și se afundă în portic cu 120 pe oră.

Tunul de 37 încetă focul. Din toate străzile, muncitorii priveau gaura neagră a porticului, în tăcerea fără de claxon. Așteptau să se arate cei din mașină. Cei din mașină nu se mai arătau.

Sirenele începuseră din nou să șuiere, ca și cum sunetul claxoanelor pătrunzînd în văzduhul, devenit imens, ar fi cuprins întregul oraș, pentru primele funeralii eroice ale revoluției. Porumbei obișnuiți cu hărmălaia cotidiană zburau în cerc larg deasupra bulevardului. Puig îi invidia pe tovarășii uciși; și totuși avea chef să trăiască următoarele zile. Barcelona purta în ea toate visurile vieții sale.

— Nimic de zis, spuse Negusul: e o treabă bine făcută, dar nu-i o treabă serioasă.

Cei pe care Puig îi trimisese în recunoaștere se întoarseră. „În spatele tunurilor, acolo, la dreapta, nu-s mai mult de vreo zece tipi."

Fără îndoială, fasciștii erau prea puțin numeroși pentru a păzi toate străzile împrejurul lor: Barcelona e un oraş ca o tablă de şah.

— Ia comanda, spuse Puig Negusului. Voi încerca să trec cu mașina în sens opus, venind din spate: vino cu ceilalți, cît poți mai aproape de tunuri, aruncați-vă asupra lor imediat ce vom fi trecut.

Plecă cu cinci oameni.

Negusul și ai săi înaintară.

Trecură abia zece minute. Soldații înnebuniți se reîntoarseră, artileriștii încercară să-și întoarcă tunul: mașina lui Puig, odată străpuns micul post de gardă, se rostogolea asupra tunurilor cu pușca-mitralieră între două lame ale parbrizului, iar spatele mașinii se scutura de la stînga la dreapta ca o cumpănă frenetică. Puig îi vedea pe tunari, pe care scuturile nu-i mai fereau, amplificîndu-se ca la cinema. O mitralieră fascistă trăgea și se mărea. Patru găuri rotunde în triplex[1]. Aplecat înainte, exasperat de picioarele-i scurte, Puig strivi acceleratorul de parcă ar fi vrut să străpungă planșeul mașinii, pentru a ajunge la tovarășii săi de cealaltă parte a tunurilor. Încă două găuri în triplexul înțurțurat. Un cîrcel în piciorul stîng, mîinile încleștate pe volan, țevi de puști zvîrlite pe parbriz, trosnetul puștii-mitralieră în urechi, casele și arborii ce se clatină — stolul porumbeilor ce-și schimbă tocmai atunci culoarea ca și direcția — vocea Negusului țipînd...

Puig se trezi din leșin și regăsi revoluția şi tunurile capturate. Nu primise decît o lovitură foarte puternică în ceafă, cînd mașina se clătinase. Doi din tovarășii săi fuseseră omorîți. Negusul îl pansa.

---

[1] Geam de securitate.

— Așa, va să zică, te-ai ales cu un turban. Ești ca un arab și acum e în regulă!

La celălalt capăt al bulevardului treceau gărzi civile și gărzi de asalt. Ofițerii și oamenii în pantaloni civili erau duși la Siguranță, soldații dezarmați la o cazarmă. Aceștia plecau discutînd cu muncitorii din escortă care-și împărțiseră puștile lor. Toți ceilalți plecară înapoi în piața Cataloniei.

Aici, situația nu se schimbase; numai cadavrele erau mai numeroase. Puig sosea de data asta prin pasajul Gracia, în colțul căruia se afla hotelul Colon. Un megafon striga: *Aviația din Prat s-a alăturat apărătorilor libertăților populare.*

Cu atît mai bine, dar unde?

Din nou, din toate străzile opuse hotelului porniră anarhiști, socialiști, mic-burghezi cu gulerul tare, cîteva grupuri de țărani: era în toiul dimineții, țăranii începeau să sosească. Puig își opri oamenii. Valul atacanților, măturat de trei cuiburi de mitraliere, își depuse ghirlanda de uciși și se retrase.

Ca un alt stol de porumbei, hîrtiile unei asociații fasciste, aruncate de la ferestre, cădeau încet sau se așterneau pe copaci.

Pentru întîia oară, Puig, în loc să se afle în fața unei încercări desnădăjduite, ca în 1934 — ca de obicei — avea sentimentul unei izbînzi posibile. În pofida a ceca ce cunoștea din Bakunin (și fără îndoială el era singurul din tot grupul care să-l fi răsfoit) în ochii lui revoluția fusese întotdeauna o Jacquerie. În fața unei lumi fără speranță, nu aștepta de la anarhie decît revolte exemplare; orice problemă politică se rezolva deci pentru el prin îndrăzneală și caracter.

Își aminti de Lenin dansînd în zăpadă în ziua în care durata Sovietelor depășise cu douăzeci și patru de ore pe cea a Comunei din Paris. Astăzi nu mai putea fi vorba de a oferi exemple, ci de a fi învingător; iar dacă oamenii săi porneau ca și ceilalți, vor cădea ca și ei, și nu vor cuceri hotelul.

Din cele două bulevarde care, prin piață, coboară în V către Colon, și din strada Cortesurilor care trece prin față c

o bară, sosiră, exact în același timp, trei regimente din garda civilă. Puig privea bicornurile vechilor săi dușmani strălucind în soare. După felul în care înaintau printre urale, erau de partea Guvernului. Tăcerea din piață era atît de deplină încît se auzea zborul porumbeilor.

Fasciștii șovăiau și ei, uluiți să vadă poliția alături de guvern. Și știau că în gărzile civile sînt trăgători de elită.

Colonelul Ximenes urcă șchiopătînd treptele scuarului și merse drept către hotel. Nu era înarmat. Pînă la o treime din piață, nimeni nu trase. Apoi, din cele trei părți, mitralierele reîncepură focul. Puig alergă la primul etaj al casei în fața căreia se afla. Dintre toți dușmanii, anarhiștii urau cel mai mult gărzile civile. Colonelul Ximenes era un catolic fervent. Și iată că astăzi luptau cot la cot, într-o fraternitate ciudată.

Ximenes se întorsese; își ridică bastonul de șef al gărzii civile, și, din cele trei străzi, cei cu bicornuri se avîntară. Ximenes șchiopătînd mereu (Puig își aminti că ai săi îl porecliseră Rățoiul cel Bătrîn) mergea din nou spre hotel, singur printre gloanțe în mijlocul scuarului imens. Gărzile din stînga înaintau de-a lungul Centralei, de unde nu se putea trage vertical; cele din dreapta, de-a lungul Eldoradoului. Ar fi trebuit ca mitralierele din Eldorado să fi tras asupra celor din stînga, dar, în fața gărzilor civile, fiecare grup fascist încerca să se apere pe sine în loc să-și apere aliatul.

Mitralierele din Colon ținteau alternativ la dreapta și la stînga, nu fără dificultate: gărzile nu înaintau în linie, ci în profunzime și se foloseau cu precizie de protecția arborilor, urmate de arnarhiști ce ieșeau acum din toate străzile; în același timp treceau în pas alergător prin fața lui Puig, în tropot de cizme, gărzile din strada Cortesurilor, asupra cărora nu mai trăgea nimeni. În mijlocul pieții, colonelul șchiopăta drept înaintea lui.

Zece minute mai tîrziu, hotelul Colon era cucerit.

*

Gărzile civile ocupau piața Cataloniei. Barcelona nocturnă era plină de cîntece, de strigăte și împușcături.

Civili înarmați, burghezi, muncitori, soldați, gărzi de asalt treceau prin fața braseriei luminate; așezați la toate mesele, cei din gărzi beau.

Colonelul Ximenes bea și el, într-un salon mic de la primul etaj transformat în post de comandă. El controla întregul cartier; de cîteva ore, mulți șefi de grupă veneau să-i ceară instrucțiuni.

Puig intră. Purta acum o vestă de piele și un revolver bun — costum nu lipsit de romantism sub turbanul lui murdar și plin de sînge. Astfel, părea și mai scund și mai spătos.

— Unde putem fi de mai mare folos? întrebă el. Am vreo mie de oameni.

— Nicăieri; deocamdată totul e în regulă. Ei vor încerca să iasă din cazărmi, cel puțin de la Atarazanas. Cel mai bine ar fi să așteptați o jumătate de ceas; n-ar fi rău să avem acum rezerva voastră pe lîngă ale mele. Ei par a fi învingători la Sevilla, Burgos, Segovia și Palma, fără a mai vorbi de Maroc. Dar aici, vor fi înfrînți.

— Ce faceți cu soldații luați prizonieri?

Anarhistul se simțea la largul său de parcă ar fi luptat împreună de o lună — indicînd imperceptibil, prin atitudinea sa, că a venit să ceară sfaturi, nu ordine. Ximenes îi cunoștea trăsăturile deoarece îi examinase de mai multe ori fișa antropometrică; era mirat de statura lui scundă de corsar îndesat. Deși Puig era un șef de rangul doi, îl intriga mai mult decît ceilalți din cauza ajutorului dat copiilor din Saragosa.

— Instrucțiunile Guvernului prevăd dezarmarea soldaților și punerea lor în libertate, spuse colonelul. Ofițerii vor fi trimiși în fața consiliului de război. „Dumneata erai în Cadillacul care a făcut cu putință capturarea tunurilor, nu-i așa?“ Puig își aminti să fi văzut, la capătul străzii, bicornurile gărzii civile ce treceau împreună cu caschetele plate ale gărzii de asalt...

— Da.

— Bună treabă. Dacă ar fi ajuns cu tunul aici, totul ar fi fost poate schimbat.

— Ați avut noroc la traversarea pieții...

Colonelul, care iubea cu patimă Spania, era recunoscător anarhistului, nu pentru cuvîntul măgulitor, ci pentru acel stil de care sînt în stare atîția spanioli și pentru a-i fi răspuns așa cum ar fi făcut-o un căpitan al lui Carol Quintul. Deoarece era limpede că prin „noroc“ înțelegea „curaj“.

— Mi-a fost frică, spunea Puig, că n-am să ajung pînă la tun. Viu sau mort, însă pînă la tun. Și dumneata ce gîndeai?

Ximenes zîmbi. Era cu capul gol, părul său alb tuns scurt semăna cu puful unui rățoi, de unde i se trăgea și porecla dată de oamenii săi, din cauza ochilor mici, foarte negri și a nasului în formă de lopățică.

— În asemenea cazuri, picioarele spun: „Ei, ce ai de gînd să faci, idiotule!“ Mai ales cel care șchioapătă...

Închise un ochi și ridică arătătorul:

— Inima însă, spune: „Du-te...“ Nu văzusem niciodată gloanțele ricoșînd ca picăturile de ploaie. De sus, un om e cu ușurință confundat cu umbra lui, ceea ce scade eficacitatea tirului.

— Atacul a fost iscusit, spuse Puig, cu invidie.

— Da. Oamenii voștri știu să se bată, dar nu știu să lupte.

Jos, pe trotuar, treceau tărgi goale și pătate de sînge.

— Știu să se bată, spuse Puig.

Niște florărese aruncaseră cu garoafe la trecerea tărgilor și florile albe se aflau pe chingă, alături de pete.

— În închisoare, spuse Puig, nu-mi închipuiam că va exista atîta fraternitate.

La cuvîntul închisoare, Ximenes își dădu seama că el, colonelul gărzii din Barcelona, bea cu una din căpeteniile anarhiste, și zîmbi din nou. Toți acești șefi ai grupărilor extremiste fuseseră viteji, iar mulți erau răniți sau morți. Pentru Ximenes, ca și pentru Puig, și curajul era o patrie. Combatanții anarhiști treceau, cu obrazul înnegrit, prin dreptul hotelului luminat. Nici unul nu era bărbierit: lupta începuse devreme. Trecu o altă targă cu o gladiolă înfiptă pe una din brancarde.

O văpaie roșietică se înălță în spatele pieții, alta în depărtare pe o colină; apoi niște sfere fremătătoare, de un roșu

deschis, se ridicară ici și colo. După cum în zori Barcelona chemase în ajutor prin gîfîitul tuturor sirenelor, în această noapte, chema prin vîlvătaia de flăcări a tuturor bisericilor sale. În salonul larg deschis intra mirosul de fum al nopții de vară. Ximenes privi enormele rotocoale de fum vișiniu, luminate de jos, ce năvăleau deasupra pieții Catalonici, se ridică, și-și făcu semnul crucii. Nu sfidător, nu pentru a-și mărturisi credința: ca și cum ar fi fost singur.

— Cunoașteți teosofia? întrebă Puig.

În fața ușii hotelului, ziariștii, pe care nu-i vedeau, se agitau, vorbeau despre neutralitatea clerului spaniol, sau despre călugării din Saragosa care ucideau cu lovituri de crucifix pe soldații din vechea gardă a lui Napoleon. Vocile lor se înălțau foarte deslușite în noapte în pofida exploziilor și strigătelor îndepărtate.

— Ei! bombăni Ximenes fără a-și lua ochii de la fum. Dumnezeu nu e făcut pentru a intra în jocul oamenilor ca un artofor în buzunarul unui hoț.

— Grație cui au auzit muncitorii din Barcelona vorbindu-se de Dumnezeu? Nu grație acelora care le predicau, în numele lui, virtuțile represiunilor din Asturii, nu?

— Ei! numai grație adevărurilor unice pe care un om le află într-adevăr în viața sa: copilăria, moartea, curajul... Nu prin vorbele oamenilor! Să presupunem că Biserica Spaniei nu ar mai fi demnă de misiunea ei. În ce măsură asasinii ce se pretind discipolii voștri — și nu duceți lipsă de ei... — vă împiedică să vă continuați misiunea? Nu e bine să te gîndești la oameni în funcție de josnicia lor...

— Cînd mulțimea e constrînsă să trăiască în mizerie, asta n-o îndeamnă să aibă gînduri înalte. De patru sute de ani, cine are „sarcina acestor suflete", cum spuneați? Dacă nu li s-ar predica atît de bine ura, poate că ar învăța mai bine dragostea, nu?

Ximenes se uita la văpăile îndepărtate:

— Ați privit portretele sau fețele oamenilor care au apărat cauzele cele mai frumoase? Ar fi trebuit să fie vesele — sau măcar senine. Expresia lor imediată e întotdeauna tristețea...

— Preoții înseamnă una.. iar inima alta. Nu mă puteți înțelege în această privință. Sînt deprins să discut, și nu sînt ignorant, sînt tipograf. E vorba însă de altceva: am discutat adeseori cu scriitori, la tipografie; e ca și cu dumneavoastră: eu o să vă vorbesc de popi, dumneavoastră o să-mi vorbiți de Sfînta Tereza. Eu o să vă vorbesc de catehism, iar dumneavoastră o să-mi vorbiți de... cum îi spune? Thoma d'Aquino.

— Pentru mine catehismul are mai multă importanță decît sfîntul Toma.

— Catehismul dumneavoastră și al meu nu sînt aceleași: viețile noastre sînt prea diferite. Am recitit catehismul la douăzeci și cinci de ani: l-am găsit aici în noroi (e o povestire morală). Nu-i înveți pe oamenii care de două mii de ani n-au primit decît palme să întindă și celălalt obraz.

Puig îl tulbura pe Ximenes, pentru că inteligența și prostia erau împărțite, la el, altfel decît la ceilalți oameni cu care colonelul era obișnuit.

Ultimii clienți, eliberați din spălătorii, din încăperile dosnice, din pivnițele și din podurile unde îi închiseseră fasciștii, ieșeau cu reflexele portocalii ale incendiului pe fețele lor zăpăcite. Norii de fum deveneau din ce în ce mai groși și mirosul focului tot atît de puternic ca și cum hotelul însuși ar fi fost în flăcări.

— Clerul, înțelegeți: în primul rînd nu-mi plac oamenii care trăncănesc și nu fac nimic. Eu fac parte din cealaltă categorie. Fac parte însă și din asta și de aceea îi detest. Nu-i înveți pe săraci, nu-i înveți pe muncitori să accepte represiunea din Asturii. Și s-o facă în numele... în numele dragostei, ce mai! e lucrul cel mai dezgustător. Unii dintre ai noștri spun: Idioților, mai bine ați da foc băncilor! Eu, zic: nu. Ca un burghez să facă ce face ei, e normal. Ei, preoții, nu. Bisericile unde s-au încuviințat cele treizeci de mii de arestări, torturile și restul, n-au decît să ardă, e bine. Ele trebuie păstrate nu numai pentru salvarea operelor de artă, ci și pentru popor: catedrala nu arde.

— Și Hristos?

— E un anarhist care a reușit. Singurul. Și fiindcă veni vorba de preoți, vă voi spune un lucru pe care poate că nu-l veți în-

țelege bine, deoarece n-ați fost sărac. Îl urăsc pe acela care vrea să mă ierte pentru ce-am făcut eu mai bun.

Îl privi cu gravitate, de astădată aproape ca pe un adversar.

— Nu vreau să fiu iertat.

Un megafon striga în piața nocturnă:

Trupele din Madrid nu s-au pronunțat încă.

Ordinea domnește în Spania.

Guvernul e stăpîn pe situație.

Generalul Franco a fost arestat chiar acum la Sevilla.

Victoria poporului Barcelonei asupra fasciștilor și trupelor rebele e deplină.

Negusul intră dînd din mîini și strigă către Puig:

— La parc soldații au ieșit din nou! Au făcut o baricadă.

— *Salud*, spuse Puig lui Ximenes.

— La revedere, răspunse colonelul.

Într-o mașină rechiziționată cu forța, Puig și Negusul plecară din nou cu cea mai mare viteză prin noaptea roșietică, răsunînd de cîntece. În cartierul Caracoles, prin ferestrele bordelurilor, milițienii aruncau saltelele în camioane ce plecau de îndată spre baricade.

Acum existau pretutindeni baricade în orașul nocturn; saltele, pietre de caldarîm, mobile... O baricadă bizară era făcută din strane de spovedanie; o alta, în fața căreia căzuseră niște cai, apăru în lumina rapidă a farurilor ca și cum ar fi fost un morman de capete de cai morți.

Puig nu pricepea la ce folosea baricada construită de fasciști, care luptau acum singuri, dușmăniți de soldați. Trăgeau la întîmplare de după un talmeș-balmeș de picioare de scaune, nedeslușite în penumbră; becurile electrice fuseseră sparte cu focuri de pușcă. De îndată ce fu recunoscut Puig cu turbanul său, strigăte vesele răsunară în stradă: ca în orice luptă prelungită, se manifesta atracția pentru șefi. Însoțit mereu de Negus, Puig se duse la primul garaj și luă un camion.

Bulevardul era lung, străjuit de arbori albaștri în noapte. Nevăzuți, fasciștii trăgeau. Aveau o mitralieră. Fasciștii aveau întotdeauna mitraliere.

Puig mări la maximum viteza, apăsă pînă la fund acceleratorul cum făcuse la cealaltă mașină. După ce se stinse zgomotul schimbării de viteză, între două rafale, Negusul auzi un pocnet izolat și-l văzu pe Puig ridicîndu-se dintr-o dată, sprijinindu-se cu amîndoi pumnii de volan ca de o masă, țipînd ca un om căruia un glonte i-a zdrobit dinții.

Un dulap cu oglindă țîșni dinspre baricadă asupra farurilor camionului pe care le resfrîngea; în țăcănitul frenetic al puștii-mitraliere a Negusului, masa mobilelor se desfăcu ca o ușă înfundată.

Milițienii ieșiți prin spărtură trecuseră de camionul împotmolit între mobile. Fasciștii fugeau către cazarma apropiată. Negusul, trăgînd fără oprire, îl privea pe Puig, ascuns de turbanul său, prăbușit asupra volanului, ucis.

III

20 Iulie.

Prin șirul de piepturi goale și mîneci suflecate, printre femeile care erau gonite și care se reîntorceau, gărzile civile cu bicornuri și gărzile de asalt încercau zadarnic să organizeze mulțimea, răsfirată în față, imensă în spate, de unde se auzea un vuet grav și constant. Un ofițer conducea la un bar un soldat care evadase din cazarma de la Montagne. Jaime Alvear văzuse că se îndreptau spre bar și intrase acolo înaintea lor. Tunul bubuia cu regularitate ca inima întregii mulțimi, deasupra focurilor slabe de pușcă ce porneau din toate ferestrele și din toate porțile, deasupra țipetelor, al mirosului de piatră caldă și de bitum ce se înălța din Madrid.

Ca muștele, capetele consumatorilor se adunară în jurul soldatului. El gîfîia.

— Colonelul a spus: Trebuie salvată... Republica.

— Republica?

— Da. Pentru că a căzut în mîinile bolșevicilor... a evreilor și a anarhiștilor.

— Ce-au răspuns soldații?

— Bravo!

— Bravo?

— Păi da, ce mai!... îi durea în cot. Trebuie să vă spun că răspundeau mai ales noii sosiți. De opt zile... veniseră mulți din ăștia noi.

— Și soldații de stînga? întrebă o voce.

În paharele nemișcate coniacul și *manzanilla* tremurau în ritmul luptei. Soldatul bău. Încetul cu încetul își recăpătă răsuflarea.

— Rămăseseră numai cei pe care nu-i știau. Toți ceilalți fuseseră schimbați de cincisprezece zile. Tipi de stînga, la noi, dacă mai erau vreo cincizeci. Dar nu se aflau acolo. Se zice că-s cu toții legați cobză pe undeva.

Rebelii fuseseră convinși că guvernul nu va înarma poporul și îi așteptau pe fasciștii din Madrid, care nu dădeau încă semne de viață.

Se făcu dintr-o dată liniște: megafonul funcționa. Ziarele apăreau o singură dată pe zi, destinul Spaniei nu se mai exprima decît pe calea undelor.

Predarea cazărmilor din Barcelona continuă.

Cazarma Atarazanas e ocupată de sindicaliști, conduși de Ascaso și Durruti. Ascaso și-a găsit moartea în atacul cazărmii.

Fortăreața din Montjuich s-a predat poporului fără luptă...

Strigăte de entuziasm cuprinseră tot barul. Nici în Asturii nu exista un nume cu o semnificație mai sinistră decît Montjuich.

...soldații refuzînd să execute ordinele ofițerilor după ce auziseră megafoanele guvernului legal al Spaniei anunțînd că erau dezlegați de a da ascultare ofițerilor rebeli.

— Cine luptă acum la cazarmă? întrebă ofițerul.

— Ofițerii și noii veniți. Camarazii o șterg și ei pe unde pot. Pivnița o fi plină de ei. Cînd a început tunul vostru, nimeni n-a mai vrut să asculte; am prins șmecheria; se știe doar că anarhiștii și bolșevicii n-au tunuri. Le-am spus-o camarazilor: discursul ăsta al colonelului, e tot un șiretlic al fasciștilor. Să tragem asupra poporului, basta! Am șters-o la voi.

Soldatul nu izbutea să-și stăpînească tremurul umerilor. Tunul trăgea mereu, urmat de ecoul exploziei obuzului.

Jaime văzuse tunul. Era mînuit de un căpitan din garda de asalt care, deși nu era artilerist, reușea să tragă dar nu să ţintească. Alături se agita sculptorul Lopez, comandantul miliției socialiste din care făcea parte Jaime. Perspectiva nu îngăduia ca tunul să fie așezat în direcția porții; căpitanul trăgea deci asupra zidurilor, cu aproximație. Primul obuz — prea sus — explodase la periferie. Al doilea obuz în zidul cazărmii, într-un nor de pulbere galben. La fiecare obuz, tunul, nefixat, se dădea năpraznic înapoi, iar milițienii lui Lopez, cu brațele goale, întinse pe osiile roților ca în gravurile Revoluției franceze, îl aduceau, de bine de rău, la loc. Un obuz pătrunsese totuși prin fereastră și explodase în interiorul cazărmii.

— Atenție, măi, cînd o să intrați, spuse soldatul. Pentru că băieții n-au tras asupra voastră. Și o fac anume!

— Cum să-i recunoaștem pe noii veniți?

— Imediat?... nu știu... Dar pe urmă... să vă spun: n-au familie nici unul...

Voia să spună că fasciștii intrați în armată pentru a lupta împotriva mișcării populare își ascundeau soțiile prea elegante; străzile adăpostite din apropiere erau pline de nevestele soldaților, care așteptau: singurele grupuri, în mijlocul mulțimii, ce păstrau tăcere.

Zgomotul împușcăturilor celor asediați se înălță deodată deasupra unui huruit de camioane: soseau alte gărzi de asalt. Unul din automobilele lor blindate se și afla acolo. Tunul clătina mereu vinul în pahare. Cu pușca în mînă, niște tipi aduceau știrile, la fel cum, la bufetul studioului, actorii costumați veneau să bea între două filmări. Dar pe lespezile albe ale

barului, pardosit în pătrate ca la șah, rămîneau amprente de tălpi însîngerate.

— Alt berbece!

O platformă groasă, imensă, înainta în adevăr ca un monstru geometric, purtată de cincizeci de oameni așezați paralel, cu sau fără guler, dar toți cu pușca în spate, încovoiați de parcă ar fi tras la odgon. Ea străbătu dărîmăturile de pe drum, molozul și bucățile de grilaj, izbi poarta, ca un gong enorm, și se trase înapoi. Deși plină de strigăte, de detunături și de fum, cazarma, dincolo de poarta ei înaltă, vibra cu toată sonoritatea ei de mînăstire. Trei din cei ce duceau platforma căzură sub tirul fasciștilor. Jaime îl înlocui pe unul din ei. În clipa în care berbecele se mișcă din nou, un sindicalist înalt cu sprîncenele groase își prinse capul cu ambele mîini, de parcă și-ar fi astupat urechile, și se prăbuși pe platforma în mers, cu brațele atîrnînd de o parte și picioarele de cealaltă. Majoritatea celor ce duceau platforma nu-l văzuseră, iar berbecele își continua cursa înceată și greoaie, cu omul încovoiat deasupra lemnului. Pentru Jaime, care avea douăzeci și șase de ani, Frontul Popular însemna această fraternitate în viață și în moarte. Din organizațiile muncitorești, în care își punea cu atît mai multă speranță cu cît nu-și punea nici una în cei ce de secole guvernau țara sa, îi cunoștea mai ales pe acești „militanți de bază“ anonimi și buni la toate, întruchiparea a însuși devotamentului Spaniei; în soarele torid și sub gloanțele falangiștilor, împingînd bîrna enormă ce ducea către canaturi camaradul lor mort, Jaime lupta dăruindu-și întreaga sa ființă. Berbecele lovi din nou poarta, în fața căreia mortul se clătină; cei doi vecini ai săi, dintre care unul era Ramos, îl luară și-l duseră de acolo. Platforma reveni îndărăt, mai încet. Mai căzură cinci oameni. Pe unde trecuse berbecele, între două șiruri de răniți și morți, era un drum alb și pustiu. În dimineața tîrzie de iulie, fețele erau lac de sudoare. Printre bubuiturile puternice și înfundate ale tunului și ale platformei ce ritmau toate sunetele atacului, pe străzile povîrnite, la picioarele scărilor de acces la cazarmă, o gloată de funcționari, de muncitori, de mic-burghezi, cu puștile prinse cu sfoară (guvernul împărțise

puşti, dar nu şi curele), cu cartuşierele spînzurate în mijlocul pieptului de nişte curele mici, aşteptau asaltul cu privirea aţintită asupra porţii.

Berbecele îşi încetini mersul, tunul încetă să mai tragă, capetele goale şi bicornurile se aplecară pe spate; chiar şi fasciştii încetară focul. Se auzea vibraţia profundă a unui motor de avion.

— Ce-i?

Unii îl priviră cu coada ochiului pe Jaime. Tovarăşii săi din miliţia socialistă ştiau că acest piele-roşie înalt, cu faţa adumbrită de şuviţe negre, era inginer la Hispano. Aparatul era un Bréguet vechi al armatei spaniole, dar în armată existau şi fasciştii; coborî descriind o curbă largă deasupra tăcerii compacte a mulţimii; două bombe explodară în curtea cazărmii şi manifestele căzură ca nişte confeti, plutind timp îndelungat în cerul de vară deasupra uralelor. Din străzile înclinate, mulţimea porni la atac pe scări. Berbecele izbi încă o dată poarta, ca răspuns la împuşcăturile disperate ;în clipa cînd se opintea, dintr-una din ferestrele faţadei ţîşni un cearceaf: fusese înnodat la un capăt pentru a putea fi lansat. Berbecele nu-l văzu, îşi reluă elanul şi sparse dintr-o lovitură poarta pe care fasciştii tocmai o deschideau.

Curtea interioară era cu desăvîrşire pustie.

Dincolo de această pustietate, în spatele ferestrelor şi ale porţilor închise din curtea pavată, începeau să se ivească prizonierii.

★

Mai întîi ieşiră soldaţii, fluturînd carnetele lor sindicale, mulţi cu pieptul gol. Unul din ei se împletici; în timp ce mulţimea îl hărţuia cu întrebările, se aruncă în patru labe şi bău din pîrîu. Apoi ieşiră ofiţerii, cu mîinile sus. Unii indiferenţi sau străduindu-se să fie, unul ascunzîndu-şi faţa după o caschetă, altul zîmbind, ca şi cum totul n-ar fi fost decît o glumă bună; acesta din urmă n-avea braţele ridicate decît pînă la înălţimea umerilor şi de aceea părea că se îndreaptă spre miliţieni ca să-i îmbrăţişeze.

Deasupra lor se sfărîmă ultimul oblon al unei ferestre centrale, ciuntit de tun ; în pervazul ferestrei, pe balconul pe jumătate distrus, un tip tînăr care rîdea în hohote se repezi cu trei puști în spate și două în mîna stîngă pe care le trăgea de țeavă ca pe niște cîini de zgardă. Le aruncă în stradă strigînd: *salud* !

Nevestele soldaților, milițienii cu berbecele, gărzile civile, se repeziră. Femei, strigînd, fugeau în coridoarele mănăstirești ale cazărmii, ciudat de tăcute de cînd nu mai trăgea tunul. Jaime și tovarășii săi, cu pușca la umăr, ajunseră la primul etaj. Alți milițieni intraseră prin cîte o spărtură: ofițerii înaintau, escortați de civili voioși cu gulere tari, cu cartușierele în jurul vestonului de funcționar și puștile în poziție de tragere.

Spărtura era fără îndoială largă, căci milițienii erau din ce în ce mai numeroși. De afară, uralele unei mulțimi imense cutremurară pereții. Jaime privi pe fereastră: vreo mie de brațe goale cu pumnul strîns zvîcniră din mulțimea cu mînecile suflecate, dintr-o dată, ca la gimnastică. Începea împărțirea armelor capturate.

Zidul, în fața căruia erau îngrămădite puștile moderne și săbiile de recuzită, ascundea spre stradă o curte mare pe care Jaime o vedea. În fundul curții, un magazin de biciclete. În timp ce milițienii luptau , magazinul fusese jefuit și curtea era presărată cu grămezi de hîrtie de ambalaj, cu ghidoane și roți. Jaime se gîndea la sindicalistul îndoit pe berbece.

În prima sală era așezat un ofițer, cu capul într-o mînă, în timp ce sîngele-i mai curgea încă pe masă. Alți doi erau pe jos, cu revolverul alături.

În a doua sală, destul de întunecoasă, erau lungiți niște soldați; urlau: *salud, hei! salud!* dar nu se mișcau: erau legați. Erau cei pe care fasciștii îi suspectau de fidelitate față de Republică sau de simpatie pentru mișcările muncitorești. De bucurie, băteau din călcîie, deși erau legați cobză. Dezlegîndu-i, Jaime și milițienii îi îmbrățișară după obiceiul spaniol.

— Mai sînt și jos băieți, spuse unul din ei.

Jaime cu ai săi coborîră în goană pe o scară interioară, într-o cameră și mai întunecoasă, se repeziră asupra camarazilor legați fedeleș, îmbrățișîndu-i și pe ei: aceștia fuseseră împușcați în ajun.

IV

21 iulie

— Bună seara, spuse Shade unei pisici negre ce-l privea cu neîncredere. Se ridică de la masa lui din cafeneaua *Granja*, întinse mîna: pisica se pierdu din nou în mulțime și în noapte. De cînd cu revoluția, și pisicile sînt libere, dar eu tot le inspir dezgust: am rămas un asuprit.

— Așază-te la loc, sucitule! spuse Lopez. Pisicile sînt niște jigodii neprietenoase și poate fasciste. Cîinii și caii sînt niște nătărăi: n-ai ce face cu ei în sculptură. Singurul prieten al omului e vulturul din Pirinei. Cînd mă pasionau răpitoarele, aveam un vultur din Pirinei, e o pasăre care nu se hrănește decît cu șerpi. Șerpii costă scump, și cum nu-i puteam fura de la Grădina zoologică, cumpăram carne ieftină, o tăiam în fîșii. Le fluturam în fața vulturului, și el — amabil — prefăcîndu-se că se lasă păcălit, le înghițea cu lăcomie.

Aici Radio Barcelona, spuse megafonul. *Tunurile capturate de popor sînt îndreptate împotriva Capitaniei, unde s-au refugiat șefii rebeli.*

Uitîndu-se la Alcala și luînd note pentru articolul său de-a doua zi, Shade observă că sculptorul, cu nasul lui coroiat, semăna cu Washington, deși avea buza de jos prea groasă și părul moțat; dar mai ales cu un *ara*[1]. Cu atît mai mult cu cît Lopez, în acea clipă, își fîlfîia aripile.

---

[1] Specie de papagal.

— Intrați în scenă, zbieră el: se turnează!

În lumina strălucitoare a lămpilor electrice, Madridul deghizat cu toate costumele revoluției era un imens studio nocturn. Dar Lopez se calmă: veneau milițienii să-i strîngă mîna. Își cîștigase popularitate în rîndurile artiștilor ce frecventau *Granja*, nu atît din pricină că, în ajun, trăsese cu tunul de la Montagne ca în secolul al XV-lea, sau datorită talentului său, cît pentru răspunsul dat odinioară atașatului de ambasadă care-i ceruse să sculpteze bustul ducesei de Alba: „Numai dacă pozează ca hi-po-po-ta-mul". Cît se poate de serios: înfundat întotdeauna în Grădina Botanică, cunoscînd animalele mai bine decît sfîntul Francisc, el susținea că hipopotamul venea dacă era fluierat, stătea foarte liniștit și pleca înapoi cînd nu mai aveai nevoie de el. Ducesa imprudentă scăpase de altfel destul de ieftin: Lopez sculpta în diorit, iar modelul, după ce-l auzise ore întregi ciocănind ca un potcovar, își vedea bustul „progresînd" cu șapte milimetri.

Trecură niște soldați, cu mînecile suflecate, înconjurați de ovații și urmați de copii. Erau trupele ce părăsiseră pe ofițerii fasciști revoltați de la Alcala-de-Henares pentru a trece de partea poporului.

— Privește-i pe toți copiii care trec, spuse Shade, sînt beți de mîndrie. Îmi place asta: oamenii sînt ca niște copii. Îi iubesc pe aceia care au într-înșii, mai mult sau mai puțin, ceva de copil. Te uiți la un bărbat. Vezi copilul din el și, din întîmplare, te-a captivat. La o femeie, firește, te-ai ars. Privește-i: toți dau la iveală copilul pe care de obicei îl ascund: unii milițieni fac aici orgii deșănțate, iar alții mor în Sierra, și e același lucru... În America, lumea își imaginează revoluția ca o explozie de mînie. Ceea ce domină totul acum, aici, e buna dispoziție.

— Nu e numai bună dispoziție.

Lopez nu era subtil decît cînd discuta despre artă. Nu găsi cuvintele pe care le căuta și spuse doar:

— Ascultă.

Mașinile treceau în goana mare, în ambele sensuri, acoperite de inițialele albe, enorme, ale sindicatelor sau ale U.H.P.-ului;

cei dinăuntru se salutau între ei cu pumnul, strigînd: *Salud!* și întreaga mulțime triumfătoare părea unită prin strigătul acesta ca printr-un cor constant și frățesc. Shade închise ochii.

— Orice om simte nevoia să-și descopere odată lirismul său, spuse el.

— Guernico spune că forța cea mai mare a revoluției e speranța.

— Și Garcia spune asta. Toată lumea spune asta. Dar Guernico mă plictisește: creștinii mă plictisesc. Continuă.

Shade semăna cu un preot breton, ceea ce după Lopez era cauza fundamentală a anticlericalismului său.

— Și totuși, e adevărat, sucitule. Poftim, eu, ce vreau de cincisprezece ani? Renașterea artei. Bun. Aici, totul e pregătit. Cînd trec, toți nătăfleții își lasă umbra pe zidul ăsta din față, dar nu se uită la el. Există o droaie de pictori, cresc ca iarba printre lespezi, săptămîna trecută am dat peste unul în podurile Escurialului, dormea. Trebuie să le dăm zidurile. Cînd ai nevoie de un zid, îl descoperi întotdeauna murdar, gălbui sau ca pămîntul de Sienna. Îl văruiești și-l dai unui pictor.

Shade, fumîndu-și pipa de lut cu un gest de sașem[1], asculta cu atenție: știa că Lopez vorbea acum serios. Nebunul îl copiază pe artist, iar artistul seamănă cu un nebun. Shade nu avea încredere în teoriile artistice de care e amenințată orice revoluție, dar el cunoștea opera artiștilor mexicani și marile fresce sălbatice ale lui Lopez, întesate de gheare și coarne spaniole, reprezentînd în adevăr limbajul omului în luptă.

Două autobuze încărcate cu milițieni, îndesate cu puști, plecau spre Toledo. Acolo, rebeliunea nu se sfîrșise.

— Dăm pictorilor zidurile, dragul meu, pereții goi: dați-i drumul, desenați, pictați. Cei ce vor trece pe aici simt nevoia ca voi să le vorbiți. Nu se poate face artă care să vorbească maselor cînd n-ai nimic să le spui, dar noi luptăm împreună, vrem să creăm împreună o altă viață, și avem totul a ne spune.

---

[1] Căpetenie de trib la popoarele indiene ale Americii de Nord.

Catedralele luptau pentru toți, împreună cu toți, împotriva diavolului — care de altminteri are mutra lui Franco. Noi...

— Catedralele mă obosesc. Există mai multă fraternitate aici, în stradă, decît în oricare catedrală, de partea cealaltă. Continuă.

— Nu subiectele reprezintă o problemă pentru artă. Nu există o mare artă revoluționară, de ce? Pentru că tot timpul se discută despre directive în loc să se vorbească de funcția ei. Deci trebuie să se spună artiștilor: simțiți nevoia să vă adresați luptătorilor? (Cuiva, precis, nu maselor, ca o abstracțiune.) Nu? Bun, faceți altceva. Da? Atunci, poftim zidul. Zidul, dragul meu, și asta-i tot. Două mii de inși vor trece prin fața lui în fiecare zi. Îi cunoașteți. *Vreți* să le vorbiți. Acum descurcați-vă. Aveți libertatea și simțiți nevoia de a-l folosi. În regulă. Nu vom crea capodopere, ele nu se fac la comandă, dar vom crea un stil.

Palatele spaniole ale băncilor și societăților de asigurare, acolo sus, în umbră, și puțin mai jos, somptuozitatea colonială a ministerelor se împerecheau în timp și în noapte cu dricurile extravagante, cu policandrele cluburilor, cu candelabrele și cu steagurile corăbiilor fluturînd în curtea Ministerului Marinei, nemișcate în noaptea aceasta fără adiere.

Un bătrînel pleca din cafenea ; trecînd, auzise, și puse mîna pe umărul lui Lopez:

— Voi picta un tablou cu un bătrîn ce se duce și un tip care se spală. Idiotul care se spală, sportiv, cretin, agitat, e un fascist...

Lopez săltă capul: cel ce vorbea era un pictor spaniol talentat. Vădit, cineva care gîndea: sau un comunist.

„...un fascist, deci. Iar bătrînul care se duce, e vechea Spanie. Dragul meu Lopez, te salut."

Plecă, șchiopătînd ușor, în imensa ovație care umplea noaptea: gărzile de asalt care-i bătuseră pe rebelii de la Alcala se întorceau la Madrid. De la mese, de pe trotuare, toți pumnii strînși se înălțară în noapte. Gărzile treceau și ele cu pumnul ridicat.

— E imposibil, continuă Lopez dezlănțuit, ca din oameni care au ceva de spus și din oameni care simt nevoia să asculte, să nu se ivească un stil. Să fie lăsați în pace, să li se dea aerografe și pulverizatoare de culori, și toată tehnica modernă, și mai tîrziu ceramica, și ai să vezi.

— Ceea ce e bun în proiectul tău, spuse Shade gînditor și trăgînd de capetele cravatei sale papion, e că ești un idiot. Nu-mi plac decît idioții. Ceea ce odinioară se numea inocență. Toți oamenii au prea multă doxă, nu știu să facă nimic cu ea. Toți indivizii ăștia sînt niște idioți ca și noi...

În scrîșnetul schimbărilor de viteză, cuvintele umpleau strada, împreună cu un tropăit străbătut de măsuri din *Internaționala*. O femeie trecu prin fața cafenelei cu o mașină mică de cusut în brațe, strîngînd-o la piept ca pe un animal bolnav.

Shade stătea nemișcat, cu mîna pe coada pipei. Își dete numai pe spate, cu un bobîrnac, pălăriuța moale cu borurile ridicate. Un ofițer, cu steaua de aramă pe salopeta lui albastră, strînse în trecere mîna lui Lopez.

— Cum vă merge în Sierra? întrebă acesta.

— Nu vor trece. Milițienii sosesc în fiecare clipă.

— Perfect, spuse Lopez, în timp ce ofițerul trecu mai departe. Iar într-o zi acesta va fi stilul întregii Spanii, cum catedralele au fost ale Europei și cum stilul frescelor revoluționare este al întregului Mexic.

— Da. Însă numai dacă îți iei angajamentul să mă lași naibii în pace cu catedralele.

Toate automobilele din oraș, rechiziționate și îndreptate cu mare viteză în slujba războiului sau a visului, se încrucișau în strigăte frățești. Fotografiile luate la Montagne de fotografii fostelor ziare fasciste naționalizate, circulau de dimineață pe terasă și milițienii se recunoșteau într-însele. Shade se întreba dacă astă noapte își va consacra articolul proiectului lui Lopez, pitorescului de la *Granja*, sau speranței ce umplea strada. Poate tuturor acestora. (În spatele său, una din compatriote gesticula, avînd pe piept un steag american de patruzeci de centimetri; dar Shade tocmai aflase că-l

pusese pentru că era surdomută). Se va ivi oare un stil din aceste ziduri risipite, din oamenii ce vor trece prin fața lor, aceiași cu cei ce treceau prin fața lui în secunda asta, amețiți de această kermeză a libertății? Aveau în comun cu pictorii comuniunea tainică ce fusese odinioară, în adevăr, creștinismul, și care era acum revoluția; aleseseră același mod de a trăi și același mod de a muri. Și totuși...

— E un proiect aiurit, sau ceva ce trebuie să fie organizat de tine sau de către Asociația artiștilor revoluționari, sau de minister, sau de societatea vulturilor și a hipopotamilor, sau ce? întrebă Shade.

Oamenii treceau cu baloturi de rufărie, cu cearceafuri împăturite, ținute cu demnitate sub braț ca niște serviete de avocat; un mic-burghez, cu o plapumă de un roșu țipător în lumina cafenelei, pe care o ținea la piept așa cum femeia de mai înainte își ținea mașina de cusut; alții cu fotoliile răsturnate deasupra capului.

— O să vedem, răspunse Lopez. În orice caz nu eu voi fi acela, acum: unitatea mea de miliție pleacă în Sierra. Poți fi însă liniștit!

Shade împrăștia fumul de pipă suflînd.

— Dragul meu Lopez, de-ai ști cît de sătul sînt de oameni!

— Nu e momentul cel mai potrivit pentru asta...

— Nu uita că am fost la Burgos alaltăieri. Și era la fel, din păcate! Era la fel... Bieții idioți fraternizau cu trupele:

— Ce spui, sucitule: aici trupele fraternizează cu bieții idioți.

— Și în marile hoteluri contesele în pielea goală beau cu țăranii monarhiști, cu bereta pe cap și pătura pe umăr...

— Și țăranii își dădeau viața pentru contesele care nu-și dădeau viața pentru țărani; de altfel, e nevoie de ordine.

— Și scuipau cînd auzeau cuvinte ca Republică sau sindicat, nătărăii nenorociți... Am văzut un preot cu o pușcă, credea că-și apără credința; și în alt cartier, un orb. Avea o fîșie nouă de stofă pe ochi. Și pe fîșie era scris cu cerneală violetă: „Trăiască Domnul Nostru Isus Hristos“. Îmi închipui că și ăsta se credea voluntar...

— Era orb!

Şi iarăşi, ca întotdeauna cînd megafoanele strigau: „Alo“ cu vocea lor de ventriloc, liniştea se aşternu în jurul lor.

Aici, Radio Barcelona. Veţi auzi pe generalul Goded.

Toţi ştiau că Goded era şeful fasciştilor din Barcelona şi că el comanda rebeliunea din punct de vedere militar. Tăcerea păru să se întindă pînă la marginea Madridului.

Aici, spuse un glas obosit, indiferent şi nu lipsit de demnitate, *generalul Goded. Mă adresez poporului spaniol pentru a declara că soarta mi-a fost potrivnică şi că mă aflu prizonier. O spun pentru ca toţi cei ce nu vor să continue lupta să se socotească dezlegaţi de orice angajament faţă de mine.*

Era declaraţia lui Companys învins, în 1934. Urale nesfîrşite răsunară în oraşul nocturn.

— Asta întăreşte ceea ce voiam să spun, continuă Lopez care, în semn de bucurie, îşi goli paharul dintr-o înghiţitură. Cînd am făcut basoreliefurile pe care le-ai poreclit drăcii scite, nu aveam piatră. Cea bună costă destul de scump: numai cimitirele sînt pline de pietre, nici nu găseşti altceva acolo. Şi atunci, prădam cimitirul, noaptea. Toate sculpturile mele din acea perioadă au fost sculptate în regrete eterne: aşa am renunţat la diorit. Acum vom trece la scară şi mai mare: Spania e un cimitir plin de pietre, ce mai sculptură vom face, mă auzi, sucitule!

Bărbaţi şi femei duceau baloturi învelite cu lustrin negru; o bătrînică ţinea o pendulă, un copil o valiză, un altul o pereche de ghete. Toţi cîntau. Cîţiva paşi mai înapoi un om trăgea o căruţă încărcată ca o întreagă dugheană cu vechituri, acompaniind cîntecul lor cu întîrziere. Un tip tînăr, agitat, fluturînd din mîini, îi opri ca să-i fotografieze. Era un ziarist: avea un aparat cu magneziu.

— Ce-i cu tot mutatul ăsta? întrebă Shade, trăgîndu-şi pe frunte pălăriuţa. Le e frică de bombardament?

Lopez ridică ochii. Era prima oară cînd îl privea pe Shade fără afectare şi fără frenezie.

— Ştii că există multe case de amanet în Spania? Azi după masă guvernul a dat ordin să fie deschise şi să fie îna-

poiate toate gajurile, fără plată. Toată sărăcimea din Madrid a venit, nu dînd buzna, nu, de loc, destul de încet (cu siguranță nu-i venea să creadă). Au plecat înapoi cu plăpumile, cu lanțurile de ceas, cu mașinile lor de cusut... E noaptea săracilor...

Shade avea cincizeci de ani. Întors din călătorii destul de numeroase (printre altele din mizeria americană, apoi din boala îndelungată, mortală, a unei femei pe care o iubise), nu mai dădea vreo importanță decît la ceea ce el numea idioție sau animalitate, adică vieții fundamentale: durere, dragoste, umilință, inocență. Grupuri de oameni coborau pe bulevard cu căruțele înțesate cu picioare de scaune, urmate de trecători cu pendule; imaginea tuturor caselor de amanet din Madrid deschise în noapte sărăcimii, izbăvită măcar de astă dată, mulțimea împrăștiată ce pleca din nou spre cartierele sărace cu gajurile ei recucerite, erau primul lucru care-l făcu pe Shade să înțeleagă ce poate însemna cuvîntul Revoluție pentru oameni.

Împotriva mașinilor fasciste, lansate cu puștile lor automate prin străzile întunecoase, coborau în goană mașinile rechiziționate; și, deasupra lor, *saludul* obsedant, părăsit, reluat, scandat, pierdut, unea noaptea și oamenii într-o fraternitate de armistițiu, — mai aspră din cauza luptei apropiate: fasciștii ajungeau la Sierra.

II

I

Începutul lui august

Spre deosebire de cei care purtau salopetă de mecanic cu fermoar, devenită uniforma miliţiilor, voluntarii aviaţiei internaţionale, voioşi, cu cămăşile descheiate pe căldura aceasta de august spaniol, păreau că se întorc de la căsuţa lor de ţară şi de la scăldat. Erau gata de luptă numai piloţii de linie, mitraliorii din China sau din Maroc; ceilalţi — în fiecare zi soseau alţii — urmau să fie puşi la probă în cursul zilei.

În mijlocul fostului aerodrom civil din Madrid se afla un trimotor Junker capturat (pilotul său, auzind Radio Sevilla anunţînd cucerirea Madridului, aterizase plin de încredere) al cărui aluminiu strălucea pe toată întinderea sa,

Cel puţin douăzeci de ţigări se aprinseră deodată.

Camuccini, secretarul escadrilei, spusese chiar atunci:

— Două ore şi un sfert, în total, pentru B...

Ceea ce însemna că avionul de luptă B cu mai multe locuri nu avea benzină decît pentru acest interval; dar toți — Leclerc cocoțat ca o maimuță pe tejghea, sau serioșii care studiau atent o eventuală perfecționare a mitralierei — toți știau că avionul cu tovarășii lor plecase către Sierra de două ore și cinci minute.

În bar nu se mai înălțau rotocoale prelungi de fum, ci țîșnituri scurte, precipitate. Prin geamurile verandei, privirile, paralele, erau cu toate ațintite pe creasta colinelor.

Acum sau mîine — curînd — primul avion nu se va mai întoarce. Fiecare știa că, pentru cei ce-l vor aștepta, propria sa moarte nu va însemna altceva decît fumul acesta de țigară aprinsă cu nervozitate, unde speranța se zbătea asemenea cuiva care se înăbușă.

Polski, poreclit Pol, și Raymond Gardet părăsiră barul, — fără a-și dezlipi privirea de pe coline.

— Șeful e în B.

Ești sigur?

— Nu mai face pe idiotul! l-ai văzut plecînd.

Toți se gîndeau cu simpatie la șeful lor: se afla în avion.

— Două ore și zece minute.

— Stai! Ceasul tău nu merge bine: nici nu era încă ora unu, asta înseamnă două ore și cinci minute.

— Ba nu, Raymond, iar începi, dragul meu: îți spun că sînt zece minute! Uită-te la micul Scali colo-sus, e agățat de telefon.

— Ce e, Scali? Italian?

— Așa cred.

— Ar putea fi spaniol, uită-te la el.

Fața, vag mulatră a lui Scali, era în adevăr comună întregii Mediterane Occidentale.

— Uite cum se mai zbate!

— Nu-i a bună, nu-i a bună... Ți-o spun eu...

Ca și cum s-ar fi ferit amîndoi de moarte, discuția continua cu glas scăzut.

Ministerul îl anunțase pe Scali că ambele avioane de vînătoare spaniole și cele două cu mai multe locuri ale aviației

internaționale fuseseră scoase din luptă de către o escadrilă de șapte Fiaturi. Unul din avioanele cu mai multe locuri căzuse în liniile republicane, iar celălalt, lovit, încerca să se întoarcă. Scali, cu păru-i aproape complet creț, coborîse în pas alergător la Sembrano.

Magnin, „șeful", comanda aviația internațională, Sembrano aerodromul civil și avioanele de linie transformate în avioane de luptă; Sembrano semăna cu un Voltaire tînăr și bun. Ajutate de vechile avioane militare ale aerodroamelor din Madrid, Douglasurile noi ale liniilor spaniole cumpărate de guvern, puteau la nevoie să susțină lupta împotriva avioanelor de război italiene. Deocamdată...

Jos, gălăgia „pelicanilor" încetă deodată: totuși, nici un zgomot de motor, nici o sirenă de apel. Dar pelicanii își arătau ceva unul altuia cu brațul întins: în dreptul uneia dintre coline, unul din avioanele cu mai multe locuri, cu cele două motoare oprite. Deasupra cîmpului de culoarea nisipului, căruia orele două ale după-amiezii îi confereau o singurătate de Mauritanie, plutea în tăcere carlinga plină de tovarăşii vii sau morți.

— Coasta dealului! spuse Sembrano.

— Darras e pilot de linie, răspunse Scali, ridicîndu-și vîrful nasului cu arătătorul.

— Coasta dealului, repetă Sembrano, coasta dealului...

Avionul tocmai zvîcnise pe deasupra, ca un cal. Începea să se învîrtă în jurul aerodromului. Jos, nu se auzea nici musca; toți pîndeau strigătele.

— O să capoteze, reluă Scali. Cu siguranță că nu mai are pneuri...

Își mișca mîinile scurte, de parcă ar fi vrut să ajute avionului. Acesta atinse pămîntul, se aplecă, izbi extremitatea unui plan de aripă, și asta fără să capoteze. Pelicanii, strigînd, alergau în jurul carlingei închise.

Pol, cu o caramea oprită în gîtlej, se uita la ușa avionului care nu se deschidea. Înăuntru se aflau opt tovarăși. Gardet, cu părul măciucă, zgîlțîia zadarnic clanța cu toată puterea, iar toate fețele erau întoarse către mîna aceasta turbată care

se înverșuna împotriva ușii fără îndoială înțepenite. În sfîrșit, ea se deschise pînă la jumătate: întîi se iviră niște picioare, apoi partea de jos a unei salopete însîngerate. După încetineala mișcărilor, era limpede că omul era rănit. În fața sîngelui, o clipă anonim, în fața acestor picioare care nu se mișcau decît cu precauție în carlinga plină de tovarăși, Pol, pe jumătate sugrumat de carameaua sa, se gîndea că toți începeau să simtă în trupurile lor ce înseamnă solidaritatea.

Treptat, pilotul își scotea din carlingă piciorul din care picăturile roșii de sînge cădeau sub soarele orbitor. În sfîrșit, apăru chipul său rumen de podgorean din Loara, sub pălăria — fetiș — de grădinar.

— Ai adus înapoi tinicheaua! țipă Sembrano, cu glasul lui timid.

— Magnin? strigă Scali.

— N-are nimic, spuse Darras, încercînd să se sprijine de marginea ușii ca să lunece.

Sembrano se aruncă asupra lui și îl sărută, pălăriile lor se clătinară. Părul lui Darras era alb. Pelicanii glumeau nervos.

Imediat ce Darras fu scos, Magnin sări jos. Era în combinezon de zbor; mustățile-i căzute, de un blond-cenușiu, îi dădeau pe sub caschetă o înfățișare de viking uimit, din cauza ochelarilor de baga.

— Ce-i cu S? îi strigă el lui Scali.

— E în liniile noastre. Avariat. Dar numai stricăciuni ușoare.

— Ocupă-te de răniții de aici. O șterg la telefon pentru raport.

Cei nevătămați, sărind jos, erau asaltați de întrebările tovarășilor lor, iar ei voiau să urce înapoi în carlingă pentru a ajuta răniții. Gardet și Pol se și aflau în avion.

Înăuntru, un băiat foarte tînăr zăcea lungit printre petele roșii și urmele însîngerate ale tălpilor. Îl chema

House, „captain House", și încă nu primise combinezon. Mitralior de turelă, cinci gloanțe în picioare la prima sa ieșire. Nu vorbea decît engleza —și poate limbile clasice, căci un Platon mic în greacă, șterpelit de dimineață lui Scali, ce chițăise ca un dihor, ieșea din buzunarul însîngerat al puloverului său cu dungi roșii și albastre. Tunarul, cu două gloanțe în coapsă, aștepta, înfundat în scaunul observatorului. Marinar breton, tunar în Maroc, se socotea un bărbat dur și își încleșta fălcile — în timp ce Gardet îl trăgea încet din carlingă — fără ca, deși rănit, să-și schimbe expresia jovială a obrazului rumen și strălucind de trai bun.

— Așteptați, fraților! strigă Pol agitat, cu ochii ieșiți din orbite. Mă duc să caut o targă. Altminteri, nu izbutim nimic. Îl facem zob.

Sprijinit de umărul camaradului său Séruzier, zis și cap în nori din cauza zăpăcelii sale permanente, Leclerc, maimuță slabă în combinezon dar cu melon cenușiu, începu să cînte o baladă eroică:

— Trebuie s-aștepți pînă te-om scoate la mal, scumpule. Ca să te distrez, am să-ți mai povestesc o întîmplare. Ultimele mele cîrîieli cu mîrlanii. Petrecute chiar din cauza unui amic. Portarul lui nu-l putea înghiți; un porc, slugarnic întotdeauna cu locatarii plini de dolari și scîrbos cu proletarii lihniți de foame. Amicul meu își aprindea paie în cap pe motiv că nu-și spunea numele, cînd se întorcea noaptea: bun, îmi zic, o clipă. Pe la ora două noaptea, desham o mîrțoagă, o aduc la intrarea ieslei și anunț cu o voce înfundată: „Cal". Apoi, scuză-mă, o șterg ușurel....

Tunarul îi privi pe Leclerc și pe Séruzier fără a da măcar din umeri, plimbă o privire regească asupra pelicanilor pe care îi domina și ordonă:

— Să mi se aducă *L'Huma*.

Apoi tăcu din nou pînă la brancardă.

II

Un rotocol mic de fum apăru sus pe coama Sierrei. Paharele săltară, iar clinchetul lingurițelor se auzea la o zecime de secundă după explozia zguduitoare: primul obuz căzuse la capătul străzii. Apoi o țiglă se prăvăli de pe acoperiș pe o masă, paharele se rostogoliră, un tropot de pași ce aleargă se înălță în soarele de amiază: al doilea obuz căzuse probabil la jumătatea străzii. Țăranii înarmați se îmbulziră înăuntrul cafenelei, vorbind repezit, dar cu ochii la pîndă.

La al treilea obuz (la zece metri), geamurile mari, plesnind ca niște cercuri, săriră în obrazul oamenilor cu centiroanele pline de cartușe — lipiți de perete, paralizați.

O bucată de geam era înfiptă în afișul de cinema pătat de stropi.

Altă explozie. Încă una, mult mai departe, pe stînga de astă-dată: satul era plin de țipete acum... Manuel ținea o nucă în mînă. O ridică între două degete deasupra capului. Alt obuz exploda, mai aproape.

— Mulțumesc, spuse Manuel, arătînd nuca desfăcută (o spărsese el însuși între degete).

— Bine, dar, întrebă un țăran pe șoptite, ce-i de făcut ca să nu atragem obuzele?

Nimeni nu răspunse. Ramos se afla la trenul blindat. Ei rămîneau aici, depărtîndu-se de zid, întorcîndu-se înapoi, așteptînd obuzul următor.

— N-are nici un rost ce facem aici, spuse moș Barca cu glasul său repezit. Dacă rămînem aici... vom... înnebuni... Trebuie să băgăm spaima în ei.

Manuel îl cercetă; nu avea încredere în tonul vocii lui.

— Îs niște camioane pe-aici.

— Știi să conduci?

— Da.

— Un camion mare?

— Da.

— Dragii de ei! zbieră Barca.

Se auzi o explozie atît de puternică încît toți se aruncară pe jos; cînd se ridicară, casa din fața cafenelei nu mai avea fațadă. Stîlpii schelăriei se rostogoleau cu întîrziere în gol; un telefon suna.

— Există camioane, începu din nou Barca. Ne urcăm. Le dăm peste bot.

Imediat, toți deodată:

— Perfect.

— O să ne căsăpească pe toți.

— N-avem ordin!

— Dumnezeii voștri de dobitoci, feciori de curve!

— Na-ți ordin: du-te la camioane, în loc să zbieri!

Manuel și Barca ieșiseră alergînd. Aproape toți fugeau după ei. Orice era mai bine decît să rămînă acolo. Alte obuze. Ceva mai departe, zăbavnicii, șovăielnicii.

Vreo treizeci de oameni se cățărară în camion. Obuzele cădeau în împrejurimile satului. Barca își dăduse scama că artileriștii fasciști vedeau satul, dar nu și ce se petrecea în el (nu existau avioane în aer, deocamdată). Încărcat cu civili ce cîntau *Internaționala* învîrtind puștile în timp ce ambreiajul hîrîia, camionul demară.

Țăranii îl cunoșteau pe Manuel de cînd cu propaganda lui Ramos în Sierra. Nutreau pentru dînsul o simpatie prudentă care creștea pe măsură ce era mai nebărbierit, iar fața sa cam greoaie de roman, cu ochii de un verde deschis sub niște sprîncene foarte negre, devenea o figură de marinar mediteranean.

Camionul gonea pe drum în soarele arzător; deasupra, obuzele se îndreptau spre sat, cu un fîlfîit de porumbei. Manuel conducea încordat. Și totuși cînta *Manon*, pe cît îl ținea gura:

Adio, măăsuțaa noastră...

Ceilalți, încordați și ei, îl acompaniau cu *Internaționala*; se uitau la doi civili omorîți, spre care înaintau cu mare vi-

teză, cu sentimentul tulbure de prietenie pentru primii morți, al celor ce pornesc la luptă. Barca se întreba unde se aflau tunurile.

— După fum, nu poți fi sigur.

— A căzut unul!

— Oprește!

— Hai, hai, strigă Barca, la tunuri!

Celălalt tăcu. Acum comanda Barca. Camionul, schimbînd viteza, păru că răspunde unei explozii printr-un huruit de mașină rănită. Treceau chiar acum prin fața morților.

— Trei camioane sînt în urma noastră!

Toți milițienii se întoarseră, chiar și Manuel care conducea și urlară: „Ura!"

Şi se porniră toți să răcnească în spaniolă, pe melodia lampioanelor de astă dată, bătînd din picioare:

A-dio! Măă-suu-țaa noastră!

*

La intrarea unui tunel din care locomotiva trenului blindat ieșea asemenea unui nas, la o înălțime de patru sute de metri acoperiți de pini umbroși, Ramos domina camioanele.

— Măi băiete, îi spuse lui Salazar, sînt nouă șanse din zece să se ducă pe copcă.

Ramos îl înlocuia pe comandantul trenului blindat, care o ștersese la fasciști sau în bodegile din Madrid.

Camioanele păreau pitice în peisajul măreț de munte. Soarele scînteia pe capotele lor: era imposibil ca fasciștii să nu-i fi văzut.

— De ce să nu-i susținem? întrebă Salazar, care-și răsucea mustața în furculiță. Fusese sergent în Maroc.

— Avem ordin să nu tragem. Imposibil să obținem un altul: telefonul tău cu sfoară funcționează de minune! dar nu e nimeni la celălalt capăt al firului.

La cîțiva metri de locomotivă, trei milițieni în salopetă aranjau pe vine două odăjdii și un patrafir, fără a pierde din ochi camioanele ce înaintau pe drumul asfaltat, de un albastru stins, barat de cei doi morți.

— Îi dăm drumul? strigă unul dintre ei.

— Nu, răspunse Ramos. Ordin să nu ne clintim.

Camioanele înaintau mereu. Ele puteau fi auzite deslușit, printre bubuiturile metalice ale tunului. Un milițian părăsi tenderul, se duse să strîngă patrafirele și le împături.

Era unul din acei țărani castilieni cu fața lunguiață de cal. Ramos îl ajunse din urmă.

— Ce faci, Ricardo?

— Băieții au fost de acord...

Desfășură puțin patrafirul, perplex; brocatul scînteia în lumină.

Camioanele urcau mereu. Conductorul, cu capul de-a curmezișul în afara locomotivei, chicotea în soare pe fundalul negru al tunelului. Camioanele se apropiau de baterii.

— Pentru că, începu din nou Ricardo, trebuie să fim prudenți. Porcăriile astea ar mai fi în stare să ne facă să deraiem sau să aducă ghinion băieților din camioane!

— Dă-le nevestii-ti, spuse Ramos. Poate să-și croiască ceva din ele.

Băiatul acesta înalt, vesel, cu părul creț, care făcea pe grozavul în sat, inspira încredere țăranilor. Dar ei nu-și prea dădeau seama niciodată dacă glumea sau nu.

— Asta, asta, s-o poarte nevastă-mea?

Cu toată puterea, țăranul aruncă în prăpastie pachetul aurit. Mitralierele inamice, cu țăcănitul lor precis, începură să tragă.

Primul camion patină, făcu o întoarcere de un sfert de cerc, își răsturnă oamenii ca dintr-un coș și se prăvăli. Cei ce nu erau nici morți, nici răniți trăgeau, adăpostiți înapoia lui... Oamenii din tren nu vedeau din Ramos decît binoclul său mare și părul creț; la postul lor de radio cineva intona un cîntec andaluz și rășina pinilor smulși umplea cu mirosul ei de sicriu aerul ce tremura, parcă ar fi fost zgîlțîit de mitraliere. De o parte și de alta a camionului răsturnat erau măslini. Unul, doi... cinci milițieni părăsiră camionul, alergară spre pomi, căzură unul după altul. Camionul barînd drumul, cei care îl urmau se opriseră.

— Numai de s-ar culca băieții la pămînt, spuse Salazar, terenul poate fi folosit...

— Dă-le-ncolo de ordine: fuga la tren și trage.

Salazar fugi, marțial și jenat de cizmele sale splendide.

Acum, milițienii nemaiputînd înainta, Ramos nu mai risca să tragă în ei. Exista unu la sută șansa să nimerească mitralierele dușmane, a căror poziție o ignora...

Pe o linie de garare, niște vagoane de marfă mai purtau inscripția: „Trăiască greva". Trenul blindat ieși din tunelul său, amenințător și orb. Ramos își dădu seama odată mai mult că un tren blindat nu e decît un tun și cîteva mitraliere.

*

În spatele camionului, oamenii trăgeau ca-n tărîțe. Începeau să înțeleagă că la război a te apropia e mai important, mai greu decît a te lupta; că nu de vreo înfruntare e vorba, ci de un asasinat reciproc.

Astăzi ei erau cei asasinați.

— Nu trageți, dacă nu vedeți nimic! strigă Barca. Altfel nu vom mai avea muniții cînd vor da buzna peste noi!

Cum ar fi vrut toți să-i vadă pe fasciști atacînd! Să lupți, în loc să aștepți lîncezind! Un milițian fugi înainte, către baterii; fu doborît după șapte pași, ca și cei care încercau să se adăpostească între măslini.

— Dacă tunurile lor trag asupra noastră.... îi spuse Manuel lui Barca.

Fără îndoială nu era cu putință dintr-un motiv sau altul; altminteri ar fi făcut-o pînă acum.

— Tovarăși! strigă o voce de femeie.

Aproape toți se întoarseră, înmărmuriți: apăruse o milițiană.

— Nu-i un loc potrivit pentru tine, spuse Barca fără convingere: căci toți îi erau recunoscători că se afla acolo.

Ea tîra un sac mare și îndesat, plin cu cutii de conserve.

— Ia spune, o întrebă el, cum de te-ai strecurat aici?

Știa locurile, părinții ei erau țărani din sat. Barca privi cu atenție: patruzeci de metri de teren erau descoperiți.

— Atunci, care va să zică, putem trece? zise un milițian.

— Da, spuse fetișcana. Avea șaptesprezece ani, strălucea de tinerețe.

— Nu, spuse Barca. Priviți, partea de teren descoperită e prea largă. Vom fi doborîți cu toții acolo.

— Ea a ajuns cu bine, de ce nu și noi?

— Atenție. E posibil ca ei s-o fi lăsat dinadins să ajungă. Sîntem la ananghie, nu-i nevoie să ne vîrîm și mai mult.

— După părerea mea, putem trece pînă în sat.

— Nu-mi puneți asemenea întrebări ca să dați înapoi! strigă fetișcana uluită. Armata poporului trebuie să-și păstreze toate pozițiile, s-a anunțat din nou la radio chiar acum o oră.

Căpătase vocea teatrală pe care și-o însușesc atît de ușor femeile spaniole, însă, fără să-și dea seama, își împreunase mîinile.

„O să vă aducem tot ce vreți..."

De parcă ar fi promis copiilor jucării, ca să fie cuminți. Barca rămase pe gînduri.

— Tovarăși, spuse el, nu asta e problema. Puștoaica zice...

— Nu sînt puștoaică.

— Bun. Tovarășa zice că putem pleca dar că trebuie să rămînem. Eu spun că ar trebui să plecăm dar că nu se poate. Să nu le încurcăm.

— Ai păr frumos, îi șoptea Manuel milițienei: dă-mi o șuviță.

— Tovarășe, nu mă aflu aici pentru prostii.

— Bine, păstrează-ți șuvița! Zgîrcito!

Vorbindu-i, fără prea mare convingere, nu încetase a trage cu urechea.

— Ascultați, le strigă el, ascultați...

Toți ascultă tăcerea profundă fără păsări. Mitralierele inamice trag bandă după bandă. Una se oprește, nu, s-a blocat; își reia tirul. Însă nici un glonte nu mai ajunge în jurul camionului.

— Acolo! strigă un milițian, cu degetul întins.

— Apleacă-te, găgăuță!

Se aplecă. În direcția pe care o indicase, siluete albastre urcau către bateriile fasciste, paralel cu drumul, folosind însă terenul pentru a se apăra: gărzile de asalt.

— Bineînțeles, spuse Barca, dacă am fi făcut așa...

Pe măsură ce urcau, se împuținau.

— Asta-i treabă! spuse un milițian. Ei, băieți, mergem?

— Atenție! strigă Manuel. Să nu repetăm dezordinea. Numărați-vă cîte zece.

„Primul din fiecare grup e responsabil.

Înaintați la zece metri cel puțin unul de altul.

Trebuie să plecăm în patru grupuri.

Trebuie să ajungem cu toții împreună. Primii vor avea un avans, dar deoarece trebuie să se desfășoare mai departe decît ceilalți, n-are nici o importanță."

— Asta nu e limpede, spuse Barca.

Și totuși, toți erau atenți de parcă ar fi ascultat o expunere despre primele îngrijiri de dat răniților.

— Bun. Numărați-vă cîte zece.

Executară. Responsabilii se apropiară de Manuel. Colo sus, tunurile trăgeau mereu asupra satului, dar mitralierele nu mai trăgeau decît asupra gărzilor de asalt ce urcau tot timpul. Manuel era obișnuit cu oamenii din partidul său, dar aici erau prea puțini.

— Tu, comanzi primii zece.

„Ne desfășurăm cu toții la dreapta drumului: nu merită să riscăm a fi rupți în două dacă ticăloșii ăștia coboară cu o mașină blindată sau cu Dumnezeu știe ce. Și astfel ne apropiem de gărzile de asalt.

Zece tovarăși, o sută de metri.

Tu, primul, ia-o din loc cu cei zece oameni ai tăi. După trei sute de metri, lași cîte unul la fiecare zece metri.

Cînd vei vedea înaintînd grupul din stînga ta, vei înainta și tu. Dacă nu e în regulă ceva, predai comanda vecinului tău și schimbi direcția: în spate, vei găsi..."

Pe cine? Manuel voia să-l trimită pe Barca să organizeze celelalte camioane. El însuși? Într-o asemenea stare de spirit, trebuia să se afle în prima linie. Atîta pagubă...

„Îl vei găsi pe Barca."

Pentru a-i organiza pe cei din camioane, va trimite pe altul.

„Dacă fluier, toată lumea se adună în jurul lui Barca. Înțeles?

— Înțeles.

— Explică."

E-n regulă totul.

— Cine sînt responsabilii sindicali sau politici?...

— Băieți, trage trenul blindat!

Toți avură chef să se îmbrățișeze. Trenul trăgea la întîmplare asupra amplasamentului presupus al bateriilor și al mitralierelor. Însă milițienii, numai auzind tunul lor răspunzînd tunurilor fasciste, nu se mai simțeau hăituiți. Toți salutară cu un strigăt puternic a doua lovitură.

Manuel trimise un comunist să-l anunțe pe Ramos, un U.G.T.-ist la gărzile de asalt, și pe cel mai în vîrstă dintre anarhiști să explice celor din celelalte camioane ce se întîmplase.

— Luați cu voi mîncare, spuse milițiana, e mai prudent.

— Hai, băieți, repede!

— Vă aduc eu de-ale gurii, spuse ea, cu un aer responsabil.

În timp ce ei plecau, Barca alergă spre camioane. Se trăgea asupra lor, dar cu puștile. Al doilea grup plecă, al treilea, apoi ultimul pe care-l comanda Manuel.

Se vedea foarte limpede perspectiva rîndurilor de măslini. Într-una din marile alei nemișcate, Barca văzu înaintînd unul din milițieni, apoi vreo zece, apoi un șir lung. Nu vedea mai departe de cinci sute de metri; înaintînd în ritmul cadențat al tunurilor, șirul îi acoperi cîmpul vizual, ocupă toată pădurea cît se vedea cu ochii. Pe povîrnișul învecinat, pe care Barca nu-l mai vedea de cînd intraseră pe sub pomi, gărzile de asalt trăgeau. Aveau cu siguranță o pușcă-mitralieră, căci pe deasupra împușcăturilor se auzea un răpăit mecanic în direcția mitralierelor fasciste, nemișcate. Șirul milițienilor înainta. Puștile fasciștilor trăgeau asupra lor, fără prea mare eficacitate. Manuel începu să alerge, tot șirul

îl urmă, ca un arc de cablu în apă. Și Barca alerga, ca beat, cufundat într-o învălmășeală plină de fervoare pe care o numea popor — alcătuită din satul bombardat, de o neorînduială imensă, din camioane răsturnate, din tunul trenului blindat, — și care se ridica acum, ca o singură ființă, la luptă împotriva tunurilor fasciste.

Striveau în fugă crengi retezate: mitralierele, înaintea sosirii gărzilor de asalt, trăseseră asupra măslinilor. Mireasma pămîntului uscat de vară înlocuia pe cea a rășinei. Frunze ciopîrțite de tir și care erau numai desprinse, cădeau ca frunzele de toamnă; goana milițienilor, cînd strălucitoare în soare, cînd aproape invizibilă în umbra măslinilor, părea mereu scandată de tun. Barca asculta pușca-mitralieră și tunul tancului blindat ca pe niște prevestiri: nu vor mai fi luate înapoi viile de la cei care le plantaseră.

Mai urmau să străbată douăzeci de metri de teren descoperit. În clipa în care ieșiră dintre măslini, fasciștii întoarseră una din mitralierele lor. În jurul lui Barca gloanțele împungeau aerul cu bîzîitul lor de viespi. El alerga către puști, înconjurat de zumzete ascuțite, invulnerabile. Se rostogoli, cu ambele picioare tăiate. Cu toată durerea, continua să privească în fața lui: jumătate din milițieni căzuseră și nu se mai ridicau; cealaltă jumătate trecuse. Lîngă el, băcanul satului murise: umbra unui fluture dansa pe obrazul lui. Prima linie a celor din celelalte camioane șovăia la marginea livezii de măslini. Barca începu să audă motoare de avion — ale noastre? ale lor? Foarte aproape de locul de unde trăgea pușca-mitralieră, o rachetă se înălță spre cerul magnific. Trenul blindat încetă focul.

*

— Gărzile de asalt au ajuns la baterie? întrebă Salazar.

Trimiseră un curier la tren: ei vor lansa o rachetă „cînd vor ajunge la baterii“. Cu siguranță că ele se aflau foarte aproape una de alta. Ramos încetase deci focul.

— Să sperăm, spuse el.

— Ce se întîmplă cu milițienii?

— Nu se mai zăresc... N-au trecut, din moment ce bateriile și mitralierele trag.

— Să mă duc într-acolo?

— Se pare că Manuel se descurcă de minune cu Barca. Mi-a trimis pe cineva.

Binoclul apropia de Ramos majestatea plină de răni a stîncilor, pinilor și măslinilor. Imposibil să afli ceva. Nu putea decît să asculte.

— Ce-i prost, spuse el, e că ei fac războiul, cei din față, și nu noi.

Fasciștii bombardau, curățau, apoi își trimiteau oamenii pe un teren pregătit. Poporul, fără comandanți și aproape fără arme, se bătea...

— Acum, bieții nenorociți de jos sînt supuși unui masacru.

— Totuși, atacînd, poate că gărzile de asalt vor cuceri bateria...

Ramos vorbea nervos. Gura-i senzuală se subțiase, zîmbetu-i pierise, păru-i mătăsos semăna cu o perucă.

— În orice caz, fasciștii nu trec!

— Bateria din stînga nu mai trage.

Pe amîndoi îi dureau tîmplele de atîta încordare a auzului.

Se apropie un avion, gălbui pe cerul luminos. Era un avion de turism, destul de rapid. Lansă o bombă la cinci sute de metri de tren; cu siguranță nu avea nici vizor, nici aparat pentru lansarea bombelor și le arunca pe fereastră. Fochistul trenului, căruia Ramos îi dăduse instrucțiuni, porni liniștit sub un tunel apropiat. După ce avionul își aruncă toate bombele printre pini, plecă înapoi, mulțumit. Mirosul de rășină deveni mai pătrunzător.

Din tren, nu se mai vedea nimic. Între vibrațiile de nicovală pe care fiecare bubuitură de 75 o smulgea întregului vagon, Pepe Asturianul explica lovitura de tun băieților asudați, cu pieptul gol.

— Aici, blindajul e înlocuit cu ciment. E urît, dar e solid și rezistent. Trenul parcă e de carton, dar se apără. În Asturii, în 34, măi băiete, se blindau vagoanele la precizie. Era o treabă bună, nu o glumă! Numai că mai exista și lipsa

de atenție: revoluția e distrată. Și atunci, băieții au uitat să blindeze locomotiva. Închipuiți-vă trenul blindat ce înaintează cu viteză maximă printre liniile Tercioului[1] cu o locomotivă obișnuită! La cincizeci de kilometri, ciuruită de nu știu cîte gloanțe: să nu mai pomenim de ea — nici de mecanic. Noi am izbutit să venim și să ne furișăm noaptea, tiptil, cu alt tren și cu altă locomotivă — blindată de data asta — și să aducem înapoi băieții, mai înainte ca Tercio să-și fi adus artileria.

— Pepe!

— Ce-i?

— Bateria lor tot nu trage!

Ramos, ieșind din tunel, își mișca încoace și încolo binoclul, pentru a vedea ce se petrece la rebeli, ca un orb ce încearcă să priceapă cu mîinile.

— Ai noștri coboară în goană spre sat, spuse el.

Milițienii se retrăgeau trăgînd dezordonat — destul de prost. Dispărură în tranșee. Fasciștii trebuiau să străbată în spatele lor trei sute de metri de teren descoperit.

Ramos sări în locomotivă, puse în mișcare trenul pînă ajunseră să domine întinderea fără arbori, ascuns totuși față de bateriile fasciste care mai trăgeau.

După dezordinea milițienilor, fasciștii înaintau ca niște mașini.

Mitralierele trenului intrară în joc.

De la stînga la dreapta, fasciștii începură să cadă, moi, cu mîinile în aer sau cu pumnii la burtă.

Al doilea val, șovăind la liziera păduricii, se hotărî, o luă în pas alergător și oamenii lor se prăbușiră, de astă dată de la dreapta la stînga; mitraliorii din tren erau soldați proști dar braconieri buni. Pentru prima dată în acea zi, Ramos vedea înmulțindu-se în fața lui gestul ciudat al dușmanului doborît în timpul fugii, cu o mînă în aer și picioarele secerate, de parcă ar fi încercat să apuce moartea sărind.

[1] Legiunea străină a armatei spaniole, creată în 1920.

Cei nevătămați încercau să pătrundă iarăși în pădure, de unde trăgeau fasciștii care scăpaseră de mitralierele trenului.

De la dreapta porniră niște împușcături. Erau alți milițieni. Fasciștii se retrăgeau trăgînd la întîmplare prin pădure.

„Ei au comandanți, au arme, își spunea Ramos, cu mîna vîrîtă în părul creț; dar nu trec. Asta e: nu trec".

III

Verificarea piloților continua.

Un voluntar, în pulover, deși era cald, se apropie de Magnin sub dogoarea liniștită a verii.

— Căpitan Schreiner.

Era un pui de lup nervos, cu nasul ascuțit și cu privirea dură, fost comandant secund al escadrilei Richthofen. Magnin îl privea cu simpatie de la înălțimea mustăților sale.

— De cît timp n-ați mai pilotat?

— Din timpul războiului.

— Fir-ar să fie! De cît timp aveți nevoie ca să vă recăpătați forma?

— Cîteva ore, cred.

Magnin îl privi fără a spune o vorbă.

„Cîteva ore, cred" repetă Schreiner.

— Ați fost în aviație?

— Nu. La minele din Ales.

În timp ce-i răspundea, Schreiner nu se uita la Magnin, ci la avionul de probă ale cărui elice se învîrteau. Degetele mîinii drepte îi tremurau.

— Înștiințarea a ajuns prea tîrziu, spuse el. Am sosit la Toulouse cînd cu un camion, cînd cu altul.

Închise ochii mici și ascultă motorul. Degetele-i, tremurînd încă, se agățară de marginile puloverului. Pasiunea lui

Magnin pentru avioane era destul de puternică pentru ca să se simtă legat de omul acesta care-și răsucea spasmodic puloverul. Schreiner, fără a deschide ochii, respiră aerul fremătînd de zgomot. Precis că așa se respiră la ieșirea din închisoare, își spuse Magnin. Acesta ar putea comanda (Magnin își căuta secunzii): vocea sa avea limpezimea comună multor responsabili comuniști și militarilor.

Primul monitor, Sibirsky, se întorcea străbătînd aerodromul ce pîlpîia de lumină; secundul îl chemă pe Schreiner, care porni spre avionul de probă, fără grabă, însă cu degetele tot crispate.

Din bar și de pe pistă, toți piloții priveau. Mulți dintre ei făcuseră războiul și Magnin era neliniștit; dar în fața acestui om care doborîse douăzeci și două de avioane aliate, chiar mercenarii, ce urmăreau avionul secundă de secundă, nu mai încercau decît un singur sentiment: rivalitatea profesională.

Lîngă bar, Scali, Marcelino și Jaime Alvear își treceau unul altuia binoclul. Jaime Alvear, care își făcuse studiile în Franța, fusese repartizat aviației internaționale ca interpret combatant. Acest piele-roșie înalt, negru și scofîlcit, biciuit mereu de șuvițele sale, era flancat de un piele-roșie scund și cărămiziu la față, Vegas, poreclit Sfîntul Anton; acesta, în numele U.G.T.-ului, îi copleșea prietenește pe pelicani cu țigări și discuri de patefon. Între ei doi își vîra nasul lung Raplati, basetul negru al lui Jaime, care devenise mascota lor. Tatăl lui Jaime era profesor de istoria artelor, ca și Scali.

De la extremitatea aerodromului, unde Karlici îi verifica pe mitraliori, porniră cîteva rafale. Avionul decolă, mai mult sau mai puțin bine.

— Vom avea de furcă cu voluntarii... spuse Sibirsky lui Magnin.

De altfel, Magnin știa că nu va fi ușor ca mercenarii să fie controlați de către voluntari, dacă aceștia, profesional, le erau inferiori.

— Mulțumesc că mi-ați acordat atîta încredere pentru a mă alege monitor, domnule Magnin...

Mai făcură cîțiva pași fără a se privi: amîndoi se uitau pe cer; sus, avionul zbura.

„Mă cunoașteți?

— Cred..."

Nu-l cunosc de loc, se gîndea Magnin în timp ce vorbea, mușcîndu-și mustața galică. Îi era simpatic Sibirsky: cu tot părul blond, creț și mustăcioara lui, tristețea glasului te făcea să-l crezi inteligent, sau cel puțin cu experiență. Magnin nu-i cunoștea de fapt decît priceperea tehnică, incontestabilă.

— Vreau să vă spun, domnule Magnin: aici, se spune că sînt roșu... În fine, poate că e folositor... Mulțumesc... Aș vrea să știți că nu sînt nici alb. Toți aviatorii ăștia nu știu prea multe despre viață, chiar și acei care nu mai sînt tineri...

Sibirsky, stingherit, plecă ochii în jos. Apoi ridică privirea spre avion, îl urmări aproape un minut:

— În fine, zboară, asta-i tot ce se poate spune...

Vorbea fără ironie: cu adîncă neliniște. Schreiner era unul din piloții cei mai în vîrstă; și nu exista pe aerodrom un singur aviator care să nu aștepte profund neliniștit, ceea ce patruzeci și șase de ani — dintre care zece de uzină — pot face dintr-un mare pilot.

— E nevoie de cel puțin cinci avioane pentru Sierra, mîine, spuse Magnin, îngrijorat.

— Uram viața pe care o duceam la unchiul meu, în Siberia. Auzeam vorbindu-se mereu de lupte, iar eu plecam la liceu... Atunci, cînd au venit albii, am plecat cu ei... Apoi, am venit la Paris. Pilot, apoi mecanic, apoi din nou aviator. Sînt locotenent în armata franceză.

— Știu. Vreți să vă înapoiați în Rusia, nu-i așa?

Mulți ruși, odinioară albi, care se angajaseră în Spania, o făceau pentru a-și dovedi lealitatea, sperînd să se reîntoarcă apoi în patrie.

O nouă rafală de mitralieră, străbătînd lumina, veni din extremitatea aerodromului.

— Da. Dar nu ca un comunist. Ca un om fără de partid. Mă aflu aici în virtutea unui contract; dar, nici pentru o sumă dublă nu m-aș fi dus la ceilalți. Sînt ceea ce numiți un liberal. Lui Karlici îi plăcea ordinea; era alb; acum, la noi există ordinea și forța, și a devenit roșu. Mie, îmi place democrația, Statele Unite, Franța, Anglia... Numai că, Rusia e țara mea...

Privi din nou avionul; de data asta pentru a nu întîlni privirea lui Magnin.

— Dați-mi voie să vă întreb ceva... N-aș vrea să bombardez vreodată obiective situate într-un oraș. Pentru vînătoare, poate nu mai sînt destul de tînăr... Dar recunoaștere sau bombardament pe front...

— Bombardarea orașelor e interzisă de guvernul spaniol.

— Pentru că, de mult, am avut misiunea de a bombarda statul major — și bombele au căzut deasupra unei școli...

Magnin nu îndrăzni să-l întrebe dacă statul major și școala erau germane sau bolșevice. Avionul lui Schreiner își lua linia pistei.

— Prea lung! mormăi Magnin, ținîndu-și binoclul cu ambele mîini.

— Poate că va mai adăuga zeamă...

Într-adevăr, Schreiner ambala motorul. Magnin și Sibirsky încetară să se mai plimbe, cu ochiul țintă la avion: aerodromul era foarte mare și să ratezi primul aterizaj, în felul ăsta... Magnin era obișnuit cu probele: fusese șeful unei societăți franceze de aviație.

Avionul se reîntoarse, luă pista cam scurt; pilotul trase de manșă; aparatul săltă cum ricoșează o piatră și căzu înapoi cu toată greutatea lui, sfărîmat.

Din fericire avionul de încercare era inutilizabil pentru război, își spuse Magnin.

Sibirsky fugi spre avion, se întoarse, cu Schreiner și monitorul secund după ei.

— Scuzați-mă, spuse Schreiner.

Vocea sa avea un asemenea ton încît Magnin nu-i privi fața.

— V-am spus: am nevoie de două ore... Nici două ore, nici două zile n-ajung. Am lucrat prea mult în mină. Mi-am pierdut reflexele.

Sibirsky și monitorul secund se îndepărtară.

— Vom discuta imediat.

— Inutil. Mulțumesc. Nu mai pot vedea un avion. Încorporați-mă în miliții. Vă rog!

În zgomotul rafalelor de mitraliere din ce în ce mai apropiate, milițienii împingeau pe aerodrom un alt avion de încercare: aparate de turism luate de la *señoritos*[1]...

Schreiner pleca, privind în gol. Piloții se dădeau la o parte ca în fața unei agonii de copil, ca în fața unei catastrofe pe lîngă care vorbele omenești nu fac doi bani. Războiul unea pe mercenari și voluntari prin spirit de aventură; dar aviația îi unea cum sînt unite femeile prin maternitate. Leclerc și Séruzier încetaseră să mai istorisească întîmplări. Fiecare știa că asistase la ceea ce va fi odată propriul lui destin. Și nici o privire nu îndrăznea să se întîlnească cu aceea a germanului — care le ocolea pe toate.

Dar niște priviri erau ațintite asupra lui Magnin: cele ale pilotului care trebuia să urmeze după Schreiner, Marcelino.

— E nevoie mîine de cinci avioane pentru Sierra, repeta Magnin mormăind.

Mitraliera trăgea șapte gloanțe, zece gloanțe, se oprea. Cînd Karlici, șeful mitraliorilor, îl văzu venind pe Magnin, se duse la el, îl salută, îl luă de o parte, și fără a spune o vorbă, scoase din buzunar trei gloanțe: capsele păstrau urmele percutorului, dar plumbii nu porniseră:

— Fabrica din Toledo, spuse Karlici, arătînd cu unghia marca.

— Sabotaj?

— Nu: defect de fabricație. Și ca s-o deblochezi în zbor în timpul luptei...

---

[1] Domnișori.

Karlici sosise în Anglia, decăzut, umilit, iar experiența mizeriei spulberase ceea ce crezuse el pînă atunci că reprezintă convingerile sale. După cîțiva ani de trai de azi pe mîine, el, fostul campion de mitraliere al armatei lui Vranghel, aderase la „Reîntoarcerea în patrie", mișcarea de simpatie față de U.R.S.S. care se extindea printre emigranți. Poate că era singurul voluntar care ura inamicul numai pentru că era inamic.

— Mitralierele de sol? întrebă Magnin. Ne trebuie cît mai curînd mitraliere pentru Sierra.

Milițienii nu erau în stare să se folosească de o mitralieră oarecare, nicidecum să o repare; Magnin îi transformase pe cei mai buni mitraliori în instructori sub conducerea lui Karlici. În timp ce mitraliorilor de sol li se preda tirul din avion, unor milițieni selecționați li se preda tirul la mitraliera de sol și deblocarea. Magnin dorea să formeze un corp de motocicliști mitraliori.

— Cu milițienii, spuse Karlici, merge. Au fost bine aleși. Sînt disciplinați, sînt serioși, sînt atenți. Cu ăștia, merge. Cu Wurtz, tovarășe Magnin, nu merge: tot timpul la partid, niciodată la lucru. De ajutor îl am numai pe Gardet. Ai noștri cunosc acum mitraliera de avion. Despre experiența lor nu pot spune nimic, căci nu pot face exerciții de zbor: nu există benzină etilată, nici mitralieră-foto, nici ținte de remorcat, de-abia avem gloanțe; și nu din cele bune. La nevoie pot fabrica ținte; dar benzină, nu pot. Ei știu să mînuiască turela: în turela din spate voi așeza numai pe cei care vin de la aviație, ca nu cumva să tragă în coadă. Antrenamentul trebuie să-l facem asupra dușmanului.

Și Karlici izbucni într-un rîs strident, cam copilăresc, cu sprîncenele înălțate, smocul de păr în vînt și cu nasul vesel. Își regăsise mitralierele cum și-ar fi regăsit Schreiner avionul. Scali, care asistase la sfîrșitul convorbirii, începea să descopere că războiul este și fiziologic.

*

Toți piloții revoluționari care, din pacifism, abandonaseră antrenamentul militar, trebuiau reantrenați sau eliminați;

dar nu putea fi vorba de a-l opri pe Franco anul viitor. Magnin nu se putea bizui decît pe foștii piloți de linie și pe cei ce-și terminaseră instrucția de rezerviști.

Tocmai eliminase cîțiva piloți din războiul din Maroc, obișnuiți cu avioanele vechi și cu dușmanul fără apărare, pe care înapoierea primilor răniți îi îndemna la cugetări înalte: „Înțelegeți, noi, să ne răfuim cu ăștia care nu ne-au făcut nimic, în definitiv..." Fără să-și abandoneze totuși contractele. În Franța cu toți ăștia!

Era rîndul lui Dugay, primul dintre voluntari care ceruse să-i vorbească în particular. Avea cincizeci de ani, mustăți albe mai deschise la culoare decît fața.

— Să nu mă trimiteți înapoi în Franța, tovarășe Magnin, spunea el. Credeți-mă: să nu mă trimiteți înapoi. Am fost instructor în timpul războiului. Sînt prea bătrîn ca să redevin pilot, bun, asta-i adevărat. Dați-mi o cîrpă și păstrați-mă ca ajutor-mecanic, sau orice vreți. Dar lîngă avion. Lîngă avion.

Sembrano sosea în fuga mare agitînd mîna dreaptă.

— Hei, Magnin... E nevoie de un aparat, chiar acum, la San-Benito... Înaintează spre Badajoz...

— Hm... și-așa... Știi că avioanele de vînătoare au plecat. Fără avioane de vînătoare?

— Am primit ordin... Trei aparate, și nu mai am decît două Douglasuri...

— Bine, bine. E o coloană motorizată?

— Da.

— Bine.

Telefonă. Sembrano plecă înapoi, bosumflat.

— Atunci, tovarășe Magnin, spuse Dugay, atunci, cum rămîne cu mine?

— Hm... bine, ne-am înțeles, vei rămîne. Ia să vedem, am uitat ceva?

Nu uitase nimic: acrul de „zăpăcit" era la el un fel de tic, ca și fraza asta; în acțiune însă, era precis.

Dugay ieși, înlocuit de cîțiva băgăreți: „brevetați pe avioane de turism, erau gata să se antreneze". Apoi urmară cîțiva

mic-burghezi zgîrciți, veniți să capete o soldă de mercenari, și decişi să tragă chiulul; toți aceștia, împachetați cum se cuvine, luară înapoi direcția Pirineilor.

Jaime intră, cu Raplati între picioare. Magnin nu-l aștepta.

— Tovarășe Magnin, aș vrea să vă spun... Nu vin ca tălmaci, dar... În fine, iată: verificarea lui Marcelino, bineînțeles... Numai că, tovarășe Magnin, poate că nu știți că Marcelino a făcut doi ani de pușcărie în timpul fascismului...

Magnin îl asculta binevoitor pe tipul acesta înalt cu combinezonul strîmt, cu fruntea și bărbia proeminente, cu nasul foarte încovoiat, căruia sentimentul de prietenie, fără a-i schimba trăsăturile scofîlcite și aspre, părea să-i fi modificat numai privirea.

— Era pilot de linie pe hidroavion. Și, după moartea lui Lauro de Bosis, s-a dus să lanseze manifeste deasupra Milanului. Bineînțeles că a fost doborît de avioanele lui Balbo: avea un avion de turism. A fost condamnat la șase ani, apoi a evadat din insulele Lipari. N-a mai pilotat un avion greu de la procesul lui, nici un avion de vînătoare de la plecarea din armata italiană. E... la pămînt. Și voiam să vă spun, tovarășe Magnin — fără a interveni cu nimic în hotărîrea dumneavoastră, și fără a-l trimite înapoi la pilotaj, bineînțeles — că, dacă s-ar putea face ceva pentru el, asta... i-ar bucura pe tovarășii spanioli care se află aici.

— Mi-ar face și mie plăcere, spuse Magnin.

Jaime plecă: intra căpitanul Mercery. Aproape cincizeci de ani și el. O mustață căruntă, dreaptă, fața arsă de soare a unui bătrîn pirat (complăcîndu-se în această postură, o accentua), și cizme la o haină de funcționar.

— Ei! domnule Magnin, e o chestiune de tehnică, ce să-i faci? Iată: tehnica...

— Vă întoarceți în Franța?

Mercery își ridică mîinile în sus.

— Domnule Magnin, soția mea se afla aici în 16. La congresul de filatelie. În 20, mi-a scris: „Un bărbat nu poate

tolera ticăloșia care se petrece aici". O femeie, domnule Magnin ! O femeie ! Dar eu plecasem deja. Sînt în serviciul Spaniei ! În orice funcție, dar în serviciul Spaniei ! Trebuie să isprăvim cu fascismul: cum le-am spus la Noisy-le-Sec, „conservatorilor" noștri: domnilor, nu mumiile conservă Egiptul, ci Egiptul conservă mumiile !

— Bine, bine... Sînteți căpitan, doriți să vă pun la dispoziția Ministerului de Război?

— Da, adică... Sînt căpitan, nu-i așa... aș putea foarte bine să fiu ofițer de rezervă, dar am refuzat să fac instrucția din cauza convingerilor mele...

I se spusese lui Magnin că Mercery făcuse războiul ca adjutant, că era căpitan de *pompieri*. Magnin crezuse că-i o glumă.

— Da. Hm... bineînțeles.

— Dar dați-mi voie ! Știu ce înseamnă o tranșee: am făcut războiul.

Dincolo de extravaganța sa, generozitatea era evidentă... La urma urmei, se gîndi Magnin, un adjutant serios e tot atît de folositor aici ca și un căpitan...

Rîndul lui Marcelino. Venea în combinezon, fără centiron, cu privirile în pămînt, cu o mutră de *Ulcior sfărîmat*[1]. Își înălță trist privirea.

— Pușcăria, știți... nu e bună pentru reflexe...

Îl opri o rafală de mitralieră: Karlici, la celălalt capăt al aerodromului.

— Cunoșteam bine bombardamentul, reluă Marcelino. Cred că la asta mă descurc.

Cu cincisprezece zile mai înainte, atunci cînd Magnin, între apelul către voluntari și recrutarea mercenarilor, încercase să cumpere pentru guvernul spaniol tot ce se putea găsi pe piața europeană, înapoindu-se acasă — cu mustățile pleoștite, pălăria pe ceafă, ochelarii aburiți — dăduse de băiatul acesta prizărit în apartamentul său. În timp ce telefoanele sunau și diverși musafiri agitați, necunoscuți unii altora, umblau

[1] Pictură de Jean-Baptiste Greuze, care a inspirat comedia cu același titlu de Heinrich Kleist, sugerînd sentimentul culpabilității.

încoace și încolo prin toate camerele, îl așezase pe Marcelino pe patul băiețelului său, cu spatele la un dulap deschis, și îl uitase acolo. Întorcîndu-se cam pe la două după-amiază, îl găsise pe pilotul italian înconjurat de toate păpușile pe care le scosese din dulap, și cu care își istorisea povești.

— Dacă aș zbura ca bombardor, poate aș putea face și puțină dublă comandă... Sînt sigur că mi-aș recăpăta repede forma.

Magnin se uita la fața asta de medalie venețiană cu părul ondulat și la combinezonul ca un sac.

— Vom face mîine o probă de bombardament cu bombe de ciment.

Douglasurile lui Sembrano și un avion cu mai multe locuri al lui Magnin se îndreptau către marginea aerodromului.

După prăbușirea în Algeria a unor avioane militare italiene înarmate, mai multe guverne acceptaseră să vîndă avioane militare — modele vechi, dezarmate; dar aceste avioane, care înaintau către marginea pistei, nu vor rezista mult timp împotriva modernelor Savoia, dacă piloții italieni erau îndrăzneți.

Magnin se întoarse către Schreiner, care luase locul lui Marcelino. Tăcerea acestuia nu era nici încăpățînarea timidă a tînărului italian, nici sfiala lui Dugay, era o tăcere animalică.

— Tovarășe Magnin, m-am gîndit. V-am spus: să nu mai văd avioane. Să nu mai văd avioane, nu-i chip. Sînt însă un țintaș bun. Asta, n-am uitat: m-au deprins serbările din sat — și revolverul.

Fața îi era nemișcată, însă vocea gîtuită nu era lipsită de ură. Își ațintise asupra lui Magnin ochii săi înguști, cu capul înfundat între umeri ca o pasăre de pradă la pîndă. Magnin se uita la un automobil anarhist ce trecea prin fața hangarelor: era prima oară cînd vedea drapelul negru.

— Avioanele nu mă mai vor, bun. Dați-mă la apărarea antiaeriană.

Alte trei sau patru rafale.

— Vă rog, spuse Schreiner.

Există oare un stil al revoluțiilor? Pe înserate, milițienii ce seamănă cu croii revoluțiilor mexicane și cu comunarzii parizieni, trec prin spatele clădirilor Le Corbusier de pe aerodrom. Toate avioanele sînt la sol. Magnin, Sembrano și prietenul său Vallado beau bere călduță; de cînd cu războiul, nu mai e gheață pe aerodrom.

— Nu merg prea bine treburile la aerodromul militar, spune Sembrano. Armata revoluției trebuie pusă pe picioare de la început pînă la sfîrșit... Dacă nu, el, Franco, va face ordine înmulțind cimitirele. Cum crezi că au făcut în Rusia?

Din cauza buzei de jos, subțire, proiectată din profil în lumina barului, seamănă din ce în ce mai mult cu Voltaire; cu un Voltaire bun, în salopetă albă de aviator.

— Ei aveau puști. Patru ani de disciplină și de front. Iar comuniștii, ei înșiși erau o disciplină.

— De ce ești revoluționar, Magnin? îl întreabă Vallado.

— Hm... da: am condus multe uzine; un om ca mine, care a fost dintotdeauna interesat de munca lui, nu-și dă prea bine seama ce înseamnă a-ți petrece o viață întreagă pierzînd opt ore pe zi...

„Vreau ca oamenii să știe pentru ce muncesc."

Sembrano crede că stăpînitorii Spaniei, în totalitatea lor, nu sînt în stare să-și conducă întreprinderile, care se află în mîna tehnicienilor; iar el, ca tehnician, preferă să muncească pentru colectivitatea uzinei decît pentru proprietarul ei. (La fel gîndesc Jaime Alvear și aproape toți tehnicienii de stînga.)

Vallado, el, vrea renașterea Spaniei și n-așteaptă nimic de la dreapta spaniolă. Vallado e un mare burghez; el a lansat manifestele asupra cazărmii din Montagne, iar fața lui e o față de *señorito*, afară de mustăcioară, rasă de la izbucnirea rebeliunii.

Magnin admiră justificările pe care inteligența oamenilor le aduce pasiunilor lor.

— Și, dealtminteri, ce mai... spune el, eram de stînga, pentru că eram de stînga... și apoi, între mine și stînga s-au stabilit tot felul de legături, de atașamente; am înțeles ce voiau, i-am ajutat s-o facă, și am fost din ce în ce mai aproape de ei, de fiecare dată cînd se izbeau de piedici și mai mari.

— Cît timp ești numai însurat cu o politică, n-are importanță, spune Sembrano, dar cînd ai copii cu ea...
— De fapt, ce erai? Comunist?
— Nu: socialist de dreapta. Tu, comunist?
— Nu, spune Magnin, răsucindu-și încet mustața: tot socialist. Dar din stînga revoluționară.
— Eu, răspunde Sembrano, cu un zîmbet trist, potrivindu-se cu căderea nopții, eram mai ales pacifist...
— Ideile se schimbă... spune Vallado.
— Oamenii pe care-i apăr nu s-au schimbat. Și numai asta contează.

Țînțarii roiesc în jurul lor. Stau la taifas. Noaptea se așterne peste aerodrom, solemnă, ca peste toate întinderile nesfîrșite; o noapte călduroasă asemenea tuturor nopților de vară.

IV

August.

Vreo douăzeci de milițieni pe motociclete coborau din Sierra pentru masă. Nici un ofițer: fără îndoială responsabilii, nesiguri de paza trecătorilor la ora prînzului, o asigurau ei înșiși. Noroc că-i cam la fel de partea cealaltă, își spuse Manuel.

Cinci dintre milițienii ce soseau purtau pălării de damă după moda din 1935, un fel de farfurii fistichii, de un albastru dulce, — și aveau o barbă nerasă de trei zile. Își înfipseseră în calote ultimii trandafiri sălbatici din Sierra.

— De-acum înainte, spuse Manuel, parodiind tonul de comandă al lui Ramos, vor fi însărcinați cu parada modei numai tovarășii delegați de către organizațiile muncitorești și țără-

nești. De preferință cei mai în vîrstă, cu ștampila a cel puțin două sindicate. Asta nu va trece neobservat.

— Cînd i-am atacat, soarele ne bătea în ochi. Nu-i vedeam. Era acolo un atelier de modă; era închis, dar ne-am descurcat. După aceea am rămas cu pălăriile.

Satul unde se găsea în acea zi baza lor și a trenului blindat se afla la șase sute de metri: o piață cu balcon de lemn ca o curte interioară de fermă, un turn cu acoperișul țuguiat ca de Escurial și cîteva prăvălioare de sezon, portocalii sau roșii, dintre care una era împodobită cu o oglindă mare.

— Nu ne stă chiar așa rău! continuă milițianul. Sîntem grozavi!

Se așezară la mesele din bodegă, cu puștile cruciș pe spate și cu Pamélas[1] pe cap; în spatele lor, pe treizeci de kilometri de coline, ultimele pete de culoare ale zambilelor, care acum două luni acopereau stîncile Sierrei, își desăvîrșeau rugina deasupra cîmpiei de grîu. Se auzea zgomotul unei mașini gonind în plină viteză. Și deodată țîșni dinspre portic un Ford kaki, în care trei brațe paralele executau salutul fascist. Sub mîinile ridicate în plină lumină, bicornurile napoleoniene și vipuștile galbene pe uniforma verzuie: gărzi civile. Nu văzuseră pe milițienii care mîncau la stînga porții și credeau că au ajuns într-un sat fascist. Țăranii înarmați din cealaltă bodegă se sculară încet.

— Prieteni! strigară gărzile, blocînd dintr-o dată frînele. Sîntem alături de voi!

Țăranii își proptiră arma de umăr. Milițienii începuseră să tragă: mulți din gărzile civile trecuseră în adevăr liniile inamice, dar fără salutul fascist. Porniră cel puțin treizeci de gloanțe. Manuel deosebi fîsîitul cauciucurilor care explodau; aproape toți țăranii ochiseră mașina. Totuși un gardist era rănit. Vîntul umplea piața de mirosul florilor arse.

Manuel ordonă ca gardiștii să fie dezarmați, să fie percheziționați atent, să fie duși într-o sală a primăriei, cu o

---

[1] Pălării femeiești.

escortă de milițieni (țăranii urau gărzile civile) și telefonă la cartierul general al colonelului Mangada.

— E vreo primejdie, sau e ceva urgent? întrebă ofițerul de serviciu.

— Nu.

— Dacă e așa, aveți grijă, fără „justiție expeditivă". Trimitem un ofițer pentru Consiliul de război. Vor fi judecați într-o oră.

— Desigur. Altceva: sosirea lor ne demonstrează că dintr-un bîrlog fascist se poate ajunge pînă aici. Am pus o pază la intrarea în sat și alta pe drum. Nu ajunge...

Consiliul se ținea la primărie. În spatele acuzaților, în sala mare văruită în alb, țăranii în bluze cenușii și negre, și milițienii,— toți în picioare și tăcuți; în rîndul întîi, nevestele țăranilor uciși de fasciști. Gravitatea Islamului războinic. Doi din cei trei gardiști vorbiseră. E adevărat, executaseră salutul roman, dar credeau că satul e al fasciștilor și voiau să-l străbată pentru a ajunge în liniile republicane. Minciună la fel de penibilă de auzit ca și de rostit, ca orice minciună evidentă; gardiștii păreau că se zbat, gîfîind sub costumul lor țeapăn ca niște strangulați în uniformă. O țărancă se apropie de tribunal. Fasciștii ocupaseră satul ei — un sat destul de apropiat — recucerit de republicani. Ea îi văzuse cînd sosiseră în mașină.

— Cînd m-au chemat pentru băiatul meu... eu, cînd m-au chemat, credeam că pentru a-l înmormînta... Dar, nu, pentru interogator, bestiile...

Se dădu un pas înapoi, parcă pentru a se uita mai bine:

— Era acolo, ăsta, era acolo... Dacă i-ar omorî și lui băiatul, ce-ar zice, hai? Ce-ar zice? Ce-ai zice, lepădătură?

Omul rănit se apăra, gîfîind din ce în ce mai tare, zbătîndu-se ca un pește pe uscat. Manuel se gîndea că e poate nevinovat: băiatul fusese împușcat mai înainte ca mama să fi fost interogată, și ea vedea pretutindeni asasini. Gardistul vorbea de fidelitatea sa față de Republică. Sudoarea, picătură cu picătură, se ivea pe obrajii bărbieriți ai vecinului său; broboanele se prelinseră de ambele părți ale mustăților sale

pomădate, iar viața aceasta care mustea sub aparența imobilității părea viața autonomă a fricii.

— Ați venit să vă alăturați nouă, spuse președintele, și n-aveți nici o informație să ne dați?

Se întorcea spre al treilea gardist, care nu spusese nimic. Acesta îl privi cu insistență, subliniind astfel că nu i se adresa decît lui.

— Ascultați! Sînteți ofițer, deși vă aflați alături de ăștia. Am auzit destule. Am legitimația 17 a falangelor din Segovia. Trebuie să mă împușcați, bun, cred că asta se va întîmpla azi. Dar înainte de a muri, aș vrea să am satisfacția de a-i vedea împușcați în fața mea pe acești doi ticăloși. Ei au legitimațiile 6 și 11. Mi-e scîrbă de ei. Acum, vorbesc de la soldat la soldat, faceți-i să tacă, sau scoateți-mă afară.

— Dar mîndru se mai ține ăsta, spuse bătrîna, un ucigaș de copii!...

— Sînt cu voi! strigă președintelui gardistul rănit.

Președintele se uita la ofițerul care vorbise: nas turtit, buze groase, mustață scurtă și părul creț, o mutră dintr-un film mexican. Președintele crezu o clipă că-l va pălmui pe cel rănit, dar nu se întîmplă nimic. Mîinile sale nu erau mîini de jandarm. Fasciștii introduseseră agenții lor în garda civilă, ca și în cazarma din Montagne?

— Cînd ați intrat în garda civilă?

Omul nu mai răspundea, nepăsător de-acum față de Consiliul de război.

— Sînt cu voi! urla din nou rănitul, pentru prima oară cu un accent convingător. Vă spun că sînt cu voi!

Manuel nu ajunse în piață decît după ce auzise salva plutonului. Cei trei fuseseră împușcați într-o stradă apropiată; trupurile căzuseră pe burtă, cu capetele în soare, cu picioarele la umbră. O pisicuță pufoasă își plecă mustățile asupra băltoacei de sînge a omului cu nasul turtit. Se apropie un băiat, alungă pisica, își muie arătătorul în sînge și începu să scrie pe zid. Manuel, cu gîtlejul sugrumat, urmărea mîna: „MOARTE FASCISMULUI". Tînărul țăran își suflecă mînecile și se duse

la fîntînă să-și spele mîinile. Manuel privea trupul ucis, bicornul la cîțiva pași, țăranul aplecat asupra apei și inscripția încă roșie. „Trebuie să creăm Spania nouă împotriva unuia ca și împotriva celuilalt, se gîndi el. Și nu va fi ușor, nici cu unul, nici cu celălalt."

Soarele ardea cu toată puterea pe zidurile galbene.

V

Ramos și Manuel merg de-a lungul terasamentelor. Seara e asemenea serilor în care nu se aude tunul. În crepusculul de portret ecvestru, în mireasma pinilor și a ierburilor ce cresc printre pietre Sierra coboară în coline ornamentale pînă în cîmpia Madridului, peste care noaptea se așterne ca peste mare. Insolit, trenul blindat, pitit în tunelul lui, pare uitat de războiul ce se duce o dată cu soarele arzător.

— Am petrecut o jumătate de oră luîndu-mă la harță cu băieții ca un fraier, spuse Ramos: mai mult de zece vor să se ducă să mănînce acasă la ei; și trei la Madrid!

— E perioada vînătorii, și ei confundă lucrurile. Care e rezultatul negocierilor tale certărețe?

— Cinci rămîn, șapte pleacă. Dacă ar fi fost comuniști, rămîneau toți.

Cîteva împușcături izolate și un bubuit îndepărtat de tun fac mai profundă pacea munților. Noaptea va fi frumoasă.

— De ce ai devenit comunist, Ramos?

Ramos se gîndi:

— Pentru că am îmbătrînit...

„Patruzeci și doi de ani, nu înseamnă că sînt chiar așa bătrîn. Dar cînd eram anarhist, iubeam mult mai mult oamenii. Anarhismul, pentru mine, însemna Sindicatul, dar era mai cu seamă legătura de la om la om. Conștiința politică a unui mun-

citor nu se individualizează decît mai tîrziu: la început, e o problemă de influențe...

Ascultă, Manuel, hai explică-mi — dacă înțelegi ceva din toate astea. În fața noastră e armata spaniolă. Să zicem că ar fi formată mai cu seamă din ofițeri. În Filipine au fost bătuți măr ca niște nătăfleți. În Cuba, la fel. Din cauza americanilor? Dacă vrei: producție superioară și industrie de prim rang. În Maroc, au fost bătuți măr; de Abd-el-Krim, nu de americani. De ce domnișorii noștri cu mustățile pleoștite o iau la sănătoasa în fața lui Krim, și acuma nu? Întotdeauna s-a spus: armată de operetă. De ce au șters-o la Melila, și aici nu?"

Relațiile dintre Manuel și Ramos începeau să se schimbe. Ele fuseseră pînă atunci cele ale unui sindicalist experimentat cu un om de treizeci de ani, serios deși glumeț, străduindu-se să cunoască lumea în care-și pusese speranța, să nu amestece ceea ce verificase cu ceea ce visa, — dar fără experiență politică. Experiența aceasta începea s-o dobîndească, și Ramos știa că Manuel era mult mai priceput decît el. După cum la Centrală mînuise o riglă, în seara asta Manuel vîntura într-una, ca pe un pămătuf, o ramură de pin, în vîrful căreia lăsase un mănunchi de ace: trebuia să aibă ceva în mîna dreaptă.

— Nu există armate de operetă, dragul meu Ramos; există numai operete în armată. Ceea ce numim o armată de operetă, e o armată de război civil. Armata noastră — în fine, armata spaniolă — are un ofițer la șase oameni. Crezi că bugetul ei e consacrat războiului, naivule? Nici pomeneală: doar soldei ofițerilor — proprietari sau în serviciul proprietarilor — și achiziționării de arme automate, care nu-s de loc bune pentru război — din cauza șperțurilor — dar sînt bune pentru poliție. De pildă: mitralierele noastre, model 1913, avioanele noastre, care au o vechime de peste zece ani: inexistente împotriva unei națiuni, hotărîtoare contra unei revolte. Imposibil de făcut un război peste hotare cu așa ceva, chiar un război colonial. Despre armata spaniolă nu s-a auzit vorbindu-se decît în caz de înfrîngeri sau de delapidări. Și de represiuni. Dar nu-i o operetă, e un Reichswehr de proastă calitate.

Cîteva bubuituri îndepărtate urcă din văi. Sînt aduși milițieni răniți pe paturi ținute de cele patru colțuri.

— Poporul salvează Madridul în fiecare zi, spuse Manuel, privind crestele în spatele cărora se află fasciștii din Segovia.

— Da. După aceea se duce la culcare.

— Dar o pornește din nou a doua zi.

— Ești pe cale de a te forma, Manuel... Cu atît mai bine. Ai comandat bine, împotriva bateriei...

— Poate că s-a schimbat ceva în mine, și pentru tot restul vieții mele, dar nu datorită atacului bateriei de alaltăieri; asta s-a născut astăzi, cînd l-am văzut pe tipul ăla scriind pe perete cu sîngele fascistului împușcat. Nu mă simțeam mai răspunzător dînd instrucțiuni în livada de măslini, conducînd camionul sau odinioară rabla de mașină...

— Odinioară, repetă Ramos.

Nu trecuse nici o lună.

— Trecutul nu e o problemă de timp. Dar în fața tipului rătăcit care scria pe zid, acolo, mi-am dat seama că noi eram răspunzători. Nevinovăția comandamentului, dragul meu Ramos...

Departe, pe teren guvernamental, arde fără fum un foc ciobănesc sau țărănesc.

Vălurile întinse de ceață, ale nopții învăluitoare, se îndreaptă către focul acesta. Pămîntul dispare, flăcările sînt unica pată luminoasă a povîrnișurilor; pacea alungată din munți, pitită sub pămînt ca trenul blindat sub tunel, pare să țîșnească prin focul zglobiu. Mai e unul, mult mai departe, la extrema dreaptă.

— Cine are grijă de răniți? întreabă Manuel.

— Medicul șef al sanatoriului. Un tip foarte răbdător.

— Republican de stînga?

— Socialist de dreapta, cred. Și milițienele sînt de mare ajutor.

Manuel povestește despre sosirea fetișcanei în spatele camioanelor. Ramos, cu degetele prin șuvițele lui cîrlionțate, zîmbește.

— Ce părere ai despre milițiene, Manuel?

— În luptă activă: zero; pe scurt, tocmai bune să pună la încercare nervii bărbaților. În luptă pasivă; foarte bine. Curaj cam alternativ — deseori și la bărbați e așa — sublim cîteodată.

— Știi, mă bucură ceva:

„În orice sătuc cucerit de Franco, fiecare devine și mai sclav: nu numai ai noștri, asta-i de la sine înțeles, dar și copiii încredințați din nou preotului și femeile trimise înapoi la bucătărie. Toți asupriții, într-un fel sau altul, au venit să lupte împreună cu noi..."

Ciudată putere a focului: înălțîndu-se și coborînd într-un ritm de forjă, pare că arde asupra tuturor morților zilei, că așterne asupra nebuniei oamenilor noaptea învăluitoare.

Ramos simte că-i piere surîsul. Observă focul celălalt. Ia din nou binoclul.

Nu sînt focuri ciobănești, sînt semnale.

Nu cumva va începe să vadă și el, ca milițienii, semnale pretutindeni? E obișnuit cu semnalele cu foc; de altfel (numără), boii ăștia sînt pe cale să semnalizeze prin morse, dar nu în limbaj precis. Și celălalt foc e un foc semnalizator. Fasciștii și-au pregătit bine treaba. Cîte asemenea focuri ard la ora asta în spatele liniilor republicane? Pe toate colinele, atît de departe cît poate vedea Ramos și pînă unde se aude țîrîitul greierilor, milițienii sînt culcați și dorm. Exclamațiile au încetat. Morții din timpul zilei, care de pe acum apasă cu toată greutatea lor asfaltul drumului sau tufișurile colinelor, își încep, lipiți de pămînt, prima lor noapte de morți. În pacea transparentă, statornicită asupra Sierrei, numai limbajul tăcut al trădării umple întunericul învăluitor.

III

I

Manuel devenea conștient că războiul înseamnă a face imposibilul pentru ca niște bucăți de fier să pătrundă în carne vie.

Țipetele sacadate ale unui bărbat sau ale unei femei (la limita extremă a durerii, timbrul vocii nu mai poate fi deosebit) străbăteau salonul spitalului San Carlos și se pierdeau acolo.

Salonul era foarte înalt, luminat de sus prin niște ferestruici, acoperite aproape în întregime de plante cu frunze late, prin care pătrundea lumina verii în toi. Lumina aceasta verzuie, zidurile imense și fără găuri, numai dacă nu ridicai capul, și aceste personaje în pijama ale căror trupuri noduroase lunecau pe cîrji în liniștea neliniștită a spitalului, umbrele acestea îmbrăcate în pansamente ca într-un costum de carnaval, totul părea o împărăție veșnică a rănilor, statornicită acolo în afara timpului și a lumii.

Acest acvarium comunica cu camera celor grav răniți, de unde se auzeau strigăte: un tavan de înălțime normală, opt paturi, și ferestre adevărate. Intrînd, Manuel nu văzu decît

pînzele mari de muselină contra țînțarilor și o infirmieră așezată lîngă ușă. Încăperea părea pustie în toiul zilei regăsite, o cameră de spital luminoasă, foarte deosebită de pivnița ca de Inchiziție unde lunecau fantomele pansate; dar zgomotele își asumau misiunea să exprime viața ei adevărată.

Dintr-unul din paturile din mijloc porneau fără încetare acele gemete în care durerea devine mai puternică decît orice expresie omenească, în care glasul nu mai e decît schelălăitul universal al suferinței, același la oameni ca și la animale: schelălăieli aidoma ritmului respirației, și pe care cel ce le aude simte că se vor opri o dată cu răsuflarea. Și cînd, în adevăr, se opriră, fură înlocuite de scrîșnetul dinților, atroce și resemnat, ca al femeilor la nașteri. Manuel simțea că țipetele vor începe din nou, o dată cu revenirea respirației.

— Ce are? o întrebă el în șoaptă pe infirmieră.

— Aviație. A fost doborît avînd bombele în aparat. Au explodat cînd au căzut. Cinci gloanțe de mitralieră, douăzeci și șapte de schije.

Pînza de muselină se mișcă, împinsă dinăuntru, ca și cum rănitul ar fi stat pe pat.

— E maică-sa, spuse infirmiera. El are douăzeci și doi de ani.

— V-ați obișnuit, spuse Manuel cu amărăciune.

— N-avem destule infirmiere. Eu lucrez la chirurgie.

Țipetele reîncepură, deveniră mai ascuțite, de parcă rănitul ar fi încercat să leșine forțînd durerea; și, deodată, se opriră. Manuel nu mai auzea nici măcar scrîșnetul dinților. Dar nu îndrăznea să înainteze.

Cum simțea oare că rănitul își încleșta degetele pe cearceaf? Un alt zgomot se auzi, atît de încet la început încît Manuel se întrebă ce putea fi — pînă ce deveni distinct: un zgomot de buze. Ce preț au cuvintele în fața unui trup ciopîrțit? Acum, cînd băiatul își silise durerea să amuțească, mama făcea singurul lucru pe care-l putea face: îl săruta.

Manuel auzea deslușit sărutările, din ce în ce mai grăbite, ca și cum, simțind durerea suspendată și gata să se întoarcă, femeia ar fi vrut s-o oprească prin puterea dragos-

tei. O mînă apucă muselina și o răsuci cu pumnul; Manuel resimți durerea agățată de aerul gol, de parcă ar fi fost a propriului său braț. Pumnul se desfăcu și țipetele reîncepură.

— De... cît timp? întrebă Manuel.

— Alaltăieri.

O privi în sfîrșit pe infirmieră: scundă, foarte tînără, nu purta văl, și părul îi era negru și lucios.

Ea șovăi.

— Și noi — spuse ea în sfîrșit. Țipetele răniților, ne obișnuim cu ele. Dar nu cu țipetele celorlalți: ăștia, dacă nu-s scoși de aici, nu se poate opera.

— Barca e tot aici? întrebă Manuel între două valuri de țipete. Țipetele păreau statornicite pe veșnicie asupra salonului.

— Nu, alături.

Manuel se simți ușurat; sensibil la durere, dar incapabil să-și exprime compătimirea, își dădea seama de stîngăcia lui și nu se putea obișnui cu ea.

Barca se afla într-o cameră ce comunica și cu cea pe care o părăsea și cu acvariul. Manuel deschise ușa, șovăi o clipă, de parcă a închide ușa ar fi însemnat să lase capacul unui sicriu asupra rănitului. În sfîrșit, o lăsă întredeschisă.

Barca era așezat pe patul lui. Nu, nu dorea nimic altceva. Avea portocale, reviste ilustrate. Și prietenie. Prost era că nu voiau să-i facă morfină. Dacă se temeau că o să devină morfinoman, la vîrsta lui, mai bine l-ar lăsa naibii în pace. Și, pentru că îi puseseră greutatea la extremitatea piciorului fracturat în două locuri, nu putea dormi. Dacă ar putea dormi, treacă-meargă.

— Ai putea dormi cu...

Manuel făcea aluzie la țipetele rănitului, pe care le auzeau, înăbușite, prin ușa întredeschisă.

— Numai să nu fiu în același salon. E de neînțeles. În alt salon, pot. Ar trebui puși împreună bolnavii liniștiți. Închide ușa: în salonul ăsta, nimeni nu țipă...

— Ce era? întrebă Manuel, ca și cum, discutînd din nou despre rănit, s-ar fi redeschis ușa închisă asupra lui.

— Mecanic. A fost în miliții; după aceea în aviație. Bombardier.

— De ce era cu noi?

— Unde-ai fi vrut să fie, un mecanic? La fasciști?

— Ar fi putut să nu fie nicăieri.

— A! asta-i bună...

Barca încreți sprîncenele, înălță capul: îl apucă din nou durerea. Puse capul pe pernă și fața lui îmbătrînită căpătă din nou expresia durerii sîcîitoare — ochii mai cufundați în orbite, trăsăturile mereu gata să se schimbe — expresia unei copilării totodată vulnerabile și grave, în care suferința smulge din fiecare chip noblețea pe care o ascunde. În Sierra, Manuel remarcase ochii lui Barca. Întreaga expresie a acestei fețe cu trăsături banale, cu tenul mai închis decît părul și mustăcioara albă, mai închis decît ochii de culoare deschisă, se datora pleoapelor grele, groase, încărcate de o experiență amară dar nu resemnată, pe care sbîrciturile mici, tot atît de numeroase ca niște crăpături de porțelan, o transformau în umor țărănesc. Cu ochii închiși, părea că zîmbește.

— Ce mai e cu trenul blindat?

— Cred că bine, spuse Manuel. Dar nu știu: nu mai sînt acolo. Am fost numit comandant de companie la regimentul 5.

— Mulțumit?

— Mai am multe de învățat...

Cu toate că ușa era închisă, auziră din nou țipetele.

— Ăla micu' era cu noi pentru că era cu noi...

— Și tu, Barca?...

— Sînt atîtea motive...

Se strîmbă, încercă să se miște, și se întoarse spre Manuel de parcă ar fi așteptat ca acesta să se explice.

— Nu te obliga nimic, continuă Manuel.

— Eram sindicalist, măi!

— Da, dar nu militant, nu direct amenințat.

— Nu mai spune, băiete! atacul filoxerei, asta te-ar fi mulțumit pe tine?

Odinioară Barca fusese cultivator de ciuperci în Catalonia, cum fuseseră tatăl și bunicul său. Filoxera dăduse proprietarilor posibilitatea să-l deposedeze și pe el de rodul a peste cincizeci de ani de muncă.

— Îți refăcuseși viața, puteai trăi...

După ton, Barca pricepea că Manuel nu încerca să discute, ci să înțeleagă mai bine.

— Vrei să spui: de ce n-am fost neutru?

— Da.

Barca zîmbi, cu un zîmbet căruia durerea părea să-i confere o ciudată experiență.

— Întotdeauna aceiași oameni nu rămîn neutri. Cînd oi fi fost eu vreodată neutru?

În acvariu, unii după alții, cei cu cîrje lunecau în dreptul ușii deschise.

— Totuși, nu e o întrebare plăcută, dar e o întrebare serioasă. Chiar un fascism îngrozitor nu e atît de groaznic ca moartea!...

Închise ochii.

— Piciorul mă doare mai rău decît dacă aș fi fost jignit de un fascist... Și totuși aș...

Înaintea durerii, slăbiciunea îi opri gestul.

„Ei bine, nu, totuși, nu. Totuși, aș lua-o de la capăt. Atunci?"

Țipetele rănitului ajunseseră din nou pînă la ei. Și acela ar lua-o de la capăt? Și Barca se gîndea la asta. „Nu mă iei chiar așa pe nepregătite, bagă de seamă: cînd am crezut că... s-a zis cu mine, sub pini, m-am gîndit. Ca oricine. Poate nu ca tine, dar m-am gîndit. Să învăț ceea ce nu știu, pot, dacă am răbdare, dar să înțeleg ceea ce sînt, asta!... Vorbele-s de vină. Mă urmărești?

— Bineînțeles.

— Pen-că ești deștept. Într-un cuvînt, uite, nu vreau să fiu disprețuit. Fii atent, băiete!

Nu ridica glasul, vorbea doar mai încet, cu tonul pe care l-ar fi luat dacă, așezat la o masă, ar fi ridicat arătătorul.

— Asta, asta-i chestia. Restul, e pe lîngă. Cu banii, ai dreptate: poate că m-aș fi putut înțelege cu ei. Vor însă să fie respectați, iar eu n-am chef. Pentru că nu sînt respectabili. Înțeleg să respect, dar nu pe ei. Înțeleg să-l respect pe domnul Garcia, care-i un savant. Dar nu pe ei.

Garcia era unul din cei mai buni etnologi spanioli. Locuia vara la San Rafael, și Manuel își dăduse seama cît îl respectau militanții din partea aceasta a Sierrei.

„Și mai e ceva. O să-ți spun o amintire. Poa'că n-ai s-o găsești serioasă, poa'că da. Cînd eram încă agricultor, înainte de a mă duce la Perpignan, a venit la noi marchizul. Vorbea cu de-alde-ai lui. Vorbea despre ai noștri. Și a spus asta, ți-o repet cuvînt cu cuvînt: «Ce-i și cu oamenii ăștia! Pun mai presus umanitatea decît familia lor!» Disprețuitor mai era. N-aș fi putut discuta, pe moment, dar m-am gîndit, și de data asta. Am înțeles așa: noi cînd vrem să facem ceva pentru umanitate, e *și* pentru familia noastră. E același lucru. În timp ce ei, ei au de ales, mă urmărești? Ei au de ales."

Tăcu o clipă.

„Domnul Garcia a venit să mă vadă. Ne cunoaștem de mult. E un om pe care l-au interesat întotdeauna treburile noastre. Acum, că-i la informațiile militare, vrea să știe ce se petrece prin sate. Dar mă-ntreabă: egalitatea? Vezi, Manuel, am să-ți spun una bună, de care nu știți nici unul, pentru că sînteți prea... în sfîrșit prea... ați avut prea mult noroc, să spunem. Un om ca el, ca Garcia, nu prea știe ce înseamnă să fii jignit. Și iată ce-ți pot spune: contrariul ăsteia, umilinței, cum îi spune el, nu-i egalitatea. Au înțeles totuși cîte ceva francezii, cu inscripția lor neghioabă pe primării: deoarece contrariul jignirii, e fraternitatea."

Prin ușa deschisă a sălii mari, cu profilurile lor de schilozi ai Marilor Companii, treceau răniții cu brațul în ghips, cu brațul ca un cîrnat de tifon, îndepărtat de corp de către atelă, ca violoniștii cu vioara la gît. Aceia erau cei mai impresionanți dintre toți: brațul în ghips dă aparența unui gest, și toți violoniștii aceștia fantomatici, purtîndu-și în față

brațele nemișcate și rotunjite, înaintau ca niște statui împinse, în tăcerea de acvariu subliniată de bîzîitul clandestin al muștelor.

II

14 august.

În exaltarea generală și căldura sufocantă, șase avioane moderne se pregăteau de decolare. Coloana maură care ataca în Estramadura venea de la Merida spre Medellin. Era o coloană motorizată, puternică, fără îndoială elita trupelor fasciste. Sembrano și Magnin primiseră chiar atunci un telefon din partea direcției operațiilor: Franco personal comanda coloana.

Fără comandanți, fără arme, milițienii din Estramadura încercau să reziste. De la Medellin, curelarul și cîrciumarul, hangiul, muncitorii agricoli, cîteva mii de oameni dintre cei mai năpăstuiți din Spania plecau cu puștile lor de vînătoare împotriva puștilor-mitraliere ale infanteriei maure.

Trei Douglasuri și trei avioane de luptă cu mai multe locuri, cu mitraliere de tip 1913, ocupau în lățime jumătate din aerodrom. Nici un avion de vînătoare: toate în Sierra. Sembrano, prietenul său Vallado, piloții de linie spanioli, Magnin, Sibirsky, Darras, Karlici, Gardet, Jaime, Scali, cîțiva noi — bătrînul Dugay și mecanicii în preajma hangarelor, cu basetul Raplati — toată aviația era pusă la bătaie.

Jaime cînta un cîntec flamenco.

Cele două triunghiuri ale aparatelor își luară zborul către sud-vest.

Era răcoare în avioane, dar se vedea căldura la suprafața pămîntului, cum se vede aerul cald tremurînd deasupra vetrelor. Ici și colo, printre spicele de grîu, apăreau pălăriile mari de paie ale unor țărani. Din munții din Toledo pînă

la cei din Estramadura, dincoace de război, de la un capăt al orizontului la celălalt, pămîntul de culoarea secerișului își dormea somnul de după-amiază, învăluit de liniște. Prin praful care se ridica în plin soare, metereze și costișe de deal păreau turtite; dincolo, Badajoz, Merida — cucerită în 8 de fasciști — Medellin, invizibil încă, puncte derizorii în imensitatea cîmpiei care tremura.

Pietrele deveniră mai numeroase. În sfîrșit, aspru ca pămîntul său stîncos, acoperișuri fără arbori, țigle vechi albite de soare, schelet berber pe pămînturi africane: Badajoz, cu Alcazarul său și arenele lui pustii. Piloții priveau hărțile, bombardierii vizoarele, mitraliorii rotițele mici ale punctelor de mira care se învîrteau cu maximă viteză în afara carlingei. Dedesubt, un vechi oraș spaniol mistuit de vreme, cu femeile sale brune înapoia ferestrelor, cu măslinele și anasonul puse la rece în găleți cu apă de fîntînă, cu pianele la care copiii cîntau cu un deget, și cu pisicile sale jigărite pîndind sunetul notelor pierzîndu-se unul după altul în arșiță... Și o asemenea senzație de uscăciune, încît părea că țigle și pietre, case și străzi ar fi trebuit să crape și să se pulverizeze la prima bombă, într-un vuiet puternic de oase și pietriș. Deasupra pieței, Karlici și Jaime își fîlfîiră batistele. Bombardierele spaniole aruncau fulare cu culorile Republicii. Acum, un oraș fascist: observatorii recunoșteau teatrul antic din Merida, ruinele: un oraș semănînd cu Badajoz, asemănător întregii Estramadure. În sfîrșit, Medellin.

Pe ce drum sosea oare coloana? Drumurile fără copaci erau galbene în soare, de o culoare ceva mai deschisă ca pămîntul, și pustii cît vedeai cu ochii.

Escadrila zbură deasupra unei piețe pătrate — Medellin — și începu iar să urce în direcția liniilor dușmane, dar și înspre soare. Soarele de ora cinci îi orbea pe toți: drumul se zărea ca o panglică incandescentă. Cele două Douglasuri din spatele lui Sembrano începură să-și micșoreze viteza, apoi se aliniară: sosea coloana inamică.

Darras, care tocmai trecuse primului pilot comenzile, privea cu tot trupul, pe jumătate aplecat în culoarul carlin-

gei. În timpul războiului nu căutase decît o oarecare brigadă nemțească, de data aceasta căuta acel ceva împotriva căruia luptase de ani de zile sub atîtea forme, la primăria lui, în organizațiile muncitorești înjghebate cu răbdare, desființate, reînființate: fascismul. De la evenimentele din Rusia: Italia, China, Germania... Aici, în această Spanie, speranța pe care Darras și-o punea în lume de-abia se înfiripase, că fascismul ajunsese și aici — aproape sub avionul lui; tot ce putea vedea, erau avioanele alor săi gata să-și schimbe linia de zbor.

Ca să intre în șir, avionul în care se afla (al lui Magnin, primul dintre avioanele internaționale) coti. Șoseaua din fața lor, dreaptă pe o lungime de un kilometru, era presărată cu puncte roșii la intervale regulate. Avionul se înălță din nou, soarele apăru iarăși, și Darras nu mai văzu decît un drum alb.

Șoseaua coti apoi, soarele luneca într-o parte: punctele roșii apărură din nou. Prea mici pentru a fi mașini, cu o mișcare prea mecanică pentru a fi oameni. Și șoseaua se mișca.

Deodată, Darras pricepu. Și începînd parcă să vadă cu gîndul și nu cu ochii, deosebi formele: șoseaua era plină de camioane cu prelate îngălbenite de praf. Punctele roșii erau capotele vopsite cu miniu, necamuflate.

Pînă în nesfîrșitul orizont învăluit într-o tăcere împăcată de țară, drumuri în jurul a trei orașe, în formă de stea, ca urmele unor gheare uriașe de păsări; și printre cele trei drumuri nemișcate, acesta. Fascismul, pentru Darras, însemna drumul acesta care tremura.

Pe ambele margini ale drumului explodară bombe. Erau bombe de zece kilograme: o explozie roșie în vîrf de lance și fum pe cîmpie. După cîte se părea, coloana fascistă nu mergea mai repede: dar șoseaua tremura și mai tare.

Camioanele și avioanele se îndreptau unele spre altele. Din cauza soarelui, Darras nu vedea bombele căzînd, dar le vedea explodînd, ca mătăniile acum, mereu pe cîmp. Începea să-l doară din nou piciorul pansat. Știa că unul din Douglasuri nu avea declanșator de bombe și bombarda prin

gaura lărgită a W.C.-urilor. Deodată, o parte a drumului încremeni: coloana se oprise. O bombă lovise un camion, răsturnat de-a curmezișul drumului, dar Darras n-o văzuse.

Ca un cap de vierme care și-ar continua singur drumul, crîmpeiul din fața coloanei redusă la o treime gonea spre Medellin; bombele continuau să cadă. Avionul lui Darras ajunse deasupra acestui crîmpei.

Pilotul secund nu vede dedesubtul lui.

Scali, bombardor al celui de-al treilea avion internațional, privea bombele apropiindu-se de drum. Foarte bine antrenat în armata italiană în care, pînă să fi emigrat, efectuase o perioadă de instrucție în fiecare an, regăsindu-și precizia în trei misiuni efectuate în Sierra, pilotat astăzi de Sibirsky, vedea de cincisprezece secunde, pe verticala drumului, bombele explodînd din ce în ce mai aproape de camioane. Prea tîrziu pentru a ținti capul coloanei. Celelalte camioane încercau să treacă prin dreapta și stînga celui care se răsturnase de-a curmezișul drumului (cu siguranță desfundat). Văzute din avioane, camioanele păreau lipite de șosea, ca muștele pe o hîrtie cleioasă; de parcă Scali, pentru că era într-un avion, s-ar fi așteptat să le vadă zburînd, sau luînd-o razna peste cîmpie: dar drumul era cu siguranță mărginit de taluzuri. Coloana, care se vedea atît de deslușit adineauri, încerca să se despartă pe ambele laturi ale camionului răsturnat, ca un rîu pe ambele părți ale unei stînci. Scali vedea limpede punctele albe ale turbanelor maure; se gîndi la puștile de vînătoare ale bieților cetățeni din Medellin și, cînd învălmășeala camioanelor ajunse în vizor, deschise dintr-o dată cele două lăzi de bombe ușoare. Apoi se plecă peste trapă și așteptă sosirea bombelor la țintă: nouă secunde de destin între oamenii aceștia și el.

Două, trei... Imposibil să vadă prin trapă destul de departe, în spate. Printr-o gaură laterală: pe pămînt, cîțiva indivizi alergau cu mîinile în sus — desigur, coborau în goană taluzul.

Cinci, șase... Mitraliere în baterie trăgeau asupra avioanelor. Șapte, opt... — ce mai fugeau, jos! — nouă: fuga încetase, sub douăzeci de pete roșii ce explodară deodată. Avionul își continua drumul, ca și cum toate acestea nu l-ar fi privit.

Avioanele se roteau, pentru a ținti din nou drumul. Al lui Magnin se întorcea cînd explodaseră bombele lui Scali, încît Darras văzu foarte limpede fumul risipindu-se deasupra unui talmeș-balmeș de camioane cu labele în sus. În afară de clipa explozici incandescente a bombelor, moartea nu părea să joace vreun rol în treaba asta: nu vedea decît pete kaki depărtîndu-se de drum în fugă, sub punctele albe ale turbanelor, furnici înspăimîntate cărîndu-și ouăle.

Cel care vedea cel mai bine era Sembrano: primul dintre Douglasuri se întorcea în spatele ultimului avion internațional, închizînd cercul. El știa, cu totul altfel decît Scali, ce însemna lupta milițienilor din Estramadura; că ei nu puteau face nimic; că numai aviația îi putea ajuta. Trecea din nou deasupra drumului pentru ca bombardorii care păstraseră încă bombe ușoare să mai poată distruge niște camioane: motorizarea era primul element al forței fasciste. Trebuia însă, înainte de sosirea aviației inamice, să prindă din urmă capul coloanei, care o ștersese spre Medellin.

Cîteva camioane mai explodară pe cîmp, cu roțile în sus. De îndată ce, izgonite din drum, nu mai erau cu fața la soare, lumina, retrăgîndu-se, întindea în spatele lor umbre lunguiețe, astfel încît nu apăreau decît cînd erau distruse, după cum peștii morți, pescuiți cu dinamită, nu ies la suprafață decît cînd sînt loviți.

Piloții avuseseră timpul să-și stabilească poziția deasupra drumului. Umbrele camioanelor distruse se întindeau acum în fața și în coada coloanei, ca niște bariere.

„Lui Franco îi vor trebui mai mult de cinci minute să descurce toate astea“, se gîndi Sembrano, răsfrîngîndu-și buza inferioară înafară. La rîndul lui goni spre Medellin.

Rămas pacifist în adîncul sufletului, el bombarda cu mai multă eficacitate decît orice pilot spaniol; pentru a nu avea mustrări de conștiință, cînd bombarda singur, bombarda de la mică înălțime: primejdia pe care o înfrunta, pe care se străduia s-o înfrunte, îi rezolva problemele etice. Era curajos din fire, ca Marcellino și ca atîția timizi. Sau camioanele se află în oraș, chibzuia el, și trebuie să le aruncăm pe toate în aer; sau camioanele sînt în afară și, ca să nu fie masacrați milițienii, iarăși trebuie să aruncăm dracului totul în aer. Se îndrepta către Medellin cu două sute optzeci pe oră.

Camioanele care formaseră capul coloanei erau masate în umbra pieții. Nu îndrăzniseră să se resfire, orășelul fiind în mîinile inamicului. Sembrano coborî cît putu mai jos, urmat de alte cinci avioane.

Soarele acoperea acum străzile de umbră. Totuși, de la trei sute de metri, puteau fi ghicite culorile caselor — roșu, albastru pal, verde deschis — și formele camioanelor; cîteva erau ascunse în străzile din preajma pieții.

Un Douglas venea către Sembrano, în loc să-l urmeze. Pilotul pierduse cu siguranță șirul.

Avioanele începură un prim rotocol tangent cu piața din Medellin. Sembrano își amintea de primul său bombardament, pe care-l efectuase cu Vargas, acum șeful operațiilor, și de muncitorii din Peñarroya, înconjurați de fasciști, care-și întinseseră la ferestre și în curți perdelele, plăpumile — lucrurile lor cele mai frumoase — pentru aviatorii republicani.

Bombele aruncate sclipiră într-o rază de soare, dispărură, își continuară drumul, independente ca torpilele. Flăcări mari, portocalii, începură să trozenească ca niște mine în piața învăluită de fum. Într-un mare vîrtej, peste flacăra cea mai înaltă, țîșni un fum alb, în mijlocul fumului negru; minuscula siluetă neagră a unui camion se răsuci în aer, se prăbuși în norul marmorat. Sembrano, așteptînd să se risipească tot fumul, aruncă o privire în fața lui, văzu din nou Douglasul care-și pierduse șirul, și alte două. Or, numai trei Douglasuri erau angajate, inclusiv al său; nu puteau fi trei în fața lui.

Oscilă aparatul pentru a ordona formație de luptă.

Îngrijorat de ceea ce se petrecea pe pămînt, se uitase doar în treacăt: nu erau Douglasuri, erau avioane Junkers.

Era tocmai clipa în care Scali socotea că aviația e o armă dezgustătoare. De cînd maurii fugeau, avea chef să plece. Și totuși pîndea ca o pisică să-i apară piața în vizor (îi rămîneau două bombe de cincizeci de kilograme). Nepăsător față de mitralierele de pe sol, se simțea în același timp judecător și asasin, mai scîrbit de altfel de a se considera judecător decît asasin. Cele șase Junkers, trei în față (cele pe care le văzuse Sembrano) și trei dedesubt, îl scutiră de introspecție.

Douglasurile vor încerca s-o șteargă; cu mitraliera lor nenorocită de lîngă pilot, nu putea fi vorba să angajeze lupta împotriva unor avioane germane cu cîte trei posturi de mitraliori, înarmați cu mitraliere moderne. Sembrano socotise întotdeauna viteza drept cel mai bun mijloc de apărare al avioanelor de bombardament. Într-adevăr, Douglasurile, în plină viteză, o luară oblic, în timp ce avioanele internaționale cu mai multe locuri atacau cele trei Junkers de dedesubt; trei contra șase; contra șase fără avioane de vînătoare, din fericire. Obiectivul fiind atins, nu mai era cazul să lupte, ci să se strecoare. Și Magnin prefera să atace de jos în sus avioanele aflate la mică înălțime, care se vor profila pe cer, în timp ce avioanele sale camuflate ar fi aproape invizibile pe cîmp, la ora aceasta. Celelalte trei Junkers nu vor avea poate timp să se așeze în formație de luptă. Acceleră deci, și el, la maximum.

Cei de dedesubt soseau, închiși ca niște submarine, cu turela ca un pendul între apărătoarele de noroi ale trenului de aterizaj. Unul dintre ei mai vira însă, și internaționalii vedeau deslușit antena de radio, iar în profil, deasupra carlingii, pe mitraliorul din spate. Gardet, în turela din față, cu un pușcoci în spate, aștepta. Prea departe ca să fie auzit, arăta cu degetul avioanele Junkers și agita mîna stîngă. Magnin, lîngă Darras, le vedea mărindu-se de parcă le-ar fi umflat cineva.

Tot echipajul își dădu seama că un avion se poate prăbuși.

Gardet întoarse turela; cu un zgomot extraordinar de iute, toate mitralierele împroșcînd carlinga, avioanele se încrucișară. Internaționalii fuseseră atinși de foarte puține gloanțe ale mitralierelor inamice. Junkerele rămîneau în urmă, unul dintre ele cobora totuși, fără să se prăbușească. Deși distanța se mărea neîncetat, deodată vreo zece gloanțe străpunseră carlinga avionului lui Magnin. Distanța se mări și mai mult; sub focul mitralierelor din spate ale internaționalilor, cele cinci Junkers se întorceau spre liniile lor, al șaselea plutind deasupra cîmpiei.

Imediat după întoarcere, după telefonarea raportului, Magnin îl chemă pe Gardet.

— Se află în Junkerul care a coborît aici crezînd Madridul cucerit, spuse Camuccini.

— Cu atît mai bine.

Spre surprinderea lui Magnin, îl aștepta un delegat al Siguranței.

— Tovarășe Magnin, spuse el, după ce iscodise cu privirea toate ungherele biroului alb, șeful Siguranței mă însărcinează să vă semnalez că trei din voluntarii dumneavoastră germani...

Scoase o hîrtie din buzunar:

„Kre...feld, Wurtz și Schrei...ner, da, Schreiner, sînt spioni hitleriști".

Eroare, avu Magnin chef să răspundă; dar în asemenea cazuri crezi întotdeauna că e o eroare. Karlici îi semnalase că Krefeld fotografia mereu (un spion ar fi făcut-o?) și Magnin fusese surprins auzindu-l într-o zi citînd numele unuia din funcționarii biroului 2 fr ncez.

— Bine, Krefeld... Și? În fine, e treaba dumneavoastră. În ce-l privește pe Schreiner, totuși, sînt foarte surprins. Wurtz și Schreiner sînt comuniști, cu vechime destul de mare, mi se pare. Și partidul lor răspunde de ei.

— Partidele sînt ca și oamenii, tovarășe Magnin, cred în prietenii lor; noi, noi credem în informații.

— Ce dorește șeful Siguranței?

— Ca aceștia trei să nu mai pună piciorul pe un aerodrom.

— Și ce încă?

— Și își ia el răspunderea.

Răsucindu-și mustățile, Magnin chibzuia.

— Cazul lui Schreiner e într-adevăr îngrozitor. Și... în sfîrșit, da, ce mai! îl cred nevinovat. Se poate face un supliment de anchetă?

— Ah! Nu e cazul să bruscăm nimic... Șeful va telefona îndată, dar numai pentru a confirma calitatea mea.

Gardet sosi, fără mica lui pușcă, depusă la magazia de accesorii, cu părul tuns ca peria, lăsat spre frunte, privirea glumeață; polițistul ieși.

Părul lui ca o perie lungă și pomeții îi dădeau acrul unei pisici de jucărie pentru copii; dar îndată ce zîmbea, dinții săi mici, îndepărtați unii de alții, dădeau o energie pătrunzătoare feței lui triunghiulare.

— Ce-ai căutat acolo înăuntru? Să te așezi pe locurile mitraliorilor?

— E bine să fii șmecher. Băgați de seamă m-am mai dus pe acolo; aveam însă impresia că era ceva ce nu înțelegeam. Înțelegeam prea bine, nu-s chiar așa prost pe cît credeam! Acum, după ce au tras asupra noastră, sînt sigur de descoperirea mea: aparatul e aproape orb în față. De aceea nu ne-au atins la prima hărțuială și ne-au lovit după aceea, cînd ne aflam în spate.

— Aveam și eu aceeași impresie.

Magnin le studiase în revistele tehnice: al treilea motor al Junkerului e în locul turelei din față de la avioanele bimotoare cu mai multe locuri, și Magnin se îndoise că s-ar putea apăra botul unui avion cu un mitralior de turelă care trage între roți, și cu un mitralior în spate. De aceea atacase, unul contra doi.

— Spuneți, credeți că fuseseră cu motoarele în plin, cînd o luaseră pe urma noastră?

— Desigur.

— Atunci, că bine-și mai bat joc de noi Frițiii, de doi ani! Cel puțin treizeci de kilometri mai puțin decît noi cu rablele noastre. Asta-i celebra flotilă a lui Goering?

„Stați, însă, să vedeți: mitralierele lor sînt deosebite de ale noastre, spaniole, zău! Nu s-au oprit nici o singură dată. Doar ascultam.

Numai de s-ar hotărî rușii sau tembelii noștri de compatrioți să ne trimită și nouă din astea..."

Magnin plecă la Direcția operațiilor, perplex.

Voia mai întîi să treacă pe la spital.

Bombardorul breton, indiferent și contractat, discuta cu vecinul său, un anarhist spaniol; patul era acoperit de exemplare din *l'Humanité* și opere de Courteline. House se afla singur într-o cameră, la un etaj mai sus, ceea ce nu prevestea nimic bun.

Magnin deschise ușa; englezul îl salută cu pumnul ridicat, zîmbind, dar ochii săi nu zîmbeau.

— Cum îți merge?

— Nu știu: nimeni nu știe engleza...

„Captain" nu răspundea la întrebare, ci propriei sale obsesii: nu știa dacă picioarele aveau sau nu să-i fie amputate.

Cu mustățile fine, blonde, sub nasul ascuțit, părea un licean ascultător. Cît de întîmplător, de accidental, părea pumnul acesta ridicat! Adevărul, nu-l reprezentau oare mîinile acestea așezate cuminte pe cearceaf, chipul acesta pe care o *mistress* House oarecare, într-o vilă de la țară, și-l imagina cu siguranță astfel, odihnindu-se între pernă și cearceaf? Și mai era și celălalt adevăr, neștiut de *mistress* House, picioarele cu cinci gloanțe sub cearceaful întins cu grijă. Băiatul n-are nici douăzeci și cinci de ani, se gîndea Magnin. Ce să spună? Cît de puțin reprezintă o idee în fața a două picioare ce trebuiesc amputate.

— Hm... va să zică, da, spuse Magnin răsucindu-și mustața. Ce-am uitat... Hm, jos, niște portocale...

Ieși. Infirmitatea îl emoționa mai mult ca moartea, nu-i plăcea să mintă și nu știa ce să răspundă. Înainte de orice, voia să afle despre ce e vorba și se urcă la medicul-șef.

— Nu, îi spuse acesta. Aviatorul englez a avut noroc: oasele nu sînt atinse. Nici vorbă de amputație.

Magnin coborî scările în goană. Un clinchet cristalin de lingurițe umplea scara și răsuna în sufletul lui.

— Oasele nu sînt atinse, îi spuse înapoindu-se în cameră. Uitase povestea cu portocalele.

House îl salutase din nou cu pumnul: nimeni la spital neștiind engleza, el se obișnuise cu gestul acesta, singura expresie a fraternității sale.

— Problema... amputația... nici vorbă, zise Magnin, bîlbîindu-se, stingherit că traduce în engleză ceea ce medicul îi spusese în spaniolă.

Cuprins de speranță și de teama unei minciuni amicale, House lăsă privirea în jos, își reluă controlul respirației și întrebă:

— Cînd voi putea merge?

— Mă duc să-l întreb pe medicul șef.

Ăla va zice că-s un idiot, se gîndi Magnin în timp ce urca din nou treptele scărilor albe.

— Scuzați-mă, spuse medicului; băiatul întreabă cînd va fi în stare să meargă și m-aș simți prost să-l mint.

— Peste două luni.

Magnin coborî din nou. Nici nu terminase de spus „două luni" și un entuziasm de prizonier eliberat se înălță din pat, tainic, căci nimic nu-l exprima: House nu-și putea mișca picioarele; mîinile se aflau pe pat, capul pe pernă; numai degetele i se încleștau la extremitatea mîinilor nemișcate și mărul lui Adam, foarte vizibil, se ridica și cobora. Aceste gesturi ale unei bucurii fără margini erau și gesturile fricii...

La periferia Madridului, milițieni mai puțini agitau puștile în mașini mai puține, acoperite de mai puține lozinci. Către poarta Toledo, niște tineri făceau exerciții de marș. Magnin se gîndea la Franța. Pînă la războiul acesta, Junkerele constituiseră esențialul flotilei de bombardament germane. Erau avioane comerciale transformate, și încrederea Europei în tehnica germană văzuse în ele o flotilă de război. Armamentul lor, excelent, nu era eficace; și nu erau în stare să urmărească Douglasurile, avioane comerciale americane. Desigur, erau mai bune decît diligențele cumpărate de Magnin

pe toate piețele Europei. Dar n-ar fi rezistat nici contra tipurilor moderne franceze, nici contra aviației sovietice. Toate se vor schimba acum: marile manevre sîngeroase ale lumii începuseră. Timp de doi ani, Europa dăduse înapoi în fața amenințării constante a unui război pe care, din punct de vedere tehnic, Hitler n-ar fi fost în stare să-l pornească...

III

Cînd Magnin ajunse la minister, directorul operațiilor, Vargas, îl asculta pe Garcia, care citea un raport.

— Bună ziua, Magnin!

Vargas se ridică, dar rămase la marginea canapelei: salopeta[1] pe care-o dezbrăcase din cauza căldurii, dar n-o desfăcuse la picioare (din lene sau pentru a fi mai repede gata), ca un iepure cu pielea atîrnată de labe, îl împiedica să meargă. Se așeză la loc, cu picioarele lungi întinse în salopetă, fața sa îngustă și osoasă, de Don Quijote fără barbă, iradiind prietenie. Vargas era unul din ofițerii cu care Magnin pregătise liniile aeriene spaniole înainte de rebeliune și, împreună cu el și cu Sembrano, Magnin aruncase în aer calea ferată Sevilla-Cordoba. Îi prezentă pe Garcia și pe Magnin unul altuia și ceru să li se aducă băutură și țigări.

— Felicitări, spuse Garcia. Ați cîștigat prima victorie în război...

— Da? Atunci cu atît mai bine. Voi transmite felicitările dumneavoastră: Sembrano era șeful grupei.

Cei doi bărbați se examinau prietenește: era prima oară cînd Magnin avea de-a face direct cu unul din șefii Infor-

---

[1] *Mono*: un combinezon, asemănător cu cel purtat de aviatori; răspîndit atunci în rîndurile combatanților republicani din Spania.

ataşaţilor militari; Garcia, în schimb, auzea vorbindu-se de Magnin în fiecare zi.

Pe Magnin îl surprindea totul la Garcia: că spaniolul acesta era atît de corpolent și avea o față de mare latifundiar englez sau normand, nasul puternic, cîrn; că intelectualul acesta, cu urechile ascuțite, părea glumeț și atît de cordial; că etnololgul acesta, care trăise mult timp în Peru și în Filipine, nu era nici măcar bronzat. În plus, și-l închipuise întotdeauna pe Garcia cu ochelari...

— Știți, toată treaba asta e un soi de mică expediție colonială, reluă Magnin: șase avioane... Am aruncat în aer cîteva camioane pe drum...

— Nu bombele voastre de pe drum au fost cele mai eficace, ci acelea de la Medellin, spuse Garcia. Mai multe bombe de mare calibru au căzut în piață. Notați că maurii erau pentru prima oară serios bombardați. Coloana s-a întors înapoi la punctul de plecare. E prima noastră victorie.

„Numai că Badajoz fusese cucerit. Deci armata lui Franco se unește cu armata lui Mola".

Magnin îl privea întrebător.

Atitudinea lui Garcia îl surprindea de asemenea: se aștepta din partea lui mai degrabă la o atitudine de om închis, decît la acest fel de a fi cordial și volubil.

— Badajoz e lîngă frontiera portugheză, spuse Garcia.

— În 6, spuse Vargas, *Montesarmiento* a adus la Lisabona paisprezece avioane germane și o sută cincizeci de specialiști. În 8, optsprezece bombardiere au plecat din Italia. Alaltăieri, douăzeci au ajuns la Sevilla.

— Aparate Savoia?

— Nu știu. Alte douăzeci italiene au plecat.

— Printre care cele optsprezece?

— Nu. În mai puțin de cincisprezece zile vom avea împotriva noastră vreo sută de avioane moderne.

Dacă Junkerele nu erau bune, avioanele Savoia erau aparate de bombardament cu mult superioare față de tot ce aveau la dispoziție republicanii.

Prin fereastra deschisă, imnul republican difuzat de douăzeci de radiouri pătrundea o dată cu mirosul de frunze arse.

— Continui, zise Garcia, reluîndu-și raportul: e Badajoz în dimineața asta, îi spuse el lui Magnin.

Ora 5. *Maurii au pătruns în fortul San-Cristobal, aproape distrus de bombardament.*

Ora 7. *Artileria inamică, instalată în fortul San Cristobal, bombardează orașul fără întrerupere. Milițiile rezistă. Infirmeria spitalului de provincie a fost distrusă de bombardamentul aerian.*

Ora 9. *La est, fortificația e dărîmată. La sud, cazărmile sînt în flăcări. Nu ne mai rămîn decît două mitraliere. Artileria de la San-Cristobal trage. Milițiile rezistă.*

Ora 11. *Tancurile inamice.*

Puse jos foaia dactilografiată, luă o alta.

— Al doilea raport e scurt, spuse el cu amărăciune.

Ora 12. *Tancurile au ajuns la catedrală. Infanteria le urmează. E respinsă.*

„Mă întreb cu ce, spuse el. Erau patru mitraliere la Badajoz.“

Ora 16. *Inamicul pătrunde.*

Ora 16 și 10. *Lupta se duce din casă în casă.*

— La ora 4? întrebă Magnin. Dar dați-mi voie, la cinci ni s-a spus că Badajoz e al nostru?

— Informațiile au sosit chiar acum.

Magnin se gîndea la soarele de la ora cinci întinzîndu-se pe străzile acestui oraș calm, clădit din piatră. Făcuse începutul războiului din 1914 la artilerie; acolo, știa că niciodată nu-și putea da seama de nimic într-o bătălie: însă atunci nu vedea nimic. Orașul acesta în care sîngele curgea șiroaie, nu înceta să și-l închipuie calm și prietenos... De prea sus, ca Dumnezeu. „*Tancurile au ajuns la catedrală...*“ Catedrala cu o pată mare de umbră alături, străzile strîmte, arenele...

— La ce oră s-a terminat lupta?

— O oră înainte de trecerea voastră, spuse Vargas, cu excepția bătăliei dinăuntrul caselor...

— Iată ultimul raport, spuse Garcia. De la ora opt aproximativ. Poate mai devreme: transmis din liniile noastre — dacă se mai poate spune că există asemenea linii...

Prizonierii politici fasciști au fost eliberați vii și nevătămați. Milițienii și suspecții arestați au fost executați. Aproximativ o mie două sute au și fost împușcați. Acuzația: rezistență armată. Doi milițieni împușcați în catedrală, pe treptele altarului principal. Maurii poartă scapularul și inima lui Isus. S-a împușcat toată după-amiaza. Execuțiile continuă.

Magnin se gîndi la batistele lui Karlici și Jaime, fluturate prietenește deasupra celor care erau împușcați.

Viața nocturnă a Madridului, imnul republican din toate radiourile, cîntece de tot felul, *salud*-uri puternice sau slabe după cum erau apropiate sau depărtate, amestecate ca notele de pian, tot vuetul de speranță și de exaltare din care era alcătuită noaptea acoperi din nou liniștea. Vargas dădu din cap.

— E bine că se cîntă... Și, cu un glas mai scăzut: „Războiul va fi lung...

Poporul e optimist... Conducătorii politici sînt optimiști... Comandantul Garcia și cu mine, care prin temperament am fi la fel..."

Înălță sprîncenele, îngrijorat. Cînd Vargas înălța sprîncenele, căpăta un aer de naivitate și părea dintr-o dată tînăr; și Magnin își dădu sema că nu și-l închipuise niciodată pe Don Quijote tînăr.

„Gîndește-te la ziua aceasta, Magnin: cu cele șase avioane ale voastre, o mică expediție colonială cum spui, ați oprit coloana. Cu mitralierele ei, coloana trăsese în milițieni și cucerise Badajoz. Închipuie-ți că nu erau niște lași, milițienii aceia. Războiul acesta va fi un război tehnic iar noi îl purtăm vorbind numai de sentimente."

— Și totuși poporul e acela care a rezistat în Sierra!

Garcia îl observa atent pe Magnin. Ca și Vargas, credea că războiul va fi tehnic, și nu credea că șefii muncitori ar putea deveni specialiști printr-un har divin. Presupunea că soarta Frontului Popular va fi într-o anume măsură în mîna tehnicienilor lui și de aceea îl interesa totul la Magnin: stinghereala lui, aparenta sa zăpăceală, aerul lui istovit, înfățișarea sa de contramaistru superior (era, de fapt, inginer de Centrală), energia evidentă și ordonată care nu avea astîmpăr

sub ochelarii lui rotunzi și buimăciți. Recunoșteai la Magnin— din cauza mustăților — ceva din ebenistul tradițional al cartierului Saint-Antoine; și, de asemenea, în botul de focă prin care i se trăda vîrsta, în privirea lui cînd își scotea ochelarii, în gesturile, în zîmbetul lui, amprenta complexă a intelectualului. Magnin condusese una din cele mai mari linii franceze și Garcia, care se străduia să nu împodobească oamenii cu prestigiul funcției lor, încerca să discearnă ceea ce, la dînsul, aparținea omului însuși.

— Poporul e minunat, Magnin, minunat! spuse Vargas. Dar e neputincios.

— Mă aflam în Sierra, spuse Garcia, îndreptîndu-și vîrful pipei spre Magnin. Să procedăm metodic. Sierra i-a *surprins* pe fasciști; pozițiile erau deosebit de favorabile unui război de guerilă; poporul are o forță de șoc foarte mare și de foarte scurtă durată.

„Dragă domnule Magnin, sîntem susținuți și otrăviți totodată de două sau trei mituri destul de primejdioase. În primul rînd, francezii: Poporul — cu majusculă — a făcut Revoluția franceză. Fie. Din faptul că o sută de sulițe pot înfrînge niște flinte proaste, nu rezultă că o sută de puști de vînătoare pot învinge un avion bun. Revoluția rusă a complicat și mai mult lucrurile. Din punct de vedere politic, e prima revoluție a secolului al XX-lea. Nici aviație, nici tancuri la țariști, dar baricade la revoluționari. Cum au apărut baricadele? În lupta împotriva cavaleriei regale; poporul n-avea niciodată cavalerie. Spania e azi plină de baricade — împotriva aviației lui Franco.

Scumpul nostru președinte al Consiliului, imediat după căderea lui, a plecat în Sierra cu o pușcă... Poate, domnule Magnin, nu cunoașteți destul Spania? Gil, singurul nostru constructor adevărat de avioane, a fost ucis pe front ca infanterist."

— Dați-mi voie. Revoluția...

— Noi nu sîntem revoluția. Întrebați-l mai degrabă pe Vargas. Noi sîntem poporul, da; revoluția nu, deși nu vorbim decît de asta. Numesc revoluție consecința unei insurecții

conduse de cadre (politice, tehnice, și așa mai departe) formate în luptă, în stare să înlocuiască rapid pe cei pe care-i distrug.

— Și mai cu seamă, Magnin, spuse Vargas, trăgîndu-și pe umeri salopeta, nu noi am luat inițiativa, după cum știi. Trebuie de-abia să ne formăm cadrele. Franco n-are cadre de loc, afară de cele militare, dar de partea lui sînt cele două țări pe care le știți. Niciodată milițiile nu vor bate o armată modernă. Vrangelii au fost bătuți de armata roșie și nu de partizani.

Garcia își scandă fraza cu pipa:

— Nu mai există, de azi încolo, transformare socială și cu atît mai puțin revoluție, fără război, și nici război fără tehnică. Deci...

Vargas aproba, dînd din cap, în timp ce Garcia da din pipă.

— Oamenii nu merg la moarte pentru tehnică și pentru disciplină, spuse Magnin.

— În împrejurări ca astea, mă interesează mai puțin motivele pentru care oamenii se duc la moarte, decît mijloacele lor de a-și omorî dușmanii. Pe de altă parte, atenție ! Vă dați seama că atunci cînd spun: disciplină, nu înțeleg ceea ce se numește în țara dumneavoastră mînă forte. Numesc astfel ansamblul metodelor care dau colectivităților combatante eficacitatea cea mai mare. (Garcia avea plăcerea definițiilor). E o tehnică la fel ca oricare alta. Inutil să vă spun că salutul militar mi-e indiferent !

— Ceea ce auzim în clipa asta prin fereastră e ceva pozitiv. Știți ca și mine că n-o folosim la perfecție... Susțineți: noi nu sîntem revoluția. Ei bine, să fim ! Nu credeți, totuși, că vă vor ajuta democrațiile?

— E prea afirmativ, Magnin ! spuse Vargas.

Garcia își îndreptă asupra amîndurora vîrful pipei ca pe țeava unui revolver:

— Am văzut democrațiile intervenind împotriva aproape a orice, cu excepția fascismului.

„Singura țară care ne poate ajuta, mai devreme sau mai tîrziu, în afară de Mexic, este Rusia. Și ea nu ne va ajuta, pentru că e prea departe.

Iar ceea ce auzim prin fereastră, domnule Magnin, e Apocalipsul fraternității. Vă emoționează. Înțeleg foarte bine: e unul din lucrurile cele mai emoționante care există pe pămînt și nu se poate vedea prea des. Dar trebuie să se transforme, *altfel e condamnat la moarte.*"

— E foarte posibil... Numai că, dați-mi voie: în ce mă privește nu accept, nu vreau să accept, nici un conflict între ceea ce reprezintă disciplina revoluționară și cei care nu-i înțeleg încă necesitatea. Visul libertății totale, puterea aparținînd celor mai nobili sufletește și așa mai departe, toate constituie în ochii mei o parte din cauza pentru care mă aflu aici. Vreau pentru orice om o viață care nu se definește prin ceea ce pretinde el de la alții; înțelegeți ce vreau să spun?

— Mă tem că nu vi s-a dat posibilitatea să cunoașteți pe deplin situația.

„Avem de-a face cu două lovituri de stat suprapuse, dragă domnule Magnin. Primul este pur și simplu un *pronunciamento* al generalilor, cunoștință veche. Burgos, Valladolid, Pampelona, Sierra. În prima zi, fasciștii erau stăpîni pe toate garnizoanele Spaniei. Nu le-au mai rămas acum decît o treime. Acest *pronunciamento*, în definitiv, e învins de Apocalips.

Dar Statele fasciste, care nu-s idioate, au prevăzut perfect eșecul *pronunciamentoului*. Și, de aici, începe problema Sudului. Băgați de seamă: ea nu e *de aceeași natură*.

Pentru a ști despre ce vorbim, să lăsăm de-o parte cuvîntul fascism. Unu: lui Franco nu-i pasă de fascism, e un ucenic de dictator venezuelan. Doi: în sinea sa, lui Mussolini nu-i pasă dacă instituie sau nu fascismul în Spania; problemele morale sînt o chestiune, politica externă alta. Mussolini vrea aici un guvern asupra căruia să poată acționa. De aceea a făcut din Maroc o bază de agresiune. De aici pornește o armată modernă, cu un armament modern. Deoarece nu se pot bizui pe soldații spanioli (au constatat-o la Madrid și Barcelona), ei se sprijină pe trupe puțin numeroase, dar cu valoare tehnică: maurii, Legiunea străină și..."

— Nu sînt decît douăsprezece mii de mauri în Maroc, Garcia, spuse Vargas.

— Vă anunț eu patruzeci de mii. Nimeni aici n-a studiat cîtuși de puțin legătura actuală a autorităților spirituale ale Islamului cu Mussolini. Așteptați puțin ! Franța și Anglia vor avea surprize. Și dacă nu ajung maurii, ni se vor trimite italieni, dragă prietene.

— Ce vrea Italia, după părerea dumitale? întrebă Magnin.

— Habar n-am. După părerea mea, posibilitatea de a controla Gibraltarul, adică posibilitatea de a transforma automat un război anglo-italian în război european, silind Anglia să ducă războiul acesta prin intermediul unui aliat european. Dezarmarea relativă a Angliei îl face pe Mussolini să prefere a o întîlni singură; reînarmarea ei schimbă radical politica italiană. Dar toate astea sînt ipoteze, vorbe de cafenea. Altceva e serios: sprijinită în modul cel mai concret de Portugalia, ajutată de cele două țări fasciste, armata lui Franco — coloane motorizate, puști-mitraliere, organizare italo-germană, aviație italo-germană — va încerca să atace Madridul. Pentru a-și menține spatele, va recurge la teroarea masivă, așa cum o începe la Badajoz. Ce vom opune noi, în mod practic, acestui al doilea război, care n-are *nimic comun* cu acela din Sierra, iată problema.

Garcia își părăsi fotoliul, se apropie de Magnin, cu amîndouă urechile sale ascuțite profilîndu-se în fața lămpii electrice aprinse pe birou:

— Pentru mine, domnule Magnin, problema se pune așa: o *acțiune populară* ca aceasta, sau o revoluție — sau chiar insurecție — nu-și menține victoria decît printr-o tehnică *opusă* mijloacelor prin care-a dobîndit-o. Și cîteodată chiar sentimentelor. Gîndiți-vă la asta în funcție de propria dumneavoastră experiență. Pentru că mă îndoiesc că vă întemeiați escadrila numai pe fraternitate.

„Apocalipsul pretinde tot, imediat; revoluția obține puțin — încet și greu. Primejdia e că fiecare om poartă în sine

însuși dorința unui Apocalips. Și că, în luptă, dorința aceasta, după puțină vreme, e o înfrîngere sigură, dintr-un motiv foarte simplu: prin însăși natura sa, Apocalipsul *n-are viitor*.

Chiar cînd pretinde a avea unul."

Își băgă pipa înapoi in buzunar și spuse cu tristețe: „Modesta noastră funcție, domnule Magnin, e de a organiza Apocalipsul..."

II — *EXERCIȚIUL APOCALIPSULUI*

I

I

Garcia, nas și pipă în vînt, era pe punctul de a intra într-o maghernită, unde se afla unul din posturile comandamentului din Toledo.

În dreapta ușii era lipită o fotografie mare, scoasă dintr-o revistă ilustrată: ostatecii duși în Alcazar de fasciști, și care trebuiau ocrotiți cînd trupele republicane vor ataca subteranele. „Femeia X..., tînăra X..., copilul X..." Ca și cum combatanții, în timpul luptei, și-ar putea aminti chipurile acestea. Garcia intră. Lăsă în urmă soarele orbitor ce lumina piepturi goale și pălării mexicane: întunericul i se păru deplin.

— Bateria trage asupra noastră, zbiera cineva înăuntru.

— Ce baterie, Negusule?

— A noastră.

— Am telefonat: trageți prea aproape! Ofițerul a răspuns: „M-am săturat să tot trag în ai mei! Acum schimb".

— E o sfidare a celor mai sacre principii ale civilizației, spuse o voce lipsită de simplicitate, cu un accent franțuzesc foarte pronunțat.

— O mutră de trădător în plus, spuse mai încet, cu un glas în același timp aspru și obosit, căpitanul, căruia Garcia începea să-i deslușească fața. Și, unui locotenent: „Ia douăzeci de oameni și o mitralieră și șterge-o într-acolo". În sfîrșit, unui secretar: „Puneți-l la curent pe colonel".

— Ăluia de la baterie, spuse Negusul, i-am trimis trei de-ai noștri să-i vină de hac.

— Dar eu îl destituisem, ce vreți, și dacă F.A.I.-ul nu l-ar fi pus înapoi acolo...

Garcia nu auzi sfîrșitul. Totuși, era mult mai puțină gălăgie acolo decît afară. Din cînd în cînd, cîteva explozii izbucneau din pămînt, acoperind cu bubuitul lor *Cavalcada Walkiriilor* care se auzea de la radioul din piață. Ochii i se obișnuiră cu penumbra și-l distingea acum pe căpitanul Hernandez: semăna cu regii Spaniei din portretele celebre, care seamănă toate cu Carol-Quintul tînăr; stelele aurite, pe salopeta sa, luceau nedeslușit în umbră. În jurul lui se conturau încetul cu încetul pe perete niște pete regulate de care era înconjurat, precum statuile anumitor sfinți spanioli, de raze scurte: pingele și calapoade de cizmar. Nu fuseseră scoase din tarabă. Lîngă căpitan, un responsabil anarhist, Sils, din Barcelona.

Privirea lui Hernandez întîlni în sfîrșit pe Garcia, cu pipa în colțul zîmbetului.

— Comandant Garcia? Cei de la Informațiile militare mi-au telefonat.

Îi strînse mîna și-l duse cu el în stradă.

— Ce doriți să faceți?

— Să vă însoțesc cîteva ore, dacă sînteți de acord. Pe urmă vom vedea...

— Mă duc la Santa-Cruz. Vom încerca dinamita împotriva clădirilor guvernului militar.

— Să mergem.

Negusul, care-i urma, îl privea pe Garcia cu simpatie: măcar o dată, un trimis al Madridului avea o mutră cumsecade. Urechi nostime, bine făcut și cu o înfățișare nu prea burgheză: Garcia purta o scurtă de piele. Alături de Negus, gesticula

un om nervos, cu părul cărunt fluturîndu-i în vînt, cu haină de alpaca, pantaloni de călărie și cizme: căpitanul Mercery, trimis de Magnin la Ministerul de Război și pus la dispoziția comandamentului militar din Toledo.

— Tovarășe Hernandez, strigă un glas din maghernița, locotenentul Larreta telefonează că ofițerul de la baterie a șters-o.

— Să-l înlocuiască.

Hernandez ridică din umeri scîrbit și sări peste o mașină de cusut căzută de-a curmezișul străzii. O escortă îl urma.

— Cine comandă aici? întrebă Garcia, ușor ironic.

— Cine vreți să comande?... Toată lumea... Nimeni. Zîmbiți...

— Zîmbesc mereu, e un tic vesel. Cine dă ordine?

— Ofițerii, nebunii, delegații organizațiilor politice, alții pe care nu-i mai țin minte...

Hernandez nu vorbea cu dușmănie, ci cu o mutră descurajată care-i îndoia linia mustății negre peste buza subțire.

— Care sînt raporturile ofițerilor voștri de carieră cu organizațiile politice ? întrebă Garcia.

Hernandez îl privi fără a schița un gest și fără a scoate o vorbă, ca și cum nimic nu ar fi fost în stare să exprime cît de catastrofale erau aceste raporturi. Niște cocoși cîntară în plin soare.

— De ce? întrebă Garcia. Pentru că orice imbecil se pretinde împuternicit? La început, revoluția e întotdeauna o vastă încălcare a autorității.

— Asta în primul rînd. Apoi, ce vreți, ignoranța completă a celor care vin să discute cu noi probleme tehnice. Milițiile ar fi zdrobite de două mii de soldați care-și cunosc meseria. În definitiv, chiar *adevărații* conducători politici cred în popor ca forță militară !

— Nu eu. Cel puțin, acum nu. Și apoi?

În străzile despărțite în două de umbră, viața continua, puști de vînătoare printre pătlăgelele roșii. Megafonul din piață încetă să mai cînte *Cavalcada Walkiriilor;* răsună un cîntec *flamenco:* gutural, intens, aducea a cîntec funebru și a

strigăt disperat de caravană. Şi mirosul de cadavre părea a se încleşta deasupra oraşului, aşa cum mîinile celor ucişi se încleştează de pămînt.

— În primul rînd, domnule comandant, pentru a fi socialist sau comunist, sau membru al unuia din partidele noastre liberale, e nevoie de un minimum de garanţii; dar se intră în C.N.T. ca la moară. Nu aflaţi ceva nou; dar ce să-i faci? — pentru noi e mai grav ca tot restul: ori de cîte ori arestăm un falangist, are o legitimaţie de la C.N.T.! Există anarhişti valoroşi, tovarăşul acesta care e în urma noastră, de pildă; însă atîta timp cît va dăinui principiul uşilor deschise, toate catastrofele vor intra prin aceste uşi! Aţi văzut ce s-a întîmplat cu locotenentul de la baterie.

— Ofiţerii voştri de carieră, cei care sînt alături de noi, din ce motive sînt cu noi?

— Sînt cei care cred că dacă Franco n-a izbutit imediat, va fi învins. Cei care sînt ataşaţi de cutare sau cutare ofiţer superior, duşman lui Franco, Queipo, Mola sau altuia; cei care nu s-au mişcat, fie din şovăială, fie din laşitate; într-un cuvînt, se aflau la noi, au rămas... De cînd comitetele politice îi iau la rost, regretă că n-au plecat...

Garcia văzuse în Sierra ofiţeri care se pretindeau republicani, aprobînd ce făceau miliţienii mai absurd şi scuipînd cînd erau plecaţi; şi pe cei de pe un aerodrom militar trăgîndu-şi deoparte mesele şi scaunele din popotă atunci cînd soseau voluntari străini prost îmbrăcaţi. Precum şi ofiţeri de carieră îndreptînd greşelile miliţienilor cu o răbdare neobosită, învăţîndu-i, organizîndu-i... Cunoştea şi soarta ofiţerului republican numit la comandamentul regimentului 13 lăncieri, unul din regimentele rebele din Valencia; se dusese să ia comanda în cazarma revoltată; intrase — dîndu-şi seama pe deplin de riscul pe care îl înfrunta — uşa se închisese în urma lui, şi se auzise o salvă.

— Nici unul dintre ofiţerii voştri nu se înţelege cu anarhiştii?

— Ba da! cei mai răi, foarte bine... Singurul pe care-l ascultă într-o oarecare măsură anarhiştii, sau mai degrabă

cei ce-și zic anarhiști, este acest căpitan francez. Nu-l prea iau în serios, dar țin la el.

Garcia înălță o pipă întrebătoare.

— Îmi dă sfaturi absurde de tactică, spuse Hernandez, și sfaturi practice excelente...

Toate străzile dădeau spre piață. Ea despărțea pe asediatori de Alcazar; neputînd-o deci traversa, Garcia și Hernandez o înconjurau, pasul lui Garcia răsunător, al lui Hernandez tîrșiit pe caldarîmul lui Carol Quintul. Zăreau din nou piața la capătul fiecărei perspective de stradă barată de saltele, al fiecărei străduțe cu baricadă de saci, prea joasă. Oamenii trăgeau culcați, prost grupați, foarte vulnerabili la tirul mitralierelor.

— Ce părere aveți de baricadele acestea? întrebă Garcia, urmărindu-l cu coada ochiului.

— Aceeași ca a dumneavoastră. Dar o să vedeți îndată.

Hernandez se apropie de cel care părea să comande baricada: mutră cumsecade de birjar, mustăți, ah! mustăți! pălărie mexicană clasa întîi, tatuaje. Pe brațul stîng, prins cu un elastic, un cap de mort în aluminiu.

— Ar trebui înălțată baricada cu cincizeci de centimetri, trăgătorii să fie mai depărtați și să-i așezați și la ferestre în V.

— Le... ti... ția? mormăi mexicanul în larma împușcăturilor destul de apropiate.

— Ce?

— Legitimația, ei, actele tale!

— Căpitan Hernandez, comandant al secțiunii Zocodover.

— Deci, nu faci parte din C.N.T. Ș-atunci, ce te privește baricada mea?

Garcia examina pălăria splendidă: în jurul calotei, o ghirlandă de trandafiri artificiali; dedesubt, o fîșie de pînză purtînd inscripția, cu cerneală: *Teroarea lui Pancho Villa*.

— Ce înseamnă asta, teroarea lui Pancho Villa? îl întrebă el.

— E de la sine înțeles, spuse celălalt.

— Bineînțeles, răspunse Garcia.

Hernandez îl privi în tăcere. Plecară. La radio cîntecul minunat încetase. Într-o stradă, în fața unei lăptării, un șir de căni cu lapte; lîngă fiecare cană, pe un carton, era scris un nume propriu. Femeile se plictiseau să stea la coadă: lăsau cănile, lăptarul le umplea, și ele veneau să le ia — în afară de cazul cînd...

Focul încetă. Doar pasul escortei sparse o clipă tăcerea. Garcia auzi: „Cum îmi scria doamna Mercery, o femeie foarte cultă, tovarăși: ei se înșală dacă își închipuie că vor șterge cu sîngele muncitorilor urmele înfrîngerilor lor din Africa". În acea clipă, dintr-o stradă adăpostită, se auzi zgomotul unei trotinete.

Focul reîncepu. Tot dinspre străzi, dintr-acelea ferite de tirul din Alcazar, tot despărțite de umbră; de partea neadumbrită, niște oameni stăteau de vorbă în fața ușilor, unii în picioare, sprijiniți pe puștile lor de vînătoare, ceilalți așezați. În colțul unei străduțe, trăgea, văzut din spate, singur, un om cu pălărie moale, în haină, deși era cald.

Străduța ducea pînă la zidul foarte înalt al unei dependințe a Alcazarului. Nici o deschizătură, nici o fereastră, nici un dușman. Omul, înconjurat de muște, trăgea fără grabă asupra zidului, glonte după glonte; cînd termină încărcătorul introduse altul. Auzi în spatele lui pașii care se opriseră și se întoarse. Avea vreo patruzeci de ani, o față serioasă.

— Trag.

— În zid?

— În ce pot.

Îl privi pe Garcia cu gravitate.

— Dumneata n-ai nici un copil acolo înăuntru?

Garcia îl privi fără să răspundă.

„Nu poți înțelege."

Omul se întoarse și începu din nou să tragă asupra pietrelor uriașe.

O porniră din nou.

— De ce n-am cucerit încă Alcazarul? îl întrebă Garcia pe Hernandez, lovindu-și scurt cu pipa dosul mîinii stîngi.

— Cum l-am putea cuceri?

Mergeau.

„Niciodată nu s-a cucerit o fortăreață trăgînd asupra ferestrelor ei... Asediem, dar nu atacăm. Și atunci?..."

Priveau turnurile.

„Am să vă spun ceva surprinzător în această atmosferă de război, domnule comandant: Alcazarul *este o joacă*. Nu mai simțim dușmanul. L-am simțit la început; acum s-a sfîrșit, ce vreți... Și-atunci, dacă am lua măsuri decisive, ne-am simți niște asasini... Ați fost pe frontul din Saragosa?"

— Încă nu, dar cunosc Huesca.

— Cînd zbori deasupra Saragosei se văd împrejurimile ciuruite de bombe de avion. Punctele strategice, cazărmile etc., sînt de zece ori mai puțin bombardate ca vidul. Nu e nici neîndemînare, nici lașitate: dar războiul civil se improvizează mai repede ca ura de fiecare clipă. E necesar ceea ce e necesar, e limpede, și nu-mi place această ciuruială din jurul Saragosei. Numai că sînt spaniol, și înțeleg...

Un zgomot puternic de aplauze care se pierdu în soare îl opri pe căpitan. Treceau prin fața unui cabaret jalnic, înțesat de afișe. Hernandez dădu din umeri a lehamite, ca și mai înainte, și continuă ceva mai încet:

— Nu numai milițienii din Toledo atacă Alcazarul; mulți din cei care atacă sînt din Toledo; ce vreți, și copiii pe care fasciștii i-au închis sînt ai milițienilor din Toledo...

— Cîți ostateci sînt?

— Imposibil de știut... Orice anchetă, aici, se pierde în nisip... Un număr deajuns de ridicat, destul de multe femei și copii: la început, au pus mîna pe tot ce-au putut. Ceea ce ne paralizează nu sînt ostatecii, ci legenda ostatecilor... Poate că nu sînt chiar atît de numeroși pe cît ne e teamă tuturor...

— E absolut imposibil să știm care e situația?

Ca și căpitanul, Garcia văzuse fotografiile femeilor și copiilor expuse la Jefatura (cel puțin aceia erau sigur ostateci) și ale camerelor goale, cu jucăriile părăsite.

— Am încercat de patru ori...

Ajungeau la Santa-Cruz prin praful stîrnit de un pîlc de țărani călare, semănînd cu un trib mongol. Dincolo erau ferestrele inamice ale guvernului militar; deasupra, Alcazarul.

— Aici vreți să încercați dinamita?

— Da.

Străbătură un vălmășag de grădini arse, de săli răcoroase și scări, pînă la sala muzeului. Ferestrele erau astupate cu saci de nisip și bucăți de statui.

Milițienii trăgeau, într-o atmosferă încinsă, de cuptor, cu pieptul lor gol stropit de pete luminoase rotunde, ca panterele de pete negre: gloanțele dușmane ciuruiseră partea superioară a zidului de cărămidă. În spatele lui Garcia, pe brațul întins al unui apostol, benzi de mitralieră se uscau ca niște rufe. Își atîrnă scurta de piele pe arătătorul întins.

Mercery, pentru prima oară, se apropie de el:

— Domnule comandant, spuse el îndreptîndu-și poziția, țin să vă anunț că statuile de valoare se află la loc sigur.

Să nădăjduim, își spuse Garcia, cu mîna unui sfînt în mîna sa.

Străbătînd coridoare, camere întunecoase, ajunseră pe un acoperiș. Dincolo de țiglele îngălbenite de lumină, Castilia, acoperită de grîne, ardea cu florile ei pîrjolite pînă în zarca albă. Garcia, cuprins de toată reverberația aceasta, gata să vomite din cauza amețelii și a căldurii, descoperi cimitirul; și se simți umilit, ca și cum pietrele și mausoleurile, foarte albe pe întinderea gălbuie, ar fi făcut derizorie orice luptă. Treceau gloanțe cu un zumzet de viespi iar altele, în aceeași clipă, prefăceau în țăndări țiglele cu un sunet dintre cele mai dure. Hernandez își ținea revolverul în mînă, și înainta, aplecat, urmat de Garcia, de Mercery și de milițienii purtători de dinamită, toți pîrjoliți, spatele de soare, pîntecele de țiglele care le înapoiau căldura acumulată. Fasciștii trăgeau la zece metri. Un milițian aruncă un pachet ce explodă pe un acoperiș: țiglele țîșniră pînă la peretele care-i apăra de dinamitori, pe Hernandez și pe Garcia; o dîră oblică de gloanțe se întinse deasupra lor.

— Proastă treabă, spuse Mercery.

O mitralieră se puse și ea pe lucru. O singură grenadă în dinamita asta... se gîndi Garcia. Mercery se ridică, cu bustul întreg deasupra zidului. Fasciștii nu-i vedeau trupul decît pînă la pîntece și trăgeau care mai de care asupra acestui bust de necrezut, în haină de alpaca, cu cravată roșie, care arunca o încărcătură de dinamită cu o mișcare de discobol, avînd vată în urechi.

Întreg acoperișul sări în aer, cu un trosnet sălbatic. În timp ce țiglele, azvîrlite foarte sus, cădeau înapoi printre țipete, Mercery se ghemui în spatele zidului, lîngă Hernandez.

— Așa! spuse el milițienilor care se strecurau în spatele zidului cu încărcătura lor.

Fața lui se afla la douăzeci de centimetri de cea a căpitanului.

— Cum era războiul din '14? întrebă acesta.

— A trăi... A nu trăi... A aștepta... A fi acolo pentru ceva... A-ți fi frică...

Mercery simțea, într-adevăr, cum apare frica, din cauza nemișcării. Își apucă revolverul, ochi, expunîndu-și tot capul, trase. Acționa din nou; frica dispăru. A treia încărcătură de dinamită explodă.

Cinezele caschetei lui Hernandez era drept în fața crăpăturii, și aerul, ca un bobîrnac, îl răsturnă de partea cealaltă a feței: cascheta căzu. Hernandez era chel: își puse cascheta la loc și întineri.

Cîteva gloanțe străbătură zidul sau spărtura, în fața nasului lui Garcia, care se hotărî în sfîrșit să-și stingă pipa și s-o pună înapoi în buzunar. Partea din față a edificiului fascist sări în aer, ca și cum ar fi fost minat; sîngele păru că țîșnește din capul unui milițian care se prăbuși la dreapta lui Garcia, cu mîna ce aruncase dinamita ridicată încă. Și în vidul pe care-l astupase ceafa aceasta de unde țîșnea sîngele, departe, înaintea cimitirului, pe o rampă a Alcazarului, în plin foc, se afla un automobil oprit, în aparență intact în soarele fierbinte: doi ocupanți în față, trei în spate, nemișcați. La zece metri dedesubt, o femeie, ținîndu-și capul buclat în scobitura brațului, cu brațul celălalt întins (dar cu capul către fundul rîpei) ar fi părut

adormită, dacă n-ai fi simțit, sub rochia ei, că e mai netedă decît orice făptură vie, lipită de pămînt cu puterea cadavrelor; și numai datorită mirosului lor descopereai că aceste fantome ale soarelui arzător erau morți.

— Nu cunoașteți specialiști în explozive la Madrid? îl întrebă Hernandez.

— Nu.

Garcia privea mereu cimitirul, apucat de crampe din cauza a tot ce era tulbure și etern în chiparoșii aceștia și în pietrele acestea, pătruns pînă în bătăile inimii de mirosul stăruitor de carne putrezită și privind ziua orbitoare cum amestecă morții și ucișii în aceeași vîlvătaie... Ultima încărcătură explodă în ultima porțiune a clădirii fasciste.

În sala muzeului era mereu aceeași căldură și aceeași gălăgie. Aruncători de dinamită, milițieni din subterane și milițieni din muzee se felicitau.

Garcia își luă haina de pe arătătorul sfîntului; căptușeala se agăța, sfîntul nu voia să-i dea drumul. De pe o scară ce ducea la vreo pivniță, milițieni, cu pieptul gol, urcau, încărcați de patrafire cu aurul lor verzui și mătasea roz pal lucind nedeslușit; un alt milițian, în cap cu o tocă din secolul al XVI-lea dată pe spate, cu un braț tatuat, le înregistra.

— Ce rost are tot ce-am făcut? întrebă Garcia.

— Distrugerea acestor clădiri face imposibilă orice ieșire a rebelilor. Asta-i tot; ce vreți, e cel mai puțin absurd... Și pînă acum întrebuințam bombele cu acid sulfuric și cu benzină, învelite cu vată îmbibată în clorat de potasiu și zahăr... Așa că, totuși...

— Cadeții mai încearcă să iasă?

Mercery, care se afla lîngă el, ridică brațele.

— Sînteți în fața celei mai mari imposturi din istorie! Garcia îl privea, întrebător.

„La dispoziția dumneavoastră pentru raport, domnule comandant."

Dar Hernandez pusese mîna pe brațul lui Garcia, și Mercery, respectînd ierarhia, se îndepărtă. Hernandez îl privea pe coman-

dant cu aceeași expresie „dincolo de orice“ — ca atunci cînd fusese vorba de raporturile dintre ofițeri și organizațiile anarhiste — în plus cu uimire. Se auzea un avion.

— Și dumneavoastră? Informațiile militare...

Garcia aștepta, cu nasul în vînt, cu privirea lui ageră de veveriță mare.

— Cadeții din Alcazar sînt o invenție superbă a propagandei; nu există nici douăzeci de cadeți înăuntru: la data rebeliunii, toți elevii școlii militare erau în vacanță. Alcazarul e apărat de gărzi civile, comandate de ofițerii Școlii de război, Moscardo și ceilalți...

Vreo zece milițieni soseau în fugă, împreună cu Negusul.

— Iată-i, iar cu un aruncător de flăcări!

Printre coridoare și scări, Hernandez, Garcia, Negusul, Mercery și milițienii ajunseseră într-o pivniță cu boltă înaltă, plină de fum și de detunături, deschisă în fața lor de un vast coridor subteran în care fumul devenea roșietic. Milițieni treceau în fugă, cu găleți pline de apă în mînă sau în brațe. Hărmălaia luptei de afară de-abia răzbătea și mirosul de benzină înlocuise cu totul mirosul de cîine mort. Fasciștii se aflau în coridor.

Jetul aruncătorului de flăcări, fosforescent în întuneric, ajungea acolo și stropea tavanul, zidul din față și podeaua, cu o mișcare destul de înceată, de parcă fascistul care ținea furtunul ar fi ridicat neîncetat o coloană lungă de benzină. Îngrădită de pervazul ușii, coloana molatecă de flăcări nu putea atinge nici dreapta nici stînga încăperii. Cu toată furia cu care milițienii azvîrleau conținutul găleților de apă asupra pereților și benzinei sfîrîinde, Hernandez simțea că ei așteptau clipa în care fasciștii vor apare în ușă, iar după felul în care unii erau lipiți de perete, îi simțea gata s-o ia la fugă. Nu există nici o asemănare între război și lupta aceasta a oamenilor împotriva unui element al materiei. Șuvoiul de benzină înainta, toți milițienii erau dezlănțuiți în izbirea apei de pereți; se auzea sfîrîitul aburului, tusea drăcească a oamenilor înecați de mirosul ințepător de petrol și înfiorătorul șuierat înăbușit

al furtunului. Jerba de benzină sfîrîindă înainta pas cu pas și frenezia milițienilor era sporită de flăcările ei albăstrui și spasmodice ce proiectau pe pereți dansul unor ciorchini de umbre înnebunite, o întreagă dezlănțuire de fantome cu membrele întinse în jurul nebuniei oamenilor vii. Și oamenii contau mai puțin decît umbrele acestea nebune, mai puțin decît ceața înăbușitoare care transforma totul în siluete, mai puțin decît sfîrîitul sălbatic de flăcări și apă, mai puțin ca gemetele scurte, schelălăite, ale unui rănit.

— Nu mai văd ! urla el de pe jos, nu mai văd ! Scoteți-mă !

Hernandez și Mercery îl luaseră de umeri și îl trăgeau, dar el continua să strige: „Scoteți-mă !"

Furtunul ajungea la intrarea încăperii. Negusul, de-a lungul ușii, era lipit de zid, cu revolverul în mîna dreaptă. În clipa în care arama aruncătorului de flăcări ajunse în unghiul peretelui, îl înșfăcă cu mîna stîngă, păru-i fluturînd într-o aureolă albastră la lumina benzinii, și-i dădu drumul imediat, jupuindu-și pielea. Gloanțele zburau din toate direcțiile. Fascistul făcu un salt oblic ca să îndrepte asupra Negusului jetul de flăcări, care-i atingea de-acum pieptul; Negusul trase. Furtunul în flăcări căzu, vîrful său de metal răsună pe lespede, proiectînd toate umbrele pe tavan: fascistul — un ofițer destul de vîrstnic — se clătină deasupra luminii ce venea de jos, de la furtun, în timp ce fața îi era luminată din plin în flacăra fosforescentă a benzinei. Alunecă în sfîrșit de-a lungul Negusului, cu o mișcare încetinită, de film, cu capul în jetul de flăcări care spumega și-l azvîrli înapoi cu o lovitură de picior. Negusul întoarse furtunul: toată încăperea dispăru într-o beznă completă, în timp ce apărea subteranul plin de vapori, străbătut de umbre care o luau la goană.

Un vălmășag de milițieni fugea spre dreptunghiul coridorului unde era îndreptat acum jetul albăstrui de benzină, într-un amestec nedeslușit de strigăte și împușcături. Deodată totul se stinse — afară de o lanternă de vînt și o torță electrică.

— Au oprit benzina cînd au văzut că noi aveam aruncătorul de flăcări, spuse un glas în încăpere. Și același glas, o secundă mai tîrziu: „Știu ce spun, am comandat pompieri".

— Opriți! strigă Hernandez tot din coridor: au o baricadă la capăt.

Negusul se întoarse din coridor. Milițienii începeau să reaprindă lămpile de vînt.

— Nu-i sălbatec cine vrea, îi spuse lui Hernandez. Încă un sfert de secundă și.... Pînă să trag eu, avea timp să-și îndrepte furtunul asupra mea.

„Mă uitam la el. Ciudată mai e viața...

Trebuie să fie greu să arzi de viu un om care te privește..."

Coridorul de ieșire era întunecat, afară de dreptunghiul slab luminat al ușii, la capăt. Negusul aprinse o țigară; și toți cei care îi urmau îl imitară, deodată: reîntoarcerea la viață. Fiecare om se ivi timp de o clipă în scurta licărire a chibritului sau brichetei, apoi totul se cufundă din nou în penumbră. Mergeau către sala muzeului din Santa Cruz.

— Un avion deasupra norilor! strigau niște voci în sală.

— Ceea ce e greu, firește, vorbi din nou Negusul, e să nu șovăi. Chestie de secunde. Acum două zile, franțuzul a întors tot așa un aruncător de flăcări. Același poate... Fără a se arde; dar și fără a-l omorî pe tip. Franțuzul susține că el cunoaște treaba asta și că, absolut sigur, nu te poți folosi de furtun împotriva cuiva care te privește. Nu îndrăznești... Totuși, nu îndrăznești...

II

În fiecare zi, unul din ofițerii aviației internaționale trecea pe la direcția operațiilor și cîteodată pe la Siguranță. Magnin îl trimitea aproape întotdeauna pe Scali; cultura sa îi ușura raporturile cu statul major al aviației, alcătuit aproape în întregime de ofițeri din vechea armată (Sembrano și piloții lui formau un grup aparte). Cordialitatea lui plină de finețe, de

om încă îndesat, dar care va îmbătrîni bondoc, ușura relațiile cu toți, inclusiv cu Siguranța. Era mai mult sau mai puțin prieten cu toți italienii din escadrilă, al căror responsabil ales era, și cu mai toți ceilalți. În sfîrșit, vorbea foarte bine spaniola.

Fusese chemat de urgență la poliție.

Porțile Siguranței erau păzite de mitraliere. În jurul fotoliilor cu ornamente aurite, semețe și goale, se aflau chipurile smerite ale nenorocirii din toate războaiele. Într-o mică sufragerie (nimic nu fusese mutat din hotelul în care se instalase această anexă militară a Siguranței), între două santinele, se agita Sérazier, prietenul lui Leclerc, mai zăpăcit ca niciodată.

— A! Scali, tu ești, Scali! Ce zici, măi băiatule!

Scali așteptă să isprăvească bîzîitul.

„Am crezut c-o mierlesc! C-o mierlesc, măi băiatule."

Deoarece un secretar al Siguranței îl însoțea pe Scali, milițienii care-l încadrau pe Sérazier se dădură puțin la o parte, dar acesta din urmă nu îndrăznea să se simtă liber.

— Ce-săi de curve, măi băiatule, nici nu-ți poți da seama!...

Chiar așezat, cu ochii lui negri de clovn răsucindu-se ca niște spiriduși în obrazul fără sprîncene, părea un fluture înnebunit într-o cameră închisă.

— O clipă, spuse Scali, cu arătătorul ridicat. Începe cu începutul.

— Mă-nțelegi, va să zică: tîrfa mă agață pe Gran Via. Nu știu ce-mi spune, dar însemna că știa tot soiul de marafeturi și figuri. Atunci o întreb: „Faci dragoste la modul italian?" „*Si*", îmi răspunde.

„Sui la ea, dar cînd vreau să mă urc pe ea, îi dă drumul ca de obicei. A! nu! Ne-am înțeles la modul italian, îi spun, nu altfel. Nu vrea să priceapă. Eu îi spun că-i o înșelătorie. Mă duc să mă îmbrac, și ea telefonează în spaniolă. Sosește o tîrfă grasă, nu-i chip să ne înțelegem. Grasa arăta tot timpul spre pipiță, care stătea goală, și n-arăta rău de loc, părînd să-mi spună: hai, ce-aștepți! Însă eu știam bine că pipița nu se lăsa în voia mea. Atunci îi explic grasei că nu despre asta-i vorba, dar ea mă socotea de rea credință. Nu c-aș ține

atîta la modul italian, să n-o crezi ! De loc ! Dar nu vreau să-și bată cineva joc de mine, asta, niciodată. Ești de acord, nu?“

— Dar ce-i cu tine aici? Sper, totuși, că n-ai fost arestat pentru desfrîu?

— Deci, grasa vede că nu mă dau bătut, telefonează și ea. Îmi spun...

— O să vină una și mai grasă...

Acum Séruzier se lămurise: Scali glumea, chestiunea se va sfîrși cu bine. Cînd Scali zîmbea, părea că rîde, și veselia, micșorîndu-i ochii, accentua înfățișarea sa de mulatru.

— Și cine crezi că vine? Șase tipi de la F.A.I. cu flintele lor !

„Ce mai vor și ăștia? Încep încă o dată să le explic întîmplarea: nu eu i-am cerut-o, ea mi-a propus. Pe de o parte, știam că ei sînt împotriva prostituției, deci contra tîrfei; pe de altă parte, că sînt virtuoși, deci c-or fi împotriva modului italian, cel puțin în principiu, toți vegetarienii ăștia ! Al dracului era însă că n-o încurcam pe spaniolă, pentru că altminteri, între bărbați, în cazuri de-astea, știi, te poți înțelege. Dar cu cît dădeam mai multe explicații, cu atît tipii zbierau mai tare ! Măi băiatule, și-l văd pe unul că-și scoate revolverul. Cu cît țipam la el că n-o făcusem la modul italian, Doamne, Dumnezeule ! cu atît mai puțin se lămureau lucrurile. Și cele două curve care zbierau: italiano ! italiano ! Nu se auzea decît asta. Începusem să mă simt jenat, dragul meu, zău așa. Mi-a venit ideea să le arăt, celor de la F.A.I., legitimația de la escadrilă, care e în spaniolă. Atunci m-au adus aici. Am cerut să se telefoneze la aerodrom.

— Ce învinuire i se aduce? întrebă Scali, în spaniolă, pe secretar.

Celălalt se uită în fișă.

— Nu-i prea serioasă. E acuzat de niște prostituate, știți... O clipă. Iată: organizare de spionaj în favoarea Italiei.

După cinci minute, Séruzier era eliberat, în hohotele de rîs ale tuturor.

— Avem o treabă ceva mai serioasă, spuse secretarul. Doi aviatori fasciști, italieni, s-au prăbușit la noi, la sud de

Toledo. Unul a murit, celălalt e aici. Informațiile militare cer să examinați actele.

Scali, stingherit, răsfoi cu degetul lui mic, scurt, niște scrisori, cărți de vizită, fotografii, chitanțe, legitimații de asociații găsite în portvizit și hărțile găsite în carlingă. Era prima oară cînd Scali întîlnea un italian inamic într-o aparentă intimitate, iar acela pe care-l întîlnea era un mort.

O foaie îl intrigă.

Era lungă ca o hartă de aviație îndoită, cu siguranță că fusese lipită de cea a pilotului. Părea să fi servit drept carnet de zbor. Două coloane: De la... la... și niște date. În 16 iulie (deci *înainte* de rebeliunea lui Franco): La Spezia; apoi Melilla; 18, 19, 20; apoi Sevilla, Salamanca. Pe margine, obiectivele: bombardament, observație, însoțire, protecție... În sfîrșit, în ajun: *de la* Segovia *la*... Locul morții era în alb. Dar, dedesubt, era scris cu un alt stilou, cîteva zile mai înainte, peste cele două coloane, cu litere mari: TOLEDO și data de poimîine. O misiune aviatică importantă asupra orașului Toledo era deci iminentă.

Dintr-altă cameră se auzea glasul cuiva care striga la telefon:

— Slăbiciunea formațiilor noastre, n-o ignor, domnule Președinte! Dar nu voi incorpora în nici un caz, înțelegeți, în nici un caz, în garda de asalt, oameni pentru care nu garantează nici o organizație politică!

— ...

— Și în ziua în care va trebui să înăbușim o rebeliune fascistă cu garda de asalt subminată pe dinăuntru? Cît timp sînt eu răspunzător, nici un om fără garanție. Erau destui falangiști la Montagne, dar nu vor fi la Siguranță!

De la bun început, Scali recunoscuse vocea exasperată a șefului Siguranței.

— Nepoata lui e prizonieră la Cadix, spuse un secretar.

O ușă fu trîntită, nu mai auziră nimic. Se deschise apoi ușa de la sufragerie; secretarul se întorcea.

— Mai există acte și la Informații. Comandantul Garcia spune că sînt acte importante. Vă roagă să le triați pe cele pe care le aveți acum la dumneavoastră — să separați actele pilo-

tului mort de cele ale observatorului. Mi le veți da apoi pe toate și le voi duce acolo de îndată. Veți raporta colonelului Magnin.

— Multe piese sînt imprimate sau hărți, e imposibil de știut cui aparțin...

— Observatorul e aici, întrebați-l.

— Mă rog, spuse Scali fără entuziasm.

Sentimentele sale față de prizonieri erau tot atît de contradictorii ca și acelea pe care le resimțise în fața actelor. Dar avea și o oarecare curiozitate: alaltăieri, un pilot german, prăbușit în Sierra, în imediată apropiere de statul major (unde se aflau în inspecție doi miniștri), fusese dus acolo pentru interogatoriu. Și, deoarece se mira că vede niște generali, căci credea că „roșii" nu aveau, traducătorul îi spusese numele celor prezenți. „Dumnezeule! exclamase germanul, adăugînd următoarele, cuvînt cu cuvînt: „cînd te gîndești că am zburat de cinci ori deasupra acestei case și n-am bombardat-o!"

— O clipă, îi spuse Scali secretarului: comunicați comandantului că printre documentele pe care le-am văzut există unul ce poate fi important. Se gîndea la lista zborurilor, anterioară rebeliunii lui Franco din cauza datei de plecare din Italia.

Trecu în biroul unde observatorul se afla sub pază. Așezat la o masă de joc, sprijinit în coate, prizonierul era întors cu spatele la ușa prin care intra Scali. Văzu mai întîi doar o siluetă, totodată civilă și militară, scurtă de piele și pantalon albastru; dar de îndată ce auzi ușa, aviatorul fascist se ridică întorcîndu-se către ea: mișcările picioarelor și brațelor sale lungi și slabe, ale spatelui ce rămînea încovoiat, erau ale unui tuberculos nervos.

— Sînteți rănit? întrebă Scali, neutru.

— Nu. Niște contuzii.

Scali își puse revolverul și actele pe masă, se așeză și făcu semn celor două sentinele să iasă. Fascistul stătea acum cu fața spre Scali. Avea ochii mici și nasul în vînt, o figură de vrabie, foarte răspîndită printre aviatori, ușor accentuată de osatura pronunțată și părul tuns în perie. Nu semăna cu House, dar era din aceeași familie. De ce părea atît de înmărmurit? Scali

se întoarse: în spatele lui, sub portretul lui Azana, un vraf de argintărie, înalt de un metru: farfurii, talere, ceainice, ibrice și tăvi musulmane, pendule, tacîmuri, vase, confiscate cu ocazia rechizițiilor.

— Asta vă miră?

Celălalt șovăi:

— Care... asta? A....

Arăta cu degetul bogățiile lui Sinbad.

— O! nu!...

Părea hăituit.

Ceea ce îl mira era poate chiar Scali: expresia de comic american — datorită mai puțin feței cu buze groase, dar cu trăsături regulate, deși avea ochelari de baga, cît picioarelor prea scurte pentru bustul său, care îi dădeau un mers de Charlot — scurta-i de piele de căprioară atît de puțin „roșie" și creionul-rezervor la ureche.

— O clipă, spuse Scali în italiană. Nu sînt polițist. Sînt aviator voluntar, chemat aici pentru chestiuni tehnice. Mi se cere să despart actele dumitale de acele ale... colegului mort. Asta-i tot.

— A, mi-e totuna!

— La dreapta ce-ți aparține, la stînga restul.

Observatorul începu să formeze două grămezi de hîrtii, aproape fără să le privească; privea în mormanul de argintărie punctele luminoase lucind din cauza becurilor electrice din tavan.

— Ați avut pană sau v-ați prăbușit în luptă? întrebă Scali.

— Eram în recunoaștere. Am fost doborîți de un avion rusesc.

Scali ridică din umeri.

— Păcat că nu există. Nu-i nimic. Să sperăm că vor fi.

De altfel, pe foaia de zbor a pilotului nu era scris recunoaștere, ci bombardament. Scali simțea violent superioritatea pe care ți-o dă descoperirea minciunii asupra celui care minte. Totuși nu știa de existența avioanelor italiene de bombardament cu două locuri pe frontul din Spania. Să se descurce polițiștii! Dar își făcu o însemnare. Pe teancul din dreapta,

observatorul puse o chitanță, cîteva bancnote spaniole, o fotografie mică. Scali își apropie ochelarii pentru a o examina (nu era miop, ci presbit): era detaliul unei fresce de Piero della Francesca.

— Îți aparținea dumitale sau lui?

— Mi-ați spus: la dreapta ce e al meu.

— Bine, atunci continuați.

Piero della Francesca. Scali se uită la pașaport: student, Florența. De n-ar fi existat fascismul, acest om ar fi fost poate elevul lui. Scali se gîndise o clipă că fotografia aparținuse mortului, față de care încercase o nelămurită solidaritate... El publicase analiza cea mai importantă a frescelor lui Piero...

(Săptămîna trecută, un interogatoriu condus de un aviator spaniol, și nu de către Siguranță, se încheiase cu o discuție despre recorduri.)

— Ați sărit?

— Avionul nu ardea. Am aterizat pe cîmp, asta-i tot.

— Ați capotat?

— Da.

— După aceea?

Observatorul șovăi să răspundă. Scali se uită la raport: pilotul ieșise primul, observatorul — interlocutorul său — împiedicîndu-se în rămășițele avionului. Un țăran se apropiase, pilotul scosese revolverul. Țăranul continuase să înainteze. Cînd fusese la trei pași, pilotul scosese din buzunarul stîng o grămadă de *pesetas*, bancnote mari, albe, de o mie. Țăranul se apropiase și mai mult, în timp ce pilotul adăuga un pumn de dolari — pregătit fără îndoială pentru orice eventualitate... — toate astea cu mîna stîngă, dreapta ținînd mereu revolverul. Țăranul, cînd ajunsese foarte aproape de pilot, își potrivise pușca de vînătoare și-l omorîse.

— Camaradul dumitale n-a tras primul. De ce?

— Nu știu...

Scali se gîndea la cele două coloane ale foii de zbor: dus și întors. Întorsul, fusese țăranul.

— Bun. Atunci, ce-ați făcut?

— Am așteptat... Țăranii au venit apoi în număr mare, am fost dus la primărie; de acolo, aici. Trebuie să fiu judecat?

— Ce rost are?

— Fără judecată! strigă observatorul. Împușcați oamenii fără judecată!

Era nu atît un strigăt de spaimă, cît de evidență: băiatul ăsta, de cînd căzuse, își închipuise că *în cel mai bun caz* va fi împușcat fără judecată. Se ridicase și ținea strîns spătarul scaunului, parcă pentru a nu îngădui să-i fie smuls.

Scali își împinse ușor înapoi ochelarii și ridică din umeri cu o tristețe fără margini. Ideea atît de obișnuită printre fasciști, că dușmanul lor e prin definiție de rasă inferioară și vrednic de dispreț, capacitatea de a disprețui a atîtor imbecili nu era unul din cele mai neînsemnate motive datorită cărora își părăsise țara.

— Nu vei fi împușcat de loc, spuse el, regăsind deodată tonul profesorului care-și dojenește elevul.

Observatorul nu-l credea. Suferința acestuia îi dădea lui Scali satisfacția unei dreptăți amare.

— O clipă, spuse el. Deschise ușa: „Fotografia căpitanului Vallado, vă rog!“ ceru el secretarului. Acesta i-o aduse și Scali o întinse observatorului.

— Ești aviator, da? și-ți dai seama dacă interiorul unui avion e al vostru sau al nostru, da?

Prietenul lui Sembrano, ce doborîse două Fiaturi, fusese doborît într-un avion cu mai multe locuri lîngă un sat din Sierra. Recucerind satul peste două zile, milițienii găsiseră, încă la locul lor în carlingă, pe ocupanții aparatului cu ochii scoși. Bombardorul era căpitanul gărzilor de asalt care așezase tunul în baterie împotriva cazărmii de la Montagne, fără a ști să ocească.

Observatorul privi fețele cu ochii scoși, își încleștă dinții, dar obrajii îi tremurau.

— Am văzut... mai mulți piloți roșii prizonieri... n-au fost torturați niciodată...

— O să-ți dai seama că nici dumneata nici eu nu știm prea mare lucru despre război... Noi îl purtăm, nu e același lucru...

Privirea observatorului se întorcea fascinată la fotografie: era în privirea lui ceva foarte tineresc, care se potrivea cu urechile mici depărtate; chipurile din fotografie, ele, nu mai aveau privire.

— Cine... dovedește, întrebă el, că fotografia nu e... nu v-a fost trimisă... după un trucaj...

— Ai dreptate, așa e! Scoatem ochii piloților republicani pentru a face fotografii. Avem pentru treaba asta călăi chinezi, comuniști.

În fața fotografiilor denumite „crime anarhiste", Scali presupunea și el la început că sînt trucate: le e greu oamenilor să creadă în josnicia celor cu care luptă cot la cot.

Observatorul tria din nou, de parcă ar fi căutat un refugiu.

— Ești foarte sigur, întrebă Scali, că dacă eram în locul dumitale în clipa asta, ai voștri...

Se întrerupse. Din mormanul de argintărie, ieșiră ca niște șoareci, unul, două, trei, patru sunete atît de argintii și de ușoare de parcă ar fi venit nu din vreo pendulă îngropată în acest talmeș-balmeș tragic de vechituri, ci din înseși comorile lui Aladin. Pendulele — întoarse pentru cît timp? — care, în mijlocul acestei convorbiri, atît de departe de cei care le posedaseră, sunau o oră oarecare, îi dădeau lui Scali o puternică impresie de indiferență și de eternitate; tot ce spunea, tot ce putea spune, îi păru atît de zadarnic încît nu mai avu chef decît să tacă. Omul acesta și el aleseseră.

Scali privea distrat harta mortului, urmărind cîteva linii cu creionul-rezervor pe care-l luase de după ureche; alături, observatorul întorsese fotografia lui Vallado. Scali își apropie brusc ochelarii, încă o dată, îl privi pe observator, privi din nou harta.

După foaia de zbor, pilotul plecase din Caceres, la sud-est de Toledo. Însă aerodromul din Caceres, supravegheat zilnic de avioanele republicane, era cu siguranță pustiu întotdeauna. Harta era o hartă Aviația-Spaniolă, excelentă, fiecare aerodrom însemnat în formă de mic dreptunghi de culoare violetă. La 40 de kilometri de Caceres era un alt dreptunghi, necolorat, de-abia vizibil; fusese desenat cu creionul și, deoarece creionul nu înnegrise hîrtia lustruită a hartei, nu mai rămînea decît urma subțire a conturului. Mai existau un alt dreptunghi către Salamanca și altele la sudul Estramadurei, în Sierra... Toate aerodromurile clandestine ale fasciștilor. Și acelea din regiunea Tagului, de unde plecau avioanele pentru frontul de la Toledo.

Scali simți cum i se încordează mușchii feței. Privirea i se încrucișă cu a dușmanului: fiecare știa că celălalt înțelesese. Fascistul nu mișca, nu scotea o vorbă. Capul i se înfunda între umeri și obrajii îi tremurau ca atunci cînd privise fotografia lui Vallado.

Scali împături harta.

Cerul după-amiezii de vară spaniolă strivea cîmpia, așa cum avionul pe jumătate năruit al lui Darras își strivea acolo cauciucurile desumflate, sfîrtecate de gloanțe. Înapoia măslinilor, un țăran cînta o cantilenă andaluză.

Magnin, care tocmai se întorsese de la Minister, adunase echipajele la bar.

— Un echipaj voluntar pentru Alcazarul din Toledo.

Se așternu o tăcere prelungă, umplută de bîzîitul muștelor. În fiecare zi, acum, noaptea sau în plin soare, avioanele se întorceau cu răniții lor, cu rezervorul în flăcări, se tîrau în liniște, cu motoarele oprite — sau nu se mai întorceau de loc. Cele o sută de avioane prevăzute de Vargas sosiseră la fasciști; și multe altele. Republicanii nu mai aveau nici un avion modern de vînătoare, iar întreaga aviație de vînătoare inamică se afla pe Tag.

— Un echipaj voluntar pentru Alcazar, repetă Magnin.

III

Marcelino gîndea ca și Magnin, că neavînd avioane de vînătoare trebuie să te aperi cu ajutorul norilor. Adesea, se întorsese în amurg din luptele de pe frontul de sud al Tagului; Toledo se afla în mijlocul grînelor ca o podoabă de preț, cu Alcazarul său înălțîndu-se în bucla fluviului, iar fumurile cîtorva case incendiate se prelungeau pieziș pe piatra galbenă, cu ultimele lor rotocoale, încărcate de atomi de lumină, brăzdînd umbra, asemenea dungilor de soare. Casele ardeau domol, jos pe pămînt, ca hornurile satului în asfințit, în liniștea atotputernică din ceasurile calme ale războiului. Marcelino, care cunoștea pilotajul și arta navigației destul de bine pentru a prevedea acțiunea camarazilor lui de bord, nu redevenise pilot, dar era cel mai bun bombardor al escadrilei internaționale și un excelent șef de echipaj. Astăzi, Toledo lupta undeva sub norii aceștia, cu avioanele-i de vînătoare în imediată apropiere.

Deasupra norilor, cerul era extraordinar de limpede. Acolo sus, nici un avion inamic nu patrula spre oraș; o pace cosmică domnea asupra perspectivei albe. Conform calculelor, avionul se apropia de Toledo: își luă viteza maximă. Jaime cînta; ceilalți priveau cu toată intensitatea, cu privirea fixă a oamenilor distrați. În depărtare, cîțiva munți se înălțau peste întinderea de zăpadă; din cînd în cînd, printr-o spărtură a norilor, apăreau ochiuri de grîu.

Avionul trebuia să se afle deasupra orașului. Dar nici un aparat nu indica abaterea pe care un vînt perpendicular o impune zborului unui avion. Dacă ar fi coborît printre nori, aproape sigur ar fi zărit Toledo; dar dacă se afla prea departe, avioanele de vînătoare inamice ar fi avut timp să ajungă înaintea bombardamentului.

Avionul coborî în picaj.

Așteptînd în același timp pămîntul, tunurile de la Alcazar și vînătoarea inamică, pilotul și Marcelino se uitau la

altimetru cu mai multă pasiune decît aveau să mai privească vreodată o față omenească. 800—600—400... mereu nori. Trebuia să se înalțe din nou și să aștepte să se ivească o spărtură dedesubtul lor.

Regăsiră cerul, nemișcat deasupra norilor ce păreau că urmează mișcarea pămîntului. Vîntul îi împingea de la est la vest; spărturile erau relativ numeroase... Începură să se învîrtească singuri în nemărginire, cu o precizie de stea.

Jaime, mitralior în față, făcu semn lui Marcelino: pentru întîia oară, amîndoi simțeau în trupurile lor mișcarea pămîntului. Avionul care se rotea, ca o minusculă planetă, pierdut în gravitația nepăsătoare a lumilor, aștepta ca sub el să treacă Toledo, Alcazarul său rebel și asediatorii lui, tîrîți în ritmul absurd al treburilor pămîntești.

De la prima spărtură — prea mică — instinctul păsării de pradă îi cuprinse din nou pe toți. Învîrtindu-se ca un uliu, avionul se rotea în așteptarea unei spărturi mai mari, iar privirile tuturor membrilor echipajului se îndreptau în jos, pîndind pămîntul. Părea că întreaga priveliște a norilor se rotea cu o încetineală planetară în jurul aparatului nemișcat.

Dinspre pămînt, ivit din nou la marginea unei spărturi a norilor, ajunse, la două sute de metri de avion, un cumulus mititel: Alcazarul trăgea.

Avionul coborî din nou în picaj.

Spațiul se contractă: nici cer, avionul se afla acum sub nori; nici nemărginire, ci Alcazarul.

Toledo era la stînga și, sub unghiul de coborîre, rîpa care domină Tagul era mai vizibilă decît tot orașul și decît însuși Alcazarul ce continua să tragă; țintașii săi erau ofițeri ai școlii de artilerie. Dar adversarul real al echipajului era aviația de vînătoare inamică.

Toledo, oblic, devenea încetul cu încetul orizontal. Își păstra același caracter decorativ, atît de ciudat în clipa aceea; și, odată mai mult, îl brăzdau fumuri lungi trans-

versale de incendiu. Avionul începu să se învîrtă, tangențial cu Alcazarul.

Rotirile de uliu erau necesare unui bombardament precis — asediatorii erau în imediata apropiere — dar fiecare rotire oferea mai mult timp aviației de vînătoare inamice. Avionul era la trei sute de metri. Jos, în fața Alcazarului, furnici cu pălării rotunde, strălucitor de albe.

Marcelino întredeschise trapa, își luă punctul de reper, trecu, nu aruncă nici o bombă, controlă: conform calculelor, direcţia era bună. Deoarece Alcazarul era mic, și Marcelino se temea să nu risipească bombele ușoare, voia să arunce numai pe cele grele; nu dăduse nici un semnal, și întregul echipaj aștepta. Pentru a doua oară, pilotul primi ordin să rotească. Norișorii obuzelor se apropiau.

— Contact ! strigă Marcelino.

În picioare în carlingă, cu combinezonul lui tot fără centură, părea extraordinar de stîngaci. Dar nu părăsea Alcazarul din ochi. De astădată deschise larg trapa, se lăsă pe vine: după aerul răcoros care năvăli în avion, toți înțeleseră că lupta începea.

Era primul frig în războiul din Spania.

Alcazarul se roti, veni spre ei. Marcelino, întins pe burtă acum, ținea pumnul ridicat, pîndind secundele. Pălăriile trecură pe sub avion. Brațul lui Marcelino parcă sfîșie o perdea. Alcazarul trecu, cîteva obuze neîndemînatice deasupră-i ca niște sateliți, se învîrti, o luă la dreapta, un fum nedeslușit în mijlocul curții principale. Să fi fost bomba?

Pilotul își continua curba, cuprindea din nou Alcazarul în tangentă; bomba căzuse în mijlocul curții. Obuzele Alcazarului urmăreau avionul care trecu din nou, aruncă a doua bombă mare, se îndepărtă, se apropie din nou. Mîna din nou ridicată a lui Marcelino nu se mai lăsă în jos; în curte, cearceafuri albe fuseseră întinse în grabă: Alcazarul se preda.

Jaime și Pol boxau de bucurie. În carlingă, tot echipajul bătea din picioare.

La nivelul norilor, apăru aviația de vînătoare inamică.

IV

La Jefatura, fost liceu transformat în cazarmă, Lopez, prietenos și burbonian, termina interogatoriul evadaților din Alcazar: o femeie, ostatecă, evadată cu ajutorul unui fals permis de liberă trecere, eliberat de șeful armurier, evadat și el: şi zece soldați arestați în prima zi, ce izbutiseră să sară într-una din văgăune.

Femeia era o cumătră voinică și negricioasă de vreo patruzeci de ani, cu nasul rotund și cu privirea foarte vioaie, cu puterile vizibil slăbite.

— Cîți erați? întrebă Lopez.

— Nu vă pot spune, domnule comandant. Pentru că, nu-i așa, nu eram cu toți împreună; prizonieri sînt și ici, sînt și colo. În pivnița noastră erau cam vreo douăzeci și cinci, dar nu era decît un dormitor de cazarmă, pe cît se pare...

— Aveați ce mînca?

Femeia îl privi pe Lopez.

— Chiar prea mult...

Nişte țărani trecură prin fața Jefaturei, cu furcile lor de lemn enorme, ca niște candelabre, pe umărul stîng, cu pușca în mîna dreaptă. Și înapoia lor intra în Toledo un car îndesat cu grîne, tras de boi cu coarnele împodobite cu grozamă.

— Aici, unii spun că nu-i de mîncare în Alcazar. Să nu credeți, domnule comandant. Există carne de cal și pîine proastă, dar ai ce mînca. Știu eu ce știu, mă pricep la bucătărie mai bine ca bărbații, sînt hangiță! Ai ce mînca.

— Iar avioanele lor aruncă șunci și sardele! strigă unul dintre soldații evadați. Șuncile sînt numai pentru ofițeri; nu ne-au dat nici măcar o singură dată. Ce săptămîni! Curată nenorocire! Și gărzile care rămîn cu tipii ăia!

— Și ce-ai vrea să facă gărzile, măi băiatule? întrebă femeia.

— Ca noi!

— Da, dar ia zi, întrebă ea încet, tu poa-că n-ai omorît pe nimeni la Toledo...

Era întocmai ce gîndea și Lopez: gărzile civile, cînd cei de dreapta erau la putere, fuseseră agenții represiunii în regiunea Toledo; le era teamă că acei care îi vor recunoaște nu vor ține de loc seama de condițiile de predare.

— Și nevestele fasciștilor.

— Alea!... spuse femeia.

Chipul ei, respectuos cînd se adresa lui Lopez, se schimbă brusc.

— Dar ce-i cu voi, bărbații, că vă e așa de frică să vă atingeți de femei? Că nu v-or fi toate mumă! Știau ele să se poarte cu noi, mai rău ca bărbații! Dar dacă femeile-s alea de care vă e frică, dați-ne nouă bombele!

— N-ai ști să le arunci, spuse Lopez, zîmbind tulburat.

Apoi vorbi către doi ziariști care tocmai sosiseră cu carnetul în mînă:

— Noi am propus evacuarea tuturor necombatanților; dar rebelii refuză. Susțin că nevestele lor vor să rămînă cu ei.

— A, da? începu din nou femeia. Aia care a născut acum acolo, vrea să rămînă? Aia care a vrut să tragă cu revolverul asupra bărbatului ei, vrea să rămînă? Poate pen-ca s-o ia de la capăt! Aia care zbiară ceas de ceas la lună, ca o smintită, vrea să rămînă?

— Și nu se poate să nu le-auzi! zise un soldat. Apoi, continuă ca un isteric, astupîndu-și urechile cu pumnii: „Și cum le mai auzi! Și cum le mai auzi!"

— Tovarășe Lopez, striga cineva de-afară, Madridul la telefon!

Lopez coborî, îngrijorat. Îi plăcea pitorescul, dar nu suferința, și tot văzînd mereu, acolo-sus, Alcazarul, cuib de ură unde se împușca prin curți și unde se nășteau copii, începea să se simtă ca scos din minți. Într-o dimineață, fără să vadă fața cuiva, auzise strigîndu-se în Alcazar: „Vrem să ne predăm". „Vrem..." Apoi o salvă, și nimic mai mult.

La telefon, rezumă ceea ce aflase de la ostateci: cam puțin...

— În sfîrșit, spuse el, e limpede, trebuie să-i salvăm pe oamenii ăștia!

— Fasciștii au luat ostateci în toată Spania.

Lopez auzea foarte prost: în curte, un ofițer cînta la un pian așezat pe caldarîm; de la un patefon se auzea o rumbă veche și, în apropiere, un megafon urla știri false.

Glasul din Madrid reluă, mai tare:

— Sînt de acord că trebuie să facem imposibilul pentru ei; dar trebuie să sfîrșim cu Alcazarul și să trimitem milițienii la Talavera. Trebuie să le oferiți totuși o șansă ticăloșilor de sus. Pregătiți cît mai repede o mediere. Prin corpul diplomatic ne putem ocupa chiar noi.

— Au cerut un preot. Există preoți la Madrid.

— Mediere religioasă. Îl vom chema direct pe comandantul fortăreței. Mulțumesc!

Lopez urcă înapoi.

— Femeile, spunea unul dintre soldați, stau în pivnițe din cauza avioanelor. Firește, mă-nțelegeți, cînd e vorba de ai noștri, locul lor e pe lîngă grajduri, acolo unde am stat închiși. Ai lor nu-s acolo. Acolo, e groaznic din cauza mirosului: în manej sînt vreo treizeci de morți, îngropați la suprafață, plus hoiturile cailor. E îngrozitor. Cadavrele sînt ale celor ce-au vrut să se predea. Atunci, noi, vă dați seama, între ăia sub picioarele noastre, și ăștia care au întins cearceafurile în curte în fața grajdurilor unde ne aflam, cînd a venit avionul... Ne cam enerva avionul, pentru că totuși trăgea în noi, și în același timp eram mulțumiți... Atunci, deci, și-au întins cearceafurile.

— Ce erau? Gărzi civile?

— Nu: soldați. Ceilalți i-au lăsat să întindă cearceafurile. Dar pe urmă, cînd avionul a plecat, au început să se rotească mitralierele. I-am văzut pe frați rostogolindu-se ici, colo, pe cearceafurile lor, la tot pasul. Apoi, au venit gărzile să-și ia înapoi cearceafurile. Nu mai erau albe!... Ba chiar le-au strîns, trăgîndu-le de un colț, ca pe niște ba-

tiste. Atunci ne-am zis că ne așteaptă aceeași soartă și am sărit, cu orice risc...

— Știi cumva dacă au omorît pe un anume caporal Morales? întrebă un glas. E fratele meu. Mai degrabă socialist, ca tendință...

Soldatul nu răspunse.

— Știi, spuse femeia, resemnată, ăia îi ucid pe toți...

Cînd Lopez ieși de la Jefatura, niște copii se întorceau de la școală cu ghiozdanul sub braț. El mergea, dînd din mîini, cu privirea rătăcită, și era cît pe ce să calce într-o băltoacă neagră; un anarhist îl dădu de o parte, de parcă Lopez ar fi fost gata să strivească un animal rănit:

— Bagă de seamă, măi, spuse el. Și, cu respect: „Sînge de stînga“.

V

Jumătate din pelicani moțăiau pe banchetele din bar. Cealaltă... Mecanicii, însă, erau la posturile lor; un sfert din piloți și mitraliorii, Dumnezeu știe pe unde. Magnin se întreba cum va izbuti să stabilească o disciplină oarecare fără nici un mijloc de constrîngere. Cu toate glumele, năzbîtiile, indisciplina și fanfaronada lor, pelicanii luptau unul contra șapte. Spaniolii lui Sembrano, la fel: Brégueturile de la Cuatros-Vientos și de la Gétafé, la fel. Toți pierduseră mai mult de jumătate din efectivul lor. Mai mulți mercenari, dintre care Sibirsky, ceruseră să lupte fără soldă o lună din două, dorind să nu fie lipsiți nici de bani, nici de fraternitate. În fiecare zi, Sfîntul Anton[1] se întorcea

[1] Aviatorul Vegas, poreclit Sfîntul Anton, din cauza darurilor aduse de la U.G.T.

încărcat cu țigări, binocluri, plăci de patefon, din ce în ce mai trist. Aparatele plecate fără avioane de vînătoare (de unde oare să le fi luat?) treceau Sierra grație zorilor, prudenței, ori unei lupte ce se dădea altundeva și, o dată din două dăți se întorceau ciuruite. La bar, consumul de alcool creștea.

Cei ce fuseseră lungiți pe banchete și Scali urmat de Raplati începură să măsoare terasa barului de-a lungul și de-a latul, ca niște prizonieri. Fără ca indicatorul de secunde să fi anunțat ora precisă, toți știau că avionul lui Marcelino nu se întorsese încă. Mai avea benzină pentru un sfert de oră, maximum.

Enrique, unul din comisarii regimentului al 5-lea[1] care se dădea drept mexican și poate că și era, mergea cu Magnin pe aerodrom. Soarele asfințise înapoia lor și pelicanii zăreau mustățile lui Magnin, nedeslușite într-o ultimă rază de soare, depășind profilul de totem al comisarului.

— Concret, cîte avioane mai aveți? întreba acesta.

— Mai bine să nu mai vorbim de asta. Ca aviație regulată, am încetat să mai existăm... Așteptăm mereu mitraliere ca lumea. Ce dracu fac rușii?

— Ce dracu fac francezii?

— Să lăsăm asta. Mă-nțelegi, important e ceea ce putem face noi. În afară de noroc, mizez pe bombardament de noapte, sau mizez pe nori. Din fericire, vine toamna...

Ridică privirile: noaptea se anunța frumoasă.

— Acum, întîi și întîi mă preocupă timpul probabil. Sîntem o aviație de guerilla. Sau vor veni avioane din străinătate, sau nu ne mai rămîne decît să murim cît mai demn. Ce-am uitat? A! da, ia spune, ce-i cu istoria aia idioată despre niște avioane rusești sosite la Barcelona?

— Eram alaltăieri la Barcelona. Am văzut într-un hangar deschis un avion frumos; stele roșii peste tot locul, o

[1] Milițiile comuniste al căror obiectiv era reconstituirea cît mai rapidă a unei armate regulate *(nota autorului)*.

seceră și un ciocan pe coadă, inscripții prin toate părțile; și în față cuvîntul: Lenin. Dar I-ul rusesc... (îl desenă cu degetul) era pe dos, ca N-ul spaniol. Pînă la urmă, m-am dus să-l văd mai de-aproape și am recunoscut avionul vostru, al Negusului...

Magnin găsise pe piața engleză avionul personal al împăratului Haile-Selasie. Avion destul de rapid, cu rezervor mare de benzină, dar greu de mînuit. Avariat de un pilot, fusese trimis în reparație la Barcelona.

— Atîta pagubă. De ce acest machiaj?

— Copilărie, operație magică pentru a atrage adevăratele avioane rusești? Poate, în ultimă analiză, provocare...

— Atîta pagubă. Hm... va să zică, da: și la voi?

— Merge bine. Dar încet.

Enrique se opri, scoase din buzunar un plan de organizare pe care-l lumină cu lanterna sa. Se lăsa noaptea.

— De pe acum, în mod concret, toate acestea s-au realizat.

Era aproximativ planul Sturm-batalioanelor. Magnin se gîndea la milițienii din Saragosa plecați fără gloanțe, la lipsa telefonului pe aproape tot frontul din Aragon, la ambulanțele înlocuite de alcool sau la tinctura de iod a milițienelor, la Toledo.

— Ați restabilit disciplina?

— Da.

— Cu metode de constrîngere?

— Nu.

— Cum izbutiți?

— Comuniștii sînt disciplinați. Înainte dădeau ascultare secretarilor de celulă, acum ascultă de delegații militari; adeseori sînt aceiași. Mulți care vor să lupte vin la noi din dorința unei organizări serioase. Înainte, ai noștri erau disciplinați pentru că erau comuniști. Acum mulți devin comuniști pentru că sînt disciplinați. Avem în fiecare unitate un număr destul de mare de comuniști, care respectă disciplina și pun tot sufletul ca s-o facă respectată; ei alcătuiesc nuclee puternice în jurul cărora se organizează

noii veniți ce formează apoi nuclee la rîndul lor. Pînă la urmă, există de zece ori mai mulți oameni decît putem noi organiza, care înțeleg că vor face la noi o muncă folositoare împotriva fascismului.

— Apropo, voiam să spun ceva și de germani...

Subiectul acesta îl sîcîia pe Magnin, pe lîngă care se încercaseră mai multe demersuri.

Enrique îl luase de braț, gest care, din partea acestui vlăjgan, îl surprinse pe Magnin. El îi împărțea pe șefii comuniști în comuniști de tip militar și comuniști de tip predicator; îl jena faptul că trebuia să-l pună în a doua categorie pe voinicul ăsta, înalt și zdravăn ca Garcia, care făcuse cinci războaie civile. Și totuși, găsea că buzele astea de statuie mexicană se mișcau uneori ca ale unui negustor de covoare.

Ce cerea Siguranța? Cei trei germani să nu mai pună piciorul pe un aerodrom. Krefeld, după părerea lui Magnin, era suspect, de altfel incapabil; mitraliorul, care se dăduse drept instructor, nu știa să mînuiască o mitralieră și se afla întotdeauna la partidul comunist cînd Karlici avea nevoie de el; acesta din urmă făcea singur toată treaba. Povestea lui Schreiner era tragică, și el era cu siguranță nevinovat. Dar, oricum ar fi, trebuia să plece la Apărarea Antiaeriană.

— Înțelegi, Enrique, toate acestea, omenește vorbind, sînt penibile, dar n-am nici un argument valabil, rezonabil, de a refuza Siguranței ceea ce cere și ceea ce e în drept să ceară. Nu sînt comunist, nu pot deci pretinde că mă supun, în acest caz, disciplinei partidului *meu*. Bunele relații între aviație, Siguranță și Informații au o prea mare importanță practică pentru noi în clipa de față, cînd acționăm numai prin surprindere, pentru ca să le pun la bătaie în povestea asta. Aș părea încăpățînat. Înțelegi ce vreau să spun.

— Ar trebui să-i păstrați, spuse Enrique. Partidul răspunde de ei... Îți dai seama că, în fața tuturor tovarășilor lor, plecarea aceasta ar însemna recunoașterea unei suspiciuni. În definitiv, nu se poate impune asta unor oameni care de ani de zile sînt buni militanți.

Mitraliorul era membru de partid, Magnin nu era.

— Eu sînt încredințat că Schreiner e nevinovat; dar nu asta-i problema. Aveți din Paris informații de la partidul german; credeți în informațiile acestea; prea bine: luați-vă răspunderea față de guvern. Eu nu posed nici un element de anchetă, și nu voi soluționa cu ușurință, sentimental, o problemă care poate avea consecințe atît de grave. Cu atît mai mult cu cît, înțelegi, ca aviatori, sînt cu totul nefolositori.

— S-ar putea organiza un dineu unde să vă aduc salutul tovarășilor spanioli, și unde dumneata să-i saluți pe tovarășii germani... Mi s-a spus că în escadrilă există dușmănie împotriva germanilor, un pic de naționalism...

— N-am nici un chef să închin toasturi unor oameni care vă informează astfel.

Stima pe care o avea Magnin, dacă nu pentru persoana lui Enrique (nu-l cunoștea de fel), cel puțin pentru activitatea sa, îi mărea enervarea. Magnin văzuse înfiripîndu-se batalioanele celui de-al 5-lea regiment. Erau, privite în ansamblu, cele mai bune batalioane ale milițiilor; întreaga armată a frontului popular putea fi formată prin aceeași metodă. Soluționaseră problema — hotărîtoare — a disciplinei revoluționare. Magnin îl socotea deci pe Enrique drept unul din cei mai buni organizatori ai armatei populare spaniole; dar era încredințat că vlăjganul acesta serios, prudent, sîrguincios n-ar fi făcut în locul lui ce-i ceruse să facă.

— Partidul a chibzuit la această problemă și e de părere că trebuie să-i păstrați, spuse Enrique.

Magnin își reamintea de reproșurile sale din timpul luptei între socialiști și comuniști.

— Dați-mi voie. Pentru mine, revoluția are întîietate asupra partidului comunist.

— Nu sînt un maniac, tovarășe Magnin. Și am fost odinioară printre troțkiști. Astăzi fascismul a devenit un articol de export. Exportă produse finite: armată, aviație. În condițiile astea, susțin că apărarea concretă a ceea ce vrem să apărăm nu se mai bizuie în primul rînd pe proletariatul mondial, ci pe Uniunea Sovietică și partidul comunist. O

sută de avioane rusești ar fi mai de folos pentru noi decît cincizeci de mii de milițieni care nu cunosc războiul. Dar, a acționa împreună cu Partidul înseamnă a acționa împreună cu el fără rezervă: Partidul este un bloc.

— Da, dar avioanele rusești nu sînt aici. În privința celor trei... camarazi, dacă partidul comunist răspunde de ei, să răspundă el însuși față de Siguranță sau să-i ia în serviciul său. N-am nimic împotrivă.

— Atunci, în cele din urmă, vreți să plece?

— Da.

Enrique lăsă brațul lui Magnin.

Se aflau acum în dreptul luminii clădirilor. Chipul de indian al comisarului se ivea iar în lumină, în timp ce pînă atunci se aflase în întuneric; lăsîndu-i brațul, putea fi văzut mai bine. Puțin mai încolo, Magnin își aminti o frază a lui Enrique ce fusese citată în fața lui și pe care o uitase: „Pentru mine, un tovarăș din partid are mai multă importanță decît toți Magninii și toți Garcia din lume".

— Vedeți, reluă Magnin, știu ce înseamnă un partid; aparțin unui partid slab: stînga revoluționară socialistă. Cînd se apasă pe comutator, e necesar ca toate becurile să se aprindă deodată. Atîta pagubă dacă unele becuri nu sînt perfecte; și, de altfel, becurile mari se aprind greu. Deci, în primul rînd partidul...

— Îi păstrați? întrebă Enrique cu un glas neutru, mai mult pentru a sublinia că nu voia să încerce a-l influența pe Magnin decît pentru a simula indiferența.

— Nu.

Pe comisar îl interesau mai mult hotărîrile decît psihologia.

— *Salud!* spuse el.

Nu era nimic de făcut: Magnin organizase aviația aceasta, găsise oamenii, își riscase neîncetat viața, angajase de zece ori, fără cel mai mic drept, responsabilitatea companiei pe care o conducea: nu era de-al lor. Nu făcea parte din partid. Cuvîntul lui cîntărea mai puțin decît al unui mitralior incapabil să demonteze o mitralieră; și un om a cărui activitate și valoare o respecta era gata să-i ceară lui, Magnin, o atitudine copilă-

rească pentru a satisface ce era mai puțin pur în tovarășul său de partid. Și puteau fi aduse și argumente. „Era nevoie de becuri în fiecare cameră." Totuși, Enrique era acela care organiza cele mai bune trupe spaniole. Iar el însuși, Magnin, accepta trimiterea înapoi a lui Schreiner. Acțiunea e acțiune și nu dreptate.

Bezna era acum aproape deplină.

Nu pentru nedreptate venise el în Spania...

Șuierul cîtorva împușcături îndepărtate trecu pe deasupra aerodromului.

Cît de derizorii erau toate astea în comparație cu mulțimile de țărani fugind cu măgarii lor în fața satelor în flăcări!

Simțind pentru prima oară pînă în străfunduri singurătatea războiului, tîrîndu-și picioarele prin iarba uscată a aerodromului, se grăbea să ajungă la hangarul unde avioanele erau reparate de oameni uniți.

Noaptea deplină venea mai repede Marcelino, iar aterizările de noapte nu sînt recomandate piloților răniți. Mecanicii păreau că privesc cum se lasă seara; ceea ce priveau, încordați în pacea neliniștită a amurgului, era întrecerea invizibilă dintre avion și noapte.

Attignies sosea, privind creasta colinelor.

— Dragul meu Siegfried, comuniștii îmi calcă pe nervi, spuse Magnin.

Spaniolii, și cei care-l iubeau pe Attignies, îl numeau între ei Siegfried: era blond și frumos. Pentru întîia oară i se spunea așa în prezența sa; el nu băgă de seamă.

— De fiecare dată, spuse el, cînd văd o fricțiune între partid și un om ca dumneata, care vrea ce vrem noi, mă apucă o mare tristețe.

Dintre comuniștii escadrilei, Attignies era acela pentru care Magnin avea cea mai mare stimă. Îl știa ostil lui Krefeld și lui Kürtz. Simțea nevoia să vorbească. Și îl știa, ca și el, la capătul răbdării, în așteptarea lui Marcelino pe care-l iubea.

— Cred că partidul n-are dreptate în treaba asta, spuse Attignies. Dar sînteți sigur că dumneavoastră nu greșiți?

— Un om impulsiv greșește întotdeauna, băiatule...

Nu-i vorbea pe un ton protector, ci mai degrabă patern.

„Să se facă bilanțul..."

Magnin n-avea chef să expună acuzațiile.

„Crezi, reluă el totuși, că nu știu cît sînt de atacat printre comuniști, de cînd Kürtz își joacă acolo rolul lui de polițist scîrbos?"

— Nu e un polițist. A luptat în Germania hitleristă; aceia dintre ai noștri care luptă acolo sînt poate cei mai buni. Toată afacerea e absurdă, și nu e nimic de făcut. Dar dumneata, care ești un revoluționar și un om cu experiență, de ce nu treci cu vederea toate astea?

Magnin se gîndi:

— Dacă aceia cu care trebuie să lupt, aceia cu care țin să lupt nu-mi acordă încredere, de ce să mai lupt, băiete? Mai bine crăp...

— Cînd copilul dumitale greșește, îi porți pică?

Era prima oară cînd Magnin întîlnea legătura aceasta profundă, fiziologică, care-i unește pe cei mai buni comuniști de partidul lor.

— Jaime e în avion, nu-i așa? întrebă Attignies.

— Da: mitralilor în față.

Noaptea se lăsa din ce în ce mai repede.

— Sensibilitatea noastră, reluă tînărul, și chiar viața noastră reprezintă lucruri destul de mărunte în războiul acesta.

— Da. Dar dacă tatăl dumitale greșește...

— N-am spus tatăl dumitale: am spus copilul dumitale.

— Ai un copil, Attignies?

— Nu. Dumneata ai, nu-i așa?

— Da.

Făcură cîțiva pași, cu ochii pe sus, pîndindu-l pe Marcelino. Magnin știa că Attignies va spune ceva:

— Știi cine e tatăl meu, tovarășe Magnin?

— Da, pentru asta am...

Ceea ce Attignies (era un pseudonim) credea că e un secret, se știa în escadrilă: tatăl lui era unul din conducătorii fasciști din țara lui.

— Prietenia, spuse el, nu înseamnă să fii alături de prietenii tăi cînd au dreptate, înseamnă să fii alături de ei chiar cînd greșesc...

Urcară la Sembrano.

Farul era pregătit, toate mașinile disponibile trimise în jurul aerodromului aveau ordinul de a-și aprinde farurile la primul semnal.

— Haidem, să le aprindem imediat! spuse Magnin.

— Poate că ai dreptate, spuse Sembrano. Dar prefer să aștept. Dacă sosesc fasciștii, n-are rost să le luminăm terenul. Și apoi prefer să aștept.

Magnin știa că din superstiție Sembrano prefera să nu lumineze; acum, aproape toți aviatorii erau superstițioși.

Ferestrele erau deschise; înainte de război, la această oră, șeful aeroportului își bea whiskyul. Noaptea de sfîrșit de vară se înălța de pe tot pămîntul.

— Luminile! strigară toți trei deodată.

Se auzi sirena de alarmă a aparatului. Între liniile scurte ale farurilor de mașină, dunga farului de aviație se întinse de-a curmezișul aerodromului pustiu. Cu mustățile înainte, Magnin coborî în goană scările, cu Attignies în spatele lui.

Jos, capetele îndreptate în aceeași direcție îi indicară avionul. Nimeni nu-l văzuse venind; dar acum, călăuzindu-se după sunet, toți îl vedeau rotindu-se pentru a-și fixa terenul de aterizaj. Pe cer, a cărui ardezie se întuneca din clipă în clipă, silueta aparatului, cu o precizie de hîrtie decupată, luneca în centrul unui nimb albastru pal, conturîndu-se ca un monument pe fundalul iluminării cu mercur.

— Motorul exterior e în flăcări, spuse un glas.

Avionul se mări: înceta să se mai rotească, luînd din față linia pistei. Aripile lui, prefăcute în contururi, se pierdeau în noaptea aerodromului: întunericul se aduna la suprafața pămîntului. Privirile nu mai urmăreau decît urma nedeslușită a carlingei, hărțuită ca de o pasăre de pradă de către văpaia

aceasta albăstruie de tub oxhidric, și care părea că nu va izbuti niciodată să ajungă pe pămînt: avioanele ai căror morți sînt așteptați se prăbușesc încet.

— Bombele! îngăimă Magnin, cu ambele mîini pe ramele ochelarilor.

În clipa cînd avionul atingea pămîntul, carlingă și flăcări se apropiară ca pentru o încăierare înverșunată. Carlinga zvîcni în flacăra care se răsuci asupra ei însăși turtindu-se, apoi izbucni din nou, șuierînd: avionul capota.

Grijulie ca și moartea, ambulanța trecea hurducîndu-se. Magnin sări în ea. Pelicanii care alergaseră din răsputeri de îndată ce văzuseră cum se va așeza avionul (ocărîți de piloți, care de altfel îi urmau) fugeau acum în jurul flăcării largi și drepte, cu umbrele proiectate împrejurul lor ca spițele unei roți. Flacăra iar nu mai atingea aparatul, luminîndu-l cu o văpaie fremătătoare și decolorată. Ca și cum oamenii ar fi fost lipiți cu sîngele lor de carlinga sfărîmată în două ca o scoică, pelicanii îi desprindeau cu mișcările precaute cu care se desprinde pansamentul de pe o rană, răbdători și încordați de mirosul amenințător al benzinei. În timp ce stingătoarele de incendiu împroșcau flacăra, erau scoși din avion răniții și morții, înconjurați de tovarășii lor într-un vălmășag de umbre; în această lumină cadaverică, morții nemișcați păreau apărați de morți neliniștiți.

Trei răniți, trei morți, între care Marcelino: șase, lipsea un mitralior. Era Jaime, ce coborî cu întîrziere după ceilalți. Cu mîinile întinse, tremurătoare, însoțit de un tovarăș: un glonte exploziv în dreptul ochilor. Orb.

De umeri și de picioare, aviatorii duseră morții la bar. Furgonul va veni mai tîrziu. Deoarece Marcelino fusese ucis de un glonte în ceafă, era doar puțin mînjit de sînge. Cu toată tragica fixitate și lumina sinistră a ochilor pe care nimeni nu-i închisese, masca era frumoasă.

Una din chelnerițele barului îl privea.

— E nevoie de cel puțin o oră ca să înceapă să se vadă sufletul, spuse ea.

Magnin văzuse destui oameni murind pentru a cunoaște împăcarea pe care moartea o așterne pe multe chipuri. Cutele și micile zbîrcituri pieriseră o dată cu neliniștea și gîndirea; în fața chipului spălat de viață, păstrînd însă voința în ochii deschiși și cascheta de piele, Magnin se gîndea la fraza pe care tocmai o auzise, auzită în atîtea feluri în Spania; numai la o oră după moarte, din masca oamenilor, începe să se ivească adevărata lor față.

II

I

Fasciştii ocupau trei ferme — stînci gălbui, ţigle de aceeaşi culoare — într-o scobitură, din care trebuiau mai întîi alungaţi.

Operaţia era banală. Tot pietrişul Tagului, între Talavera şi Toledo, îngăduia miliţienilor să ajungă la ferme fără primejdie, dacă acţionau în ordine şi cu prudenţă. Noaptea, Ximenes ceruse grenade. Ofiţerul însărcinat cu distribuirea armelor era un emigrant german şi, în zori, Ximenes, înmărmurit de o asemenea operativitate, văzuse sosind camioanele — încărcate cu rodii.

În sfîrşit, cerute cu insistenţă, sosiseră grenadele adevărate.

Una din companiile lui Ximenes era formată din miliţieni sosiţi de cîteva zile şi care nu intraseră încă în luptă. Ximenes îi încadrase cu cei mai buni subofiţeri ai lui şi astăzi îi comanda el însuşi.

Ordonă începerea exerciţiilor de aruncare a grenadelor.

La compania a treia, a proaspeţilor miliţieni, se ivi o încurcătură. Unul dintre ei, cu grenada aprinsă, n-o arunca. „Aruncă!" răcni sergentul. Era gata să-i explodeze în mînă şi n-ar mai fi rămas mare lucru din bietul băiat. Ximenes îi dădu

cu toată puterea un pumn sub cot: grenada explodă în aer, milițianul căzu și sîngele șiroia pe fața lui Ximenes.

Milițianul era rănit la umăr. Scăpase ieftin. După ce fu pansat și evacuat, începură să desfacă pansamentele pentru Ximenes. „Lăsați maurilor turbanele, spuse el. Dați-mi plasture englezesc". Așa, avea o înfățișare mai puțin eroică: parcă era cîrpit cu timbre.

Se așeză lîngă următorul aruncător de grenade. Alt accident nu se mai întîmplă. Vreo douăzeci de oameni fură eliminați.

Din ordinul lui Ximenes, recunoașterea terenului fusese efectuată de către Manuel, pe care partidul său, înțelept, îl plasase pe lîngă unul din ofițerii de la care putea învăța cel mai mult. Ținea la el: Manuel nu era disciplinat din înclinația de a se supune, nici din înclinația de a comanda, ci din fire și din simț al eficacității. Era și cult, lucru față de care colonelul era sensibil. Faptul că acest inginer de sunet, excelent muzician, era născut să fie ofițer, îl mira pe colonel, care nu-i cunoștea de loc pe comuniști decît din legende absurde; și nu-și dădea seama că un militant comunist de oarecare importanță, constrîns prin funcțiile sale la o disciplină strictă și la necesitatea de a convinge, în același timp administrator, agent de execuție riguros și propagandist, are multe șanse să fie un excelent ofițer.

Începu atacul primei ferme. Era o dimineață liniștită, cu frunzele nemișcate ca pietrele și, din cînd în cînd, o adiere de vînt aproape răcoroasă, parcă ar fi prevestit de pe acum toamna. Dacă milițienii, apărați de pietre și de trăgătorii lor, ar ataca în ordine cu grenada, poziția fascistă n-ar mai putea fi ținută. Deodată, vreo treizeci de milițieni săriră pe stînci și atacară fără apărare, urlînd, într-un asalt furibund.

— Fir-ar să fie! mîrîi Ximenes, bătînd cu pumnul în portiera mașinii.

Douăzeci de milițieni se prăbușiseră pe stînci, rostogolindu-se ca niște ghiulele, cu brațele în cruce sau cu pumnii pe obraz, de parcă s-ar fi apărat; sîngele unui trup, strălucind în soare, acoperea încetul cu încetul o piatră netedă și albă, curată ca zahărul.

Din fericire, de ambele părți ale fermei, ceilalți milițieni ajunseseră la ultimele stînci; nu-i văzuseră pe tovarășii lor prăvălindu-se. Lovite de grenade, țiglele începură să țîșnească ca un gheizer. După un sfert de oră ferma era cucerită.

Era rîndul noilor milițieni să atace ferma a doua. Văzuseră toată tărășenia.

— Copii, le spuse Ximenes, cățărat pe capota Fordului, am cucerit ferma. Cei care, nesupunîndu-se ordinelor, au ieșit de după stînci, fie c-au intrat în fermă primii sau nu, sînt excluși din coloană. Nu uitați că judecătorul nostru, vreau să spun istoria, care ne judecă și ne va judeca, are nevoie de curajul care învinge și nu de acela care consolează.

„Urmînd drumurile indicate, nu există nici o primejdie pînă la două sute de metri de inamic. Ca dovadă, voi merge cu voi în mașina aceasta. Nu trebuie să avem nici un rănit înainte. Apoi, ne vom bate și vom cuceri ferma. Fie ca Provi... norocul să ne ajute ! Fie ca Acela ce vede totul, vreau să spun... Națiunea spaniolă, să fie alături de noi, băieți, de noi care luptăm pentru ceea ce credem că e drept..."

Înapoia noilor milițieni, purtători de grenade, alesese ca trăgători pe cei mai buni dintre soldații săi.

Înainte de a fi ajuns la ferme, îi văzură pe fasciști părăsindu-le.

Săptămîna trecută, niște soldați fasciști trecuseră liniile; vreo cincisprezece fuseseră dați companiei lui Manuel. Șeful lor recunoscut, deşi nu fusese ales, Alba, era un milițian foarte curajos, ciufut aproape totdeauna și bănuit de mulți că e spion.

Manuel trimise să-l cheme.

Începură să meargă printre pietre. Manuel se îndrepta spre liniile fasciste. Nu exista front, dar în această direcție, deși fermele fuseseră părăsite, inamicul nu se afla mai departe de trei kilometri.

— Ai un revolver? întrebă Manuel.

— Nu.

Alba mințea: îi era de ajuns lui Manuel să se uite cum i se umfla pantalonul sub centiron.

— Ia-l pe ăsta.

I-l dădu pe cel pe care-l avea în buzunar; păstra la centiron pistolul automat, lung, închis în teaca lui.

— De ce nu ești în F.A.I.?

— N-am chef.

Manuel îl examină. Trăsăturile lui erau mai curînd îngroșate decît bărbătești, nasul borcănat, gura cu buze groase, părul aproape creț, dar crescînd grosolan pe o frunte îngustă... Manuel își imagina cum odinioară l-o fi găsit „drăgălaș" maică-sa!

— Toată ziua mîrîi, spuse Manuel.

— Am și de ce să mîrîi.

— Ai mai curînd multe de făcut. Dacă ai fi în locul lui Ximenes, sau chiar dacă eu aș fi în locul lui, treburile n-ar merge mai bine, ar merge mai prost. Deci trebuie ajutat să facă treaba pe care o face. Vedem noi după aceea.

— Ar merge ceva mai prost, dar n-ar comanda un dușman de clasă, și aș fi mai bucuros.

— Nu mă interesează ce sînt oamenii, mă interesează ce fac. La urma urmei, Lenin nu era muncitor. Uite ce voiam să-ți spun: ai aptitudini, aceste aptitudini trebuie folosite cît mai curînd și la altceva decît pentru mîrîială. Gîndește-te; spune apoi cu cine ești de acord. Cu F.A.I., C.N.T., P.O.U.M., cu cine vrei. Îi vom aduna pe băieții din organizația ta, iar tu vei fi responsabil. Ne trebuie locotenenți. Ești rănit?

— Nu.

— Eu, da, în povestea aia idioată cu dinamita. Ia asta, îmi face rău la rinichi. Își desfăcu centironul. Fiecare cu păsărica lui: a mea, e să fac pe idiotul cu nuiaua.

Rupse o nuia de pe marginea drumului și se întoarse alături de Alba. Era dezarmat. Poate că fasciștii se aflau la un kilometru. Și, în orice caz, Alba era lîngă el.

— Părerea mea e că aici nu-ți priește. Poate că n-o să-ți priască niciodată. Dar trebuie să i se dea fiecăruia o șansă.

— Chiar exclușilor din Partid?

Manuel se opri, uimit. Nu se gîndise la asta.

— Cînd partidul va da instrucțiuni formale în privința aceasta, le voi executa, oricare ar fi ele. Cît timp nu vor exista,

spun: chiar și exclușilor din partid. În clipa asta, orice om în putere trebuie să ajute Republica să izbîndească.

— Tu n-o să rămîi în partid!

— Ba da.

Manuel îl privi și zîmbi. Cînd rîdea, era ca un copil; dar zîmbea cu un zîmbet ce-i lăsa în jos colțurile gurii, dînd o expresie amară bărbiei lui puternice.

— Știi ce se spune despre tine? îl întrebă fără a se opri din mers, ca pentru a sublinia dinainte că întrebarea pe care o punea era lipsită de importanță.

— Poate... Alba ținea în mînă centironul lui Manuel, iar teaca revolverului îi lovea coapsele. Singurătatea stîncilor era desăvîrșită. Ei, întrebă el pe jumătate rînjind, și ce crezi despre ce se spune de mine?

— Nu poți comanda fără să ai încredere în oameni.

Manuel, în mers, împrăștia cu nuiaua pietricelele din drum.

— Fasciștii, poate. Noi nu. Sau atunci lupta nu mai are rost. Un om activ și totodată pesimist este sau va deveni un fascist, afară de cazul cînd există o credință într-însul.

— Comuniștii spun întotdeauna despre dușmanii lor că sînt fasciști.

— Sînt comunist.

— Ei și?

— Nu dau revolverele mele fasciștilor.

— Ești sigur?

Alba îl privea pe Manuel cu o expresie destul de tulbure.

— Da.

Convingerea pe care-o avea Manuel că nu riscă nimic, dispărea cînd stinghereala interlocutorului devenea evidentă: un asasin care discută cu cel asupra căruia va trage este desigur stingherit, cugeta Manuel cu ironie. Simțea însă atunci că moartea se afla poate lîngă el, luînd înfățișarea acestui băiat încăpățînat cu fața rotundă și copilăroasă.

— N-am încredere în cei care vor să comande, spuse Alba.

— Da. Dar nici în cei care nu vor să comande.

Se întorceau spre sat. Deși mușchii îi erau la pîndă, Manuel simțea între insul acesta și el o încredere tainică cum simțea cî-

teodată valuri de sensualitate între iubita lui și el. Cam așa trebuie să fie, își spunea, cînd te culci cu o spioană.

„Ura față de autoritate *în sine*, Alba, e o boală. Amintiri din copilărie. Trebuie să treci peste asta."

— Atunci, după tine, ce deosebire există între noi și fasciști?

— În primul rînd, ceea ce visează trei sferturi din fasciștii noștri spanioli, nu e autoritatea, ci bunul plac. Și-apoi, fasciștii, în fond, cred întotdeauna în rasa celui care comandă. Nemții nu sînt fasciști pentru că sînt rasiști, ci sînt rasiști pentru că sînt fasciști. Orice fascist comandă din drept divin. De aceea problema încrederii în oameni nu se pune pentru ei la fel ca pentru noi.

Alba își strîngea centironul la brîu.

— Ia spune, întrebă fără a-l privi pe Manuel, și dacă ai fi obligat să-ți schimbi părerea despre tipi?

— Spania e o țară în care nu lipsesc acum ocaziile de-a muri...

Alba puse mîna pe teacă, o deschise, și trase afară revolverul pe jumătate, încet, dar fără să se ascundă. În trei minute se va vedea din nou satul. M-am băgat într-o situație idioată, gîndea Manuel; și, în același timp: dacă mor astfel e bine. Alba împinse arma înapoi.

— O țară în care nu lipsesc ocaziile de a muri, ai dreptate...

Manuel se întrebă dacă Alba nu trăsese revolverul pentru sine. Poate că era și teatru în toate astea.

— Chibzuiește, reluă el. Ai trei zile. Intră în organizația care-ți place. Dacă nu, comandă fără sprijin și ia oameni fără de partid. Ai să ai bătaie de cap, dar te privește.

— Pentru ce?

— Pentru că trebuie să știi pe ce te sprijini cînd comanzi oameni foarte diferiți. Nu știu încă prea mare lucru, dar sîntem de-abia la început. Mă rog, e treaba ta. Treaba mea este asta: ai căpătat aici un soi de responsabilitate morală. Trebuie să-ți asumi o responsabilitate concretă. Firește, voi controla.

Dacă Alba ar fi răspuns nu, Manuel l-ar fi exclus imediat. Dar nu se întîmplă nimic. Era oare mulțumit? Totuși, părea ciufut.

În sat, Manuel își luă înapoi centironul. Îl încheie din nou, puse mîna pe brațul lui Alba și-l privi drept în ochi.

— Ai înțeles?

— Poate, spuse celălalt.

Și plecă bombănind.

Soarele cobora spre asfințit.

După ce cele trei ferme fură cucerite și fortificate pe cît era cu putință, iar milițienii care atacaseră fără acoperire prima fermă fură trimiși înapoi la Toledo, și după ce dăduse instrucțiuni ofițerilor, Ximenes, cu o frumoasă cruce din plasture englezesc pe partea stîngă a craniului său tuns, mergea cu Manuel spre San-Isidro, unde se organizau încazarmările coloanei. Drumul era de culoarea lespezilor, plin de pietriș; pînă în zare, numai piatră și arbuști țepoși care creșteau ici și colo, armonizîndu-și parcă crengile ascuțite cu colții stîncilor galbene.

Manuel se gîndea la cîteva fraze pe care Ximenes le spusese mai înainte ofițerilor coloanei. „În general, curajul personal al unui conducător e cu atît mai mare cu cît e mai puțin pătruns de rolul lui de șef. Aduceți-vă aminte că avem mult mai multă nevoie de rezultate decît de exemple.“ Manuel mergea încet ca să nu-l depășească pe colonel, care-și trăgea piciorul; și șchiopătatul făcea parte din personalitatea „rățoiului“.

— Noii veniți s-au bătut bine, nu-i așa?

— Binișor.

— Fasciștii au șters-o fără luptă.

— Se vor întoarce.

Fiind pe jumătate surd, lui Ximenes îi plăcea să vorbească în mers și să monologheze:

— La Talavera e prăpăd, băiete. Sîntem atacați cu tancuri italiene... Curajul e ceva *care se organizează*, care trăiește și care moare, care cere îngrijire ca o pușcă... Curajul individual nu reprezintă mai mult decît o materie primă, bună pen-

tru curajul trupelor... Nu există un om din douăzeci care să fie cu adevărat laș. Doi din douăzeci sînt curajoși din fire. O companie trebuie făcută, eliminînd pe primul, folosindu-i cît mai bine pe ceilalți doi și organizîndu-i pe cei șaptesprczece...

Manuel își amintea de o aventură ce făcea parte din folclorul coloanei: Ximenes , cățărat pe capota Fordului, repeta milițienilor din regimentul său, așezați în careu în jurul rablei, instrucțiunile împotriva bombardamentului aviatic: o escadrilă inamică, proaspăt sosită din Italia, plecase în dimineața aceea din Talavera cu destinația Toledo: „Bomba de avion explodează la fel ca jetul unei stropitori". Oamenii încremeniseră; șapte bombardiere inamice, escortate de avioane de vînătoare, se aliniau gata să treacă deasupra pieții. Dar dacă colonelul era surd, brigada auzea motoarele. „Vă amintesc că în acest caz frica și îndrăzneala sînt la fel de inutile. Nimic din ceea ce se află mai jos de un metru nu poate fi atins. Dintr-o companie culcată la pămînt, bomba de avion nu poate răni decît pe cei care se află chiar în locul unde cade." Așa o fi, își spuneau cei care-l ascultau și care trăgeau cu coada ochiului spre cer, auzind cum crește clipă de clipă vibrația profundă a motoarelor. Era nevoie de întreaga autoritate a lui Ximenes pentru ca milițienii să nu se arunce pe burtă. Toți știau cum cucerise el hotelul Colon. Privirile se înălțau în mod ostentativ. Manuel, fără să se miște, arătase cu degetul gros cerul. „Toată lumea, culcați!" strigase Ximenes. Dat fiind că exercițiul fusese făcut, careul dispăru în cîteva clipe. Primul bombardier inamic, observînd dispariția mulțimii din vizorul său, își lansase la întîmplare bombele asupra satului, celelalte și le păstraseră pentru Toledo. Nu avuseseră decît un rănit. De atunci, milițienii lui Ximenes terminaseră cu teama de avioane.

„Ciudat mai e războiul: a ucide, chiar pentru conducătorul cel mai brutal, e o problemă de economie: să cheltui cît mai mult fier și explozibile, să cheltui cît mai puțină carne vie. Noi n-avem mult fier..."

Manuel știa că începînd cu regulamentul infanteriei spaniole (încîlcit) și terminînd cu Clausewitz și revistele tehnice

franceze, el învăța neîncetat războiul cu ajutorul gramaticilor: dar Ximenes era o limbă vie. În spatele satului se aprindeau primele focuri ale milițienilor. Ximenes le privea cu o dragoste amară:

— N-are nici un rost să discutăm despre slăbiciunile lor. Dacă oamenii vor să se bată, orice criză a armatei e o criză de comandament. Am slujit în Maroc: crezi că maurii sînt grozavi cînd sosesc la cazarmă? Bineînțeles, e mai ușor să organizezi o armată pe baza disciplinei militare; vom fi nevoiți, desigur, să avem o disciplină republicană pentru toate trupele noastre, altminteri nu vom mai exista. Dar chiar acum nu te lăsa înșelat, fiule: criza noastră profundă e o criză de comandament. Sarcina noastră e mai grea decît cea a adversarilor noștri, asta-i tot...

„Ceea ce organizează prietenii dumitale, domnii comuniști — cine mi-ar fi spus acum un an că mă voi plimba prietenește cu un bolșevic!... — ceea ce organizează prietenii dumitale, acest al 5-lea regiment, chiar dacă nu e Reichswehrul, e totuși ceva serios. Dar cu ce arme îl vor înarma cînd va deveni un corp de armată?“

— Vaporul mexican a ajuns la Barcelona.

— Douăzeci de mii de puști... Avioane, aproape de loc... Tunuri, aproape nimic... Mitralierele... ai văzut, fiule, la dreapta noastră, au una la trei companii. În caz de atac, și-o împrumută. Lupta nu se dă între maurii lui Franco și armata noastră — care nu mai există — ea se dă între Franco și noua armată în curs de organizare. Milițienii nu mai au altceva de făcut, din păcate, decît să se lase uciși, pentru a cîștiga timp. Dar armata aceasta, unde își va găsi puștile, tunurile, avioanele? Vom improviza o armată mai repede decît o industrie.

— Mai devreme sau mai tîrziu, spuse Manuel cu fermitate, vom avea ajutorul sovietic.

Ximenes dădu din cap, făcu cîțiva pași în tăcere. Nu era vorba numai de o plimbare cu un bolșevic. Nu mai aștepta nimic din partea Franței, de la care așteptase totul; țara sa trebuia să fie salvată de ruși, sau să piară...

O ultimă dîră de lumină zburda în jurul părului său tuns scurt, brăzdat de crucea mare de plasture englezesc. Manuel privea desfășurarea focurilor milițienilor; căderea serii conferea o deșertăciune infinită strădaniei veșnice a oamenilor, învăluiți încetul cu încetul de întunericul și nepăsarea pămîntului.

— Rusia e departe... spuse colonelul.

Împrejurimile drumului fuseseră puternic bombardate de avioanele fasciste. În dreapta și-n stînga se aflau bombe care nu explodaseră. Manuel, cu ambele mîini, ridică o bombă, deșurubă percutorul și găsi o hîrtie dactilografiată, o întinse lui Ximenes care citi, în portugheză:

Tovarăși, bomba asta nu va exploda. Atît deocamdată.

Nu era prima.

— Totuși ! spuse Manuel.

Lui Ximenes nu-i plăcea să-și manifeste emoția.

— Ce-ai făcut cu Alba? întrebă el.

Manuel îi povesti convorbirea.

Pietrele păreau că se reîntorc la o viață umilă din care fuseseră scoase de lumină. De fiecare dată cînd siluetele stîncilor îl purtau pe colonel spre copilărie, el se gîndea la tinerețea lui.

— În curînd, va trebui ca dumneata însuți să formezi ofițeri tineri. Ei vor să fie iubiți. E în firea fiecărui om. Foarte bine, cu condiția să-i faci să înțeleagă asta: un ofițer trebuie să fie iubit din cauza felului în care conduce — mai drept, mai eficient, mai bine — și nu datorită particularităților persoanei sale. Dragul meu, mă înțelegi dacă-ți spun că un ofițer nu trebuie să seducă niciodată?

Manuel îl asculta gîndindu-se la conducătorul revoluționar; și se gîndea că a fi iubit fără a seduce este unul dintre cele mai frumoase destine ale omului.

Se apropiau de sat, cu casele sale albe, netede, lipite de-o văgăună a stîncii, ca ploșnițele în scorbura unui copac.

„Întotdeauna e primejdios să vrei să fii iubit, spuse Ximenes, jumătate în serios, jumătate în glumă..." Călcîiul piciorului său rănit răsuna regulat pe pietre; merseră o clipă în tăcere. Nu se

auzea nici o gîză bîzîind. „E un act de mai mare noblețe să fii conducător decît să fii un simplu individ, reluă colonelul: e mai dificil..."

Ajunseseră în sat.

— Salut copii! strigă Ximenes, ca răspuns la urale. Milițienii se aflau la răsărit de satul pe care nu-l ocupau și care era aproape părăsit. Cei doi ofițeri îl străbătură. În fața bisericii era un castel cu creneluri.

— Spuneți, domnule colonel, de ce le ziceți „copii"?

— Să le spun tovarăși? Nu pot. Am șaizeci de ani: nu merge,am impresia că joc teatru... Atunci le spun: băieți sau: copii, și așa merge.

Treceau prin fața bisericii. Fusese incendiată. Prin portalul deschis venea un miros de pivniță și de foc stins. Colonelul intră. Manuel privea fațada.

Era una din bisericile acelea baroce și totodată populare din Spania cărora piatra, folosită în locul stucului italian, le dădea o nuanță aproape gotică. Flăcările izbucniseră dinăutru; enorme limbi negre răsucite se ridicau deasupra fiecărei ferestre și se striveau la picioarele statuilor celor mai înalte, calcinate deasupra vidului.

Manuel intră. Tot interiorul bisericii era negru; sub crîmpeiele strîmbe ale grilajelor, pămîntul era plin de dărîmături negre de funingine. Statuile interioare de ipsos, purificate de foc, de o albeață de cretă, erau ca niște pete înalte, palide, la picioarele stîlpilor de cărbune, iar gesturile delirante ale sfinților oglindeau liniștea albăstruie de seară a Tagului ce intra prin portalul spart. Manuel admira și se simțea din nou artist: statuile acestea schilodite căpătau în incendiul stins o măreție barbară, ca și cum dansul lor s-ar fi născut aici din flăcări, iar stilul acesta ar fi devenit deodată acela al incendiului însuși.

Colonelul dispăruse. Privirea lui Manuel îl căuta prea sus: îngenunchiat în mijlocul dărîmăturilor, se ruga.

Manuel îl știa pe Ximenes catolic fervent; totuși nu era mai puțin tulburat. Ieși afară să-l aștepte. Merseră o clipă în tăcere.

— Îngăduiți-mi să vă pun o întrebare, domnule colonel: cum ați ajuns alături de noi?

— Știi că mă aflam la Barcelona. Am primit scrisoarea generalului Goded care mă chema la rebeliune. Mi-am acordat cinci minute de gîndire. Nu depusesem jurămînt față de guvern; dar știam că în sinea mea acceptasem să-i fiu credincios. Firește, hotărîrea mea era luată, dar nu voiam, la vîrsta mea, să am mai tîrziu iluzia că am acționat nesăbuit... După cele cinci minute, m-am dus la Companys, și i-am spus: Domnule Președinte, al 13-lea *tercio* și colonelul său sînt la dispoziția dumneavoastră.

Privi din nou biserica, fantastică în liniștea serii plină de mirosul fînului, cu frontonul ei sfărîmat și cu statuile ei calcinate profilate pe fundalul cerului.

— De ce trebuie, spuse el cu jumătate glas, ca oamenii să confunde mereu cauza sfîntă a Celui a care ne vede în clipa aceasta cu aceea a slujitorilor săi nevrednici? A acelora dintre slujitorii săi care sînt nevrednici...

— Dar, domnule colonel, pe cine au auzit ei vorbind despre el, dacă nu pe acești slujitori?

Ximenes arătă, cu o mișcare domoală, liniștea cîmpenească și nu spuse nimic.

— Un exemplu, domnule colonel: am fost îndrăgostit o dată în viața mea. Serios. Vreau să spun: cu seriozitate. Parcă eram mut. Aș fi putut deveni iubitul acestei femei, dar asta n-ar fi schimbat nimic. Între ea și mine era un zid. Biserica Spaniei. O iubeam, și cînd mă gîndesc acum la ea simt că parcă aș fi iubit o nebună, o nebună blîndă și copilăroasă. Vă rog, domnule colonel, uitați-vă la țara aceasta! Ce-a făcut Biserica altceva din ea decît un soi de copilărie înspăimîntătoare? Ce-a făcut din femeile noastre? Și din poporul nostru? I-a învățat două lucruri: să asculte și să doarmă...

Ximenes se opri pe piciorul-i rănit, îl luă pe Manuel de braț, încreți un ochi:

— Dragul meu, dacă ai fi fost amantul acelei femei, poate că n-ar mai fi fost surdă și nebună. În rest, cu cît o cauză e mai măreață, cu atît mai mult oferă un adăpost mai larg ipocriziei și minciunii...

Manuel se apropie de un grup de țărani, negri și drepți, conturîndu-se pe un perete încă alb în noapte.

— Ia spuneți, tovarăși, e urîtă școala voastră, zise el prietenos; decît să-i fi dat foc, de ce n-ați transformat biserica în școală, ca în Murcia?

Țăranii nu răspunseră. Se înnoptase, statuile din biserică începeau să dispară. Cei doi ofițeri vedeau siluetele nemișcate rezemate de perete, cămășile negre, pălăriile largi, dar nu zăreau chipurile.

— Colonelul ar dori să știe de ce s-a dat foc bisericii. Ce vină au preoții de aici? În mod concret?

— De ce care va să zică popii sînt contra noastră?

— Nu. De-a-ndoaselea.

Atît cît putu să ghicească Manuel prin beznă, țăranii erau în primul rînd stingheriți: ofițerii aceştia erau oare oameni siguri? Toate aveau poate o legătură cu protecția obiectelor de artă.

— Nu există un singur tovarăș care să fi lucrat aici în folosul poporului, fără ca popa să nu-i fi stat în coastă. Așa că vedeți...

Țăranii învinovățeau Biserica că-i susținuse întotdeauna pe marii proprietari, că aprobase represiunea după revolta din Asturii, că aprobase jefuirea catalanilor, că propovăduise mereu săracilor supunerea în fața nedreptății, în timp ce astăzi predica războiul sfînt împotriva lor. Unul le reproșa preoților glasul lor „care nu era un glas omenesc"; mulți, ipocrizia sau asprimea, după soiul oamenilor pe care se sprijineau în sate; toți, de-a fi denunțat fasciștilor, în satele cucerite, numele celor care „nu gîndeau cum trebuie", știind bine că vor fi împușcați. Toți, avuțiile lor.

— Dacă vreți, toate astea la un loc, dacă vreți... reluă unul dintre ei. Adineaori, întrebai de biserică? De ce nu e școală. Copiii mei, știi, îs copiii mei; nu-i prea cald pe aici, iarna. Și

totuși, decît să-mi văd copiii stînd acolo, m-auzi, mai bine să degere.

Manuel îi întinse o țigară, apoi își aprinse bricheta; cel care vorbise era un țăran obișnuit de vreo patruzeci de ani, fără barbă. Celui din dreapta lui, flăcăruia îi lumină o clipă fața lătăreață, cu nasul și gura nedeslușite între o frunte și o bărbie proeminentă. Li se ceruseră argumente, le dăduseră; dar glasul inimii lor venea din adîncuri. Se lăsase noaptea.

— Toți ăștia îs niște șarlatani, se auzi glasul unuia dintre țărani în întunericul ce se așternuse din nou.

— Vor bani? întrebă Ximenes.

— Fiecare își vede de interesul lui. Ei susțin că nu, știu... Dar nu despre asta-i vorba. E vorba de ceva mai adînc. Nu se poate explica. Îs niște șarlatani.

— Popii sînt o chestie pe care n-o poate pricepe un orășean...

În depărtare lătrau cîinii. Care din țărani vorbea?

— Gustavito a fost condamnat la moarte de fasciști, spuse alt glas, pe tonul de „n-o s-o mai pățească"; lăsînd să se înțeleagă că toți ar fi dorit ca respectivul să-și spună părerea.

— Să nu le amestecăm, spuse alt glas, al lui Gustavo, fără îndoială: Collado și cu mine sîntem credincioși. Sîntem însă împotriva popilor, împotriva popilor. Numai că eu sînt credincios.

— El ar vrea să și-o mărite pe Sfînta Fecioară din Pilar cu sfîntul Iacob din Compostella!

— Cu sfîntul Iacob din Compostella? Aș face-o mai întîi curvă, zău!

Și, cu glas mai scăzut, cu tonul domol al țăranului care lămurește.

„Va să zică, fasciștii deschideau o ușă. Scoteau un cetățean, care spunea: Ce-i? Pe urmă, o luau de la capăt. Plutonul, nu-l auzeai niciodată. Clopoțelul popii, l-auzeai. Cînd păcătosul ăla începea să sune, asta însemna că-i venea rîndul unuia dintr-ai noștri. Ca să încerce să ne spovedească. Și izbutea uneori, feciorul de curvă. Cică să ne ierte, așa zicea. Să ne ierte... Că ne-am apărat împotriva generalilor!

Cincisprezece zile la rînd, am tot auzit sunînd. Atunci îmi zic: ăștia fură iertarea păcatelor. Pricep. Nu-i numai chestia banilor... Băgați de seamă: ce-ți spune un popă care te spovedește? Îți spune să te pocăiești. Dacă se găsește măcar un singur popă care a făcut pe unul singur dintre ai noștri să se pocăiască pentru că s-a apărat, cred că orice i s-ar face e prea puțin. Pentru că nu există nimic mai bun în om decît pocăința. Așa cred eu."

Ximenes își aminti de Puig.

— Și lui Collado îi trece ceva prin cap!

— Dă-i drumul! spuse Gustavo...

Țăranul nu spunea nimic.

— Ei, hai, hotărăște-te!

— Nu se poate vorbi așa, spuse cel care nu vorbise încă.

— Povestește drăcia de ieri! Dă-i cu predica!

— Nu-i o drăcie...

Soseau milițieni, făcînd zgomot de paturi de pușcă prin noapte. Bezna era acum deplină.

„Toate astea, spuse el în sfîrșit, sarcastic, pentru că le-am povestit că regele a trecut o dată pe la hurzi. La vînătoare. Aia sînt aproape toți gușați, cretini, bolnavi... Atît de săraci încît regele nu-și închipuia că poate exista asemenea sărăcie. De-aia sînt și pitici. Și-atunci spune: trebuie să facem ceva pentru oamenii ăștia. I se răspunde: da, sire — ca de obicei. Și nu s-a făcut nimic; ca de obicei. Apoi, fiindcă era mare mizerie, terenul a fost folosit: s-a făcut un loc pentru ocnă. Ca de obicei. Atunci..."

Cine vorbea? Felul în care acest glas rostea apăsat cuvintele nu putea fi decît al unui om obișnuit să vorbească, în ciuda expresiilor populare. Ximenes îl auzea deslușit, deși glasul nu era prea ridicat.

„Isus Hristos găsea că nu prea era în regulă. Și a spus: am să mă duc pînă acolo. Îngerul o căută pe cea mai bună dintre femeile din ținutul acela, apoi începu să i se arate. Ea răspunse: Vai, nu te mai osteni: copilul se va naște înainte de soroc, fiindcă n-o să am ce mînca. Pe ulița mea, un singur țăran a mîncat carne de patru luni; și-a tăiat pisica."

Ironia făcuse acuma loc unei amărăciuni deznădăjduite. Ximenes știa că, în anumite provincii, recitatori improvizau la priveghiul morților, dar nu-i auzise niciodată.

„Hristos a venit la alta. În jurul leagănului erau șobolani. Ca să încălzească pruncul era prea puțin, iar ca semn de prietenie era trist. Atunci Isus s-a gîndit că-n Spania tot nu merg prea bine treburile."

Din mijlocul satului se auzea un huruit de camioane și de frîne, însoțit de împușcături îndepărtate și lătrături, iar vîntul aducea din biserica arsă un miros de piatră și de fum. Huruitul camioanelor deveni o clipă atît de puternic încît cei doi ofițeri nu mai auziră vorbele.

„...obligă pe proprietari să arendeze pămînturile țăranilor. Cei care au boi s-au văitat că au fost jefuiți de cei care au șobolani. Și au chemat soldați romani.

Atunci Domnul a plecat la Madrid și, pentru a-i sili să tacă, regii lumii au început să omoare copiii din Madrid.

Atunci Hristos și-a zis că nu prea mai avea ce face cu oamenii. Că erau atît de nemernici, încît chiar dacă ar sîngera pentru ei zi și noapte în vecii vecilor, tot n-ar izbuti să-i spele de păcate."

Mereu huruit de camioane, Ximenes era așteptat la intendență. Manuel era tulburat și în același timp enervat.

„Urmașii regilor magi nu veniseră la nașterea lui, fiindcă ajunseseră rătăcitori ori slujbași. Atunci, pentru întîia oară în lume, din toate țările, cei care erau foarte aproape și cei care se aflau la dracu-n praznic, cei din ținuturile calde și cei din ținuturile înghețate, toți cei care erau curajoși și săraci, au pornit-o cu *pușca-n mînă*."

Era în glasul acesta o credință atît de solitară încît, deși era beznă, Ximenes simți că cel care vorbea închisese ochii.

„Și ei înțeleseră cu inima lor că Domnul Hristos era viu în obștea săracilor și a umiliților de la noi. Și, în șiruri lungi, din toate țările, cei ce cunoșteau destul de bine sărăcia pentru a-și da viața împotriva ei, cu puștile cînd le aveau și cu

mîinile în loc de pușcă, atunci cînd nu le aveau, veniră să se culce unii după alții pe pămîntul Spaniei...

Glăsuiau în toate limbile pămîntului, iar printre ei se aflau chiar și negustori chinezi de șireturi."

Sunetul glasului deveni și mai înăbușit, omul vorbea printre dinți, chircit în întuneric ca răniții la burtă, capetele roată — și crucea de plasture englezese a lui Ximenes — în jurul capului său.

„Și după ce toți oamenii uciseră prea mult — și cînd se porni ultimul șir de săraci..."

Desprinse cuvintele cu glas scăzut, în șoaptă, cu o tărie de vrăjitor:

„... o stea, nemaivăzută vreodată, se înălță deasupra lor..."

Manuel nu îndrăznea să-și aprindă bricheta. Claxoanele camioanelor chemau în noapte, turbate de parcă ar fi fost blocată circulația.

— Nu așa ai povestit-o ieri, spuse o voce aproape în șoaptă.

Și cea a lui Gustavo, mai tare:

— Eu sînt contra poveștilor astea. N-am ști niciodată ce-avem de făcut. Trebuie să știm ce vrem, asta-i principalul.

— Degeaba, spuse o a treia voce, domoală și istovită, chestia asta cu popii, unul de la oraș n-o poate pricepe...

— Ei își închipuie că e religia.

— Unul de la oraș nu poate să priceapă.

— Ce era înainte de răscoală? întrebă Ximenes.

— El?

O clipă de stingherealã.

— ... era călugăr, spuse un glas.

Manuel îl trase pe colonel spre hărmălaia infernală a claxoanelor.

— Ai văzut insigna lui Gustavo, cînd ai aprins țigara? întrebă Ximenes, cînd începură din nou să meargă. A F.A.I.-ului, nu?

— Și cu un altul ar fi la fel. Eu nu sînt anarhist, domnule colonel. Dar am fost crescut de preoți, ca oricare dintre noi; și, știți, ceva din mine (totuși, în calitate de comunist, sînt

împotriva oricărui fel de distrugere), ceva din mine înțelege pe omul ăsta.

— Mai mult ca pe celălalt?

— Da.

— Cunoști Barcelona, spuse Ximenes; pe unele biserici, inscripția nu sună ca de obicei: *Controlat de popor*, ci: *Proprietatea răzbunării poporului*. Numai că... În Piața Cataloniei, în prima zi, morții au zăcut destul de mult timp; două ore după încetarea focului, porumbeii din piață s-au întors — peste trotoare și peste morți... Ura oamenilor se tocește și ea...

Și, mai încet, de parcă ar fi rezumat ani de neliniște: „Dumnezeu, el are timp să aștepte..."

Cizmele lor răsunau pe pămîntul uscat și tare, piciorul rănit al lui Ximenes în întîrziere față de cel al lui Manuel.

„Dar de ce, reluă colonelul, de ce e oare nevoie ca aceasta să fie așteptarea sa?"

II

O nouă încercare de mediere era iminentă. Un preot trebuia să sosească noaptea la Toledo, să intre negreșit a doua zi la Alcazar.

Becurile de gaz din piața cea mică erau stinse. Singura lumină era a unui felinar, agățat destul de jos, în fața tavernei *El Gato*. Desenul pisicii îl seduse pe Shade, care se așeză la o masă lîngă ușă și se jucă proiectînd diferite umbre cu pipa sa pe zidul catedralei din Toledo.

Shade putea telegrafia ziarului său pînă la ora două noaptea. Pînă atunci, Lopez se va fi întors de la Madrid. El îl aducea pe preot: frumos subiect în perspectivă. Nu era încă ora zece. Pustietatea desăvîrșită crea din această piață, cu

scările și cu micile palate pe sub frunzele ruginii, un decor căruia ultimele împușcături din Alcazar îi confereau o irealitate misterioasă. Încîntat, Shade visa aparate mari de radio, uitate în Indii în palatele vișinii invadate de cocotieri, aducînd poporului de păuni și de maimuțe tot vuietul războiului: mirosul de cadavre din Toledo era al mlaștinilor Asiei. „Există oare radio în lună?"... Bine-ar fi, dacă undele ar purta hărmălaia aceasta nedeslușită de luptă pînă-n aștrii morți..." Catedrala nefolosită în alt scop, intactă și cu siguranță plină la ora asta de milițieni, îi satisfăcea ostilitatea față de biserica catolică și dragostea pentru artă. În interiorul tavernei, niște voci spuneau:

— Avioanele noastre și-au ratat lovitura: mitralierele fasciștilor sînt în arene, la Badajoz, dar nu la mijloc: sub acoperiș.

— Trebuie să fim atenți la cazărmi: au băgat prizonierii înăuntru.

Un alt glas mai tînăr, mai ironic, cu un puternic accent anglo-saxon:

— După luptă, în piață era o învălmășală serioasă. M-am uitat, eram la cinci sute de metri, nu mai sus. Fiecare femeie era tînără și frumoasă și fiecare spunea: „Cine-i scoțianul ăla frumușel de sus?"

Shade lua note cînd sosi în sfîrșit Lopez, cu o alură regală, cu brațele în vînt, scuturîndu-și coama. Se așeză apăsat, ridică din nou brațele, le lăsă să cadă înapoi, pocnindu-și coapsele cu palmele, în ecoul cîtorva împușcături în liniștea pieții. Shade aștepta, cu pălăriuța dată pe spate.

— Cer popi, bun, trebuie să le dăm popi! Dar, Doamne Dumnezeule!

— Cer ei preoți, sau vă cereți voi ostatecii?

Lopez căpătă aerul unuia care a văzut prea multe într-o singură zi.

— E unul și același lucru, sucitule! Pricepi, ei au cerut preoți. E treaba lor. Pe de altă parte, ticăloșii nu vor să evacueze femeile și copiii: nici pe ale noastre, nici pe ale lor. Își dau seama că-i cel mai bine pentru ei. În fine, bun, popi,

cunoșteam doi. Telefonez la Madrid: mobilizați-mi pe frații ăia, voi sosi pe la orele trei. Și-or fi închipuit că poți găsi pe toate drumurile popi care n-au întins-o! Sosesc la Madrid. De la bun început, nu-i chip să dau de Guernico. Era la organizația lui de ambulanțe. În sfîrșit! Aveam adresa primului popă, un băiat bun: venea adesea cînd ne aflam la închisoare, în 34. Sosesc la el cu patru milițieni (eram cu toții în salopetă). Casa era catolică, portarul catolic, locatarii catolici, ferestrele catolice, pereții catolici; erau și niște sfinte fecioare în ipsos, urîte foc, în toate ungherele scării. Nici nu se oprise bine mașina, c-au și început să răcnească la toate etajele! Nătăfleții ăia credeau c-am venit să-i împușcăm. Îi explic portarului: degeaba. Faimoasele masacre, ce mai! Văzînd că sosește mașina, popa o tulise prin grădină. Gata cu unul.

Piața nu mai era lunară. Ca-n oricare alt loc unde sosea, Lopez o însuflețea.

„Hai la celălalt. Știam că avea legături cu direcția generală a milițiilor. Sosesc acolo, îi găsesc pe toți ofițerii îndopîndu-se. Chem un amic, îi explic chestia. «Bine, îți fac rost de popă la ora patru.» Aveam treabă pînă peste cap. Mă duc să-i pisălogesc pe toți să mi se dea muniții, mă întorc la ora patru.

«Să vezi, îmi spune amicul, popa era aici cînd ai venit, mînca împreună cu noi, dar voiam să-l previn. Se lasă cam greu, dă înapoi.» Cum așa, dă înapoi? Ce șleahtă de nătărăi, nu sînt în stare nici măcar să-și facă treaba! În sfîrșit mi se arată că e canonic la catedrală, îți dai seama ce grad are în ierarhia bisericească! Să fi fost un popă de țară, ar fi făcut mai puține nazuri. În fine, popi de țară nu cunosc: nu-i interesează sculptura! «Bun, spune-i că vreau să-i vorbesc. Dacă e vreo șansă să-i scoatem pe copii din porcăria asta de război, trebuie să fie scoși.» Crăpam de sete. Ei aveau bere în frigider. Alerg la bucătărie, meșteresc la broaște și văd un tip fără guler, cu cămașa murdară, vesta descheiată și pantalonii în dungi, care forța robinetele de bere. (Trebuie să spun că nu era frig.) În fine, era preasfîntul."

— Tînăr, bătrîn?

— Prost bărbierit, dar ce creștea era alb. Destul de rotofei. În general, o mutră parșivă, dar niște mîini bune de desenat. Îi explic chestia (eu, îți dai seama !). Îmi răspunde timp de zece minute. La noi, i se zice șarlatan unui tip care răspunde un sfert de oră cînd ar fi deajuns treizeci de secunde: era un șarlatan. Îi spun nu știu ce, îmi răspunde: „Recunosc la dumneata limbajul soldățesc". I se spusese probabil că aveam o răspundere. Eram în salopetă, fără insignă. „Un ofițer ca dumneata." Îmi spune asta mie, biet sculptor! În fine, îi răspund: „Ofițer sau nu, dacă mi se cere să mă duc să lupt în cutare loc, mă duc; dumneavoastră sînteți cleric, acolo sînt oameni care vă cheamă, iar eu vreau copiii. Veniți sau nu veniți?" Chibzuiește și apoi mă întreabă cu gravitate: „Îmi garantați viața?" Ei, asta m-a călcat pe nervi. Îi răspund: „Cînd am sosit aici, adineaori, tocmai mîncați cu milițienii; ce credeți oare, că tipii din Toledo vă vor mînca?" Eram amîndoi așezați la masă. Se ridică și spune cu noblețe, cu mîna la vestă: „Dacă socotiți că pot salva o singură viață, mă voi duce". „Bun, păreți un om cumsecade. Acum, dacă-i vorba să salvăm vieți, trebuie să le salvăm imediat: mașina e jos". „Nu credeți c-ar fi mai bine să-mi pun un guler și o haină?" „Mie, nici că-mi pasă, dar ceilalți ar fi poate mai mulțumiți dacă ați fi în sutană." „N-am sutană aici." Nu știu dacă era adevărat, sau dacă era prudent; probabil că era adevărat. Dispare... Cobor și-l regăsesc cîteva minute după aceea în fața mașinii, cu un guler, o cravată neagră și o haină de alpaga. Hop!

O pală prelungă de vînt lin abătu asupra pieții un miros puternic de ars: fumul din Alcazar ajungea pînă acolo. Eliberat de mirosul de putreziciune, orașul păru dintr-o dată schimbat.

„Tot timpul eram opriți pentru control. «Hotărît lucru, ar fi greu de ieșit din Madrid», îmi spuse el, cu mutra unuia care a cugetat mult în această privință.

De-a lungul drumului, mă tot lămurea că roșii puteau avea dreptate la fel ca și albii, «poate chiar mai mult», și

era interesat să știe cum se va desfășura întrevederea. «Foarte simplu — îi tot repetam la fiecare sfert de oră — se va petrece ca și cu căpitanul Rojo. Noi îi anunțăm că vă aflați aici, vă conducem la trimișii lor, ei vă leagă la ochi și vă duc în biroul colonelului Moscardo, care comandă Alcazarul. Acolo, vă descurcați.» «În biroul colonelului Moscardo?» «Da, în biroul lui Moscardo.» Și cu asta, basta. Eu îl lămuresc că datoria lui este să refuze iertarea păcatelor tuturor ălora, botezurile și tot, dacă Moscardo refuză să elibereze femeile și copiii."

— A făgăduit? întrebă Shade.

— Nici că-mi pasă: dacă vrea s-o facă, o s-o facă, dacă nu, făgăduielile lui n-ar schimba nimic. În fine, i-am explicat eu asta cît am putut mai bine; probabil că n-am fost grozav. Ajungem la Toledo. La baterie, cobor, vreau să vorbesc cu căpitanul. „*Cojones!* aud că înjură căpitanul, sărind pe scara mașinii fără să mă lase să scot o vorbă, unde sînt obuzele? Ni s-au promis obuze! Mîine seară n-o să mai avem muniții!" Făceam gesturi discrete să-și țină gura; oricît de puține ar afla un popă aici, tot știe prea multe. Aiurea! În fine, pînă la urmă, nătăflețul pricepe. Fac prezentările: „Tovarășul popă". Căpitanul arăta turnul Alcazarului care începea s-o ia la vale; era încîntat. „Ia te uită cum se înfățișează biroul lui Moscardo!" spuse el arătînd o cogeamite spărtură triunghiulară. „Dar, dragul meu comandant (ajunsesem la acest grad de intimitate), îmi spuse popa, cu o moacă încăpățînată și rebelă de ștrengar hotărît să tragă chiulul de la școală, în locul acesta dărîmat vreți să aibă loc întrevederea mea cu colonelul Moscardo? Cum voi ajunge acolo?" „Descurcați-vă, vociferează autoritar căpitanul, dar nici bunul Dumnezeu n-ar intra acolo!" Evident, treaba mergea din ce în ce mai bine. În fine, i-am explicat că vom aranja noi cu Moscardo, i-am băgat pe gît trei santinele și acum trage la aghioase.

— Pînă la urmă, se va duce sau nu se va duce acolo?

— Mîine la ora 9: armistițiu pînă la prînz.

— Știi ceva despre copii?

— Nimic. Niște responsabili trebuie să-i explice popii. Și cei care se cred responsabili. Să sperăm că nu-l vor înfricoșa prea tare: printre anarhiști e unul tatuat, tare nostim.

— Să urcăm să vedem ce se întîmplă sus.

Urcară în tăcere spre piața Zocodover, admirînd în trecere „Teroarea lui Pancho Villa"[1], a cărui pălărie era și mai frumoasă noaptea. Pe măsură ce urcau, strada se umplea de lume. La ultimele etaje ale caselor, cîteva puști și o mitralieră trăgeau din cînd în cînd. Cu trei luni mai înainte, Shade, la aceeași oră, auzise aici copitele unui măgar invizibil și niște ghitariști ce cîntau voios în noapte *Internaționala*, întorcîndu-se de la vreo serenadă. Alcazarul apăru între două acoperișuri, luminate de proiectoare.

— Să mergem pînă în piață, spuse el, voi scrie în tanc.

Ziariștii luaseră obiceiul să se refugieze în tancul îndeobște nefolosit, să ia cu ei o lumînare și să se instaleze acolo ca să scrie.

Ajunseră în sfîrșit la baricadă. La stînga, cîțiva milițieni trăgeau la nimereală; la dreapta, alții, culcați pe saltele, jucau cărți; alții erau instalați confortabil în fotolii de paie; la mijloc, aparatul de radio transmitea un cîntec din Andaluzia. Deasupra, de la un al doilea etaj, mitraliera trăgea. Shade se apropie de o spărtură a baricadei.

Luminată de un puternic felinar electric, cu desăvîrșire pustie, piața, unde odinioară regii Castiliei luptau călare cu taurul, era încă și mai ireală decît piața catedralei — mai asemănătoare cu o piață dintr-un astru mort decît orice alt loc din lume, în acest tulburător amestec de miros de ars și de răcoare nocturnă. Într-o lumină de studio, ruine din Asia, un arc, magazine atinse de gloanțe, închise și părăsite și, la o margine, scaune de metal din bodegă, împrăștiate claie peste grămadă sau singuratice. Deasupra caselor, o reclamă enormă de vermut înțesată de Z-uri; pe marginile întunecate, slab luminate, camerele observatorilor. În față, proiec-

[1] Milițianul cu pălărie mexicană, întîlnit de Garcia și Hernandez în timpul unei inspecții anterioare.

toarele își înfigeau luminile lor de teatru pe toate străduțele ce urcau; și, la capătul ulițelor, tot în plină lumină, mai bine luminat pentru moarte decît fusese pentru turiști, ciudat de neted pe fundalul cerului nocturn, Alcazarul fumega.

Din cînd în cînd un fascist trăgea; Shade îi privea pe milițienii care ripostau și pe cei care jucau cărți și se întreba: care își avea oare, acolo sus, nevasta și copiii?

Păturile țărănești scoase pentru noapte, înșirate ca și saltelele baricadelor, dădeau întregului oraș o stranie unitate vărgată. Un catîr se ivi pe strada principală. „La miezul nopții, pentru ca dungile să fie uniforme, catîrii vor fi înlocuiți de zebre", spuse Shade. În strada principală, îngustă și întunecoasă, în fața tancului preistoric, turelele mașinilor blindate, luminate, lăsau pete mici de lumină. Foarte aproape de piață, o vitrină de mode era aproape luminată; o bătrînă cu pălărie cu pene, nemișcată, se extazia în fața pălăriilor provinciale, vizibile prin oglindirea felinarelor electrice luminînd Alcazarul fumegînd.

Din cînd în cînd, un glonte inamic pocnea carcasa mitralierelor blindate. Lopez urcă spre statul-major. Shade intră în tanc, unde mitraliorul îi făcu loc. De-abia luase carnetul că începură să tragă mitraliorul, automobilele blindate și milițienii. Înăuntrul unei turele, o mitralieră făcea mare tărăboi; afară, toată strada intră în transă. Shade sări din tanc: contraatac al Alcazarului?

Fasciștii lansaseră o rachetă luminoasă și tot orașul trăgea asupra rachetei.

III

Preotul intrase de o jumătate de oră. Ziariști, „responsabili" de tot soiul se fîțîiau îndărătul baricadei, încet, așteptînd coborîrea primilor inamici în piață pentru a supraveghia

armistițiul. Shade, cu mînecile suflecate și cu pălăria lăsată pe ceafă, mergea între un funcționar al partidului comunist, Pradas, un ziarist rus, Golovkin, și unul japonez, iar la fiecare trei pași trăgea cu coada ochiului spre spărturile din baricadă. Dar piața nu era populată decît de scaunele de cafenea, cu picioarele în sus. Mirosul de mort și mirosul de foc alternau după cum bătea vîntul.

Un ofițer fascist apăru în colțul pieții și al uneia din străduțele Alcazarului. Plecă mai departe. Piața fu din nou pustie. Nu atît pustie, cum era în fiecare noapte la lumina proiectoarelor, cît părăsită. Ziua o readucea la viață, la viața pe cale să se întoarcă, la pîndă în colțurile străzilor, ca fasciștii și milițienii.

Începuse armistițiul. Dar piața, deoarece fusese atît de mult timp locul unde nici un combatant nu putea trece fără a da peste mitralierele inamice, părea o piază rea.

Trei milițieni se hotărîră în sfîrșit să părăsească baricada. Se spunea că prin părțile recucerite ale Alcazarului se găseau saltele așezate sub umbrare, precum și jocuri de cărți — aceleași ca ale milițienilor de pe baricadă. Fiind atîta timp inamic, și cu toate că mai multe părți îi fuseseră recucerite, Alcazarul devenise misterios. Milițienii știau că nu vor pătrunde înăuntru în timpul armistițiului, dar aveau chef să se apropie de el. Nu se depărtau totuși de baricadă, mergînd în grup de-a lungul ei.

„Și unii și alții sînt și mai gata de atac", își spuse Shade, uitîndu-se printr-o gaură dintre saci, cu fruntea lipită de pînza încălzită, cu pălăria dată mai pe ceafă ca niciodată. „Parc-ar fi pisici."

Un grup de ofițeri fasciști apăruse tocmai din partea cealaltă, de acolo de unde dispăruse primul, șovăi în fața pieței pustii. Milițieni și fasciști, stînd pe loc, se priveau unii pe alții; alți cîțiva milițieni trecură de baricadă. Shade își luă binoclul.

Shade s-ar fi așteptat să întîlnească ură pe chipurile fasciștilor, pe care abia le deslușea: i se părea însă că deslușește doar stinghereală, întărită de neîndemînarea mersului și

mai ales a brațelor, izbitoare la oamenii aceștia purtînd în mod sigur uniforme de ofițeri. Milițienii se apropiau.

— Ce părere ai? îl întrebă pe cel care se uita prin gaura alăturată.

— Le vine greu la ai noștri să-nceapă vorba...

Începutul unei convorbiri nu se înfiripă ușor între oameni care de două luni încearcă să se omoare: ceea ce îi despărțea pe oamenii aceștia și îi făcuse să-și dea tîrcoale, unii de-a lungul coloanelor, ceilalți de-a lungul baricadei, era, mai mult decît tabuul pieții, ideea că dacă s-ar apropia, și-ar vorbi.

Alți fasciști coborau din Alcazar și alți milițieni părăseau baricada.

— Patru cincimi din garnizoană sînt într-adevăr gărzi civile, nu-i așa? întrebă Golovkin.

— Da, spuse Shade.

— Uitați-vă la uniforme; numai pe ofițeri îi lasă să vină.

Nu mai era chiar așa. Soseau soldați din gardă, cu bicornurile lor de piele aspră și cu uniformele lor cu vipușcă galbenă, dar cu espadrile albe.

— Milițienii au eliminat toți pantofii, spuse Shade.

Dar, acolo, discuția începuse — deși între cele două grupuri erau cel puțin zece metri. Între doi saci, Shade își aprinse pipa și se îndreptă spre locul convorbirii, urmat de Golovkin și de Pradas.

Cele două grupuri tocmai începeau ciorovăiala.

Despărțiți de cei zece metri ca printr-un loc sacru, gesticulînd cu gesturi cu atît mai ciudate cu cît nu înaintau, își aruncau argumente dînd din mîini.

— ...pentru că noi, cel puțin, luptăm pentru un ideal, mișei încornorați! spuneau fasciștii în clipa cînd ajungeau acolo.

— Și noi? Poate că noi luptăm pentru casele de bani, feciori de curve ce sînteți? Și ca dovadă că idealul nostru e cel mai măreț, e că-i al tuturor!

— Ne doare-n cot de idealul tuturor! Ce contează într-un ideal e să fie cel mai bun, analfabetule!

Se ochiseră timp de două luni; și acum își mențineau relațiile războinice, întrucît nu găseau altele. Și totuși...

— Ia spuneți, ideal e să aruncați cu gaze în Abisinia? Ăsta-i ideal, să fie băgați muncitorii germani în lagărele de concentrare? Unde-i idealul, cînd muncitorii agricoli sînt plătiți cu o *peseta* pe zi? Unde-i idealul în masacrele din Badajoz, slugoi asasini?

— Dar Rusia e un ideal?

— Dar ce e?

— Pentru cei care n-au fost pe-acolo! Republica muncitorilor! Mult le mai pasă de muncitori!

— De aceea o urăsc patronii tăi? Dacă ești de bună credință, uite: toate tîrîturile din lume sînt alături de voi. Și toți cei însetați de dreptate sînt cu noi, chiar femeile. Unde-s milițienele voastre? Ești soldat din gardă, nu ești prinț! De ce-s femeile cu noi?

— Mai întîi, femeile să-și țină fleanca, încornoratule! Iar idealul incendiatorilor de biserici, n-ai decît să ți-l păstrezi!

— Dacă ar fi mai puține biserici, n-ar fi nevoie să li se dea foc!

— Prea multe biserici de aur și prea multe sate fără pîine!

Shade ajunse lîngă milițieni, tulburat că încerca același sentiment pe care i-l dădeau ciorovăielile zadarnice ale șoferilor parizieni și ale birjarilor din Italia.

— Ce-i cu ăsta? întrebă un milițian arătîndu-l pe Golovkin. În ajun Shade fusese văzut cu Lopez; era de-ai lor.

— Corespondent al unui ziar sovietic.

Golovkin avea pomeții proeminenți, chipul scofîlcit al țăranilor din sculpturile gotice. Shade, în trecere prin Moscova pentru un reportaj, observase că rușii, foarte apropiați de obîrșia lor țărănească, seamănă adesea cu chipurile occidentale din Evul Mediu: eu am o mutră de indian, rusul ăsta are o mutră de plugar, spaniolii au o mutră de cal...

Cei trei milițieni care ieșiseră primii de după baricadă, rămîneau pe de lături, fără să înainteze în piață.

Confruntarea idealurilor continua.

— Și totuși, zbieră unul din ofițerii fasciști, una e să lupți pentru ideal moțăind acasă, cum faceți voi, și alta trăind în subteran! Uitați-vă la voi, șleahtă de dobitoci! Avem noi ce fuma?

— Ce zice? Ce zice?

Un milițian străbătu terenul tabu. Era unul de la C.N.T., cu o mînecă a cămășii suflecată pe un braț, învinețit de tatuaje. Soarele aproape vertical îi proiecta la picioare umbra pălăriei mexicane, și el înainta astfel pe un soclu negru. Se îndrepta spre fasciști parcă spre a se lua la bătaie, cu un pachet de țigări în mînă. Shade știa că în Spania nu se oferă niciodată un pachet de țigări și aștepta gestul anarhistului. Acesta luă țigările una cîte una și le împărți fără să renunțe la expresia de mînie; le împărțea fasciștilor ca pe niște dovezi, ca și cum ar fi zis: „Să-ți îngădui să ne reproșezi țigările astea! Dacă n-aveți, e din cauza complicațiilor războiului, nemernicilor, dar n-avem nimic contra țigărilor, dobitocilor!" Continuînd împărțirea, lua ferestrele drept martori. Cînd pachetul se goli, ceilalți milițieni, care i se alăturaseră, continuară împărțirea.

— Cum interpretați această distribuire idioată? întrebă Pradas.

Semăna cu un Mazarin care și-ar fi scurtat barbișonul ca să semene cu Lenin.

— La una din ședințele cele mai furtunoase ale Camerei belgiene, am văzut formîndu-se unitatea frățească a tuturor partidelor pentru a refuza taxa asupra porumbeilor călători: 80% din deputați erau columbofili. Aici e francmasoneria fumătorilor...

— Vedeți, e ceva mai complicată treaba asta!

Unul din fasciști tocmai strigase: „Și totuși sînteți bărbieriți!" Ceea ce era cu atît mai ciudat pentru că milițienii nu erau de fel. Dar unul dintre ei, tot un anarhist, o luase la goană spre strada Comerțului. Cei doi ziariști îl urmăreau cu privirea: se oprise ca să vorbească cu un milițian rămas lîngă baricadă. Acesta își îndreptă revolverul în direcția fasciș-

tilor și îl agită ca și cum ar fi vorbit cu furie. Anarhistul plecă mai departe în fugă.

— Așa era, la voi? îl întrebă Shade pe Golovkin.

— O să vorbim mai tîrziu. E de neînțeles...

Milițianul se întoarse cu un pachețel de lame Gillette în mînă. Îl desfăcea fugind. Erau cel puțin doisprezece ofițeri fasciști. Își încetă goana; nu știa cum să-și împartă lamele; nu avea douăsprezece. Făcu o mișcare pentru a le arunca ca pe niște bomboane copiilor, șovăi, și, cu dușmănie, dădu în sfîrșit pachețelul fascistului celui mai apropiat. Ceilalți ofițeri se repeziră spre cel care-l primise, dar, în fața hohotului de rîs al milițienilor, unul din ei dădu un ordin. În clipa în care se despărțeau, un alt fascist sosea din Alcazar; și, venind dinspre cealaltă parte a pieții, milițianul care-și scosese revolverul la trecerea celui care distribuise lamele, se apropie de grup.

— Grozave mai sînt toate astea!... spuse el, privindu-i pe fasciști unul cîte unul. Glasul lui rămînea suspendat în aer și fiecare aștepta urmarea.

„...Și ostatecii? Soră-mea-i acolo!“

De data asta era glasul urii. Nici vorbă de a mai confrunta idealurile.

— Un ofițer spaniol n-are căderea să intervină în hotărîrea șefilor săi, răspunse unul dintre fasciști.

De-abia îl auziră milițienii, cînd ultimul fascist abia sosit tocmai spunea:

— Vreau să-l văd pe comandant, din partea colonelului Moscardo.

— Fă-te încoa, spuse unul dintre milițieni.

Ofițerul îl urmă. Shade și Pradas, scunzi pe lîngă uriașul Golovkin, îi însoțiră în mijlocul mulțimii din ce în ce mai compacte; mersul ei ar fi semănat cu o plimbare dacă ochii tuturor acelora ce urcau din nou spre piață n-ar fi fost cu îndărătnicie ațintiți asupra Alcazarului.

Hernandez ieșea din maghernță, urmat de Negus, de Mercery și de doi locotenenți, cînd ofițerul fascist se pregătea să intre. Acesta salută și întinse niște scrisori.

— Din partea colonelului Moscardo, pentru soția sa.

Shade avu deodată impresia că tot ce văzuse în ajun la Toledo, și de zile întregi la Madrid, se concentra în acești doi oameni ce se priveau cu o ură uzată în mirosul de ars al Alcazarului, de unde vîntul abătea fumul asupra orașului ca faldurile unor steaguri zdrențuite. Țigările oferite, lamele de ras, culminau cu aceste scrisori; la fel ca ostatecii, baricadele absurde, atacurile, retragerile și, cînd se risipea pentru o clipită mirosul focului, mirosul de cal mort devenind însuși mirosul pămîntului. Hernandez ridicase umărul drept, ca de obicei, și dăduse scrisorile unui locotenent, indicînd o direcție cu o mișcare a bărbiei sale prelungi.

— Găgăuță, spuse Negusul, cordial totuși.

Hernandez ridicase de data asta amîndoi umerii, tot cu aceeași senzație de oboseală, și-i făcu semn locotenentului să plece.

— Soția lui Moscardo e la Toledo? întrebă Pradas, fixîndu-și monoclul.

— La Madrid, răspunse Hernandez.

— Liberă? întrebă Shade, uimit.

— Într-o clinică.

Negusul dădu din umeri, dar cu mînie.

Hernandez se înapoie spre maghernița-birou, de unde țăcănitul unei mașini de scris răzbătea pînă la Shade, în strada tăcută de cînd cu armistițiul. Cîinii, mirați fără îndoială de încetarea focului, începeau să se aventureze prin străduțele perpendiculare. Zgomotul pașilor și al glasurilor, din nou deslușit de cînd nu se mai trăgea, punea din nou stăpînire pe oraș, ca și pacea. Pradas, ținîndu-și bărbița cu mîna, îl ajunse din urmă pe căpitan, făcînd cîțiva pași alături de el.

— Ce-i cu trimiterea acestei scrisori? Politețe?

Cu sprîncenele încruntate, cu o mutră mai curînd perplexă decît ironică, mergea lîngă ofițer; acesta privea caldarîmul pe care umbra pălăriilor mexicane arunca confetti enorme.

— Generozitate, răspunse în sfîrșit Hernandez, întorcînd spatele.

*

— Îl cunoașteți bine pe căpitanul acesta? întrebă Pradas, ale cărui sprîncene nu reveniseră încă în poziția lor normală.

— Hernandez? întrebă Shade. Nu.

— Ce l-a îndemnat să facă asta?

— Ce l-ar fi îndemnat să n-o facă?

— Asta, spuse Golovkin, arătînd o așa zisă mașină blindată ce trecea. Deasupra, cadavrul unui milițian; după felul în care era legat, se putea ghici că era prietenul celor ce-l aduceau. Ziaristul trase de cele două capete ale cravatei, ceea ce, la el, era un semn de îndoială.

— Se întîmplă des? întrebă Golovkin.

— Destul de des, cred. Comandantul fortăreței a mai trimis scrisori dintr-astea.

— E ofițer de carieră?

— Da. Și Hernandez.

— Ce e soția? întrebă Pradas.

— Nu-i dintr-alea, destrăbălatule. N-o cunosc, dar nu-i o femeie tînără.

— Atunci despre ce-i vorba? spuse Golovkin. Spaniolismc?

— Sînteți mulțumit cu o asemenea explicație? El ia masa la Santa-Cruz, duceți-vă acolo. N-o să fie greu să fiți invitat: printre ei sînt și comuniști.

Printre milițienii de toate soiurile, trecea și „Teroarea lui Pancho Villa". Shade își dădu seama că Toledo era un orășel, în război ca și în timp de pace; și că avea să întîlnească în fiecare zi aceleași ciudățenii, așa cum odinioară întîlnea acolo în fiecare zi aceiași ghizi și aceiași pensionari.

— Fasciștii, spuse el, nu atacă între două și patru, din cauza siestei. Să nu vă faceți prea repede o părere despre ceea ce se petrece aici.

Sacii de nisip și saltelele vărgate ale baricadelor, aproape neatinși dinspre partea orașului, văzuți dinspre Alcazar erau ciuruiți ca lemnul ros de carii. Fumul adumbri totul. Incendiul își urma viața lui nepăsătoare în liniștea ciudată a luptei întrerupte; spre Alcazar, o altă casă începuse să ardă.

IV

Două mese în unghi drept ocupau colțul unei săli a muzeului din Santa-Cruz. Cîțiva petrecăreți se agitau în penumbră. Razele de lumină ce veneau tot prin găurile cărămizilor se izbeau de puștile spînzurînd pe spinări; în mirosul spaniol de ulei de măsline brut, în mijlocul unui talmeș-balmeș de fructe și frunze, luceau nedeslușit petele asudate ale fețelor. Așezat pe jos, „Teroarea lui Pancho Villa“ repara puști.

Atitudinea lui Hernandez era cu atît mai simplă cu cît statura lui gîrbovită se potrivea mai puțin cu ținuta marțială; escorta lui, la masa cealaltă, chipurile îl păzea. Nici unul dintre răniți nu-și schimbase pansamentul. „Prea fericiți de sîngele lor“, spuse Pradas cu jumătate glas. Golovkin și Pradas se așezaseră în fața lui Hernandez care vorbea cu un alt ofițer. Căpitanul, cu o pată de lumină pe frunte și o alta pe bărbia țuguiată de camarad de arme al lui Cortez, nu părea de altă nație decît ziaristul rus, ci din altă epocă. Toți milițienii erau stropiți de soare.

— Tovarășul Pradas, de la Comitetul tehnic al Partidului, spuse Manuel.

Hernandez înălță capul.

— Știu, răspunse el.

— În sfîrșit, de ce anume ai trimis-o? reluă Manuel, continuînd convorbirea începută.

— De ce au împărțit milițienii țigări?

— Tocmai asta este ceea ce mă interesează, mormăi Pradas, cu o mutră perplexă, cu mîna după ureche, cu o pată de lumină pe cioc.

Nu auzea bine și se ajuta cu mîna? N-o ținea îndărătul urechii, și-o petrecea după ea, cum se spală pisica; Hernandez îi răspunse lui Manuel cu o mișcare indiferentă a degetelor sale lungi. Zgomotele radiourilor, pierdute pînă în străfundul luminii orbitoare de afară, păreau că pătrund prin găurile lăsate de gloanțe și se încolăcesc în jurul lui Pancho

Villa, adormit acum în mijlocul puștilor, sub pălăria lui extraordinară.

— Tovarășul sovietic (Pradas traducea, cu mîna pe creștet) spune: „La noi, soția lui Moscardo ar fi fost arestată pe loc. Aș vrea să înțeleg *de ce* sînteți de altă părere."

Golovkin știa franțuzește și înțelegea puțin spaniola.

— Ai fost la închisoare? îl întrebă Negusul.

Hernandez tăcea.

— Pe vremea țarismului eram prea tînăr.

— Ai făcut războiul civil?

— Ca tehnician.

— Ai copii?

— Nu.

— Și dumneata, dumneata ai copii? îl întrebă Shade.

— A... veam.

Shade nu insistă.

— Generozitatea e onoarea marilor revoluții, spuse Mercery, demn.

— Dar copiii alor noștri se află la Alcazar, reluă Pradas.

Un milițian aducea un jambon splendid în sos de roșii, fiert în ulei de măsline, care îi provoca greață lui Shade. Negusul nu se servi.

— Nu poți suferi *aceite*[1], dumneata, un spaniol? întrebă Shade interesat de orice chestiune culinară.

— Nu mănînc niciodată carne: sînt vegetarian.

Shade își luă furculița: avea emblema arhiepiscopiei.

Toți mîncau. În vitrinele moderne ale muzeului — sticlă, oțel și aluminiu — totul era în ordine, cu excepția unor mici obiecte pulverizate pe loc de gloanțe, o gaură înconjurată de raze în geamul din fața lor.

— Fii atent, îi spuse Negusul lui Pradas: cînd oamenii ies din închisoare, în nouă din zece cazuri nu te mai privesc drept în ochi. Nu mai au privirea unor oameni. Și printre proletari există mulți care nu te mai privesc drept în față. Și, pentru început, asta trebuie schimbat. Înțelegi?

---

[1] Ulei de măsline.

Vorbea atît pentru Golovkin cît și pentru Pradas, dar nu-i plăcea să-l pună pe Pradas să traducă.

— Mi se părea că ăla n-avea prea multă doxă, spuse Shade cu satisfacție, coborînd glasul.

Unul din milițieni se apropie de el, tîrînd după el o pălărie de cardinal.

— S-a găsit drăcia asta. Și-atunci, pentru că nu-i de folos colectivității, am votat să ți-o dăm ție.

— Mulțumesc, spuse Shade senin. În general, sînt simpatizat de cei neprihăniți, de cîinii cu părul lung și de copii. Nu de pisici, din păcate! Mulțumesc!

Își puse pălăria pe cap, mîngîie pompoanele și continuă să-și mănînce șunca.

„La bunica mea, în Yowa-City, există asemenea pompoane. La picioarele fotoliilor. Mulțumesc!“

Cu arătătorul lui scurt, Negusul indica o răstignire a la Bonnat, palidă pe un fond de smoală, împușcată zile de-a rîndul de cei din față. Roiul găurilor de gloanțe aproape că smulsese brațul drept; stîngul, apărat cu siguranță de pietrele din zid, era străpuns numai pe ici, pe colo; de la umăr la șold, în bandulieră, trupul cadaveric fusese străbătut de-o rafală de mitralieră, regulată și precisă ca tighelul unei mașini de cusut.

— Dacă sîntem zdrobiți, aici și la Madrid, cel puțin oamenii vor fi trăit măcar odată din toată inima. Mă-nțelegi? Cu toate că ura e prezentă. Sînt liberi. Niciodată n-au fost. Nu vorbesc de libertatea politică, vorbesc de altceva! Mă-nțelegi?

— Perfect, spuse Mercery: cum spune doamna Mercey, sufletul, asta-i esențialul.

— La Madrid, e mai serios, spuse Shade, calm sub pălăria lui roșie. Da-s de acord. Revoluția e vacanța vieții. Articolul meu de azi se intitulează *Concediu*.

Pradas, atent, își petrecu mîna pînă-n creștetul capului său ca o pară. Nu auzise sfîrșitul frazei lui Shade, acoperită de un zgomot asurzitor de scaune; i se făcea loc lui Garcia, care sosise cu pipa în colțul surîsului.

— Oamenilor nu le este ușor să trăiască împreună, reluă Negusul. Bun. Dar nu există pe lume un asemenea curaj; iar curajul duce la ceva! Fără discuție; pînă la urmă îți dai seama că oamenii hotărîți să moară n-au făcut umbră pămîntului degeaba. Dar fără „dialectică"; nici birocrați în locul delegaților; nici armată pentru a desființa armata, nici inegalitate pentru a sfîrși cu inegalitatea, nici vreo combinație cu burghezii. Să trăiești viața cum trebuie trăită, încă de pe acum, sau să mori. Dacă nu merge, afară. Nu există dus și întors.

Ochiul lui Garcia, ochi de veveriță la pîndă, se aprinse.

— Dragul meu Negus, îi spuse el prietenește, cînd vrei ca revoluția să fie un mod de a trăi pentru ea însăși, devine aproape întotdeauna un mod de a muri. În cazul acesta, dragul meu prieten, sfîrșești prin a te mulțumi cu martiriul ca și cu victoria.

Negusul ridică mîna dreaptă, cu gestul lui Hristos propovăduind:

— Cel căruia îi e frică de moarte, n-are cugetul împăcat.

— Și în timpul acesta, spuse Manuel, cu furculița ridicată, fasciștii sînt la Talavera. Și dacă o să continue așa, veți pierde Toledo.

— În ultimă analiză, sînteți creștini, spuse Pradas profesoral. Și în timp ce...

„A pierdut o bună ocazie de a tăcea", își spuse Garcia.

— Jos cu popimea! spuse Negusul, încordat. Dar e ceva bun în teosofie.

— Nu, spuse Shade, jucîndu-se cu ciucurii pălăriei. Continuă.

— Nu sîntem de fel creștini! Voi, voi ați devenit popi. Nu spun că a devenit o religie comunismul; dar comuniștii sînt pe cale să devină popi, asta o spun. A fi revoluționar, după voi, înseamnă a fi șiret. Pentru Bakunin, pentru Kropotkin, nu era așa; nu era de loc așa. Sînteți înghițiți de Partid. Înghițiți de disciplină. Înghițiți de complicitate: pentru cel care nu-i de-al vostru, nu mai aveți nici cinste, nici datorii, nici nimic. Nu mai sînteți statornici. Noi, din 1934, am făcut

șapte greve numai din solidaritate — fără nici un obiectiv material.

Mînia îl făcea pe Negus să vorbească repezit, gesticulînd, agitîndu-și mîinile în jurul părului său vîlvoi. Golovkin nu mai înțelegea, dar îl neliniștеau vorbele prinse ici, colo. Garcia îi spuse cîteva cuvinte în rusă.

— Concret, mai bine să fii nestatornic decît incapabil, spuse Pradas.

Negusul își scoase revolverul și-l puse pe masă.

Garcia își așeză pipa în același chip.

Prin enorma natură moartă, farfuriile și carafele cu gît de alambic reflectau ca niște licurici miile de puncte luminoase ale cărămizilor găurite. De-a lungul crengilor luceau fructele și liniile scurte albăstrii ale țevilor de revolver.

— Toate armele pentru front, spuse Manuel.

— Cînd a trebuit să fim soldați, spuse Pradas, am fost soldați. După aceea, trebuind să fim constructori, am fost constructori. A trebuit să fim administratori, ingineri și mai ce încă? Am fost de toate. Și dacă, în ultimă analiză, trebuie să fim popi, ci bine! vom fi popi. Dar noi am făurit un stat revoluționar și, aici, vom făuri armata. Concret. Cu calitățile și cu defectele noastre. Și armata e aceea care va salva Republica și proletariatul.

— Mic, spuse Shade, suav, cu ambele mîini prinse de pompoanele pălăriei, nu-mi pasă. Ceea ce faceți și unii și alții e mai simplu și mai bine decît ceea ce spuneți. Aveți cu toții prea multă doxă. De altfel, Golovkin, în țara ta, toată lumea începe să aibă multă doxă. De aceea nu sînt comunist. Găsesc că Negusu-i cam neghiob, dar îmi place.

Atmosfera se destindea.

Hernandez se uită din nou la ceas, apoi zîmbi. Dinții îi erau lungi, ca și mîinile și chipul lui.

— În fiecare revoluție, e același lucru, reluă Pradas, mîngîindu-și barbișonul. În nouăsprezece, Steinberg, socialist-revoluționar, comisar la Justiție, a cerut închiderea definitivă a fortăreței Petru și Pavel. Drept care Lenin a obținut din partea majorității să-i bage acolo pe prizonierii

albi: aveam și așa destui dușmani în spatele frontului. În ultimă analiză, noblețea e un lux pe care o societate nu și-l poate îngădui decît tîrziu.

— Cu cît mai curînd, cu atît mai bine, spuse Mercery, categoric.

— Mîine va fi raiul pe pămînt, reluă Negusul. Fără discuție. Partidele sînt făcute pentru oameni, nu oamenii pentru partide. Nu vrem să facem nici Stat, nici Biserică, nici armată. Oameni.

— Să înceapă prin a se purta cu noblețe cînd au prilejul, spuse Hernandez, cu degetele-i lungi înnodate înaintea bărbiei. Sînt destui ticăloși și asasini care susțin că-s de-ai noștri...

— Dați-mi voie, tovarăși, spuse Mercery, cu palma pe masă și inima-n palmă. Din două una. Dacă sîntem biruitori, cei din fața noastră vor apare în fața Istoriei cu ostatecii, iar noi cu libertatea doamnei Moscardo. Orice s-ar întîmpla, Hernandez, dai un nobil și măreț exemplu. În numele mișcării „Pace și justiție“ din care am onoarea de a face parte, îmi scot... chipiul.

De la prima lor întîlnire, de cînd cu aruncătorul de flăcări, Mercery îl tulbura pe Garcia: comandantul se întreba dacă poza teatrală e inseparabilă de idealism și, în același timp, simțea în Mercery ceva autentic, de care antifascismul trebuia să țină seama.

— Și nu vă mai pierdeți timpul dîndu-vă ifose, socotindu-i pe anarhiști drept o bandă de smintiți! spunea Negusul. Sindicalismul spaniol a dus de ani de zile o activitate serioasă. Fără compromisuri cu nimeni. Noi nu sîntem o sută șaptezeci de milioane, ca voi, dar dacă valoarea unei idei se măsoară după numărul naivilor, vegetarienii sînt mai numeroși în lume decît comuniștii, socotind chiar pe toți rușii. Greva generală există, da sau nu? Ați atacat-o ani de zile. Recitiți-l pe Engels, vă va fi de folos. Greva generală e Bakunin. Am văzut o piesă comunistă unde există anarhiști; cu ce seamănă? cu comuniștii văzuți de burghezi.

În umbră, statuile sfinților păreau că-l încurajează cu gesturile lor exaltate.

— Să nu ne încredem prea mult în generalizări, spuse Manuel. Negusul poate să fi avut experiențe, în sfîrșit... nefericite: comuniștii nu sînt oameni perfecți: afară de tovarășul nostru rus al cărui nume l-am uitat (scuză-mă) și de Pradas, cred că sînt singurul membru de partid la masa aceasta: Hernandez, crezi că sînt ca un popă? Și tu, Negusule?

— Nu, tu, tu ești băiat bun. Și te bați. Sînt mulți băieți buni la voi. Dar nu-s numai ei.

— Altceva: vorbiți dè parcă ați avea monopolul cinstei, și îi faceți birocrați pe cei care nu-s de acord cu voi. Vă dați totuși foarte bine seama că Dimitrov nu-i un birocrat! Dimitrov contra Durruti, în fine, e o morală contra alteia, dar nu-i o tactică împotriva unei morale! Sîntem tovarăși, să fim onești.

— Și Durruti al vostru e cel care a scris: „Vom renunța la totul, în afară de victorie“, îi spuse Pradas Negusului.

— Da, bombăni acesta printre dinții ieșiți în afară, dar dacă Durruti te-ar cunoaște pe tine ți-ar trage cîteva picioare în fund!

— Din nefericire, vă veți da seama în curînd, în mod concret, că politica nu se face cu morala voastră, reluă Pradas. Astfel...

— Nici cu alta, spuse un glas.

— Complicația, spuse Garcia, și poate drama Revoluției, e că nu se face nici fără.

Hernandez înălță capul.

Un punct luminos sclipea pe cuțitul lui Manuel, care înghițea astfel soare.

— Un lucru e bun la capitaliști, spuse Negusul. Un lucru important. Chiar mă miră că l-au descoperit. Cînd s-o termina războiul, fiecare sindicat trebuie să facă și la noi o asemenea ispravă. Singurul lucru pe care-l respect la ei. E Necunoscutul. *Soldatul* necunoscut; dar putem face și mai bine. Pe frontul din Aragon am văzut nenumărate morminte fără nume: pe piatră sau pe bucata de lemn, era scris numai F.A.I. sau

C.N.T. Asta m-a... era un lucru bun. La Barcelona, coloanele pleacă pe front defilînd prin fața mormîntului lui Ascaso, și toți închid pliscul; e și ăsta un lucru bun. Mai bun decît simple vorbe goale.

Un milițian îl căuta pe Hernandez.

— Creștini... mîrîia Pradas în bărbiță.

— Preotul a ieșit? întrebă Manuel, care se ridicase în picioare.

— Încă nu. Mă cheamă comandantul.

Hernandez plecă, însoțit de Mercery și de Negus care-și luă pălăria; nu mai era pălăria mexicană din ajun, ci chipiul roșu și negru al federației anarhiste. Se lăsă o clipă de tăcere, plină de rumoarea de la sfîrșitul mesei militarilor.

— De ce-a trimis scrisoarea? îl întrebă Golovkin pe Garcia.

Simțea că numai Garcia era respectat de toți, chiar și de Negus. Și vorbea rusește.

— Să le luăm în ordine... Mai întîi: pentru a nu refuza; a devenit ofițer prin hotărîre părintească, e republican de ani de zile din liberalism, și oarecum intelectual... Al doilea: notați că e ofițer de carieră (nu e singurul de-aici); orice-ar gîndi, politic, despre cei din față, asta are importanța sa. Al treilea: sîntem la Toledo. Știți bine că există o doză de teatralism la începutul oricărei revoluții; în momentul acesta, aici, Spania e o colonie mexicană...

— Și de partea cealaltă?

— Linia telefonică între cartierul nostru general și Alcazar nu e întreruptă, și ambele părți o folosesc de la începutul asediului. La ultimele tratative s-a ajuns la înțelegerea ca trimisul să fie comandantul Rojo. Rojo a fost elev chiar aici. A fost dezlegat la ochi în fața unei uși: era biroul lui Moscardo. Zidul din stînga, l-ați văzut de-afară? O gaură. Biroul e în aer liber. Moscardo în uniformă de gală în fotoliu, și Rojo pe scaunul de altădată. Pe de altă parte, pe peretele intact din fund, deasupra capului lui Moscardo, dragă prietene, portretul lui Azaña pe care uitaseră să-l scoată.

— Iar în privința curajului? întrebă Golovkin mai încet.

— Ar trebui să întrebăm pe cineva care a avut prilejul să observe asta mai de aproape ca mine. În momentul de față, trupele noastre cele mai bune sînt gărzile de asalt. Manuel?

Puse întrebarea lui Golovkin în spaniolă.

Manuel își apucă între degete buza de jos:

— Nici un fel de curaj colectiv nu rezistă avioanelor și mitralierelor. Pe scurt: milițienii bine organizați și înarmați sînt curajoși, ceilalți o șterg. Destule miliții, destule coloane, o armată. Curajul e o problemă de organizare. Rămîne de știut cine sînt cei care vor să fie organizați...

— Credeți că acest căpitan, fiind ofițer de carieră, poate păstra o oarecare simpatie pentru cadeți? întrebă Pradas pe Garcia.

— Am discutat despre asta împreună. El spune că nu există cincizeci de cadeți în Alcazar, ceea ce e adevărat. Alcazarul e apărat de gărzile civile și de ofițeri. Acești tineri eroi de rasă superioară care-și apără idealul împotriva gloatei dezlănțuite, sînt jandarmii spanioli. Fie!

— Pe scurt, Garcia, cum explici tu întîmplarea din piață? întrebă Manuel.

— Cred că acel care-a dăruit țigările și caraghiosul care-a adus lamele, și cei care s-au luat după ei, și Hernandez cu scrisorile, au ascultat, fără să-și dea prea bine seama, de același sentiment: să le dovedească celor de sus că nu au dreptul să-i disprețuiască. Ceea ce spun acum pare o glumă; e foarte serios. Dreapta și stînga spaniolă sînt despărțite prin dorința sau oroarea de-a umili. Frontul popular este, printre altele, ansamblul celor cărora le e oroare. Ia, de pildă, doi mic-burghezi săraci dintr-un sat înainte de războiul civil, unul alături de noi, celălalt împotriva noastră. Acela care era cu noi voia prietenia, celălalt voia trufia. Nevoia de fraternitate, în luptă cu pasiunea ierarhiei, e o opoziție foarte serioasă în țara asta... și poate că și în altele cîteva...

Manuel, în domeniul acesta, nu se încredea în psihologie; dar își amintea de moș Barca: „Contrariul umilirii, măi băiete, nu e egalitatea, ci fraternitatea“.

— Cînd aflu în mod concret, răspunse Pradas, că Republica a triplat salariile, că țăranii, prin urmare, au putut în sfîrșit să-și cumpere cămăși; că guvernul fascist a revenit la vechile salarii; că prin urmare, miile de ateliere de cămăși care se deschiseseră au fost nevoite să închidă, înțeleg de ce mica burghezie spaniolă e legată de proletariat. Umilirea n-ar înarma două sute de oameni.

Garcia începea să repereze vorbele-tip ale partidelor: pentru comuniști, era „concret". Cunoștea de altfel neîncrederea pe care Pradas, chiar și Manuel, o aveau față de psihologie; dar dacă înțelegea că perspectivele luptei antifasciste trebuiau subordonate economiei, înțelegea de asemeni că, din punct de vedere economic, nu exista nici o deosebire între anarhiști (sau prietenii lor), masele socialiste și grupurile comuniste.

— De acord, dragul meu; totuși nu din regiunile Estramadurei, unde se mănîncă ghindă, ne vin trupele cele mai bune, nici cele mai numeroase. Dar nu mă puneți să emit o teorie a revoluției prin umilință, vă rog! Încerc să înțeleg ce s-a întîmplat azi-dimineață, și nu situația generală a Spaniei. În ultimă analiză: — cum ați spune — Hernandez nu e negustor de cămăși, nici măcar simbolic.

„Căpitanul e un om foarte cinstit, pentru care revoluția e un mod de a-și realiza aspirațiile sale etice. Pentru dînsul, drama pe care o trăim e un Apocalips personal. Ceea ce e mai primejdios la acești semicreștini, e înclinația lor pentru sacrificiu: sînt în stare de cele mai grave erori, numai să le plătească cu viața."

Garcia părea mai inteligent unei părți din auditoriul lui, pentru că mai degrabă ghiceau decît înțelegeau ce le spunea el.

„Bineînțeles, reluă el, Negusul nu-i Hernandez; dar între un liberal și un partizan al libertății absolute[1] nu există decît o deosebire de terminologie și de temperament. Negusul a spus că ai săi erau gata întotdeauna să moară. Pentru cei

[1] În text: *libéral et libertaire.*

mai buni, e adevărat. Notați că spun: pentru *cei mai buni*. Sînt îmbătați de o fraternitate despre care știu că nu poate dura ca atare. Și sînt gata să moară după cîteva zile de exaltare — sau de răzbunare, după caz — în care oamenii vor fi trăit conform visurilor lor. Notați că el ne-a spus: cu sufletul lor... Numai că, pentru ei, moartea aceasta justifică tot.

— Nu-mi plac oamenii care se fotografiază cu revolverul întins, spuse Pradas.

— Sînt cîteodată la fel cu acei care-au pus mîna pe armele bogaților, la 18 iulie, strîngîndu-și pumnul în buzunar ca să semene cu un revolver.

— Anarhiștii...

— Anarhiștii, spuse Manuel, e un cuvînt care slujește mai ales ca să încurce. Negusul e membru al F.A.I., e limpede. Dar ceea ce are importanță, în definitiv, nu e ceea ce gîndesc prietenii lui; e ceea ce milioane de oameni, milioane, care nu sînt anarhiști, gîndesc împreună cu ei.

— Ceea ce gîndesc despre comuniști? întrebă Pradas mîrîind.

— Ba nu, dragul meu, spuse Garcia: ceea ce gîndesc despre luptă și despre viață. Ceea ce gîndesc împreună cu... poftim, căpitanul francez. Notați că această atitudine am cunoscut-o în Rusia în 1917; în Franța, nu sînt nici șase luni de-atunci. E adolescența revoluției. A venit totuși timpul să ne dăm seama că mascle sînt una și că partidele sînt alta: o vedem de la 18 iulie încoace!

Își ridică în sus pipa.

„Nu e nimic mai greu decît să-i determini pe oameni să gîndească la ceea ce vor *făptui*."

— Totuși, numai asta-i important, spuse Pradas.

— Condamnați să se schimbe sau să moară, spuse cu tristețe Golovkin.

Acum, Garcia tăcea și cugeta. După el, în anarho-sindicalism exista anarho și exista sindicalism; experiența sindicalistă a anarhiștilor era elementul lor pozitiv; ideologia, elementul lor negativ. Limitele anarhismului spaniol (pitorescul fiind depășit) erau cele ale sindicalismului însuși, și cei mai inteligenți dintre anarhiști nu susțineau că pornesc de la

teosofie, ci de la Sorel. Și totuși, toată această discuție se desfășura ca și cum anarhiștii ar fi fost o rasă deosebită, ca și cum s-ar fi definit mai înainte de toate prin caracterul lor, ca și cum Garcia ar fi trebuit să-i studieze, nu atît ca om politic, cît ca etnolog.

Și cînd te gîndești că în toată Spania, cugeta el, la ora aceasta a prînzului, se vorbește cu siguranță astfel... Ar fi mult mai serios să se știe pe ce baze se pot executa hotărîrile guvernului, prin acțiunea comună a organizațiilor care se numesc C.N.T., sau F.A.I., sau partidul comunist, sau U.G.T... Ciudată e înclinarea oamenilor de a discuta despre altceva decît despre condițiile acțiunii lor, chiar în momentul în care viața atîrnă de acțiunea lor. Va trebui să văd ce se poate face cu fiecare în parte din băieții ăștia.

Un milițian care-i pusese o întrebare lui Manuel se apropie:

— Tovarășul Garcia? Ești chemat la Jefatura: telefonează Madridul.

Garcia chemă Madridul.

— Ei, ce-i cu medierea? fu întrebat.

— Preotul n-a ieșit încă. Timpul stabilit expiră în zece minute.

— Chemați direct, îndată ce știți ceva. Ce părere aveți despre situație?

— Proastă.

— Foarte proastă?

— Proastă.

V

Hernandez, care știa că Garcia fusese chemat la telefon, îl aștepta să se întoarcă la muzeu.

— Ai spus ceva care m-a tulburat: că politica nu se face cu morală, dar că nu se face nici fără. Dumneata ai fi trimis scrisoarea?

— Nu.

Zgomotul de arme în repaus, gamelele în soarele de amiază, mirosul morților, totul evoca atît de bine hărmălaia din ajun, încît părea imposibil ca războiul să ia sfîrșit. Rămăsese mai puțin de un sfert de oră pînă la sfîrșitul armistițiului; pacea trecuse în domeniul pitorescului și al trecutului. Pasul ușor și lung al lui Hernandez luneca alături de pasul solid al lui Garcia.

— De ce?

— Mai întîi: n-au predat ostatecii. Al doilea: din moment ce ai acceptat o responsabilitate, trebuie să fii învingător. Asta-i tot.

— Dă-mi voie, n-am ales-o. Eram ofițer, slujesc ca ofițer.

— Ai acceptat-o.

— Cum aș fi putut-o refuza? Știi prea bine că n-avem ofițeri.

Pentru întîia oară, o siestă fără împușcături învăluise orașul, prelungită într-un somn neliniștit.

— La ce slujește revoluția dacă nu-i face pe oameni mai buni? Nu sînt proletar, dragul meu comandant: proletariatul pentru proletariat nu mă interesează, după cum nici burghezia pentru burghezie; și lupt totuși cît pot mai bine, ce să fac...

— Revoluția va fi oare înfăptuită de proletariat sau de stoici?

— De ce nu de oamenii cei mai umani?

— Pentru că nu oamenii cei mai umani fac revoluția, dragul meu; ei fac bibliotecile sau cimitirele. Din păcate...

— Cimitirul nu împiedică un exemplu să fie un exemplu. Dimpotrivă.

— Pînă atunci: Franco.

Hernandez îl luă pe Garcia de braț, cu un gest aproape feminin.

— Ascultă, Garcia. Să nu ne jucăm de-a cine va avea dreptate. Numai cu dumneata mai pot vorbi. Manuel e un om cinstit, dar nu mai vede decît prin prisma partidului

său. Cei...lalți vor fi aici în mai puțin de opt zile, o știi mai bine ca mine. Și atunci, nu-i așa, a avea dreptate...

— Nu.

— Ba da...

Hernandez privea Alcazarul: nimic nou.

— Numai că dacă trebuie să mor aici, aș fi vrut să nu fie așa...

„Săptămîna trecută, unul din... în sfîrșit... oarecum, tovarășii mei, anarhist sau dîndu-se ca atare, a fost acuzat că a delapidat casa de bani. Era nevinovat. Mă cheamă ca martor. Firește, îl apăr. Făcuse colectivizarea obligatorie a satului în care era responsabil și oamenii lui începeau să extindă colectivizarea la satele învecinate. Sînt de acord că aceste măsuri sînt proaste, un țăran devine turbat cînd e obligat să-și facă rost de zece hîrțoage ca să obțină o seceră. Sînt de acord, pe de altă parte, că în această problemă programul comuniștilor e bun.

Nu mă am bine cu ei de cînd am depus ca martor... Atîta pagubă; ce să fac, nu voi lăsa să fie socotit hoț un om pe care îl știu nevinovat cînd el apelează la mărturia mea."

— Comuniștii (și cei care încearcă să organizeze ceva în clipa de față) consideră că puritatea sufletească a prietenului dumitale nu-l împiedică să-i aducă un sprijin obiectiv lui Franco, dacă provoacă răscoale țărănești...

„Comuniștii vor *să făptuiască* ceva. Voi și anarhiștii, din motive deosebite, vreți *să fiți* ceva... E drama oricărei revoluții ca aceasta. Miturile din care trăim sînt contradictorii: pacifism și necesitate de apărare, organizare și mituri creștine, eficacitate și dreptate, și așa mai departe. Trebuie să le ordonăm, să transformăm Apocalipsul nostru în armată, sau să crăpăm. Asta-i tot."

— Și fără îndoială, oamenii care întruchipează aceleași contradicții, trebuie, și ei, să crape... Asta-i tot, cum spui și dumneata...

Garcia se gîndea la Golovkin: „Trebuie să se schimbe sau să moară..."

— Mulți oameni, spuse el, așteaptă de la Apocalips soluția propriilor lor probleme. Dar revoluția nu are cunoștință de aceste mii de polițe care s-au tras în contul ei, și continuă...

— Crezi că sînt condamnat, nu-i așa? întrebă Hernandez zîmbind.

Nu zîmbea cu ironie.

„Există pace în sinucidere..." Arătă cu degetul reclame vechi de vermut și de filme, pe sub care treceau, și zîmbi și mai mult, cu dinții lui prelungi de cal mîhnit: „Trecutul..." Şi, după cîteva clipe: „Dar, apropo de Moscardo, am avut și eu o soție."

— Da... Dar noi n-am fost ostateci... Scrisorile lui Moscardo, mărturia dumitale... Fiecare din problemele pe care le pui e o problemă morală, spuse Garcia. A trăi în funcție de o morală e întotdeauna o dramă. În revoluție ca și aiurea.

— Şi ne închipuim atît de mult contrariul, pînă la izbucnirea revoluției!...

În grădinile devastate, tufișurile de trandafiri și merișor luau parcă parte la armistițiu.

— Poate că ești pe cale să-ți întîlnești... destinul. Să renunți la ce-ai iubit, la acel ceva pentru care ai trăit, nu-i niciodată ușor... Aș vrea să te ajut, Hernandez. Partida pe care o joci e dinainte pierdută, pentru că trăiești politic — într-o acțiune politică— într-un comandament militar care se întîlnește în fiecare clipă cu politica — și partida dumitale nu e politică. Ea e comparația dintre ceea ce vezi și ceea ce visai. Acțiunea nu se gîndește decît în termeni de acțiune. Nu există gîndire politică decît în compararea unui fapt concret cu un alt fapt concret, a unei posibilități cu altă posibilitate. Ai noștri, *sau Franco* — o organizație sau altă organizație — nu o organizație împotriva unei dorințe, unui vis sau unui apocalips.

— Oamenii nu mor decît pentru ceea ce nu există.

— Hernandez, a te gîndi la ce-ar trebui să fie, în loc să te gîndești la ce se poate făptui, chiar dacă e zadarnic ce se poate făptui, e ca o otravă. Fără leac, cum spune Goya. Această partidă e dinainte pierdută pentru oricare om. E o partidă disperată, dragul meu. Perfecționarea morală, noblețea sînt

probleme individuale, în care revoluția e departe de a fi angajată direct. Singura punte între amîndouă, pentru dumneata, din păcate, e ideea propriului sacrificiu.

— L-ai citit pe Vergiliu: *Nici cu tine, nici fără tine*... Acum, nu mai scap...

Bubuitul tunului de 155, șuierul ascuțit al obuzului, explozia și zgomotul aproape cristalin al țiglelor și molozului care se prăbușesc.

— Părintele a eșuat, spuse Garcia.

VI

Armata Yague înainta de la Talavera spre Toledo.

Cetățeanul Leclerc, în combinezonul lui alb și foarte murdar, cu cascheta cenușie-n cap și cu termosul sub braț, se apropia de avionul său, a cărui ușă era deschisă:

— Dumnezeule, cine naiba s-a atins de Orionul meu! spuse el cu o voce cît se poate de răgușită, de parcă s-ar fi rățoit la el însuși.

— E-n regulă, e-n regulă, spuse calm Attignies care-și îmbrăca un pulover: am instalat un vizor.

— Atunci, băiețașule, e perfect, răspunse Leclerc, îngăduitor.

Lui Leclerc nu-i plăcea Attignies: nici tinerețea lui serioasă, nici manierele sale pe care Leclerc le simțea ale unui mare burghez, cu toată cordialitatea lui Attignies, nici cunoștințele lui (Attignies venea de la școala de război), nici comunismul său auster, deși Attignies nu făcea pe austerul, ba dimpotrivă. Față de tehnicieni, voluntarii aveau un sentiment de recunoștință; mercenarii, ca Leclerc, erau geloși. Și Leclerc era obsedat de femei.

Puse motorul în funcțiune.

Pelicani și răniți se învîrteau în jurul aparatului, Scali urmat de Raplati. De cînd Jaime era orb, venea pe aerodrom ca altădată, cu fața tăiată-n două printr-un pansament. Unii medici ziceau că își va recăpăta vederea. Dar nu mai putea suferi prezența unui cîine lîngă el. House, și el, își făcea veacul pe aerodrom, sprijinindu-se pe două bastoane, poruncitor, plictisind cu sfaturile și ordinele — de nesuferit de cînd rănile îi dăduseră autoritate. Sibirsky părăsise Spania.

De cînd pelicanii, pentru a continua lupta, trecuseră la zborul de noapte, atmosfera pe aerodrom se schimbase. Prin asemenea zboruri, vînătoarea inamică era suprimată; nu e o bucurie să aterizezi noaptea în cîmp, dar e cu atît mai puțin s-o faci ziua în liniile dușmane. Destinul înlocuise lupta. Dacă în război călăreții sînt legați de caii lor, cel puțin caii lor nu sînt nici orbi, nici amenințați în fiecare zi de paralizie; și dușmanul, de acum înainte, îl reprezenta nu atît armata fascistă, cît motoarele avioanelor proprii, cîrpite cu petice ca niște pantaloni vechi. Războiul, de acum înainte, îl reprezentau aparatele reparate la nesfîrșit, ce plecau în noapte.

Aparatul decolă, depăși norii.

— Băiețaș?

— Ce-i?

— Uită-te la mine. Fac tot timpul pe idiotul. Dar sînt om!

Nu-i plăcea Attignies, dar orice aviator combatant respecta curajul, și curajul lui Attignies era de netăgăduit.

Reveniră sub nori.

Ca în timpul războiului mondial, ca în China, înfășurat de zgomotul protector și totuși atît de vulnerabil al motorului, Leclerc, cu cascheta cenușie pe cap, se simțea liber într-o libertate divină, plutind deasupra somnului și războiului, deasupra durerilor și pasiunilor.

Urmă o pauză. Apoi Leclerc, ca după o matură chibzuință:

— Și tu ești un om.

Attignies nu voia să-l jignească pe pilot, dar genul acesta de discuții îl călca pe nervi. Răspunse cu un mîrîit, continuînd să privească, sub el, calea lactee a drumului luminat; ea se desfășura în fața lor pînă în adîncul nopții, clătinîndu-se

din cauza vîntului care sufla fără îndoială la suprafața pămîntului. Și Attignies se simțea legat prin spaimă de această unică urmă a omului în bezna dușmănoasă, în singurătatea amenințătoare. Nici o lumină: orice prăbușire era mortală. Și, ca și cum instinctul lui, mai sensibil decît conștiința, ar fi auzit mai devreme, Attignies înțelese deodată pricina anxietății sale: motorul bătea.

— O supapă! îi strigă lui Leclerc.

— Dă-o dracului, strigă celălalt: ne putem încerca norocul.

Attignies își strînse catarama caschetei: era întotdeauna gata să încerce.

Talavera apărea în dreptul orizontului, amplificată de singurătate și beznă. În dreptul colinelor, luminile ei se pierdeau în stele, păreau că ajung pînă la avion. Duduitul pilonului stricat al motorului făcea orașul viu și amenințător. Printre luminile de provincie și licăririle febrile și mobile ale războiului, pata neagră a uzinei de gaz stinse avea neliniștitoarea liniște a fiarelor sălbatice adormite. Avionul zbura acum deasupra unui drum asfaltat, proaspăt udat de ploaie, ce reflecta becurile cu gaz. Luminile se înmulțeau pe măsură cc avionul se apropia de Talavera și, deodată, Attignies le văzu de ambele laturi ale aripilor avionului vechi care cobora în picaj, ca niște stele împrejurul unui avion în urcuș.

Deschise trapa improvizată: acrul rece al nopții năvăli în carlingă. În genunchi deasupra orașului, aștepta, cu privirea mărginită de vizor ca a unui cal de ochelarii săi. Leclerc, cu urechea la pîndă, înainta deasupra scheletului luminos al Talaverei, botul avionului fiind îndreptat spre pătratul negru al uzinei.

Depăși pata neagră, se întoarse furios spre Attignies, căruia nu-i vedea decît părul blond, luminos în penumbra aparatului.

— Ce naiba faci, Dumnezeule!

— Gura!

Leclerc înclină aparatul: susținut încă de viteză, stolul bombelor lor îi însoțea, puțin mai jos și cu oarecare întîrzicrc, strălucitor ca peștii în lumina lunii. După cum un stol de porumbei, schimbîndu-și direcția, dispare în linii subțiri, bombele

se stinseră deodată ; căderea lor devenea verticală. La marginea uzinei țîșniră ciucuri de explozii roșii.

Ratat.

Leclerc întoarse scurt și reveni deasupra uzinei, coborînd mai mult. „Înălțimea !" îi strigă Attignies, căruia mișcarea aceasta îi schimba timpul de ochire. Privi altimetrul, se întoarse la trapă ; Talavera, văzută acum în sens invers, căpăta altă înfățișare, ca un om întors ; luminii difuze proiectate pe șosele de birourile militare i se substituiseră acum dreptunghiurile luminate ale ferestrelor. Pata uzinei nu mai era așa de precisă. Jos, mitralierele trăgeau, dar era puțin probabil ca trăgătorii să vadă deslușit avionul. Tot orașul se stinse și nu mai rămase în noaptea înstelată decît placa de bord luminată și umbra caschetei lui Leclerc pe cadranul altimetrului.

Orașul trăise mai întîi viața tainică a luminilor sale împrăștiate, apoi viața precisă a luminilor sale dezvăluite prin întoarcerea bruscă a avionului; era cu mult mai viu acum, în beznă. Flăcări scurte de mitraliere apăreau și dispăreau ca scînteile pietrei de brichetă. Orașul inamic pîndea, părea că se agită la fiecare mișcare a avionului care se întorcea spre el, purtîndu-l pe Leclerc, cu ochii ațintiți și cu cascheta cenușie îndărătul celor două șuvițe de păr în vînt, și pe Attignies, culcat pe burtă, cu nasul în vizorul unde intra cotul cel mai mic al rîului, albăstrui sub razele lunii: uzina era acolo. Dădu drumul la a doua încărcătură de bombe.

De data asta, nu le văzură dedesubtul lor. Și avionul coborî în picaj, cu botul înainte, cu un zgomot asurzitor, deasupra unui glob de culoarea fulgerului. Împotriva acestui foc albastru care-i înghițea, Leclerc trase cu furie de manșă ; avionul săltă în sus pînă-n stelele senine și nepăsătoare ; dedesubt, se vedeau vîlvătăile incendiului șerpuitor și stacojiu : uzina sărise în aer.

Carlinga fu străpunsă de gloanțe: poate că explozia făcuse avionul vizibil; o mitralieră îi urmărea silueta care intrase în cercul luminos al lunii. Leclerc începu să zboare în zigzag. Attignies, întors, privea cum se întinde firul roșu al incendiu-

lui. Bombele lansate ca mătăniile atinseseră și cazărmile, foarte apropiate de uzină.

O grămadă de nori îi despărți de pămînt.

Leclerc apucă de lîngă el termosul, se opri cu paharul în mînă, încremenit, și făcu un semn lui Attignies: avionul era fosforescent, învăluit într-o lumină albăstruie. Attignies arătă cerul. Pînă atunci, absorbiți de luptă, priviseră pămîntul, uitînd de avion: deasupra lor, îndărăt, luna, pe care n-o vedeau, lumina aluminiul aripilor. Leclerc puse jos termosul: nici un gest omenesc nu mai era pe măsura lucrurilor; foarte departe de acest decor de război, singurul luminat pe o mare distanță, euforia care urmează oricărei lupte se stingea într-o liniște geologică, în împreunarea dintre lună și acest metal palid, lucind cum de milenii strălucesc pietrele pe aștrii morți. Deasupra norului, dedesubtul lor, înainta încet umbra proiectată de avion. Leclerc ridică arătătorul, făcu o mutră satisfăcută, strigă cu gravitate: „Adu-ți aminte!"... luă din nou termosul și observă că motorul continua să bată.

Depășiră în sfîrșit norul. Unele drumuri de pe pămîntul regăsit se mișcau. Acum Attignies înțelegea ce reprezintă drumurile clătinîndu-se în noapte: camioanele fasciste înaintau spre Toledo.

VII

Pînă noaptea, Manuel fusese translator: Heinrich, unul din generalii brigăzilor internaționale care se formau la Madrid, inspecta frontul (dacă i se poate spune astfel) Tagului: de la Talavera pînă la Toledo, în afară de Ximenes și alți doi sau trei, ceilalți n-aveau nici posturi de supraveghere nici posturi de ascultare, ci numai rezerve fără organizare și fără protecție; mitralierele, proaste și prost plasate.

Heinrich, în uniformă, cu cascheta în mînă, sudoarea șiroindu-i pe creștetul capului — ras ca să nu i se vadă părul alb — cizmele răsunînd pe pămîntul crăpat de sfîrșit de vară, îndreptase ceea ce era de îndreptat, cu optimismul decis al comuniștilor.

Manuel învățase de la Ximenes cum se comandă; acum învăța cum se conduce. Crezuse că va învăța războiul, și de două luni, învăța prudența, organizarea, neînduplecarea și rigoarea. Învăța mai ales să dobîndească aceste însușiri, nu să le știe ca din carte. Și, urcînd noaptea spre Alcazar, unde o masă fluidă de foc unduia ca o meduză incandescentă, își dădea seama că după unsprezece ore de îndreptări, făcute de Heinrich, începea să simtă în trupul său ce însemna o brigadă de luptă. În mintea sa obosită zbîrnîiau fraze rătăcite ale comandanților de armată, amestecate cu zgomotul focului: „Curajul nu admite ipocrizia. Ce asculți, auzi, ce vezi, imiți“, una a lui Napoleon, cealaltă a lui Quiroga. Ximenes i-l descoperise pe Clausewitz; memoria lui era ca o bibliotecă militară, dar biblioteca nu era proastă. Focul Alcazarului se oglindea în norii coborîți cum un pîrîu arzînd se oglindește în mare. La fiecare două minute un tun greu trăgea asupra vîlvătăii.

Heinrich voia ceea ce voia partea cea mai activă a statului-major spaniol: păstrînd gărzile de asalt ca trupe de șoc și așteptînd intrarea în acțiune a internaționalilor, să extindă pe cît cu putință corpul al V-lea; apoi, cînd unitățile sale vor fi destul de numeroase, să le verse în armata regulată al cărei nucleu îl vor constitui, înlesnind introducerea disciplinei revoluționare, așa cum primele elemente comuniste au înlesnit formarea regimentului al 5-lea. Batalioanele lui Enrique deveneau un corp de armată. Manuel începuse cu compania motorizată, comandase un batalion sub ordinele lui Ximenes, la Madrid urma să ia apoi comanda unui regiment. Dar nu el „urca“, ci armata spaniolă.

Cu obrazul învăluit de lumina portocalie a flăcărilor scurte, furioase ale Alcazarului, suia la Santa-Cruz înfruntînd vîntul, cu o creangă de anason în mînă, să supravegheze punerea mi-

nei. Heinrich, în oraș, cu ceafa rasă de ofițer neamț încrețindu-se ca o frunte, aștepta un telefon de la Madrid.

Cînd bubuitul tunurilor și puștilor înceta o dată cu vîntul, continua un alt zgomot slab și sfîșietor: sfîrîitul înăbușit al flăcărilor de pe acoperișul Alcazarului. Zgomotul acesta se armoniza cu mirosul care arăta cît de neînsemnate sînt tunul, chemările din depărtare și tot ce provenea din agitația oamenilor: mirosul amestecat al focului și al cadavrelor era atît de compact încît părea că Alcazarul nu-i ajunge, că nu poate fi decît însuși mirosul vîntului și al nopții.

Era neapărată nevoie să se arunce milițiile din Toledo în bătălia de pe Tag. Cu excepția subteranelor, Alcazarul trebuia să sară în aer în timpul nopții, și se evacua orașul. Treceau țărani, cu porcii și cu caprele lor, în șiruri lungi, tăcute în noaptea roșie, luminați nu de Alcazar ci de vîlvătaia norilor.

Cînd Manuel ajunse în sala din Santa-Cruz, unul din comandanții de la Toledo era acolo. Patruzeci de ani, cu caschcta lăsată pe ceafă.

— Ei, ei ! Ce se întîmplă? Ce se întîmplă?

Înainta spre Manuel, cu mîinile în buzunare, cordial, protector, morocănos.

— Cînd va fi gata mina? întrebă acesta.

Comandantul îl privi.

— Cînd vor termina... Mîine...

De parcă ar fi spus: cu tîmpiții ăștia, poți să știi? Aruncînd o privire glumeață, cu aerul că ar spune: dar caraghioase mai sînt toate astea. Manuel avea o oarecare înțelegere față de tristețea lui Hernandez, dar ironia aceasta nepăsătoare și disprețuitoare îl îndurera. Și, de cînd căzuse cu Ramos, dinamita i se părea o armă romantică și de aceea suspectă.

O clipă, zgomotele războiului se opriră ; în tăcere, se auziră, regulat, lovituri metalice și înăbușite, ce păreau că vin dinspre podea și pereți.

— E mina? întrebă Manuel.

Milițienii făcură semn că da. Manuel se gîndea că în aceeași clipă o auzeau și fasciștii din Alcazar.

Sosea șeful minerilor.

— La ce oră speri să termini? Cel mai devreme și cel mai tîrziu.

— Între trei și patru.

— Sigur?

Minerul chibzui.

— Sigur.

— Ce va sări în aer?

— Păi, asta nu se poate spune...

— După părerea ta.

— Toată partea din față.

— Nu mai mult?

Minerul mai chibzui.

— Ei spun că da. Eu, nu cred. Pivnițele nu sînt exact una peste alta, sînt așezate în terase, după forma stîncii.

— Mulțumesc.

Minerul plecă înapoi. Manuel, cu anasonul în mîna stîngă, îl luă pe comandant de braț.

— Dacă mîine are loc lupta, ia seama, tovarășe: cuiburile voastre de mitraliere sînt așezate prea jos. Nici unul nu e camuflat: se văd la lumina focului.

Ieși în noaptea roșietică. Mirosul de cadavre și de piatră caldă îl înfășură, dispăru o clipă cu vîntul, se ivi din nou și puse din nou stăpînire pe grădina plină de mantale.

Inspectă unul după altul posturi jalnice, pînă la părțile Alcazarului cucerite de republicani. Aici, totul era schimbat: gărzi de asalt, gărzi civile și milițieni organizați. Continua să fie însă îngrijorat: atacul care trebuia să urmeze exploziei nu fusese pregătit de nici un specialist militar.

Între loviturile de berbece ale tunului, auzea încă zgomotul minei care suia acum pe sub picioarele lui din pămînt. În subteranele lor, cu siguranță că inamicii îl auzeau și mai limpede...

Heinrich, la telefon, aștepta răspunsul privitor la apărarea Madridului. Voia să apere Toledo; dar, fie că Toledo rezista sau cădea, el cerea părăsirea sistemului de mici unități și constituirea unei rezerve puternice, sprijinite de regimentul al 5-lea. Franco, care începuse să caute cai-albi-pentru-intrare[1],

[1] Aluzie la Napoleon care intra în orașele cucerite călare pe un cal alb.

aştepta multe de la răscoala fasciştilor din Madrid, şi trupele lui înaintau prea repede.

După terminarea serviciului, Hernandez stătea la masă cu prietenul său Moreno la Permanenţa miliţiilor, singurul loc din Toledo unde se mai putea bea bere călduţă. Locotenentul Moreno, încarcerat de fascişti chiar în ziua răscoalei, condamnat la moarte şi eliberat printr-o întîmplare fericită cu ocazia unui transfer de la o închisoare la alta, izbutise să ajungă la Madrid cu trei zile mai înainte. Fusese chemat pentru informaţii: fusese, ca şi Hernandez, elev al şcolii militare din Toledo. În faţa ferestrelor mari deschise, miliţieni se agitau precum miezul albastru al flăcărilor la poalele uriaşului incendiu.

— Nebuni cu toţii, spuse Moreno printre şuviţele sale. Părul său negru şi greu, cu cărare la mijloc, cădea şi-i acoperea faţa. Hernandez îl privi întrebător. Erau legaţi de cincisprezece ani printr-o prietenie indiferentă, închegată din mărturisiri sentimentale şi amintiri.

— Nu mai cred în nimic din ceea ce am crezut, spuse Moreno, în nimic. Şi totuşi plec mîine seară în primele linii.

Îşi dădu părul peste cap. Frumuseţea lui era celebră la Toledo: nasul acvilin, ochii foarte mari, înfăţişarea convenţională a frumuseţii latine — unică în felul ei în noaptea aceasta prin părul lăsat foarte lung, mărturie a închisorii din care fusese eliberat. Era prost bărbierit, şi ce se vedea din barba lui era de culoare argintie.

Casele mascau Alcazarul, dar nu şi oglindirea lui. Miliţienii treceau, în bubuitul regulat al tunului, sub lumina care căpăta, pe rînd, toate nuanţele strugurilor negri şi care, coborînd din nori, lipea umbrele pe caldarîm.

— Cît erai la închisoare, ce ţi-a cerut mai multă tărie?

— Să-nvăţ să mă îndobitocesc...

De mult, Hernandez îl bănuia pe Moreno de o receptivitate ciudată faţă de tragic. Dar anxietatea lui, a cărei natură căpitanul nu şi-o explica, era evidentă.

Tăcură o clipă, aşteptînd tunul. Exodul invizibil umplea noaptea cu scîrţîitul căruţelor.

— Pușcăria, dragul meu, a avut mai puțină importanță decît osîndirea mea la moarte. Ceea ce a schimbat... Îmi închipuiam că am anumite gînduri despre oameni. Eram marxist, primul ofițer marxist, așa cred. Acum, nu gîndesc contrariul, nu: nu mai gîndesc nimic.

Hernandez n-avea nici un chef să discute marxism. Milițienii alergau în zgomotul de puști.

— Ascultă-mă, reluă Moreno: cînd am fost condamnat la moarte, mi s-a dat voie să cobor în curte. Toți cei care se aflau acolo erau condamnați pentru vederile lor politice. Nu se vorbea niciodată de politică. Niciodată. Acela care ar fi început, ar fi creat imediat vid în jurul lui.

O milițiană cocoșată îi aduse un plic lui Hernandez. Moreno izbucni într-un rîs nervos.

— Din punct de vedere al revoluției, spuse el, ce faci cu comèdia asta?

— Nu e numai o comèdie.

Hernandez urmărea cu privirea pe cocoșata care pleca; dar, spre deosebire de Moreno, nu vedea într-însa decît elanul ei și o privea cu prietenie; atît cît își putea da seama în noaptea vineție, la fel o priveau și milițienii. Ea intrase în horă: cu siguranță că pînă atunci trăise în singurătate. Căpitanul înălță asupra lui Moreno privirea lui de miop: începea să fie neîncrezător.

— Pleci mîine seară pe front?...

Moreno șovăi, lăsă să-i cadă paharul și nu-l luă în seamă. Nu-l părăsea cu privirea pe Hernandez.

— Plec astă-noapte în Franța, spuse el în sfîrșit.

Căpitanul tăcu. Un milițian străin, neștiind că nu trebuia să plătească, ciocăni paharul cu o monedă de argint. Moreno scoase un ban din buzunarul său, îl aruncă de parcă ar fi jucat cap sau pajură, îl acoperi cu mîna fără a privi pe ce parte căzuse, zîmbi cu un zîmbet destul de tulbure. Pe masca sa perfect regulată, orice sentiment profund întipărea o expresie copilăroasă.

— La început, dragul meu, nu ne aflam într-o închisoare; eram într-o mănăstire veche: loc special, desigur. În închi-

soarea dinainte, nu se vedea nimic, nu se auzea nimic. Asta era întotdeauna. La mănăstire, aveam noroc, se auzea totul. Noaptea, salve.

Ridică asupra lui Hernandez o privire neliniştită. În expresia lui copilăroasă era un soi de naivitate dar şi ceva rătăcit.

— Crezi că se împuşcă cu fraze?

Şi fără să aştepte răspunsul:

„Să fii împuşcat la lumina farurilor... Se auzeau salve, şi mai era şi alt zgomot; ni se luaseră banii, dar nu şi măruntişul. Şi-atunci, aproape toţi băieţii jucau cap sau pajură. De exemplu: oare ieşim mîine în curte, sau ne aşteaptă plutonul de execuţie? Nu jucau o dată, jucau de zece, de douăzeci de ori. De departe se auzeau salve, înăbuşite din cauza zidurilor, a stratului de aer; noaptea, între ele şi mine, persista acest clinchet de aramă, la dreapta, la stînga, de jur împrejur. Dragul meu, simţeam întinderea închisorii după depărtarea sunetului de monedă."

— Şi gardienii?

— Odată, unul a auzit un clinchet. A deschis uşa celulei mele, a zbierat: pierdut! şi a închis la loc. Am avut gardieni scîrboşi. Repet: *scîrboşi*. Dar nu acolo. Auzi sunetul uşor al furculiţelor? Era la fel de puternic. Şi apoi, poate că pînă la urmă auzeai şi sunete care nu existau. Asta te face nervos. Uneori mă înfundam în sunetul monezilor ca în zăpadă. Şi ei nu fuseseră arestaţi, ca mine, în prima zi; băieţii erau combatanţi. Era cumplit şi idiot: în fond, sfidau moartea cu banul. Ia spune, dragul meu, ce însemna acolo eroismul?

Luă moneda de sub palmă, o aruncă în aer.

„Cap", spuse el uimit.

O vîrî la loc în buzunar. Hernandez îl văzuse pe Moreno luptînd odinioară împotriva trupelor lui Abd-el-Krim, şi-l ştia curajos. Tunul trăgea mereu asupra Alcazarului, al cărui pîrîit era întretăiat de ţipătul strident al osiilor de la căruţe.

„Ascultă, dragul meu: nu există eroi fără auditoriu. Îndată ce eşti cu adevărat singur, înţelegi asta. Se spune că a fi orb înseamnă a fi un univers; a fi singur e de asemenea unul, poţi să mă crezi. Acolo înăuntru, îţi dai seama că ceea ce crezi

despre tine e o idee din lumea cealaltă. Din lumea pe care ai părăsit-o. Din țarcul sclavilor. Poți crede ceva despre tine în universul acela, dar ai pur și simplu impresia că ești nebun. Îți aduci aminte de spovedania lui Bakunin? Asta-i. Cele două lumi nu comunică. Există lumea în care oamenii mor împreună, cîntînd, scrîșnind din dinți sau cum vor pofti — și apoi, îndărăt, dragul meu, există mănăstirea aceea cu..."

Scoase din nou moneda din buzunar, o aruncă în sus și tresări. Apoi o luă fără să se uite pe ce parte căzuse: privirea îi rămînea ațintită asupra străzii.

„Ia uite-i! Zău, te rog, uită-te la ei! la fiecare în parte. Ce se mai sărută, ce se mai admiră, își închipuie că fac istoria, că-s mari cugetători. Toate astea, într-o temniță: gologani cu care tragi la sorți...

Pînă o să mor eu, vor fi totuși pe lume țări fără fasciști. Cînd am scăpat, eram beat că m-am reîntors, m-am prezentat să-mi reiau serviciul. Acum însă, văd limpede. Să ții minte, fiecare om e amenințat de adevărul său. Adevărul fiecăruia, vai, nu-i nici măcar moartea, nici măcar suferința, e un gologan, dragă, e un gologan"...

— Prin ce, pentru un ateu ca tine, clipa morții e mai valabilă, mai importantă dacă vrei, decît orice altă clipă, în ce privește judecata pe care o faci asupra vieții?

— Poți îndura orice, chiar să dormi, știind că pierzi ceasuri întregi din viață și că vei fi împușcat a doua zi; poți rupe fotografiile celor pe care-i iubești pentru că te-ai săturat să-ți scadă puterile privindu-le; poți fi bucuros că mai ești în stare să sari ca un cîine pentru ca să arunci zadarnic o privire printre zăbrele — și așa mai departe... Ți-o spun: orice. Însă n-ai putea îndura, atunci cînd ești pălmuit sau snopit în bătaie, certitudinea că după aceea te vor omorî. Și că nu va mai fi nimic altceva.

Pasiunea încorda chipul lui de artist de cinema care, în jocul de lumini, rînd pe rînd roșcat și violet, al flăcărilor nevăzute, își recăpătase o adevărată frumusețe.

„Zău, dragul meu, dă-ți seama! La Palma, am rămas paisprezece zile în celulă. Paisprezece. Un șoarece venea în fiecare

zi la aceeași oră: ca un ceasornic. Omul fiind, după cum se știe, animalul care secretă dragostea, am început să iubesc șoarecele. A paisprezecea zi, am avut dreptul să ies în patio, am putut sta de vorbă cu alți pușcăriași, și-atunci, înapoindu-mă în celulă, în aceeași seară, șoarecele m-a plictisit."

— Nu poți scăpa dintr-o încercare ca aceea prin care ai trecut fără să lase urme; ar trebui mai întîi să mănînci, să bei, să dormi — și să te gîndești cît mai puțin...

— Ușor de zis. Dragul meu, omul n-are obișnuința morții, bagă-ți asta bine-n cap! N-are de loc obișnuința morții. Dar cînd se află în fața ei, își aduce aminte.

— Știi, chiar fără să fii condamnat la moarte, afli aici multe lucruri pe care un om poate nu este făcut să le afle... Eu am aflat ceva foarte simplu: așteptăm totul de la libertate, imediat, și trebuie să moară mulți pentru ca omul să înainteze cu un centimetru... Strada asta trebuie să fi arătat aproximativ la fel, noaptea, sub Carol Quintul. Și totuși, lumea s-a schimbat de pe vremea lui Carol Quintul. Pentru că oamenii au vrut ca lumea să se schimbe, în ciuda gologanilor — poate chiar știind că gologanii există pe undeva... Nimic nu poate fi mai deprimant decît să lupți aici. Cu toate acestea, singurul lucru pe lume care poate avea tot atîta pondere, ca amintirea ta, e ajutorul pe care-l putem aduce băieților ce trec prin fața noastră fără a spune o vorbă.

— Îmi spuneam vorbe de soiul ăsta în celula mea, dimineața. La apusul soarelui, dragul meu, adevărul se reîntorcea. Seara e cel mai rău: știi, cînd te-ai plimbat încoace și încolo, trei metri de-a lungul și de-a latul, și cînd pereții încep să se apropie, atunci devii deștept! Cimitirele revoluțiilor sînt la fel ca și celelalte...

— Toate semințele putrezesc mai întîi, dar există și din acelea care încolțesc... O lume fără speranță e irespirabilă. Sau doar materială. De aceea atîția ofițeri se acomodează atît de bine: viața a fost întotdeauna materială pentru aproape toată lumea. Dar nu pentru noi.

„Ar trebui să ceri cincisprezece zile ca să te îngrijești. Și dacă apoi, după ce te-ai liniștit, te uiți la milițieni fără să

vezi decît comèdia lor, dacă în tine nu răsună nimic pentru speranța dinlăuntrul lor, atunci du-te în Franța: ce vrei să faci aici?..."

Înapoia grupurilor tăcute treceau căruțe încărcate claie peste grămadă cu coșuri și saci, printre care sclipea o clipă luciul roșietic al unei sticle; apoi, călare pe măgari, țărănci fără chip și din care ghiceai totuși privirea fixă, disperarea seculară a Fugilor în Egipt. Exodul, îngropat sub păturile sale, se scurgea în mirosul focului, scandat de bătaia profundă și ritmată a tunului.

Toate colinele coboară din stelele calme către un povîrniș de unde vor sosi tancurile inamice. Ici-colo, într-o fermă, într-o pădurice, îndărătul unei stînci, grupele de dinamitori așteaptă.

Liniile republicane de la Toledo se află la doi kilometri în spate.

Sub cîțiva măslini sînt întinși vreo zece dinamitori. Unul, lungit pe burtă, cu bărbia în mîini, are privirea ațintită asupra crestei unde se află iscoada. Ceilalți au aproape toți cîte o țigară în gură, încă neaprinsă.

Sierra rezistă, frontul din Aragon rezistă, frontul din Cordoba rezistă, Malaga rezistă, Asturiile rezistă. Dar camioanele lui Franco înaintează cu viteză maximă de-a lungul Tagului. Și la Toledo treburile merg prost. Ca întotdeauna cînd merg prost, dinamitorii vorbesc despre 1934 în Asturii. Pepe povestește despre Oviedo celor care de-abia au sosit în Catalonia: înfrîngerea aceea a avut drept urmare constituirea Frontului Popular.

„Arsenalul fusese cucerit. Credeam că eram salvați și în afară de pericol; și tot ce-am găsit pe-acolo, nu era bun de nimic. Și tubul cartușului fără capsă și obuzele fără focoase. Cît despre obuze, le-am folosit ca pe niște proiectile; așa le-am folosit. Mai era și hărmălaia, asta îți dădea totuși încredere, avea un rost."

Pepe se întoarce pe spate: deasupra măslinilor, lumina lunii strălucește ca pulberea fină a frunzelor argintii.

„Asta îți dădea încredere. Ne dădea brînci încrederea. Ne-a dat brînci chiar pîn' la zdup."

Luna îi luminează căpățîna de cal simpatic.

— Crezi că vor intra în Toledo?

— Du-te dracului...

— Nu te-nfierbînta, Pepe! Ascultă-mă pe mine: la Toledo... e o harababură... eu pe Madrid mă bizui.

— Și pe la noi nu era tot o harababură?

— Fără dinamită, se auzi alt glas, eram lichidați în trei zile. Am încercat să ne descurcăm la arsenal, cu băieții care știau să încarce armele, dar în zadar! Pînă la urmă băieții plecau pe front cu cîte cinci gloanțe fiecare; îți dai seama: cinci gloanțe! Ia zi, Pepe, îți aduci aminte de femeile cu coșurile de salată și cu sacii? Am mai văzut eu la viața mea strîngîndu-se spice, dar tuburi de cartușe — era prima dată! Nu le mai era gîndul decît la tuburile de cartușe, socoteau că nu se trăgea destul de repede! La naiba!

Nimeni n-a întors capul: glasul e al lui Gonzales. Există vreun sunet de glas mai voios decît al oamenilor dolofani? Toți ascultă, în timp ce pîndesc, așteptînd huruitul depărtat al tancurilor.

— Cu dinamita, continuă Pepe, s-a făcut gălăgie și treabă. Îți aduci aminte de prăștiile lui Mercader?

Se întoarce spre catalani: ei nu l-au cunoscut pe Mercader.

— E un băiat cu cap care născocise un soi de mașini de aruncat încărcăturile mari de dinamită. Aruncătoare de bombe, în fond. Ca în războaiele de odinioară; le trăgeam cu funiile. Trebuiau trei oameni. La început, cînd s-au trezit cu adevărate salve de la două sute de metri, maurii au rămas mai degrabă încremeniți și zăpăciți. Fabricasem și niște scuturi; nu erau așa de bune, ne ocheau mai ușor.

În depărtare, o bandă de mitralieră începe să țăcăne, se oprește, începe din nou, rătăcită în imensitatea nocturnă ca țăcănitul unei mașini de cusut. Iarăși, nici urmă de tancuri.

— Ei fabricaseră avioane, spuse cu amărăciune un glas.

Povești totodată epice și derizorii în valea aceasta pîndită de rîndurile paralele ale tancurilor. Fără îndoială că dinami-

torii sînt ultima formație unde omul joacă un rol contra mașinii. Catalanii se află aici cum s-ar afla aiurea; dar asturienii țin la trecutul lor; ei îl continuă. Ei reprezintă cea mai veche răscoală din Spania, în sfîrșit organizată; singurii poate, pentru care legenda de aur a revoluției crește o dată cu experiența războiului, în loc să fie strivită de ea.

— Acum, cavaleria maură are puști-mitraliere...

— Dă-i dracului!

— Sevilla e plină de nemți; toți sînt specialiști.

— Și directorii închisorilor.

— Se zice că două divizii italiene au plecat...

— Nu-i așa, băieții nu țin prea bine piept contra tancurilor?

— Nu-s obișnuiți...

Luptă din nou împotriva primejdiei, amintindu-și trecutul.

— La noi, începe din nou Pepe, nebunia cea mare a fost la sfîrșit! La comitetul central țărănesc, băieții nu erau de lepădat. Numai că erau fără ajutor și copleșiți. Se pomeneau cu maurii, nu le mai rămîneau decît trei ore pentru ca să fie complet încercuiți. Mai aveam băieți și dinamită, dar nimic cu ce s-o punem. Făceam un soi de petarde cu ziare și piroane. Cît despre arme, ce să mai vorbim; erau lichidate și suprimate. Băiatul trimis în ajun la arsenal se întorsese cu o bucată de ziar pe care responsabilul scrisese că, în privința munițiilor, degeaba mai trimiteam după ele pentru că nu mai rămăsese nici un singur cartuș. Ultimele le împărțiseră băieții care atacau. Cinci de fiecare. Și plecaseră pe front, fiecare cu pușca lui. Gata. Vă dați seama: totul mergea strună. Cei de la comitetul central țărănesc se certau în jurul mesei, pentru că altceva nu prea aveau ce face. Se înghesuiau în jur o grămadă de băieți. Nu spuneau o vorbă, tăceau. Mitralierele maurilor încep să se apropie ca în clipa asta. Și apoi, un soi de larmă... cum să-i spun, ca și cum te-ai înăbuși, o larmă fără zgomot, ce mai: tigăile, tingirile și cuțitele de pe masă și portretul de pe perete, totul începe să se clatine. Ce-i asta? Am înțeles; din pricina clopoțeilor: maurii, trăgînd la întîmplare, băgaseră spaima în turmele ce veneau. Iată, ne pomenim cu ele în stradă. Pînă ce un băiat cu cap din comitet răcnește; se face o baricadă,

se scot clopoțeii rumegătoarelor (nu erau slabe, erau din alea grase, de munte). Vitele au fost ușurate de tălăngile lor, s-au făcut din ele grenade și așa am ținut piept trei ore și s-a putut evacua tot ce trebuia evacuat și trimis înapoi. Va să zică, la urma urmelor, tancurile, le dăm dracului: acum, totuși, avem cu ce ne apăra.

Pepe își aduse aminte și de trenul blindat. Mereu război cu mîinile goale. Dar de cînd sînt organizați, chiar fără puști antitanc, ei opresc carele de luptă.

În depărtare latră un cîine.

— Și măgarul, măgarul, Gonzales!

— Din război îți aduci totdeauna aminte de clipele caraghioase... Fir-ar să fie!

Mulți dinamitori sînt tăcuți, sau nu-s în stare să povestească. Pepe, Gonzales, alți cîțiva sînt meșteri în istorioare și știu să descrețească frunțile. Fără îndoială, tancurile nu îndrăznesc să atace noaptea; nu cunosc prea bine terenul și se tem de gropi. Dar în curînd se luminează de ziuă. Dă-i înainte cu măgarul.

— Ideea de a trimite măgărușul era o idee năstrușnică. L-am încărcat cu dinamită, am aprins fitilul, și dă-i bătaie către mauri! Măgărușul o ia din loc, cu urechile în vînt, fără să bănuiască prea mult despre ce-i vorba. Numai ce-i vezi pe ceilalți că-ncep să-i tragă peste bot. La primele gloanțe își scutură urechile, de parcă l-ar supăra niște muște, se oprește, stă la îndoială. Cu siguranță, nu-i de acord: iată-l că vine înapoi. A! ba nu! Atunci începem și noi să tragem. Numai că, totuși, pe noi ne cunoștea; atunci, după o matură chibzuință, gloanțe aici, gloanțe dincolo, prefera să se întoarcă la noi...

O explozie atît de puternică, de parcă pămîntul s-ar fi despicat pe undeva în adîncurile sale, revarsă ca o ploaie frunze și crenguțe veștede.

În uriașa străfulgerare roșie izbucnită din Toledo, învăluiți în noapte de o culoare viorie, cu gura deschisă, fără privire, toți și-au văzut chipul pe care îl vor avea cînd vor fi morți.

Toate țigările au fost stinse.

Cunoșteau sunetul exploziilor. Nu e o mină. Nici dinamită. Nici o pulberărie.

— O torpilă?

De altfel, nici unul dintre ei nu auzise, nici nu văzuse o torpilă. Trag cu urechea. Se pare că de sus se aude un zgomot de avion; poate că e însă huruitul de camioane al maurilor.

— Există vreo uzină de gaz la Toledo? întreabă Gonzales.

Nimeni nu știe. Însă toți se gîndesc la Alcazar.

Un lucru e limpede; fasciștilor nu le prea merge bine acolo. Unde se stinsese jerba convulsivă, cerul rămase roșu: incendiu sau zorile?

Nu: se luminează de ziuă în partea cealaltă. Iată că se înalță zorile și din măslini se așterne parcă răcoarea frunzișului.

Nu mai e timp pentru amintiri. Acum, oriunde sînt cuibăriți dinamitorii, ei așteaptă. Inamicul și ziua.

Și-au scos iar țigările, pe care tot nu le-au aprins. E liniște peste cîmpia spaniolă, aceeași ca la sosirea primilor mauri, aceeași ca în atîtea zile de pace și în atîtea zile de mizerie. Fîșia albă a zorilor ce mijesc începe să se lățească de-a lungul orizontului. Deasupra capetelor oamenilor culcați, noaptea se destramă încetul cu încetul. Îndată se va ivi chemarea profundă a zilei; dar acum e numai tristețea ternă a zorilor, ora palidă. La ferme încep țipetele deznădăjduite ale cocoșilor.

— Se întoarce Ricardo! strigă Pepe.

Iscoada se întoarce în fugă. Răsărite din aceeași deznădejde, înălțate ca și cum n-ar amenința pămîntul ci cerul palid, primele tancuri inamice trec creasta.

Gonzales, apoi Pepe, apoi ceilalți pe rînd, își aprind țigările. Pretutindeni, siluetele oamenilor încep să se furișeze în întîmpinarea tancurilor.

Poate că tanchiștii știu că ei sînt aici, dar nu-i văd: aplecați sau culcați, dinamitorii se află pe fundul lutos al văii, în timp ce tancurile se profilează pe cer. La dreapta lui Gonzales, unul din catalani; un tînăr care de cînd e acolo n-a scos aproape nici o vorbă; la stînga lui, Pepe. Gonzales de-abia îi zărește.

El le simte mersul mlădios în zori — mersul lor omenesc. La începutul fiecărei bătălii, o clipă, prietenii îi par moluște lipsite de carapacea lor: moi, mlădioși, fără apărare. E cel mai rotofei dintre toți și-i simte firavi. Tancurile au carapace, înaintează cu un zgomot care se preschimbă în larmă; în față, linia tremurîndă a dinamitorilor se strecoară într-o tăcere extraordinară.

Tancurile vin în două valuri, dar sînt atît de depărtate unele de altele încît dinamitorii nu vor ține seama de asta: fiecărui grup tancul său, ca și cum ar fi înșirate unul după altul. Cîțiva catalani nu și-au ascuns bine țigările în mînă. Idioți! zice probabil Gonzales. Privește punctele acestea abia vizibile: el se află puțin mai îndărăt, cei din față poate că nici nu le văd. Înaintează împreună cu ei, purtat de același val de exaltare frățească și dură. În adîncul inimii lui, fără a-și lua ochii de pe tancul care se îndreaptă spre el, cîntă cîntecul profund al Asturiilor. Niciodată nu va ști mai bine ce înseamnă să fii om.

În curînd el se va afla pe teren descoperit. Se face ziuă. Pepe se ascunde. Gonzales se lungește. Tancul e la patru sute de metri și nu-l vede printre ierburile ce se înalță în fața ochilor lui: graminee, spicele acestea de iarbă pe care copil fiind le agăța în mînecile băieților, un soi de ovăz sălbatic și o margaretă, pe o tulpină înaltă; furnicile au și început să mișune. Și un păianjen minuscul. Astfel trăiesc ființe la suprafața pămîntului printre ierburi ce li se par palmieri, departe de viață și de război. Îndărătul a două furnici trebăluind de zor, sosește în plină viteză pata tancului oblic zăngănind și zgîlțîindu-se. Nu e pe teren neted: dacă dinamita e bine lansată va fi răsturnat. Gonzales își îndreaptă trupul pe o parte.

Ar trebui ca tancul să treacă la dreapta. Gonzales e apărat de turelă printr-o ridicătură mică de pămînt — pînă cînd tancul ajunge la înălțimea lui. Va învinge cel care va ucide mai repede. Tanchistul va avea în ochi soarele ce răsare. Gonzales se asigură că nimic nu-i reține brațul drept.

Ce dracu a făcut catalanul? Tancul din dreapta trage. Tancul lui Gonzales soseşte în plină viteză, mereu oblic, peste furnicile enorme, la zece centimetri distanță de ochiul lui. Gonzales sare, lansează dinamita într-un vuiet de fierărie și de mitraliere, se aruncă el însuși la pămînt în aceeași mișcare, ca și cum s-ar scufunda în explozie.

Înalță capul în zgomotul pietricelelor care cad pe pămînt; tancul, cu pîntecul în sus, s-a prăbușit peste turelă. Prin vîrful turelei se deschidea. Se crapă de ziuă și lumina se așterne asupra uneia dintre șenilele ce continuă să se învîrtească.

Gonzales e culcat la pămînt, dar nu e de loc ferit. Tunul din turelă, întors, nu mișcă. Cu o bombă în mînă, Gonzales pîndește.

În razele oblice ale soarelui, șenila se învîrtește din ce în ce mai încet, ca roata unei loterii.

Gonzales își ține țigara lîngă ultima bombă. Mitraliera din capotă nu se mișcă. Cei doi oameni sînt morți sau răniți; dacă nu, stau cu capul în jos în tancul din care nu pot ieși, căci întreaga lui greutate apasă asupra turelei. Dacă rezervorul se răstoarnă, în mai puțin de cinci minute vor fi cuprinși de flăcări: războiul civil.

Iarăși nimic. Șenila s-a oprit.

Gonzales se întoarce. Artileria republicană nu trage. Există oare o artilerie republicană? Se ridică în genunchi. În valea brăzdată de șanțurile șenilelor ca marea despicată de vapoare, tancul său și alte două, trei, patru, cinci tancuri scoase din luptă, au formele preistorice ale carelor prăbușite sau răsturnate. (Văzînd primul tanc răsturnat, a crezut că se află în fața unui model nou). Două sînt în flăcări. Mult mai încolo, în lumina zilei învăluind acum totul, ultimele tancuri ascunse de o ridicătură de teren pătrund încetul cu încetul în liniile republicane — ultimele înainte de Toledo.

Tancurile au trecut.

— Catalanul? întreabă Gonzales.

— Ucis, spune Pepe.

Deși lumina zilei e acum orbitoare, morții nu se văd printre ierburi. Gloanțele zboară împrejurul celor doi dinamitori. Pepe imită șuieratul lor idiot și se pitește din nou.
Pc creastă se apropie petele albc ale turbanelor maure.

*

Fumul de după explozie, învăluind încă Alcazarul larg deschis, avea, în răcoarea zorilor, un miros umed și greu amcstecat cu cel al cadavrelor. Netezit de vînt, el acoperea zidurile rămase încă în picioare, precum marea adîncul stîncos. O pală de vînt puternică bolti suprafața netedă; blocuri dințate de piatră ieșiră la iveală. Fumul înaintă, spre dreapta și în jos, nu răsucindu-se, ci lunecînd ca apa, adunîndu-se în găuri și în crăpături. Alcazarul se scurge ca un rezervor, gîndi Manuel.

Ocupînd fiecare străduță surpată, de parcă el însuși ar fi purtat războiul, fumul cucerea metru cu metru pozițiile republicane. Atacanții erau acum depărtați unii de alții: mina aruncase în aer pozițiile cele mai avansate ale fasciștilor, dar nu și subteranele.

O clipă, toate zgomotele încetară și Manuel auzi pe cineva îndărătul lui, bătînd din picior pe piatră. Era Heinrich, cu un licăr al zorilor pe ceafa sa groasă care se încrețea ca o frunte.

— Madridul? întrebă Manuel cu anasonul său în mînă.

— Răspunsul este nu, spuse generalul fără să-l privcască. Privirca lui era ațintită asupra stîncilor celor mai înalte, ivindu-se încetul cu încetul din fum, ca dintr-o maree ce se retragc.

— De ce? întrebă Manuel.

— Răspunsul este nu. Ai noștri erau de față, nu-i așa?

— S-a evacuat înainte de explozie.

— Nici o altă calc de acces înspre partca care a sărit acum în aer, decît tot prin Alcazar?

Cu binoclul în fața chipului său bătrîn și neted de țărancă poloneză, el se tot uita la fîșia stîncoasă ciopîrțită sub care se lăsa în jos fumul; întinse binoclul lui Manuel.

— Avem mitraliere pe lături? întrebă el.

— Nu.

— Nu i-ar opri, dar i-ar întîrzia!

Treceau puncte pe profilul stîncii, lipite de ea ca niște muște. De fiecare dată cînd trecea pe creasta colțuroasă cîte un punct, dispărea, dar apărea din nou ceva mai jos. Fumul depășea acum cu mult fostele avanposturi părăsite de gărzile de asalt republicane din cauza exploziei; fasciștii înaintau îndărătul fumului.

— Avem mitraliere pe lături?

Toate pozițiile cucerite de zece zile fuseseră pierdute.

— Trebuie să pregătim apărarea orașului, spuse Heinrich.

Telefonul de la Jefatura nu mai răspundea. La Santa Cruz se spunea că maurii se află la zece kilometri.

Plecară spre maghernița lui Hernandez.

Într-o stradă înțesată de mulțime ca o gară în zilele marilor sărbători, un milițian îi întinse lui Manuel pușca, un Mauser.

— Vrei o pușcă, domnule comandant?

— Ai să ai în curînd nevoie de ea, răspunse Heinrich pe nemțește.

— Oricum o las; și-atunci, mai bine s-o ici...

Sprîncenele albe ale lui Heinrich dădeau o expresie de mirare ochilor lui albaștri. Privirea lui, încremenită acum pe fața sa rasă pînă la craniu, cu sprîncenele invizibile, deveni astfel de o brutalitate extremă. Dar douăzeci de persoane îl despărțeau deja de milițian.

Din casele cu obloanele lăsate jos se trăgea asupra milițienilor cu puștile părăsite mai înainte pe sub uși.

Neliniștea, care-l cuprindea pe Manuel cînd se afla într-un loc închis, o simțea acum pentru prima oară în stradă: nu mai putea pune piciorul jos fără să încerce terenul. Pînă atunci, nici mulțimea din Toledo, nici aceea de la procesiunea Sfintei Cuminecături de odinioară, nici aceea a

zilelor istorice din Madrid nu se asemănase cu aceasta. Miliţienii ţineau pălăriile mexicane în mînă, vertical, ca pe nişte cercuri de circ. Douăzeci de mii de oameni cuprinşi de nebunie. În pragul fiecărei uşi, puşti părăsite.

Maghernița lui Hernandez era larg deschisă. Un om cu chipiul roşu şi negru vorbea:

— Cine-i responsabil aici?

— Eu, căpitanul Hernandez.

— Zău, ia spune „căpitane", ne aflam la numărul 25 pe Strada Comerţului. Am fost bombardaţi. Ne-am mutat: la 45; am fost bombardaţi din nou. Nu cumva îi previi tu pe „căpitanii" din tabăra cealaltă ca să ne curețe mai bine cînd ne schimbăm locul?

Hernandez îl privea pe individ cu dezgust.

— Continuă, spuse el.

— Pentru că noi ne-am săturat. Unde naiba o fi aviaţia noastră?

— Unde vrei să fie? în aer.

Împotriva avioanelor italiene şi germane, guvernul nu mai dispunea nici de zece avioane moderne în stare de zbor.

— Pentru că noi, dacă aviaţia noastră nu-i aici într-o jumătate de oră, lăsăm totul baltă! Nu ne aflăm aici ca să fim carne de tun nici pentru burghezi, nici pentru comunişti. Lăsăm totul baltă. Înţeles?

Se uita, în spatele căpitanului, la steaua mare, roşie, a lui Manuel. Privirea îşi recăpătase fixitatea.

Hernandez îl apucă cu amîndouă mîinile de reverele tunicii, spuse fără să ridice glasul:

— Lăsaţi-o baltă chiar acum, şi-l dădu afară fără ca celălalt să fi suflat o vorbă. Hernandez se întoarse, îl salută pe Heinrich şi-i strînse mîna lui Manuel.

— Ăsta e un imbecil sau o canalie, şi una şi alta dacă vreţi. Sînt obsedaţi de trădare. Nu fără motiv... Cît timp va fi aşa, nu-i nimic de făcut...

— Întotdeauna se poate face ceva.

Manuel traduse, mîna-i se agita, anasonul rămăsese în mulțime. Hernandez dădu din umeri.

— La ordinele dumneavoastră!

— Dacă tipul își părăsește postul, trebuie împușcat.

— Cine să-l împuște?

— La nevoie, dumneata. Pe cine ne mai putem bizui?

— Pe nimeni. Nimic de făcut în piață. Și totuși!... În sfîrșit!... Să nu aduceți trupe bune aici, într-o oră se vor destrăma. E o vizuină de dezertori. Dacă putem, să luptăm *în afară*, cu alte trupe.

— Din miile acestea de oameni și din puștile acestea, e imposibil să nu se poată folosi ceva, spuse Heinrich. Și trebuie să profităm de poziție.

— Nici un soldat. Trei sute de milițieni care vor lupta pînă la ultima suflare. Cîțiva din Asturii, dacă vreți. Ceilalți sînt niște dezertori care vor să-și justifice fuga criticînd totul. Puștile și le lasă pe sub uși și fasciștii încep să tragă cu ele asupra noastră. Femeilor nici nu le mai e frică să ne insulte prin ferestre.

— Cîștigați cinci pînă la șase ore.

— Poarta Visagra poate fi apărată, dar ei n-o vor apăra.

— O vom apăra noi, spuse Heinrich. Să mergem acolo.

După un înconjur destul de lung printre străduțe, ajunseră acolo. Un tîrg de puști.

Întinși pe jos, vreo zece milițieni jucau cărți. În trecere, Heinrich se aplecă, șterpeli cărțile privindu-i pe jucători, le puse în buzunarul lui. Își continuă drumul, trecu de poartă și examină poziția, de afară. Manuel găsi o creangă aproape dreaptă, care-i înlocui anasonul. Voia să-și stăpînească nervii, dar puștile părăsite îl făceau să turbeze de furie.

— E curată nebunie! spuse Heinrich. De pe acoperișuri și de pe terase, se poate rezista aici cel puțin pînă cînd își aduc artileria!

Se întoarseră în oraș. Generalul se tot uita la acoperișuri.

— Doamne! Ce păcat că nu știu spaniola.

— O știu eu, spuse Manuel.

Hernandez împreună cu el începură să-i ia pe oameni unul cîte unul, să-i așeze pe poziții, să-i trimită după muniții, să expedieze trăgătorilor, deja amplasați, toate armele bune ce fuseseră părăsite. Fură găsite trei puști mitraliere. După o oră, poarta putea fi apărată.

— Ai să mă iei drept zevzec, îi spuse Heinrich lui Manuel, dar acum, ar trebui să-i punem să cînte *Internaționala*. Deoarece toți stau adăpostiți, nu se văd între ei: ca să se simtă împreună.

Tutuiala comunistă nu scădea cu nimic autoritatea lui Heinrich.

— Tovarăși! urlă Manuel.

Din toate colțurile, din toate unghiurile, de la toate ferestrele, se iviră capete. Manuel începu *Internaționala*, stingherit de creanga lui plină de frunze, căreia nu voia să-i dea drumul și cu care avea chef să bată măsura. Glasul lui foarte puternic putea fi auzit, pentru că tirul împotriva Alcazarului se potolise. Dar milițienii nu cunoșteau cuvintele *Internaționalei*.

Heinrich era uluit. Manuel cîntă numai refrenul.

— Așa-i mereu, spuse Heinrich cu amărăciune. Pînă în patru ore vom fi la Madrid. Vor rezista pînă atunci.

Hernandez zîmbi întristat.

Manuel numi comandanți și toți trei plecară spre Poarta Soarelui.

În trei sferturi de oră Poarta fu gata de apărare.

— Să ne întoarcem la Visagra, spuse Heinrich.

Prin ferestrele întredeschise, împușcăturile fasciștilor erau din ce în ce mai numeroase. Dar gloata dispăruse: într-o oră, mai mult de zece mii de oameni plecaseră. Orașul se golea așa cum sîngele se scurge din trup.

Mașina lor era închisă într-un hangar.

— Luați-o numaidecît, spuse Hernandez. În curînd...

În fața porții aștepta un ofițer cu mustăcioară.

— Mi s-a spus că mergeți la Madrid. Trebuie să ajung urgent acolo. Mă puteți lua?

Arătă ordinul. Toți trei plecară, mai întîi spre Visagra. Manuel conducea. Puști părăsite în fiecare prag. În clipa cînd mașina încetinea pentru a coti, o ușă se întredeschise și o mînă, din interior, se întinse către o pușcă. Heinrich trase, mîna se dădu înapoi.

— Poporul spaniol n-a fost la înălțimea misiunii sale... spuse ofițerul.

Pentru a treia oară, privirea generalului căpătă expresia rigidă și brutală pe care-o observase Manuel.

— Într-un asemenea caz, răspunse Heinrich, criza e *întotdeauna* o criză de comandament.

Manuel își aminti de Ximenes. Și de toți milițienii ce puteau fi văzuți pe fiecare stradă din Madrid, silitori și îngrijorați, care învățau să meargă la pas cum înveți să citești.

Reîntorși la Visagra, Manuel strigă. Nimeni nu răspunse. Strigă din nou. Nimeni. Urcă la ultimul etaj al primei case de unde putu zări acoperișurile. Îndărătul fiecărui colț, acolo unde plasase un om, era o pușcă părăsită. Chiar și cele trei puști mitraliere. Visagra era încă apărată; apărată de arme fără oameni.

Duceau lipsă de puști pe frontul de la Malaga, pe frontul de la Cordoba, pe frontul din Aragon. Duceau lipsă de puști la Madrid.

La o arie nu prea îndepărtată, oamenii băteau grîul...

Manuel aruncă în sfîrșit creanga, coborî din nou, cu picioarele înmuiate. Toate ușile erau deschise: pe lîngă ferestre, ultimele puști, sprijinite de perdele, vegheau asupra orașului Toledo.

Și prin ferestrele deschise se zărea pe fiecare acoperiș, în spatele fiecărui horn, o pușcă, cu cartușiera alături.

Manuel îl puse pe Heinrich la curent. Hernandez ghicise.

— Trebuie să aruncăm aici tineretul, spuse Heinrich. Să ne grăbim spre Madrid. La ora actuală nu va fi greu să se evacueze Toledo!

— Nu mai aveți timp, spuse Hernandez.

— Să încercăm.

— Şi tu, întrebă Manuel, ce-ai să faci?

— Ce vrei să fac, spuse Hernandez, ridicînd din umăr, zîmbind amar cu dinţii lui lungi şi galbeni. Sîntem vreo douăzeci care ştim să mînuim corect o mitralieră...

Arătă cimitirul cu indiferenţă.

— Acolo sau aici...

— Nu: vom ajunge la timp.

Hernandez ridică din nou din umăr.

— Vom ajunge la timp, repetă ferm Manuel, lovindu-şi pantoful cu creanga.

Hernandez îl privi uluit.

Manuel îşi dădu deodată seama că nu-i vorbise niciodată lui Hernandez pe tonul acesta. Nu se transmit ordine cu un glas neutru, şi el o făcea de ceasuri întregi, chiar pe tonul lui Heinrich. Învăţase să fie autoritar, cum se învaţă o limbă: repetînd.

— Dacă ai douăzeci de inşi, reluă el, încearcă totuşi să aperi poarta asta.

— Puneţi în loc alţi oameni înainte de a pleca, spuse Heinrich.

— La ordinele dumneavoastră, reluă Hernandez cu aceeaşi indiferenţă deznădăjduită.

După ce îi plasară pe oameni, se întoarseră la maghernită. Insultele aruncate din ferestre, din stradă, şi împuşcăturile fasciştilor se înmulţeau.

— Ăştia, spuse Manuel, ar vrea reîntronarea lui Filip al II-lea... Pentru început, Hernandez, dă ordin să se adune toate armele, afară de cele de la porţile oraşului; îţi voi trimite camioane cu gărzi de asalt.

— E mai uşor să le aduni decît să obţii folosirea lor.

Agonia oraşului se accelera.

— Să reziste ziua, spuse Heinrich. Dinamitorii vor rezista noaptea. Cu tineretul şi cu oameni de la al 5-lea aici, vom rezista opt zile. Şi pînă-n opt zile...

VIII

Hernandez, în civil ca aproape toți ultimii luptători — se dezbrăcase de salopetă —, șovăi o secundă. După zgomot, republicanii se aflau la dreapta. Ce voia? Să scape? Cu două ore mai devreme ar fi putut pleca, așa cum te sui într-un tren. Să lupte pînă-n ultima clipă? Mai presus de orice, să nu mai fie singur, să nu mai fie singur. Fusese despărțit de-ai săi de la primul atac al Tercioului. Mai presus de orice, să-i regăsească.

Alergînd de-a lungul zidului străduței (la stînga, răpăitul mitralierelor Tercioului se apropia), ajunse la o stradă. Gloanțele republicanilor zgîriau înaltele fațade livide, ridicînd din ipsos norișori groși de fum. Răpăitul mitralierelor inamice se auzea din ce în ce mai aproape. Fără îndoială, legiunea ajunsese la colțul pe care Hernandez îl depășise o clipă mai devreme: gloanțele veneau acum din față și din spate.

La zece metri mai în sus era aprins un felinar. Ajunse dedesubt, își mișcă revolverul deasupra capului spre a fi recunoscut: un glonte lovi țeava mauserului și-l rostogoli la pămînt. Hernandez se aruncă în pervazul unei uși. Colțurile străzii îl apărau de Tercio, grosimea zidului de republicani. Din fiecare tabără o mitralieră trăgea nervos, fără să vadă prea mare lucru. Pînă cînd o rafală sparse felinarul într-un clinchet plăcut de sticlă; mitralierele traseră atunci fără să mai vadă nimic altceva decît sfîrîitul unor flăcărui albăstrii, la fiecare colț de stradă.

Hernandez se lungi, puse mîna pe revolver sub un șir orizontal de gloanțe și se întoarse din nou în pervazul ușii.

Asta ținea de zece minute, cînd tresări, simțind cum o mînă îl apucă de braț.

— Hernandez, Hernandez...

— Îhî... Da.

Milițianul care i se alăturase (era și el în civil) trase trei împușcături la interval de o secundă și amîndoi se aruncară înainte. Mitraliera republicană se opri.

În clipa cînd ajunseră la ea, un alt milițian sosea din spate.

— Maurii !

— La arene ! spuse tipul care mînuia mitraliera și părea să comande grupul.

Toți o luară la goană pe ulițe în jos, mitraliorul încărcat de benzi de mitralieră.

Hernandez nu voia să moară singur.

Mitraliorul se întoarse, își așeză mitraliera, trase o rafală de vreo cincizeci de gloanțe, plecă mai departe. Trăgea prost. Maurii se opriră; apoi își continuară urmărirea.

Împușcături slabe, izolate. Și deodată, în direcția opusă fugii republicanilor, vîntul aduse o muzică de alămuri și de tobe, o muzică de circ, de bîlci și de fanfară militară. Ce călușei se mai învîrt încă? se întrebă Hernandez. Recunoscu în sfîrșit imnul fascist: fanfara Tercioului cînta în piața Zocodover.

Mitraliorul se opri iarăși, începu din nou să tragă. Zece secunde, cincisprezece. „Cară-te, idiotule !“ strigă servantul. Începu cu toată puterea să-i tragă picioare în fund mitraliorului: „Hai, cară-te o dată !“ Loviturile avură mai mult efect decît gloanțele și înaintarea maurilor. Țintașul își luă mitraliera și o porni în goană.

Ajunseră la arene.

Erau acolo vreo treizeci de milițieni. Din interior, arenele păreau o fortăreață. De carton, gîndi Hernandez. Privi afară: maurii începeau să păzească porțile. „La prima bubuitură de tun, s-a zis cu noi !“ spuse unul de la artilerie, și el în civil.

— Civilii fasciști și-au și pus o brasardă albă, spuse un milițian.

— Fac un *tedeum* la catedrală. Popa e acolo. A stat ascuns tot timpul.

Execuțiile noastre în masă, se gîndi Hernandez.

Privea mereu afară. Spre stînga, orașul nu era încă împresurat.

— Cavaleria maură! strigă unul.

— Ai înnebunit!

Colac peste pupăză.

— E o prostie să rămînem aici, spuse Hernandez. Ei vor fi din ce în ce mai numeroși. Vă duceți dracului de pomană. La stînga, cîmpia e liberă. Lăsați porțile, sînt păzite. Voi curăți un colț de stradă cu mitraliera. Săriți dintr-o dată, căutați să nu vă rupeți gîtul. Lichidați-i pe maurii care vor scăpa teferi și care vor încerca să vă oprească. Nu vor fi cu duiumul. Strecurați-vă spre stînga. Puteți sluji la ceva mai bun decît să vă lăsați împușcați. Dacă le sosește vreo întărire, o opresc pînă cînd veți fi la adăpost.

Puse mitraliera în poziție, trase două rafale lungi secerînd la stînga și la dreapta. Maurii se prăbușiră sau o luară la goană. Oamenii din arenă săriră, respinseră cu ușurință pe ultimii mauri. Soseau fasciști din dreapta: mitraliera îi luă la rînd, îi obligă să se oprească pe sub uși. Ultimii republicani dispărură împleticindu-se, ducîndu-și în spinare tovarășii cu picioarele betege. Hernandez nu se gîndea la nimic, își strîngea mitraliera la umăr și era pe deplin fericit.

Nimeni nu se mai afla în arene. Se hotărî în sfîrșit să sară, primi o plesnitură ciudată de bici peste ochi și simți că sîngele îl orbește. O altă lovitură în ceafă, îndesată și puternică de astă dată, poate o lovitură cu patul puștii. Întinse mîinile înainte și căzu pe spate.

IX

În curtea închisorii din Toledo, cineva începu să urle. Era ceva neobișnuit. Revoluționarii tăceau, pentru că erau revoluționari; ceilalți — cei care se crezuseră revoluționari pentru că toți în jurul lor erau, și care își dădeau seama în

fața morții că nu țineau decît la viață, orice fel de viață — socoteau că tăcerea e singura atitudine înțeleaptă a prizonierilor: insectele amenințate încearcă să fie una cu ramurile.

Și mai erau cei care n-aveau nici măcar chef să țipe.

— Încornoraților! tîmpiților! răcnea el, sînt taxator de tramvai!

Și urlînd cît putea de tare:

— Taxator! Taxator! Dobitocilor!

Hernandez nu-l putea vedea printre zăbrelele celulei sale, dar aștepta; omul ajunse în dreptul privirii lui. Lovea cu toată puterea într-o haină de lustrin pe care o ținea în mîna stîngă, de parcă ar fi bătut-o ca să scuture praful. În mai multe orașe fasciștii condamnaseră la moarte pe toți muncitorii a căror haină avea lustru pe umăr: urma puștii. Pe umărul celor care purtau o geantă, cureaua lăsa aceeași urmă.

— Nici că-mi pasă de politica voastră de curve.

Și din nou:

— Uitați-vă măcar la umăr! Pușca îți lasă o vînătaie, pentru numele lui Dumnezeu! Am vreo vînătaie? Dacă vă spun că sînt taxator de tramvai!

Doi gardieni veniră să-l ia. Mai degrabă să-l ducă în celulă decît ca să-i dea drumul, își spuse Hernandez. E nevoie de ordine.

Prizonierii se învîrteau prin curte, fiecare cu soarta lui otrăvită. Din oraș se auzeau strigătele vînzătorilor de ziare.

Mai erau și noii veniți. Ca în fiecare zi, Hernandez îi privi; și ca în fiecare zi, întoarseră capul pentru a nu-i întîlni privirea. Hernandez începea să-și dea seama că osîndiții la moarte sînt contagioși.

Zgomotul zăvorului de la celula sa — zgomotul cel mai important acum.

Hernandez aștepta să fie executat. Se săturase. Pînă peste cap. Oamenii cu care ar fi vrut să trăiască nu erau buni decît să moară, și, cu ceilalți, nu mai avea chef să trăiască. Regimul de închisoare nu era de loc fioros ca regim. Administrativ: temnicerii erau niște profesioniști aduși de la Sevila. Viața de închisoare era altceva. Cîteodată luau dintr-o

dată douăzeci sau treizeci de prizonieri, se auzca apoi o salvă și lovitura de grație, mai slabă, întîrziată. Cîteodată, noaptea, sunetul unui zăvor tras, un glas omenesc, și aproape întotdeauna, oricare ar fi fost împrejurările, același cuvînt: „Ce-i?“ Apoi, clopoțelul unui preot. Nimic mai mult. Dar plictiseala îl obliga să gîndească și osîndiții nu se gîndesc decît la moarte.

Un gardian îl duse pe Hernandez în biroul poliției speciale și rămase cu el: ofițerul nu era acolo. Încă o fereastră deschisă ce dădea în curte, spre același rond al acelorași prizonieri.

Cei ce nu fuseseră încă „judecați“ se aflau în patio; osîndiții la moarte, în carcere. Hernandez încercă să privească, de-a curmezișul curții, pe cei ale căror zăbrele erau în dreptul ferestrei. Prea departe. Nu deslușea decît mîinile, numai ele luminate, încleștate de gratii.

Îndărătul zăbrelelor, nimic: beznă. De altfel, nu ținea atît de mult să vadă: cu viața voia el să schimbe o privire, nu cu moartea.

Șeful biroului, un ofițer de vreo cincizeci de ani, cu gîtul foarte lung, cu capul mic și mustăți ca ale lui Queipo de Llano, intră, ținînd în mînă portvizitul lui Hernandez.

— E într-adevăr portvizitul dumneavoastră?

— Da.

Polițistul scoase un teanc de bancnote.

— Sînt banii dumneavoastră?

— Habar n-am. În portvizitul meu erau într-adevăr bani.

— Cîți?

— Habar n-am.

Polițistul ridică ochii spre cer, recunoscînd în asta dezordinea roșilor, dar tăcu.

— Șapte pînă la opt sute de *pesetas*, spuse Hernandez, ridicînd umărul drept.

— Recunoașteți bancnota asta?

Polițistul, cu capul ca un ac de gămălie, îl observa pe Hernandez, crezînd fără îndoială în semne revelatoare.

Hernandez, dezgustat pînă la indiferență, examină bancnota și zîmbi amar.

Serviciul special era intrigat de o bancnotă pe care, în mijlocul urmelor confuze și fără îndoială lipsite de sens, o linie frîntă, trasă cu creionul în sus și în jos — un A fără bară — părea un semn.

Era un desen al lui Moreno. Nu plecase totuși în Franța, ci pe frontul Tagului. Moreno repeta: „Vorbeau de toate în curtea închisorii, dragul meu. Niciodată de politică. Niciodată. Acela care ar fi ajuns să spună: Am apărat ceea ce am socotit că e drept, am pierdut, să plătim, ar fi făcut vid în jurul lui. Fiecare moare singur, Hernandez, să-ți aduci aminte de asta."

Se gîndeau oare la politică, sau la țevi de pușcă îndreptate spre țintă, sau la nimic, cei ce mergeau dincolo de fereastra aceasta?

Hernandez spusese: Nu acord o prea mare importanță morții. Torturii, da... — I-am întrebat, îi răspunsese Moreno, pe cei închiși împreună cu mine, care fuseseră torturați, ce gîndeau, atunci. Aproape toți mi-au răspuns: „Mă gîndeam la *după*. Chiar și tortura înseamnă prea puțin, pe lîngă certitudinea morții. Ceea ce e esențial în moarte, e că face iremediabil ceea ce a precedat-o, iremediabil pentru totdeauna; tortura, violul, urmate de moarte, asta e într-adevăr îngrozitor. Știi..." Moreno începuse să deseneze pe albul bancnotei: „Orice senzație e așa — oricît de groaznică ar putea fi. Dar apoi..."

— Recunoașteți bancnota? îl întrebă din nou polițistul. îmbetul lui Hernandez îl descumpănea.

— Da, bineînțeles.

Hernandez o așezase întîmplător pe masă: nu se plătea a Permanența Milițiilor.

— Ce reprezintă semnele astea?

Hernandez nu răspunse.

— Vă întreb ce reprezintă asta?

Deci, unii oameni se luau în serios. Hernandez se uita la capul acesta mic, la gîtul acesta: cînd omul va fi mort, gîtul va fi mai lung. Și va muri întocmai ca oricare altul. Mai chinuitor decît în fața plutonului, poate; bietul idiot!

În fața ferestrei, prizonierii treceau întorcîndu-și privirile.

— Unul dintre-ai noștri, spuse în sfîrșit Hernandez cu același zîmbet amar, evadat dintr-una din închisorile voastre, condamnat la moarte de mai bine de o lună, îmi spunea că totul în viață poate fi compensat; vorbind, trăgea aceste două linii dintre care una reprezenta nenorocirea, dacă vreți, și cealaltă compensația ei. Dar că... tragedia morții constă în faptul că transformă viața în destin, că după ea nimic nu mai poate fi compensat. Și că — pînă și pentru un ateu— aici se află gravitatea supremă a clipei morții.

„Se înșela de altfel", adăugă Hernandez mai încet. Avea impresia că ține o conferință.

La rîndul lui, polițistul nu răspunse îndată. Pricepuse? Dacă da, avea noroc. Idioții înțeleg totdeauna cîte ceva. Cu ce lucruri absurde își petreceau timpul cei vii! Nostim ar fi să mai vrea și explicații suplimentare.

Căci, cu tot curajul său, exista un cuvînt pe care Hernandez nu-l va rosti: tortură.

Polițistul se tot gîndea.

— Problemă personală, spuse în sfîrșit.

Prizonierii trecură din nou.

— Ciudat gînd pentru un ofițer, reluă polițistul; mai bine s-ar fi dus la catehism.

— Nu era în serviciu.

Hernandez nu zîmbea.

— Și liniile mici?

— Liniile mici nu înseamnă nimic. Subiectul de conversație îl enerva pe cel ce-mi vorbea, asta-i tot.

Hernandez nu vorbea agresiv, ci distrat.

Soneria. Un individ din gardă intră.

— Puteți pleca, spuse ofițerul.

Hernandez se gîndea mereu la Moreno. La aceeași masă din Toledo, primăvara (epocă mai îndepărtată decît cea a

Cidului) auzise pe Ramon Gomez de la Serna spunînd: „Îmi dau seama că omul se trage din maimuță după felul în care cojește și mănîncă alunele..." Unde-s vremurile în care se glumea? Hernandez salută înainte de a ieși, făcu un pas spre ușă.

— Stai! zbieră polițistul cu ură.

„S-au dat ordine deosebit de binevoitoare în ceea ce vă privește, dar..."

Hernandez, furat de amintirile sale, trezit de tonul militar al expresiei „Puteți pleca", salutase, la fel cum de două luni saluta adesea la Toledo, cu pumnul strîns. Vor discuta despre asta acum?

— „Bunăvoință" spuse el, în celula unui condamnat la moarte...

„Și de ce, de altfel, ordine speciale?"

Ofițerul îl privi, uluit sau exasperat:

— Pentru ce a-ți fi vrut să fie? Pentru ochii dumneavoastră frumoși?

O idee îi trecu deodată prin minte, făcu un semn negativ cu arătătorul, care însemna: Nu, e inutil să vă ascundeți de mine, zîmbi și zise:

„Sînt la curent..."

— Cu ce? întrebă Hernandez calm.

Fascistul începea să-l socotească cam smintit. Un roșu.

— Din cauza atitudinii dumneavoastră față de șefii Alcazarului, bineînțeles.

E cu neputință să înnebunești de scîrbă. Hernandez își simți deodată barba nerasă de patru zile, murdară, ținîndu-i de cald. Nu mai zîmbea și chipul lui nu mai părea așa lunguieț. Mîna lui, rezemată pe masă, se strînse.

— Rugați-vă să nu mai am din nou o asemenea ocazie, spuse el privindu-l pe polițist și sprijinindu-și pumnul pe masă. Umărul îi tremura.

— Nu cred să se mai poată repeta ocazia pentru dumneavoastră.

Hernandez răspunse numai:

— Cu atît mai bine.
— Problemă personală... De ce ați păstrat această bancnotă?
— De obicei le păstrezi pînă le cheltuiești...
Intră un alt ofițer. Polițistul îi înmînă bancnota. Și gardianul aduse pe Hernandez înapoi în carcera lui.

*

Hernandez străbate încă o dată străzile din Toledo. Prizonierii sînt legați doi cîte doi.
Trece o mașină. Două fetițe împreună. O bătrînă ce duce un urcior. O altă mașină; cu ofițeri fasciști. De fapt, cugetă Hernandez, sînt condamnat la moarte pentru „rebeliune militară". O altă femeie cu un pachet de la băcănie. O alta cu o găleată. Un bărbat fără nimic.
Oameni vii.
Toți vor muri. A văzut pe una din prietenele lui murind în urma unui cancer generalizat; trupul îi era castaniu ca și părul; și era doctoriță. Un milițian, la Toledo, a fost strivit de un tanc. Și agonia uremiei... Toți vor muri. Afară de maurii aceștia care-i conduc pe osîndiți: ucigașii sînt în afara vieții și a morții.
În clipa în care cîrdul ajunge la pod, tovarășul lui Hernandez îi spune, în șoaptă:
— Lamă Gillette. Strînge-te.
Hernandez se strînge. Trece o familie. (Uite, da, există familii.) Un băiețel se uită la ei. „Sînt bătrîni!" spune el. „Exagerează, gîndește Hernandez. Oare moartea mă face ironic?" Trece o femeie în negru, pe un măgar. Ar face mai bine să nu-i mai privească astfel dacă nu vrea să arate că e de partea lor. Hernandez nu mai simte din trupul lui lung decît apăsarea frînghiei pe încheieturile mîinilor. Lama taie frînghia...
— S-a făcut...
Hernandez trage încetișor. E adevărat. Își privește tovarășul: are o barbă mică, foarte aspră.

— Ai noștri se mai află încă dincolo de creastă, spune acesta. La prima răscruce.

Au trecut de pod... La prima movilă, omul sare.

Hernandez nu sare.

E istovit, și de viață de asemeni. Iar să fugă, iar... Ce e oare de partea cealaltă a movilei, a tufișurilor? Nu se vede. Își aduce aminte de scrisorile lui Moscardo. Sar și niște mauri, trag, sînt însă prea puțini pentru a părăsi coloana. Hernandez nu va ști niciodată dacă tovarășul lui a izbutit. Poate trăiește. Maurii se întorc de la movilă fără să rîdă.

Cîrdul pornește.

Acum, terenul urcă ușor; în fața unei gropi lunguiețe a cărei adîncime Hernandez n-o vede, zece falangiști, cu arma la picior, și un ofițer. La dreapta, niște prizonieri: cu cei care sosesc vor fi cincizeci. Hainele lor civile sînt singura pată întunecată în dimineața strălucitoare în care uniformele kaki ale maurilor au aceeași culoare ca Toledo.

Iată deci ceea ce l-a obsedat atît de des, clipa în care un om știe că va muri fără a se putea apăra.

În aparență, prizonierii nu sînt mai stingheriți că vor muri decît maurii și falangiștii că vor trebui să-i ucidă. Taxatorul de tramvai se află aici împreună cu ceilalți, asemeni celorlalți acum. Toți cam năuciți, nici mai mult nici mai puțin ca după o mare oboseală. Plutonul de execuție pare preocupat: deși n-are nimic altceva de făcut decît să aștepte cu puștile încărcate să tragă.

— Drepți!

Mult mai „drepți" ca de obicei; la comandă, cei zece oameni s-au încordat, executînd comedia onoarei de-a asculta. În jurul lui Hernandez, ceilalți cincizeci au privirile încețoșate, de pe acum dincolo de orice comedie.

Trei fasciști vin să ia trei prizonieri. Îi duc în fața gropii, fac cîțiva pași înapoi.

— La ochi!

Prizonierul din stînga are părul tuns scurt. Cele trei trupuri neobișnuit de lungi sînt mai înalte decît cei pe care-i privesc și se profilează pe orizontul celebru al munților

Tagului. Ce neînsemnată este istoria în fața trupului viu, încă viu...

Fac un salt primejdios înapoi. Plutonul trage, dar ei au și sărit în șanț... Cum speră oare să scape de acolo? Prizonierii rîd nervos.

Nu-i vorba de scăpare. Prizonierii au văzut mai întîi saltul, dar plutonul trăsese înainte. Nervii.

Alți trei sînt duși la locul lor. E imposibil să-i faci să sară în gropi, unii după alții, pe acești cincizeci de oameni. Trebuie să se întîmple ceva.

Unul din prizonierii aduși în fața gropii s-a întors și se uită la ea. Instinctiv, a făcut un pas pentru a se depărta. Întorcîndu-se fără să-și ridice privirea, își dă seama că a înaintat pînă la picioarele plutonului, îndreptate spre el, se oprește, și, în clipa în care prizonierul din dreapta e gata să strige ceva, tustrei se prăbușesc, ținîndu-se cu mîinile de pîntece, și se dau peste cap: plutonul, de data asta, a tras mai jos.

Prizonierii din grup au rămas neclintiți. Nici un ecou, nici un strigăt. Răgetul jalnic al unui măgar și vocea unei vînzătoare de *alcarazas*[1] venind dinspre oraș se sting în aer.

Unul din cei ce duc prizonierii în fața plutonului de execuție e aplecat asupra gropii cu revolverul în mînă. Pescuiește. Cerul freamătă de lumină. Hernandez se gîndește la curățenia giulgiului. Europa nu mai are nimic sfînt, dar își mai iubește morții. Omul chincit pe marginea șanțului urmărește cu țeava revolverului ceva care mișcă, și trage; e totuna să-ți imaginezi lovitura de grație dată unui cap în nesimțire și unui cap muribund. La ora asta, pe jumătate din pămîntul Spaniei, adolescenți atrași în aceeași comedie hidoasă, trag în aceeași dimineață strălucitoare și aceiași țărani, cu același păr căzut înainte, se prăbușesc sau sar în gropi. În altă parte decît la circ, Hernandez n-a văzut niciodată un om sărind îndărăt.

Alți trei sînt în picioare, în același loc, și vor sări îndată.

---

[1] Vase de lut poros.

Dacă n-aş fi trimis scrisorile lui Moscardo — dacă n-aş fi încercat să acţionez cu mărinimie — aceşti trei oameni ar fi oare aici? Doi dintre ei au o poziţie proastă: prea înainte şi nu cu faţa. Unul nu mai ştie dacă trebuie să se aşeze cu faţa sau cu spatele; nu ştii niciodată ce atitudine să iei după plecarea trenului... cugetă Hernandez isteric. Şi ce, dacă aş fi acţionat altfel, ce-ar fi fost schimbat? Nu duceam lipsă de indivizi care acţionau altfel!

Organizatorii pompelor funebre se întorc spre cei trei neîndemînatici, îi iau de umeri, fără brutalitate de altfel, îi aşează. Şi prizonierii par să-i ajute, se străduiesc să înţeleagă ce vor de la ei, să se conformeze. „S-ar spune că merg la înmormîntare.“ Merg la înmormîntarea lor.

„Şaptesprezece, optsprezece, nouăsprezece, douăzeci...“ Prizonierii sînt aşezaţi pe trei rînduri; cel ce numără, numără pe cei care trebuie să fie împuşcaţi înaintea lui. „Nu: şaptesprezece, optsprezece, nouăsprezece.“

Nu va izbuti să-i numere. Hernandez are de gînd să se întoarcă ca să-i spună cifra exactă. Dar nu sînt nici nouăsprezece, nici douăzeci; sînt şaptesprezece. Hernandez tace. Un altul a spus ceva: a muri, fără îndoială. „Ei! las-o baltă, răspunde un alt glas, dă-ne pace; poate fi şi mai rău...“

Numai să nu fie un vis, să nu trebuie s-o luăm iar de la capăt!...

O să se sfîrşească o dată cu aşezarea prizonierilor ca pentru o fotografie de nuntă, în faţa ţevilor de puşcă orizontale?

Toledo străluceşte în aerul luminos care vibrează în dreptul munţilor Tagului: Hernandez e pe cale de-a afla cum se face istoria. Încă o dată, în ţara aceasta a femeilor îmbrăcate în negru, se ridică poporul milenar al văduvelor.

Ce înseamnă nobleţea de caracter într-o acţiune ca aceasta? Generozitatea?

Cine plăteşte?

Hernandez priveşte ţărîna cu patimă. O, pămînt primitor şi inert! Numai celor vii le e scîrbă şi teamă.

Cel mai îngrozitor lucru la prizonieri, e curajul lor. Sînt ascultători, nu sînt pasivi. Cît de stupidă e comparaţia cu

abatorul; pe oameni nu-i dobori — trebuie să-ți dai osteneala să-i ucizi. Hernandez se gîndește la Pradas, la generozitate. Cei trei prizonieri stau în sfîrșit cu fața: gata, sînt buni de tras în poză. Generozitatea înseamnă să fii învingător.

Salvă. Doi cad în groapă, unul înainte. Unul din organizatorii morții se apropie. Va împinge oare trupul cu piciorul? Nu, se apleacă, îl trage de mînă și de picior; trupul e greu (terenul e în pantă): mortul ăsta a fost sîcîitor pînă la capăt. În groapă cu el. Mai durează. Cît o să mai dureze?

Te obișnuiești, la dreapta să ucizi, la stînga să fii ucis. Alte trei siluete sînt în picioare pe locul unde se aflaseră toate celelalte, și priveliștea aceasta gălbuie, de uzine închise și de castele în ruină, capătă veșnicia cimitirelor; pînă la sfîrșitul veacurilor, aici, trei oameni în picioare, schimbîndu-se mereu, vor aștepta să fie uciși.

— Ați vrut pămînt! strigă unul din fasciști. Îl aveți!

Unul din cei trei e taxatorul de tramvai; soarele scînteiază pe lustrul stofei de la umărul lui drept, pe mantaua care i-a adus condamnarea la moarte. Nu mai protestează. Așteaptă. Ca și ceilalți, s-a lăsat așezat fără să spună o vorbă. „Nici că-mi pasă de politica voastră de curve." Cu aceeași mișcare ca a puștilor care se ridică, înalță pumnul pentru salutul Frontului Popular. E un omuleț firav care seamănă cu o măslină neagră.

Hernandez privește mîna ale cărei degete vor fi într-un minut încleștate în pămînt.

Plutonul șovăie, nu pentru că ar fi impresionat, dar pentru că așteaptă ca acest prizonier să fie readus la ordine — la ordinea învinșilor, așteptînd-o pe cea a morților. Cei trei organizatori se apropie. Taxatorul îi privește. E înfipt în nevinovăția lui ca un țăruș în pămînt, îi privește cu o ură apăsătoare și absolută ce face parte de pe acum din lumea cealaltă.

Dacă ăsta ar scăpa... cugetă Hernandez. Nu va scăpa, ofițerul a ordonat foc.

Următorii trei se duc singuri să se așeze în fața gropii.

Cu pumnul ridicat.

— Alinierea! strigă ofițerul.

Cei trei prizonieri dau din umeri, sub pumnii lor înălțați. Ofițerul se apleacă, își înnoadă șiretul de la pantof. Cei trei oameni așteaptă. Ofițerul se ridică, dă din umeri la rîndul lui și comandă foc.

Alți trei, între care Hernandez, urcă, în mirosul de oțel cald și dc pămînt răscolit.

PARTEA A DOUA

Manzanares

I. — *A FI ȘI A FĂPTUI*

1

I

Gloata înnebunită care fugise din Toledo, milițienii fără pușcă de pe Tag, rămășițele batalioanelor țărănești din Estramadura năpădeau gara din Aranjuez. Ca frunzele prinse în vîrtej, zdrențuite apoi de vînt, grupuri sosite în goană se răspîndeau prin parcul de castani plin încă de trandafirii roșii, sau umblau de colo-colo, ca niște nebuni în grădina lor, prin aleile cu platani imperiali.

Rămășițele milițiilor cu nume istorice, Invincibilii, Vulturii Roșii, Vulturii Libertății umblau în neștire pe covorul de flori căzute, la fel de gros ca al frunzelor veștede. Bălăbănindu-și mîinile, tîrîndu-și de țeavă puștile ca pe niște cîini, ei se opreau să asculte tunul apropiindu-se de cealaltă parte a rîului. Printre loviturile care răzbeau din pămînt,

înăbușite de stratul gros al florilor de castan putrezite, se auzea un clopot vechi.

— O biserică, acum? întrebă Manuel.

— Parcă ar fi mai curînd un clopot de grădinar, răspunse Lopez.

— Vine dinspre gară.

Un concert de clopote și de clopoței, de sonerii de bicicletă, de claxoane de mașină și chiar de tigăi însoțea acum vechiul clopot. Epavele visului revoluționar, săbii, pături vărgate, draperii, puști de vînătoare — chiar și ultimele pălării mexicane — se întorceau din fundul parcului către tam-tamul acesta care aduna triburile.

— Și cînd te gîndești că jumătate pe puțin sînt curajoși... spuse Manuel.

— Sucitule, spunea Lopez, să vezi și să nu crezi; n-au sfărîmat nici un bust!

De-a lungul parcului, busturile celebre de ghips, învăluite într-o lumină trandafirie prin reflectarea olanelor vechi, erau neatinse pe sub platanii de basm. Manuel nu le privea. Învîrtindu-se ca o cușcă uriașă adusă din America de către principi pentru grădina lor din Aranjuez, carnavalul se rostogolea spre gară pe sub arcadele de cărămidă, în lumina trandafirie a perspectivelor regale.

Pe măsură ce Manuel și Lopez se îndreptau și ei spre clopot, un cuvînt devenea precis: locomotivă. Orice-ar fi, numai să nu se ducă la Madrid! își spuse Manuel; nu-i era de loc greu să-și închipuie sosirea a zece mii de oameni demoralizați, pradă zvonurilor celor mai de necrezut, imediat după cucerirea orașului Toledo—în timp ce Madridul se organiza cu disperare.

Se aflau acum foarte aproape de gară. Drid-Madrid-drid-drid, de pretutindeni scrîșnetul glasurilor ca un țîrîit turbat de greieri.

— Fiindcă au șters-o, vor povesti că maurii sînt invincibili, spuse Lopez: ca să-și justifice fuga, bineînțeles că maurii trebuie să aibă un armament superior și așa mai departe!

— Au șters-o pentru că nu-i comanda nimeni. Înainte, luptau la fel de bine ca noi.

Manuel se gîndea la Barca, la Ramos, la tovarășii lui din trenul blindat, la cei de pe Tag. Și la un sindicalist bătrîn, port-drapel la o manifestație, cîțiva ani mai înainte: manifestația, oprită de forțe uriașe de poliție, obținuse dreptul să-și continue înaintarea cu condiția să înfășoare steagurile.

— Înfășurați steagurile! strigaseră responsabilii.

Glasul lui Manuel era foarte puternic. Pe cînd repeta strigătul, bătrînul îl privise fără să scoată un cuvînt, iar chipul lui parcă i-ar fi spus: „Da, dacă trebuie, dar cu cît mai încet, cu atît mai bine... Mai ai încă de învățat, băiete..." încît nu-l uitase. Nu întotdeauna greșeau aceiași. Legătura dintre Manuel și proletariat era alcătuită din prea multe amintiri și prea mult devotament pentru ca vreo nebunie s-o poată distruge — fie ea chiar atît de gravă ca aceasta.

— Greu nu e să fii alături de prietenii tăi cînd au dreptate, spuse el, ci cînd n-au dreptate...

— N-ai decît să încerci.

Un bărbos, semănînd cu Negusul văzut într-o oglindă care alungește, se urcase pe capota unei limuzine, în fața intrării de la gară. Interiorul, culoarele, sălile de așteptare, arhipline; pe peroane, imposibil să mai încapă un copil; și, deasupra, arborii uriași din piață.

— Care știe să conducă o locomotivă? răcnea bărbosul. Există tren, există locomotivă. Există tot!

Brusc, se făcu liniște. Toți așteptau pe salvator.

— ...daudrumul... daudrumul...

— Ce?

— ...daudrumul...

Nevăzutul care vorbea, împins, adus în mijlocul uralelor entuziaste, ajunse pe capota mașinii.

— ...Dau drumul... Eu știu să-i dau drumul...

Era un personaj pipernicit și blînd, cu ochelari, puțin cam chel.

— Vă previn, să știți: cu prudență, pot s-o conduc.

Entuziasmul scăzu. Manuel și Lopez, pas cu pas, se apropiau de mașină.

— Da' s-o încetinești, știi? strigă o voce.

— Hm..., cred că da.

— Băieți, vom sări din mers!

Manuel ajunse pe capota rablei.

— Dar răniții, strigă el, vor sări?

Mulți încercau să se cațere pe umerii celorlalți. Ce voia? Să înainteze spre Madrid, sau ce? Iarăși un ofițer...

— Tovarăși, atenție! Sînt in...

Nu mai era auzit. Din toate părțile exclamațiile îi întrerupeau cuvintele. El ridică ambele brațe, obținu trei secunde de tăcere, putu să strige:

— Sînt inginer. Vă spun: nu veți putea stăpîni locomotiva.

— E fostul comandant al motorizatei, se auziră murmure prin mulțime.

— Condu tu!

— Nu știu să conduc; dar știu ce înseamnă o locomotivă pe care n-o stăpînești. Cei care pleacă își iau răspunderea morții a două mii de tovarăși. Și răniții?

Din fericire, mecanicul benevol nu inspira încredere.

— Atunci cum rămîne? strigau prin mulțime.

— Propune!

— Zi ceva!

— Să mergem pe jos?

— Și dacă ni se taie drumul?

— E adevărat că Navalcarnero a căzut?

— Oare...

— Să rămînem aici! urlă Manuel.

Mulțimea se foi cu o furie posomorîtă, istovită. Vreo sută de mîini se ridicară, se frămîntară ca frunzele spulberate de vînt deasupra lor, apoi se cufundară în învălmășeala trupurilor.

— De două zile nu mai avem de...

— Ne pomenim cu maurii!

Manuel știa că nu există intendență.

— Cine-o să ne dea de haleală?

— Eu.

— Cine ne va da paturi?

— Eu.

Începea să semene cu un stăvilar, dar nu era sigur că valurile nu vor fi mai puternice.

— E mai uşor să-i baţi pe mauri decît să ajungi la Madrid cu un tren care o ia razna, strigă el.

Mîinile, din nou, se ridicară din mulţime, strînse: erau pumni. Nu pentru salut.

— Într-un sfert de oră ne împuşcă, spuse cu glas scăzut Lopez, care se suise şi el pe capota maşinii.

— Nu-mi pasă. Numai să nu pună piciorul în Madrid.

Îşi amintea de Heinrich: „Orice situaţie are cel puţin un element pozitiv; trebuie găsit şi acţionat în acest sens". Începu să urle din nou:

— Partidul comunist a dat cuvînt de ordine să fie respectată disciplina absolută faţă de autorităţile militare. Comunişti, ridicaţi mîinile!

Nu se zoreau să se arate. Manuel îşi dădu seama că mecanicul scund şi chel de lîngă el purta insigna în formă de stea a partidului.

— Unde ţi-e puşca? întrebă el. Un comunist nu-şi părăseşte niciodată puşca.

Celălalt îl privi şi spuse, fără ironie:

— Ba da, vezi bine...

— Atunci se exclude singur din partid. Dă-mi insigna.

— Poftim, frate, nu zbiera aşa, uite-o, ce dracu vrei să faci cu ea?...

Şapte sau opt insigne aruncate din mulţime căzură pe capota maşinii, cu un sunet jalnic, stins.

— În cinci minute ne trezim cu gloanţe în mutră, spuse Lopez.

— Moralul e prea scăzut.

Manuel începu din nou să strige cu glas tare, dar foarte rar, ca să fie sigur că e auzit:

— Am ridicat armele împotriva fascismului. Ştiam cu toţii că putem muri. Dacă am fi fost ucişi la Somosierra, ni s-ar fi părut normal.

„De ce e altfel acum? Pentru că e dezordine.

Partidul și Guvernul au spus: în primul rînd disciplină militară. Sîntem aici doi comandanți; ne luăm răspunderea.
Dezordinea s-a terminat.
Astă-seară veți mînca.
Nu veți dormi afară.
Aveți arme și muniții.
Am fost învingători la Somosierra, vom fi și aici. Să luptăm la fel, asta-i tot!
Rîul e ușor de apărat și tancurile nu pot trece."
— ...nele ... nele...
„Avioanele?" strigară vreo zece glasuri.
— Tranșee, mîine dimineață.
„Adăposturi subterane înăuntru.
Și vom folosi coastele dealului.
Nu-i vorba să luptăm la Madrid, la Barcelona sau la Polul Nord.
Nici să acceptăm victoria lui Franco, cu spaima în oase pe douăzeci de ani, la cheremul unui denunț al curvei, vecinei sau popii. Amintiți-vă de Asturii.
Noua noastră aviație va fi gata în cîteva zile.
Toată țara e cu noi; țara, sîntem noi.
Trebuie să rezistăm; să rezistăm aici; nu altundeva. Să nu ducem la Madrid o armată de golani. Și să rămînem alături de răniții noștri!"
— Ajunge.
— Tot vă mai înșală, striga un glas ce părea că vine din frunzele putrede.
— Cine, vă? Mai întîi, arată-te la față!
Cel ce strigase nu se mișcă. Manuel știa că pentru spanioli are importanță angajamentul personal.
„Nu există: vă. Sîntem noi doi, care ne aflăm aici, care sîntem luptători din prima zi, care ne luăm răspunderea.
Vă spun: veți dormi, veți mînca. Știți că vă vorbește un tovarăș. Eram împreună la 18 iulie. Sînteți demoralizați, prost înarmați, n-ați mîncat. Dar printre voi sînt unii care atacau tunurile cu automobile, Montagne cu un berbece, pe fasciștii din Triana cu cuțite, pe cei din Cordoba cu praștii.

Ia spuneți, băieți, le-ați făcut pe toate pentru ca să dați acum bir cu fugiții? Ca între bărbați, vă mărturisesc: cu toată gălăgia voastră, eu am încredere în voi.

Dacă mîine n-aveți ce vă făgăduiesc, împușcați-mă. Pînă atunci, faceți ce vă spun."

— Dă-ne adresa!

— Aranjuez nu e mare. Și n-am escortă.

— Să spună...

— Destul! Mă angajez să vă organizez, voi vă angajați să apărați Republica. Cine e de acord?

Pe sub un vîrtej de frunze veștede pînă în vîrful platanilor, mulțimea se legăna ca și cum și-ar fi căutat drum. Pe sub mîinile înălțate, cu degetele desfăcute, capetele plecate pendulau de la dreapta la stînga, săltîndu-și umerii ca într-un dans sălbatic. Lopez descoperea că autoritatea unui orator nu are preț decît prin ceea ce stă la temelia ei. Cînd Manuel spusese: „Am încredere în voi", toți simțiseră că era adevărat; și începuseră a alege pe cei mai buni dintre ei. Toți îl simțeau hotărît să-i ajute și mulți îl știau bun organizator.

— Comuniști, apropiați-vă de camion, la dreapta. Nu aveți mai multe drepturi decît ceilalți, dar aveți mai multe datorii. Așa.

„Voluntarii, așezați-vă la stînga."

— Să săpăm tranșeele chiar acum, strigă un glas în hărmălaie.

— Te vei duce la tranșee cînd îți vor spune responsabilii.

Acum, voiau cu toții să fie de folos; se împingeau și se repezeau ca să respecte ordinea, tot așa cum voiseră să se repeadă în tren.

— Responsabili de miliții sau de partide, goliți sala de așteptare și ocupați-o. Vă voi da instrucțiuni pentru a lua paturile și hrana. Ceilalți tovarăși, rămîneți aici: fiecare își va lua salteaua de paie sau patul.

Sări de pe rablă urmat de Lopez.

— În cinci minute, iar o luăm de la capăt? îl întrebă acesta.

— Nu; trebuie să aibă ceva de făcut pînă se culcă. O să meargă. Rămîi aici.

— Ce dracu am să fac?

Lopez nu prea avea iluzii asupra calităților lui de șef.

— Pune-i să se numere. Are un rost, deoarece trebuie să-i culc. Fiecare responsabil să-și adune băieții din miliția sau din organizația sa și să-ți dea cifra lor. Se vor regrupa și astfel voi avea un răgaz de o oră. Sînt cel puțin o mie cinci sute de inși.

— Bun, haidem.

Lopez era nepriceput, dar avea curaj și bunăvoință.

Manuel, trîntit pe un pupitru în chilia starețului unei mănăstiri, privea năuc busturile de ghips din parc, lucind ușor în noaptea de grădină persană. Lopez propunea ca busturile să fie duse la Madrid și să fie înlocuite după victorie cu animale „semnificative". Manuel însă nu-l asculta.

După ce-l părăsise pe Lopez, se dusese în grabă la Comitetul Frontului Popular. Acolo găsise cîțiva descurcăreți care cunoșteau bine orașul. Ei îi descoperiseră mănăstirea asta, adunaseră șase sute de saltele de paie, pături sau mindire. Fetițele de la orfelinat, cîte două în pat, le furnizaseră jumătate din așternut; fusese adus tot ce rămăsese disponibil în mănăstiri, cazărmi sau de la corpul de gardă. Pentru ceilalți, paie și pături.

În toiul activității sale, sosise o delegație, aleasă de soldați pentru legăturile dintre ei și comandament. Acum, toți aveau un culcuș. Era ora zece. Manuel, țintuit o oră și un sfert la telefon, obținuse de la partidul comunist, de la corpul al 5-lea și de la Ministerul de Război, promisiunea unei aprovizionări pentru trei zile. În timpul acesta, el va organiza intendența. Dar camioanele nu vor ajunge decît în zori. Unele, totuși, plecaseră: exact cu ce să hrănești două sute de oameni. Manuel anunțase că masa va fi gata la ora unsprezece.

Aștepta de asemenea, din partea corpului al 5-lea, soldați destul de instruiți ca să fie instructori, sau să formeze baza noului regiment.

Cineva bătu în ușă. Era delegația care se întorcea.

— Ce-i? spuse Manuel înconjurat de un nimb de Sfinte Fecioare și de Inimi ale lui Isus, iar nu-i ceva în regulă?

— Nu. Ba dimpotrivă. Iată: tu și tovarășul tău, nu sînteți militari, deși sînteți comandanți: asta se vede. Nouă, pe de altă parte, ne place mai mult așa. Ai spus lucrurilor pe nume: că n-am făcut tot ce-am făcut pînă acum ca să sfîrșim așa. Ce-ați făgăduit, v-ați ținut de cuvînt, pînă acum. Știm bine că nu era ușor. Atunci, noi, delegația — și băieții — am chibzuit și noi. Înțelegi? Am socotit că, în problema trenului, de exemplu, aveai dreptate.

Delegatul era un tîmplar cu mustățile cărunte, lăsate în jos. În fundul parcului, privighetorile celebre cîntau cu vocea lor gravă.

„Și-atunci, uite: ne-am zis că dacă am face un control pentru apărarea gării, întîmplarea de azi n-ar mai risca să se repete. Oamenii, îi avem. Atunci, am venit să-ți propunem controlul."

Îndărătul celui care vorbea, cei trei tovarăși ai lui în salopetă, drepți pe fundalul alb al chiliei: unul în față, trei la spate; odinioară, delegațiile muncitorești erau formate astfel. Conștiința pe care-o aveau oamenii aceștia că reprezintă vieți, slăbiciuni și responsabilități, că-i reprezintă pe ai lor în fața unuia de-al lor, era atît de evidentă încît revoluția, în sensul ei cel mai simplu și mai profund, intrase o dată cu ei: revoluția, pentru cel care vorbea, însemna dreptul de a vorbi astfel. Manuel îl îmbrățișă, spaniolește, și nu spuse o vorbă.

Pentru întîia oară se afla în fața unei fraternități care lua forma acțiunii.

— Acum, la masă! spuse el.

Toți coborîră împreună. După cum nădăjduise Manuel, în dormitoarele și sălile boltite, sub statuile albastru-deschis și auriu ale sfinților rămași acolo (steaguri roșii atîrnate de lăncile sfinților războinici), oamenii sleiți de puteri dormeau un somn de război. „Cine vrea să mănînce?" întrebă Manuel — nu prea tare. Răspunsul fu mîrîitul unui grup istovit: nu vor fi de hrănit nici o sută de oameni. Camioanele din Madrid

vor fi îndestulătoare. Cizmele lui călcau pe lespezi într-o rezonanță de biserică. Îi era rușine și avea chef să glumească.
Cînd se termină masa, plecă înapoi la Comitetul Frontului Popular. Trebuia să organizeze în noaptea asta armurăria, să găsească săpun, să numească încă din zori noile cadre.
„Ce caraghios, să faci războiul și cu săpun." În întuneric nu vedea arborii dar simțea, foarte sus deasupra lui, puzderia de frunze pe care le smulgea acum vîntul de noapte. Dinspre grădinile de trandafiri venea o mireasmă ușoară, ascunsă de mirosul amar al merișorilor și platanilor, purtată parcă de gongul înăbușit al tunului, de partea cealaltă a rîului. Camioanele nu mai soseau.
Cei de la Comitet vegheau și ei.

Cînd Manuel se întoarse, fu oprit la intrarea mănăstirii.
— Ce naiba faceți aici? întrebă el, după ce-l recunoscură.
— Pichetul de gardă.
Cîte atacuri prin surprindere reușiseră fasciștii în absența pichetelor! În licărul slab venind din mănăstire, Manuel privea țevile puștilor deasupra mantalelor nedeslușite: prima gardă spontană în războiul din Spania.

II

Noaptea de 6 noiembrie.

Trei avioane cu mai multe locuri sînt reparate. Al lui Magnin, care poartă acum numele de *Jaurès*, sosește deasupra Balearelor nocturne; de o oră, e singur pe mare. Attignies e pilotul. În jurul luminilor camuflate din Palma, tirul antiaerian izbucnește din toate părțile împotriva avionului invizibil; orașul, jos, se apără ca un orb care urlă. Magnin caută în port un cru-

cişător naţionalist precum şi transporturi de arme. Fîşiile puternice ale reflectoarelor brăzdează noaptea în faţa şi în spatele lui, se încrucişează. Parcă ar vrea să prindă o muscă cu beţişoare, gîndeşte el încordat. Cu excepţia locului de pilotaj, întunericul domneşte în avion.

Împotriva cui luptă ei oare, împotriva inamicului sau a frigului? Peste zece grade sub zero. Mitraliorilor le este silă să pună mănuşile, dar oţelul mitralierelor frige din cauza frigului. Bombele luminează portocaliu gheiserele nocturne. N-au să afle decît prin Ministerul de Război dacă vapoarele au fost atinse...

Fiecare se uită cum explodează în jurul lui obuzele antiaeriene, cu faţa îngheţată, trupul învăluit de căldura combinezonului îmblănit — solitar pînă în adîncul întunecat al mării.

Avionul se luminează deodată. „Stingeţi, pentru numele lui Dumnezeu!" strigă Magnin; dar chiar atunci zăreşte umbrele ferestrelor avionului pe obrazul şi cascheta lui Attignies: fusese deci luminat de afară.

Farul antiaerienei revine, prinde din nou avionul; Magnin vede mutra cumsecade a lui Pol — spatele lui Gardet, vărgat de puşca mică. Ei au bombardat vapoarele în întuneric, au evitat tirul antiaerian în bezna furtunii brăzdată de fulgerele albastre ale obuzelor. Fraternitatea de arme umple carlinga cu lumina aceasta ameninţătoare: pentru prima oară de cînd au plecat, oamenii aceştia *se văd*.

Toţi sînt aplecaţi spre reflectorul orbitor, către care îi cîrmeşte fîşia de lumină — şi care îi ocheşte. Toţi ştiu că, sub focar, se află un tun.

Jos, lumini care se sting, avioane de vînătoare care decolează fără îndoială — şi noaptea pînă la orizont. Şi, în centrul acestei întunecimi, avionul care coboară în vrilă, fără a izbuti să se desprindă din raza reflectorului, zgîlţîie ca pe nişte alice pe cei şapte oameni luminaţi de magneziu.

Magnin sare lîngă Attignies care, cu ochii închişi, trage de manşă pentru a se feri de lumina fulgerătoare. În cel mult trei secunde antiaerienele vor trage.

În carlingă, toți au apucat cu mîna stîngă catarama parașutei lor.

Încleștînd dinții, cu degetele picioarelor apăsate pe comenzi, Attignies virează, dorind din fiecare fibră a trupului său și pînă în vîrful degetelor să se afle într-un avion de vînătoare: avionul cu mai multe locuri se rotește ca un camion. Și lumina e tot acolo.

Primul obuz. La treizeci de metri: avionul saltă. Tunurile antiaeriene vor rectifica. Magnin smulge clapa caschetei lui Attignics.

— Furtună! strigă pilotul, arătînd mișcarea cu mîna.

E manevra folosită pentru a scăpa de uragan cînd comenzile nu mai răspund: cobori în picaj cu toată greutatea avionului.

Magnin protestează violent din mustăți, în larma motorului și în lumina albă: reflectorul va urmări avionul în picaj. Arată, și cu mîna, înclinarea pe aripă, urmată de un viraj.

Ca și cum s-ar prăbuși, Attignies parcă derapează cu un zgomot de fiare vechi și de încărcătoare care se rostogolesc în carlingă. Cade în noapte, se rotește, gonește desenînd un S. Deasupra și dedesubt, reflectorul se mișcă în zigzag, ca un orb care ar bîjbîi cu o sabie.

Avionul se află acum dincolo de orice acțiune a reflectorului, pierdut din nou în noaptea protectoare. Ca în somn, echipajul, reluîndu-și locul, se lasă cuprins de destinderea care urmează oricărei lupte, în bezna înghețată a mării fără reflectoare; fiecare e însă obsedat de chipurile frățești apărute o clipă.

După o scurtă oprire la Valencia, între pădurile de portocali, Magnin părăsise la Albaeete Jaurèsul care își continua zborul spre Alcala-de-Henarés. Era ultimul aerodrom de care dispuneau republicanii înspre Madrid. O parte a eseadrilei rămînea la Albacete pentru verificarea avioanelor reparate; cealaltă lupta la Alcala.

Brigăzile internaționale se formau la Albacete. În orășelul acesta de o culoare trandafirie și alb-gălbuie în dimineața

friguroasă care vestea iarna, mii de oameni însufleţeau ca la o chermeză un tîrg de cuţite, căni, izmene, bretele, pantofi, piepteni, insigne; soldaţi stînd la coadă dovedeau că acolo se află cîte un magazin de încălţăminte şi galanterie. Un ambulant chinez îşi oferea marfa de la foc unei santinele care stătea cu spatele la el. Santinela se întoarse şi ambulantul o şterse: erau amîndoi chinezi.

Cînd Magnin a ajuns la Centrul brigăzilor, delegatul pe care-l căuta era la cîmpul de instrucţie, de unde urma să se întoarcă după o oră. Magnin nu luase masa. Intră în primul bar.

Într-o înghesuială de nedescris, un beţiv urla. Cu toate precauţiunile, soseau la brigăzi inşi de toate soiurile. Eliminaţi, expediaţi cu trenul de amiază, băteau la cap pe fiecare în timpul dimineţii. Odată, toţi vagabonzii din Lyon expediaţi la brigăzile din Spania fuseseră opriţi la frontieră şi trimişi înapoi la punctul de plecare; brigăzile erau formate din luptători, nu din figuranţi de cinema.

— M-am săturat, zbiera beţivul. Săturat ! Eu care am străbătut Atlanticul pilotînd pe prinţul de Monaco, eu, un vechi legionar. Bandă de mişei, adunătură de dobitoci, revoluţionari de carton !

Zvîrlise pe jos un pahar şi călca în picioare cioburile.

Un socialist se ridică, dar un al doilea extravagant îl opri cu mîna:

— Lasă-l: e camaradul meu. Ai să vezi. E criţă, şi-atunci e uşor.

Camaradul se duse în spatele beţivului şi comandă:

— În rînduri, drepţi !

„Atenţie !"

Mişcări pe care beţivul le execută de îndată.

— La dreap-ta !

„Înainte, 'arş !"

Şi beţivul se-ndreptă spre uşă şi ieşi.

„Nimic mai simplu decît asta", spuse camaradul care se întoarse la coniacul său.

Magnin căuta vreo mutră cunoscută și nu găsea. Urcă la primul etaj. Sub portretul proprietarului barului, trei mercenari din aviație jucau pe jos arșice.

Destui mercenari plecaseră înapoi în Franța. Jucătorii stăteau cu spatele la Magnin, atenți la arșicele lor în răcoarea dimineții friguroase. Fereastra era deschisă ; însoțind rostogolirea arșicelor groase, spaniole, pe fereastră pătrunse un ciocănit tot atît de deslușit ca al potcoavelor, dar regulat ca al lopeților de rufe și al forjelor: era tropăitul înăbușit al trupelor. Mercenarul care tocmai aruncase arșicele rămăsese cu mîna ridicată: arșicele lui trepidau mai departe. Tropotul cizmelor, acum pe sub ferestre, cutremura casele de vălătuci: jocul însuși era zguduit de ritmul războiului.

Magnin se duse la fereastră: încă în civil, dar încălțați cu bocanci militari, cu fețele lor încăpățînate de comuniști, sau cu părul lor de intelectuali, polonezi bătrîni cu mustăți nietzscheene și tineri cu mutre ca într-un film sovietic, nemți cu capul ras, algerieni, italieni care păreau spanioli rătăciți printre internaționali, englezi mai pitorești decît ceilalți, francezi care semănau cu Maurice Thorez sau cu Maurice Chevalier; țepeni cu toții, nu din sîrguință, ca adolescenții din Madrid, ci pentru că își aminteau de armata sau de războiul pe care îl făcuseră unii împotriva altora, oamenii brigăzilor tropăiau în strada strîmtă, sonoră ca un coridor. Se apropiau de cazărmi și începură să cînte ; și, pentru întîia dată pe lume, oameni de toate națiile, amestecați în formație de luptă, cîntau *Internaționala.*

Magnin se întoarse ; mercenarii reîncepură jocul. Ei nu se lăsau duși.

Acum, spera să poată transforma aviația străină. Trebuise să petreacă peste cincisprezece zile la Barcelona ca să organizeze atelierul de reparații și absența sa contribuise în bună măsură la dezordinea pelicanilor. Dar, pînă într-o săptămînă, șase avioane cu mai multe locuri recuperate vor fi bune de zbor.

Delegatul cu care avea treabă se întorcea cu oamenii ce treceau pe sub ferestre. Magnin plecă înapoi spre statul-major al brigăzilor, cu sprîncenele încruntate, rumegîndu-și ideea nemărturisită.

III

— Nu zău, scuză-mă, mai durează mult?

În combinezon, cu o demnitate romană conferită de cascheta, Leclerc zbiera în mijlocul echipajului său, pe aerodromul din Alcala. La treizeci de metri, departe de zvonul glasurilor, un prieten al lui Sembrano, Carnero, șef de grupă, observa cu binoclul cerul Madridului. O vreme afurisită.

— Nu pot să mă grăbesc! Părerea mea e că Fridolinii, chiar dacă le-o trece prin minte să se costumeze în arhangheli...

Pentru Leclerc, nemți și italieni, fără deosebire, erau niște Fridolini.

Carnero urcă, iar aparatul lui porni să-și ia locul pe linia de decolare. Carburatorul avionului său era dereglat, și el comanda Jaurèsul cu un echipaj spaniol. Urmară apoi Leclerc și un avion spaniol cu mai multe locuri. Vînătoarea republicană, în ultimul hal, se și rotea peste Alcala: cîteva avioane sosiseră din America—tot fără mitraliere moderne. Guvernamentalii continuau să lupte cu aparatele spaniole Lewis din 1913.

De cînd Orionul său fusese distrus și el pilota *Pelican-I*, reconstituit din bucățile altor două avioane, Leclerc renunțase la pălăria cenușie și-și dădea aere de consul cu cascheta sa de piele.

— Și termosul? întrebă mitraliorul din față al Pelicanului -I, nevăzîndu-l lîngă scaunul lui Leclerc.

— Astăzi, scuză-mă, îmi fac o cezariană: e prea serios.

Cîteva minute mai tîrziu, aceste trei avioane și cele de vînătoare se aflau deasupra Madridului. Inamicul ocupa aerodromurile unde trăiseră pelicanii, afară de Barajas. Pe toate drumurile, o mare harababură de circulație; înainte de Getafe, o fîneață transformată în parc de camioane. Și totul atît de puțin apărat, încît părea imposibil să fie al inamicului. Leclerc, din extrema dreaptă a formației, privea atent celelalte două avioane dispărînd mereu printre norii foarte coborîți. Deasupra, avioanele de vînătoare proteguitoare. O clipă, norii se apropiară în așa măsură de pămînt, încît trebuiră să zboare pe deasupra lor; între două straturi cenușii, siluetele avioanelor în formație de luptă aduceau războiul în marele vid vinețiu. Formația ieși din nori deasupra parcului de camioane. Pe ambele laturi ale drumurilor nu erau decît mașini ale lui Franco lipite una de alta. Coloana motorizată de pe Tag ajunsese la porțile Madridului.

Vînătoarea fascistă coborî din norii de deasupra: șapte Fiaturi cu fața, ușor de recunoscut după W-ul care le unea planurile. Grupul cel mai de sus al vînătorii guvernamentale mări la maximum viteza și zbură în întîmpinarea lor.

Tirajul de baraj inamic începu.

Apărarea antiaeriană germană sosise la Madrid în masă. Obuzele tunurilor-revolver explodau la cincizeci de metri unul de altul; Leclerc își zicea că avionul lui avea o lungime de douăzeci și șase de metri. Nici în 1918 nu văzuse un astfel de baraj. Tunarii germani nu ocheau avioanele ci trăgeau la cîteva sute de metri mai înainte, exact la înălțimea lor, încît avioanele păreau că se aruncă ele înșile în foc. Mult mai încolo, cele două formații de vînătoare începură lupta. Leclerc coborî în picaj: coborî și tirul.

— Au telemetre ! spuse bombardorul.

Leclerc abia zărea lupta avioanelor de vînătoare, ale căror traiectorii încîlcite dădeau în același timp impresia de prăbușire și de acrobație.

Mitraliorii pîndeau lupta, bombardorul pămîntul; Leclerc nu scăpa din ochi avionul lui Carnero, urcînd, coborînd-zburînd oblic și întîmpinînd în față tirul de baraj; apoi, de,

odată se apropie... Leclerc, legat în dezlănțuirea generală de avionul șefului de grupă ca un orb de călăuza sa, cuprins de sentimentul de a nu mai fi decît una cu el, se arunca în baraj cu o fatalitate de tanc.

Barajul ajunse la o sută de metri.

Obuze și avioane se apropiară deodată; avionul lui Leclerc săltă cu zece metri; Jaurèsul, despicat la mijloc, zvîrli ca pe niște grăunțe în cerul plumburiu pe cei opt ocupanți ai lui. Leclerc avu impresia că-i fusese amputată mîna pe care se sprijinea; în fața punctelor negre, reprezentînd oamenii care se prăbușeau în jurul unei singure parașute deschise, vedea chipurile îngrozite ale bombardorului său și ale mitraliorului din față: viră mai scurt și părăsi lupta cu viteză maximă spre Alcala.

„N-am văzut niciodată ceva asemănător în timpul războiului", repeta Leclerc, de cînd oprise motorul pentru aterizare. Adunați în jurul lui pe aerodrom, cei din echipaj nu răspundeau nimic. Leclerc, cu o mină tragică și cu o privire de parcă s-ar fi întors din infern, se îndreptă cu un mers de legionar către postul de comandă.

Vargas îl aștepta acolo, așezat într-un fotoliu, cu picioarele alungite, cu fața întoarsă către cerul mohorît care se zărea pe fereastră. Acum, Vargas era în uniformă.

Leclerc, făcînd pe viteazul, începu să dea raportul asupra misiunii sale. Cînd ajunse la prăbușirea avionului lui Carnero:

— Ce instrucțiuni aveați? întrebă Vargas.

— Bombardarea coloanei dinspre Getafe.

— Camioanele se și aflau *înaintea* parcului de automobile, mergeau pe front?

— Da. Dar nici vorbă să fi putut trece, din cauza barajului. Ca dovadă, Carnero!

Cînd Leclerc nu mai îndrăznea să folosească limbajul lui specific, nu devenea simplu, devenea administrativ.

— Barajul era la nivelul parcului? repetă Vargas.

— Da...

— Dar existau camioane *înainte*, spre voi?

— ... Da.

— Spuneți-mi, de ce v-ați întors cu bombele?

Leclerc începea să-și dea seama că fugise.

— Era vînătoarea inamică...

Amîndoi știau că avioanele de vînătoare se luptaseră la doi kilometri depărtare; și, chiar atacat, Leclerc ar fi trebuit să execute bombardamentul, paralel cu barajul: avioanelor de vînătoare le revenea misiunea să lupte. Magnin condusese cîteva bombardamente de linie în plină luptă.

— V-ați înapoiat cu bombele, nu-i așa? întrebă Vargas.

— Zău, n-avea rost să le aruncăm la întîmplare, peste ai noștri... În plus, motorul bătea.

Vargas suferea cu atît mai mult, auzindu-l că răspunde ca un copil care a sărit gardul, cu cît socotea că, în general, Leclerc nu era de fel un laș.

Dădu ordin să fie introduși șeful mitraliorilor, bombardorul și mecanicul care așteptau.

— Motorul? întrebă el.

Mitraliorul și Leclerc se întoarseră către mecanic.

— Cum să spun, nu prea bine... răspunse acesta.

— Ce are?

— Scîrțîie cam peste tot...

Vargas se ridică.

— Bine, vă mulțumesc.

— Nu puteam executa bombardamentul, spuse Leclerc.

— Vă mulțumesc, repetă Vargas.

IV

Magnin aflîndu-se la Albaceta, Scali, pentru prima dată în uniformă, conform instrucțiunilor Ministerului, comanda aerodromul: acei care ar fi trebuit să-l comande erau, unul la spital, celălalt, Karlici, la Madrid, pentru a organiza cît

mai urgent secțiile de mitraliori. În escadrila internațională, ca și în jumătate din armata spaniolă, absența oricărui mijloc de constrîngere limita comandantul la autoritatea personală a celui care comanda. Pe aerodromul acesta, doi oameni erau ascultați: Magnin și șeful piloților, un băiat foarte tînăr, prieten cu toți, și care doborîse patru avioane fasciste. Dar el era ocupat, încă din ajun, să-și comande febra și brațul său amputat.

Scali tocmai constata chicotind că un pelican imprimase ștampila escadrilei pe pîntecele roz al lui Raplati, ca să nu se piardă cîincle, cînd fu chemat la telefon.

— Vă trimit înapoi unul din piloții voștri. Era glasul lui Sembrano.

Fără îndoială că pilotul plecase de mult; căci după cîteva minute Leclerc sosea într-un camion, legat cobză ca un cîrnat, între patru milițieni cu baioneta la armă. Șeful mitralior de pe Pelican-I și mecanicul îl însoțeau, dar nu tot atît de beți. Milițienii plecară.

Părăsindu-l pe Vargas, Leclerc, hotărît să se îmbete criță, tîrîse cu el pe cei doi camarazi; luase cu de la sine putere, fără o vorbă, o mașină de pe aerodrom și o ștersese la Barajas unde știa că i se va da de băut. Tot fără o vorbă băuse șase pernoduri.

Apoi, începuse să vorbească.

Rezultat: camionul.

Se trezea încetișor din beție. Scali, ținînd cîinele sub braț, se întreba ce va face dacă Leclerc va deveni furios. Maimuțoiul ăsta, cu șuvițe de clovn și cu mîinile prea lungi, era cu siguranță foarte puternic. Scali era hotărît să nu-i cheme înapoi pe milițieni decît în caz de forță majoră. Pelicanii prezenți se uitau la Leclerc cu răceală, unii cu dușmănie, alții batjocoritor. Attignies plecase mai întîi, dar se înîntoarse, tăcut; Scali înțelese că pentru a-i da, la nevoie, o mînă de ajutor. În sfîrșit, puse cîincle jos.

În timp ce-l dezlegau pe Leclerc, acesta începu un discurs.

— Perfect! Sînt arțăgos și dur. Calitatea principală a rasei care face revoluțiile, m-ai înțeles? Și-apoi, scuză-mă,

dar piloții de soiul tău, semidemnitari municipali la pensie, mă cac pe ei. Niște proști. Eu sînt vechi comunist, și nu o mutră cu galoane și nici un cîrnat cu sfori. Și-atunci, ai să-mi explici tu chestia? Nu-ți dă pace glanda endocrină? Știu ce-s tipii lui Franco, de cînd armata lui Wrangel și toți declasații au ajuns să ne concureze în cursă. Am știut-o înainte de Franco! Un comunist dinainte de război, asta sînt.

— Dinainte de sciziune, spuse Darras cu blîndețe; hai băiete, bun, știm foarte bine că n-ai nici o legătură cu partidul. Asta nu te împiedică să fii un tip cumsecade, dar n-ai nici o legătură.

Rana lui de la picior era vindecată și, în ajun, executase cu Scali o misiune asemănătoare cu cea pe care o ratase Leclerc.

Leclerc îi privi pe amîndoi: Scali, cu ochelarii lui rotunzi, cu pantalonii prea lungi din care-i ieșeau picioarele, cu expresia lui de comic american dintr-un film de aviație; Darras, cu fața turtită și roșie, părul alb, zîmbetul liniștit, cu pieptul de luptător. Mitraliorul și mecanicul lui tăceau.

— Va să zică, acum e o problemă de partid? Mi-ai cerut carnetul ca să arunc în aer uzina de gaz, la Talavera? Sînt un solitar. Un comunist solitar. Asta-i tot. Vreau numai să fiu lăsat dracului în pace. Și sînt dușmanul crocodililor care vor să-mi muște antricotul, m-ai înțeles? Talavera, ești tu, Talavera, spune, ești tu?

— Toată lumea știe doar că ești tu, spuse Scali, luîndu-l de braț. Nu-ți fă inimă rea: hai să te culci!

Pentru dînsul, ca și pentru Magnin, fuga lui Leclerc era mai curînd un accident decît un act de lașitate. Îl emoționa faptul că acum se agăța astfel de amintirea Talaverei. Există însă întotdeauna ceva hidos în mînie; și cu atît mai mult în beție. De aceea fața hazlie a lui Leclerc, cu nările dilatate, cu buzele umflate, aducea a fiară.

— Hai să te culci, spuse Scali din nou.

Leclerc îl privi pieziș, cu pleoapele încrețite: sub masca de bețiv reapăru viclenia vreunui strămoș țăran.

— Hei, crezi că sînt criță?

Se uita mereu la el și tot cu coada ochiului.

„Ai dreptate. Hai la culcare."

Scali îl luă de braț. La jumătatea scării, Leclerc se întoarse:

„Mă c... pe toți! Gunoaie!"

La primul etaj, îl luă pe Scali în brațe:

„Nu-s laș, m-auzi: nu-s laș..."

Plîngea.

„Nu s-au sfîrșit, toate astea, nu s-au sfîrșit..."

Nadal, pe garanția Ambasadei Spaniei la Paris, venise să facă un reportaj despre pelicani pentru un săptămînal burghez. Unii se pretau la așa ceva cu un aer de superioritate și cu o lăcomie ascunsă. Echipajul avionului *Marat*, Darras, Attignies, Gardet etc. redactau o declarație. Jaime Alvear, așezat cu Scali în fundul restaurantului hotelului, cu ochelari negri în locul bandajului de pe ochi, socotea zadarnică orice convorbire; așezat lîngă o fereastră închisă asupra nopții din Alcala, asculta un aparat de radio. House dictase trei coloane.

Nadal, un băiețel bondoc și ferchezuit, cu ochii aproape liliachii, ar fi putut fi un Don Juan dacă n-ar fi fost prea rotofei: fața, nasul, chiar și gesturile sale prea rotunjite se potriveau aproape copilărește cu părul său prea buclat. I se vorbise de Leclerc ca despre personajul cel mai pitoresc dintre pelicani; dar, pentru Leclerc, ziariștii erau niște tipi de care să rîdă și curcile; dacă vreunul dintre ei i s-ar adresa, scuză-mă, îi va da peste bot. Era de altfel culcat.

Attignies se înapoie cu declarația echipajului lui Marat: *„N-am venit aici pentru nici o aventură. Revoluționari fără de partid, socialiști sau comuniști hotărîți să apere Spania, noi luptăm pentru a obține maximum de rezultate, oricare ar fi condițiile. Trăiască libertatea poporului spaniol."*

Declarația nu-i convenea lui Nadal. Ziarul lui era citit, printre alții, de peste un milion de proletari: îi trebuia deci, pentru patronul lui, liberalism, elogiul aviatorilor simpatici (al francezilor mai ales), ceva atrăgător despre mercenari,

sentimental despre ceilalți, lacrimogen despre morți și marii mutilați (Păcat că Jaime... În fine! La urma urmei, nu era decît spaniol) — comunism de loc, și cît mai puține convingeri politice.

Apoi, pentru el personal, să spicuiască discret cîteva întîmplări, de preferință sexuale: cel mai interesant reportaj romantic e întoarcerea.

În prezent se ocupa de mincinoși. Nu se lăsa păcălit: găsea el subiectul unui articol. În fiecare imbecil zace un romancier, credea el, n-ai decît să alegi. Asta s-a iscat de la unul care spunea: „Oamenii mei" (nu prea declamator). Luînd note, Nadal se gîndi la fraza lui Kipling: „Haidem acum de partea cealaltă, să mai ascultăm niște glume." Ceea ce și făcu.

Veni rîndul celor care dezertaseră din armata franceză sau armata engleză pentru a veni aici; mai mulți se însuraseră în Spania și reuși să obțină de la ei fotografiile nevestelor. „Ziarul meu are un public larg feminin." Apoi mercenarii „ași", cei care oficial doborîseră peste trei avioane fasciste. Aceștia vorbeau despre voluntari numindu-i „politici", și despre ei zicîndu-și „războinici"; dar nu-și dădeau aere. Îi arătară carnetele lor de zbor, cu prudență.

După aceea, cîțiva care voiau să pară haimanale și ce mai rămînea din chiulangii. Îi părăsise pe voluntari, mai puțin pitorești și care nu mințeau destul.

Tocmai își lua note pe un carnet de zbor, și jumătate din conținutul cutiei de *cachou*[1], pe care făcuse imprudența s-o arate, luase drumul buzunarului lui Pol, cînd o tăcere relativă și intensitatea atenției îl făcură să-și ridice nasul.

Cu botul într-o parte, gîrbovit, cu smocurile de păr negru ieșind peste marginile glugii cenușii, schițînd un zîmbet destul de neliniștitor, cu brațele mai lungi ca niciodată, Leclerc cobora scara. Un mitralior de pe Pelican I îl chemă.

---

[1] Substanță extrasă din fructul de arec, folosită pentru calitățile ei astringente.

„Un tovarăș scriitor“, spuse el arătîndu-l pc Nadal. „Hai să iei o dușcă cu confratele tău.“ Leclerc se așeză.

— Care va să zică, ești și tu scriitor, căpățînă de gîndăcel. Ce scrii?

— Nuvele. Și tu?

— Romane-fluviu. Eram și poet. Sînt singurul poet care să-și fi vîndut toate cărțuliile la volan. Ceilalți, noctambulii, cînd dădeau peste un turist novice sau beat, i-o băgau pe gît. Eu, niciodată. Dar îi procopseam cu cărțulia pentru că era rodul unei munci. Cincisprezece franci numai. Am epuizat tirajul. *Icar la volan*, ăsta era titlul. Icar din cauza poeziei și aviației, pricepi?

— Mai scrii acum?

— Am renunțat. Scuză-mă, aștern rîndurile cu mitraliera.

— Ce fel de mitralieră aveți?

După ce semnaseră declarația, Attignies și Darras veniseră lîngă Scali să asculte la aparatul de radio al lui Jaime. De cînd nu mai vedea, acesta își petrecea jumătate din viață la radio. Darras părăsi aparatul: nu-i plăcea de loc ultima întrebare a lui Nadal.

Dar nu: comedia continua, nimic altceva. Leclerc nu era pilot de vînătoare și n-avusese prilejul să se folosească de o mitralieră de cînd era acolo; iar Nadal, care continua conversația, rozîndu-și pipa cu un aer de vechi specialist, habar n-avea că mitraliera de avion spaniolă Lewis e cu încărcător nu cu bandă și nu înțelegea nimic din cc povestea celălalt.

— Cum e pe-aici? întrebă el.

— Adevărată viață... Ce naiba poți face la Paris? Pilot pe un avion de pasageri, cu alte cuvinte conducător de trotinete? Nu încă! Dacă ești de stînga, n-ai șanse... Să faci o meserie de-a șaptea mînă? Nu: aici un bărbat e bărbat. Așa că eu, scuză-mă, eram la Talavera. Poți să-ntrebi pe cine vrei: uzina de gaz, ca o omletă flambată! La fel și cu Franco. Scuză-mă, dar eu, Leclerc, l-am oprit pc Franco. M-ai înțeles? Băieții din jurul meu, uită-te la ei: au ei mutre de inși pe care să-i dai pe ușă afară?

În jurul plitei enorme instalată în fundul sălii sub afișele revoluționare, familia bucătarului se foia ca de obicei, iar pelicanii se tîrguiau pentru cîteva suplimente.

Attignies asculta și el, fiind totodată atent la aparatul de radio. Și observa cu curiozitate relațiile dintre cei doi oameni: de cîteva minute, Leclerc frămînta între degete cocoloașe de pîine pe care le zvîrlea aproape în obrazul lui Nadal. Iar glasu-i era departe de a fi tot atît de cordial ca vorbele.

„Talavera, am făcut-o cu un Orion, îți dai seama?... Aici e țara luptelor de tauri; noi, sîntem proprietarii unei legiuni de viței. Numai că am ținut piept cu viței. M-ai înțeles?"

Și un cocoloș drept în nas. Attignies urmărea jocul, din ce în ce mai intrigat. Nadal se prefăcea că rîde, hotărît să se răzbune în interviu.

— Ce armament aveai la Talavera? întrebă el.

— Curmale. O mitralieră pe fereastră și gaura closetului ca aruncător de bombe.

— Și o Hotchkiss de aviație cu trepied, spuse Gardet, ca un tehnician.

— Tot din astea am avut la Villacoublay, răspunse Nadal cu un gest de dispreț îndurerat; era limpede că era o rușine să-i pui pe oameni să lupte cu astfel de rable. Pelicanii rîdeau pe înfundate pentru că nu exista o asemenea mitralieră.

— Atenție! strigă Attignies.

Crainicul postului rebel pe care-l asculta (o retransmisie de la Radio-Sevila?) tocmai strigase: *Aviație* și Jaime dădu drumul mai tare aparatului.

Avioanele noastre au bombardat liniile roșilor cu deplin succes, respingînd pe milițienii din Carabanchel în Madrid.

Orașul a fost bombardat la ora 3 și la ora 5 fără ca aviația roșie să-și fi făcut apariția.

Cinci avioane guvernamentale au fost doborîte astăzi în liniile noastre.

Am anunțat la postul acesta că avionul sovieticului Magnin, dezertor binecunoscut, agentul lui Stalin, va fi lichidat în scurt timp. Avionul acesta a fost doborît astăzi în liniile noastre. Întregul echipaj a pierit în cădere. Trupul sinistrului Magnin a fost identificat la Getafe. Aviz următorilor!

Noapte bună.

Pelicanii se priviră unii pe alții.

— Nu vă faceți inimă rea, strigă Scali, e o confuzie.

Nadal începu să pună întrebări, dar înțelese repede că nu trebuia să insiste: asupra acestui subiect, pelicanii superstițioși — chiar și arțăgoșii — deveneau ostili. Aproape toți se gîndeau că era vorba de *Jaurès* și de echipajul lui Carnero; Magnin aterizase la Albacete și nu exista nici o dovadă că n-ar fi luptat în după-amiaza aceasta pe frontul din Madrid.

— Ce știi tu, găgăuță! bombăni Leclerc.

Scali o știa foarte bine; de după-masă simțise că lucrurile merg prost și-l chemase pe Magnin la telefon pentru a-i cere să vină încă în cursul nopții la Alcala.

Dar Magnin era mai la curent ca el. Sembrano îi telefonase direct, și mai amănunțit decît lui Scali. Beat mort, Leclerc îi înjurase de mama focului pe piloții spanioli, deși știa că, dacă existau unii care se aciuiseră la Valencia, piloții spanioli realizau în fiecare zi cu avioanele lor nenorocite ceea ce el era atît de mîndru că realizase o singură dată la Talavera. Apoi explicase mecanicilor spanioli care-l înconjurau că războiul era pierdut, că avioanele reparate se vor prăbuși — și tot ce poate inspira obsesia rușinii. Pe de altă parte Scali știa că, de la înapoierea sa, Leclerc ieșise din nou, luase la rînd pe pelicani cărora pitorescul și generozitatea lui adeseori reală (și născută dintr-o dorință arzătoare de a fi iubit) le inspira simpatie, și le vorbise la fel. Și că pelicanii din echipajul lui intraseră în aceeași horă.

Scali fusese mai întîi surprins de consimțămîntul lor. Foarte subtil cînd judeca oamenii cărora le cunoștea firea — intelectualii — nu înțelegea personajul acesta. Gardet îi atrăsese

atenția că echipajele, modificate de fiecare dată cînd un rănit pleca la spital, erau acum formate după afinități; că tovarășii lui Leclerc, din cauza grosimii stratului de nori, nu putuseră pricepe mare lucru cînd întorsese aparatul și că se zbăteau acum într-o dramă peste puterile lor. Leclerc nu-și ierta fuga; căuta să-i atragă pe toți cei pe care-i întîlnea în descătușarea sinistră pe care i-ar fi dat-o dezgustul general, după cum i-l dăduse pernod-ul.

— Magnin a telefonat aici la ora șapte, strigă Scali.

Toți însă se întrebau dacă spunea adevărul sau voia să-i liniștească.

Se așternu o tăcere destul de lungă pe care o întrerupse, în sfîrșit, Nadal.

— De ce ai venit aci? îl întrebă el, cu creionul în mînă, pe Leclerc. Pentru revoluție?

Leclerc îl privi pieziș, arțăgos de astă dată.

— Ce-i treaba ta? Sînt un mercenar de stînga, o știe toată lumea. Dar dacă mă aflu aici, e pentru că sînt un dur. Sînt un înrăit al manșei. Restul e pentru slăbănogi fără șira spinării, deznădăjduiți și ziariști. Scuză-mă, fiecare după placul lui. M-ai priceput?

Mai slab ca niciodată, cu nările în vînt și cu părul răsfirat, cu mîinile lui de maimuță încleștate pe o sticlă de vin roșu, lăsat pe spate, cu fruntea încrețită, stăpînea toată masa unde neliniștea se strecura ca o nevăstuică. Gardet, lîngă Jaime, își freca dinainte înapoi părul țepos și zîmbea.

— Slăbiciune sau lașitate, îi spuse Attignies. Dacă Magnin nu-i dă afară, ăștia vor descompune escadrila. Ce se întîmplă? Iar i se urcă vinul la cap?

— În orice caz, ai răbdare! Începe să-mi calce pe nervi; nu-mi place să lupt alături de oameni cu toane. Deocamdată, totuși, se împăunează, face pe eroul! Te-apucă scîrba, nu alta.

— Îi e necaz pe celălalt pentru comedia pe care o joacă. Uită-te la el. În clipa asta îl urăște.

— Îi e în același timp și recunoscător.

— Mai puțin. Privește-i mutra.

Nadal înțelese că putea să iasă cu bucluc; comandă un rînd pentru toți comesenii și își luă tălpășița cu însemnările lui, mic și șmecher, cu pipa marțială înfiptă în surîsul lui viclean.

— Nu-s criță, începu din nou Leclerc. Revoluția...

Era evident că voia să spună: o dau dracului. Însă nu îndrăzni. Nu din cauza tovarășilor lui, pe care ar fi vrut să-i provoace cu dragă inimă: dar, înapoia celor două ferestre fără obloane, era Madridul.

Aparatul de radio era alături de una din ferestre: Attignies se întoarse. Fortăreața Alcala-de-Henares era adormită, cu monumentele și cu bodegile ei care vindeau melci, pitite după coloane. (Cîțiva pelicani pe acolo, sorbeau fără îndoială pernod.) Și întregul orășel cu perspectiva coloanelor sale, cu grădinile popilor, cu bisericile cu clopotnițe țuguiate, cu palatele cu ornamente mărețe, cu zidurile și balcoanele sale făcute pentru chitare, toată această veche Castilie de comedie spaniolă, ciuntită de bombele avioanelor, nu dormea decît cu un singur ochi, pîndind zgomotele amenințătoare ale războiului.

— Cînd va sosi Magnin, îi spuse Scali lui Gardet, spune-i că tu și cu mulți alții tot mai putem noi alcătui cu Marat echipaje de șoc...

— Te duci noaptea asta la Madrid? îl întrebă Jaime în același timp.

— Da. Convocare specială din partea lui Garcia.

— Aș vrea să-l cauți pe tatăl meu. Să-l aduci aici.

Scali știa că tatăl lui Jaime era bătrîn. Jaime nu dădea vreo explicație: nu-și arogase niciodată un drept din infirmitatea sa.

— Bine, mă voi duce.

— Ia spune, Scali, întrebă Leclerc arțăgos, n-o să halim în curînd ceva mai bine?

— Descurajarea te face gastronom? întrebă Gardet, de la celălalt capăt al mesei.

Leclerc îl privi pe Gardet, al cărui zîmbet ostil îi dezvelea dințișorii de pisică, și nu spuse nimic.

— Și contractele? întrebă bombardorul de pe Pelican-I.

— N-au fost trimise înapoi de la Jefatura, răspunse Scali.

— Eu nu sînt un bun vorbitor... Dar oricum. Să presupunem că aș fi fost ucis azi, ce s-ar fi întîmplat cu contractul meu?

Bombardorul era în același timp protestatar și victimă, cu ochii lui mici, holbați, și ambele-i mîini patetice, pe cele două trese de locotenent, cusute pe haina de piele albastru deschis, a doua zi după căsătoria lui la Barcelona. „La lumina becului seamănă și mai mult decît la lumina zilei cu un ceainic de desen animat, constată Gardet pentru sine.

Scali susținea că nu trebuia să fie luați prea în serios toți băieții ăștia, și, de obicei, o potrivea bine. Azi...

— Ei bine, i-ar fi fost plătit soției tale. Așa că, lasă-ne în pace.

— Și cine-mi spune că Franco nu va ajunge mai înainte la Madrid?

— În cazul ăsta nutresc speranța că te va împușca, spuse Gardet, mîngîindu-și părul țepos. Și fără *pesetas* ori contract.

În general, primejdiile înfruntate împreună îi apropiau pe voluntari de mercenari mai mult decît îi despărțeau „contractele". Dar voluntarii, în seara asta, ajunseseră la marginea răbdării.

— Și de ce nu ni se trimit destule avioane de vînătoare? întrebă mecanicul de pe Pelican-I.

— Pentru răniți nu se face ce s-ar cuveni, spuse House. De altfel, regele Angliei să fi venit să-l caute la Madrid, și tot n-ar fi fost mulțumit.

— Asta nu-i treabă, spuse șeful mitralior al lui Leclerc: nu-s destule aparate de vînătoare, nu-s destule avioane, materialul e infect și mitralierele nu fac doi bani!

Spaniolii, ei mitraliau tirul antiaerian cu Bréguecturile lor preistorice.

Attignies se întoarse spre masa lui Leclerc și ascultă în tăcere:

— Cu toate astea, de azi-dimineață n-a mai fost văzut.

— ...Tipii, pleosc! De parcă i-ar fi aruncat în aer ca grăunțele.

— ...Văzut niciodată ceva asemănător în timpul războiului.

— ... Groaznic e Jaurèsul care se desface în două.

— ... Se pare că scîrbele alea îl urmăreau pe Carnero cu mitralierele lor.

— ... Cel cu parașuta era Carnero?

— ... Parașuta lui Magnin, cu Carnero sub ea.

— ... Înainte, mai puteai merge, dar împotriva barajului la telemetru, ce dracu vrei să faci? Asta nu mai e luptă!

— ... Groaznic e avionul care se desface în două...

— ... Ceea ce ne lipsește, înainte de orice, e organizarea. Ar trebui ca toată lumea să discute seara ce se va face a doua zi.

— ... Ca grăunțele, mă, ca grăunțele, așa îi scuipa avionul pe tipi. Iar eu...

— Că-i îngîmfat Magnin, e limpede; dar dacă el vrea să se sinucidă, nu poate cere asta de la toată lumea...

Rușinea descompune, cugetă Attignies. Pentru dînsul, care trăia organic ideile, toate astea erau derizorii și de o tristețe adîncă. În fața acestora, gîndindu-se la cei o sută de mercenari nenorociți ai Republicii, era obsedat de miile de italieni și de nemți, de șirurile lungi de mauri cu Inima lui Isus agățată la piept. Patruzeci de mii de mauri, plătiți cu atîta pe zi — cu consiliul de război în spatele lor... Pînă la ce limită se poate deci avea încredere în oameni? Dar pentru a avea încredere în oameni pînă în pragul morții lor, trebuiau oare aleși „specialiștii" aceștia, care se descompuneau ca niște cadavre? Undeva, la Albacete sau la Madrid, se formau primele brigăzi internaționale...

Glasul lui Gardet acoperi vuietul înăbușit.

— Mai domol! spunea el, așezat pe masă, cu părul zbîrlit și fălcile înainte. Ați făcut albie de porci pe toți șmecherii care vin aici, cu o pipă definitivă în plisc, care nu se duc niciodată pe front și care se întorc la Paris să defăimeze tot ce-a făcut Magnin — ca să nu mai discutăm de noi — fără măcar să cunoască greutățile. Va să zică în seara asta sînteți de acord cu indivizii ăștia? Totul e prost? Ia spuneți, băiețașilor, dacă erați la Franco, nu credeți că de un timp încoace vi s-ar fi închis clonțul, poate chiar din motiv de deces?

— De accea mă aflu aici, și nu la Franco, spuse mecanicul.

Pol țîșni, uriaș, cu părul creț, roșu ca racul, mișcîndu-și frenctic arătătorul.

— Nu, domnule Lévy! Nu sînt de acord! Încercați să ne trageți pc sfoară la comision! Din capul locului, ca să te aud pe tine, Bertrand, apreciind activitatea lui Magnin, ești băiat bun, dar mă apucă durerea de măsele...

— Va să zică nu mai avem dreptul să judecăm? Nu sîntem demni?

— Tu nu judeci, tu împroști cu noroi. Împroști pentru că te-ai dezumflat. Observă că despre asta nu spun nimic: nu voi arunca niciodată cu piatra într-un tovarăș, din cauza unui accident! Asta i se poate întîmpla oricui. În general, toată lumea știe că v-ați făcut treaba. Dar acum cred că vedeți totul în negru, pentru că nu sînteți mulțumiți de voi: nu-s de acord. Nu, domnule! nu-s de acord! Te vaiți? Zi un nume în locul lui Magnin, hai, zi unul, să te văd? Închipuie-ți numai că ar fi adevărat ce zbiară ticălosul ălalt în șandramaua lui de radio, ei?... că nu se mai întoarce. Ei, ce ziceți?

Bun: unu la zero pentru mine.

Morala: vă purtați ca niște nătărăi clasa întîi.

În liniștea care domnea, Leclerc, ținîndu-și pumnii pe spătarul scaunului alăturat, se apropia de Scali cu o privire mînioasă.

— Revoluția, ți-am spus-o: fiecare cu treaba lui. Dar în privința organizării, scuză-mă, rahat! Am fost aduși aici pentru luptă și de două zile sîntem lăsați în plata Domnului. Patruzeci și opt de ore fără să ne bărbierim! Ne-am săturat pînă în gît! M-ai priceput!?

Scali, cu o privire scîrbită îndărătul ochelarilor, nu răspunse.

— Nu mai spune! se auzi în capătul sălii un glas care-i făcu să se întoarcă.

De cînd Jaime se înapoiase cu avionul pentru ultima oară, nu discutase decît cu tovarăși izolați, în jurul unei mese, într-un colț; parcă își regăsise vocea melodioasă de altădată, înăbușită ca și cum și glasul i-ar fi orbit. Toți știau că de

fiecare dată cînd își luau zborul, erau amenințați de aceeași infirmitate. El era tovarășul lor, dar în același timp și cea mai amenințătoare imagine a destinului lor... Cu nasul mare ivindu-se între ochelarii negri, cu mîna pipăind masa pe dedesubt ca să nu fie văzut bîjbîind, înainta, de la o farfurie goală la altă farfurie goală, și toți pelicanii se dădeau în lături din fața lui, de parcă i-ar fi îngrozit simpla lui atingere.

— Cei care se află în tranșee, spuse el cu glas mai scăzut, se rad?

— Tu, mormăi Leclerc printre dinți, ești un cavaler al Internaționalei, numai nu ne bate la cap!

Scali, la o distanță de patru sau cinci metri mai la stînga, lîngă perete, își trăgea pantalonul de uniformă, hotărît prea lung, fără a-l slăbi din ochi pe Leclerc. Acesta se repezi la el, lăsîndu-l pe Jaime să înainteze agățîndu-se de masă.

— M-am săturat de mitralierele de bîlci, începu iarăși Leclerc. Săturat. Sînt de acord s-o fac pe taurul, dar nu vreau s-o fac pe porumbelul. M-ai priceput?

Scali, descurajat la culme, dădu din umeri. Leclerc dădu din umeri ca să-l imite, furios, scrîșnind din dinți.

— Mă c... pe tine. Auzi? Mă c... pe tine.

Îl privea în sfîrșit drept în față, cu o mutră cumplită.

— Și eu, spuse Scali cu stîngăcie. Nu se pricepea nici să înjure, nici să comande. Intelectual sadea, voia nu numai să explice, dar să și convingă; avea un dezgust fizic pentru bătaie; iar Leclerc, care simțea animalic dezgustul acesta, îl lua drept frică.

— Nu, *eu* mă c... pe tine. Nu tu. M-ai înțeles?

Pol se gîndea la ziua cînd așteptaseră împreună primul avion plin cu răniți.

— *Salud*! strigă Magnin, fluturînd pumnul ca pe o batistă, cu mustățile bătute de vînt în pervazul ușii.

Înaintă pînă la Leclerc printre mutre dușmănoase, răsuflînd ușurate, sau distrate în aparență:

— Aveai termosul?

— Nu-i adevărat! N-aveam nimic!

Leclerc zbiera, indignat, prădat; încîntat să prevadă o acuzație nedreaptă de beție, cînd avea atîta nevoie ca acuzația de fugă să fi fost și ea nedreaptă.

— Nimic? Mai bine îl aveai, spuse Magnin.

Prefera un pilot bețiv unui pilot demoralizat.

Leclerc șovăi de parcă ar fi căutat un drum, năucit.

— Echipajul *Pelicanului* se înapoiază imediat la Albacete, strigă Magnin. Camionul e în fața ușii.

— Un camion, ce-i aia un camion? De ce nu o roabă? Vreau o mașină, spuse Leclerc, din nou cu ochii plini de ură.

— Nici n-avem timp să ne facem bagajele!

Bonbardorul protesta. Ce bagaje? Toți știau că echipajul venise în avionul său fără măcar o perie de dinți. Magnin dădu din umeri.

Se uita la Leclerc și la ai săi, împrăștiați acum. Dacă ar fi fost uciși azi-dimineață, cugeta el, n-am vedea acum decît ce e bun într-înșii. Și chiar dacă ar fi uciși mîine... Amintirea lui Marcelino era mai puternică decît prezența lui Leclerc. Și îi privea, pe voluntari și pe mercenari, ca și cum ceea ce spuneau, ce făceau, ce gîndeau despre ei înșiși n-ar fi fost decît o nebunie provizorie, un vis din care ar fi trebuit să se trezească mai curînd sau mai tîrziu, cu cascheta pe frunte, țepeni în combinezonul de zbor, în realitatea morții.

Leclerc se apropie de Magnin, așa cum se apropiase de Scali, cu o expresie pătrunsă de ură, deși trăsăturile i se schimbaseră puțin; fruntea care i se încrețea coborîse puțin.

— Mă c... pe tine, Magnin.

Mîinile păroase fremătau la extremitatea brațelor de maimuță. Sprîncenele și mustățile lui Magnin înaintară, luminile ochilor săi deveniră ciudat de mobile.

— Pleci mîine în Franța cu contractul desfăcut. Și nu vei mai călca niciodată în Spania. Asta-i tot.

— Am să mă întorc cînd am să vreau eu! Și fără de contract! Mitocanilor! Împuțiților!... Eu am fost în legiune, nu sînt o otreapă de șters podelele...

Lîngă Magnin se aflau acum Scali, Attignies și Gardet. Rezemat de masă, Jaime, cu ochelarii lui negri.

— Vreau o mașină, reluă Leclerc, iar mîinile îi tremurau din ce în ce mai tare. M-ai înțeles?

Magnin se duse spre ușă, rapid, indiferent și încovoiat. Din fundul sălii se auzeau numai zgomotele furculiței bucătarului. Toți îl urmăreau cu privirea pe Magnin. El deschise ușa, rosti o frază ca și cum ar fi vorbit vîntului care mătura furios piața mare din Alcala.

Șase membri ai gărzilor de asalt intrară înarmați.

— Echipaj ! strigă Magnin.

Decis să rămînă cel mai important, Leclerc trecu primul.

Se așternu o tăcere apăsătoare, întreruptă de ambreiajul camionului și huruitul motorului care descrescu pînă se contopi cu șuieratul vîntului. Magnin rămăsese în pervazul ușii. Cînd se întoarse, se auzi o larmă de pahare, de exclamații, de strănuturi, de farfurii, așa cum se destinde sala la teatru la sfîrșitul unui act. Magnin veni la masă și păru că pune capăt acestei destinderi, cu cuțitul cu care ciocăni într-un pahar pentru a atrage atenția:

— Tovarăși, spuse el pe un ton de conversație, priviți ușa aceasta. La cincisprezece kilometri de aici sînt maurii. La doi kilometri de Madrid. Doi.

„Cînd fasciștii sînt la Carabanchel, atitudinea celor care-au plecat acum e o atitudine de contrarevoluționar.

Toți vor fi mîine în Franța.

Începînd de azi, sîntem cu toții asimilați aviației spaniole. Fiecare își va procura pînă luni o uniformă. Toate contractele sînt anulate. Darras e șeful mecanicilor, Gardet al mitraliorilor, Attignies comisar politic. Cine nu e de acord pleacă mîine dimineață.

Problema *Pelicanului* e rezolvată; nu mai trebuie deci să ne amintim decît de ceea ce fiecare dintre ei a făcut bine înainte... de ultima întîmplare. Să bem în sănătatea echipajului *Pelican* !“

Tonul transforma toastul într-un adio și excludea orice iluzie de întoarcere.

„Ședință a responsabililor în camera mea“, spuse el, după ce puseră pe masă paharele.

Magnin le explică cum înțelegea el să reorganizeze escadrila.

— De unde vom avea destui oameni? întrebă Darras.

— Brigada internațională: am fost la Albacete pentru asta. Am căzut de acord. Au cîțiva inși care și-au făcut armata la aviație și destui muncitori de la uzinele de avioane. Începînd de mîine ni-i trimit pe toți cei care, într-un fel sau altul, au avut de-a face cu aviația. Îi veți pune la încercare pe toți băieții ăștia, fiecare în specialitatea lui. Sînt mai mulți decît ne trebuie. În privința disciplinei, cel puțin treizeci la sută din ce vom primi sînt comuniști. Sînteți aici doi responsabili comuniști, înțelegeți-vă între voi.

Magnin își amintea de Enrique.

— Ce-i cu vînătoarea? spuse Attignies.

— Cred că vom avea și vînătoare.

— Destulă?

— Destulă.

Nu putea spera să primească decît aparate rusești.

— Vă gîndiți să intrați în partid? întrebă Darras.

— Nu. Nu sînt de acord cu partidul comunist.

— Lasă cinci minute recrutarea, Darras! spuse Gardet.

Pe Gardet trebuiseră mai întîi să-l convingă: „Cînd mitraliorii nu se descurcă, le dau o mînă de ajutor. Asta se poate, au încredere în mine. Dar să comand, nu-mi place.“

— Cine vrei să introducă disciplina, dacă nu cei în care tovarășii lor au încredere? întrebase Darras. În cele din urmă se dăduse bătut.

— Ați venit prin Madrid? întrebă Attignies.

— Nu. Dar am primit adineauri un telefon: luptele se dau la porțile Madridului.

V

Ministerul de Război era pustiu. Guvernul plecase de la Madrid la Valencia. Singur, așezat într-un fotoliu aurit, un comandant francez, venit să-și ofere serviciile, și căruia i se spusese să aștepte, aștepta: era ora unsprezece. Scările de marmură albă, acoperite de covoare cu mari desene florale, nu mai erau luminate decît de lumînările așezate pe trepte, menținute drept de ceara care curgea. Cînd lumînările se vor stinge, va domni bezna pe scările monumentale.

Vor rămîne aprinse la mansardă numai luminile de la ofițerii lui Miaja și de la Informațiile militare.

Scali se așeză și Garcia deschise un dosar fără titlu. La Carabanchel, fasciștii nu puteau trece.

— Cunoști bine Madridul, Scali, nu-i așa?

— Destul de bine.

— Cunoști Piața Progresului?

— Da.

— Strada Lunii, piața Porții Toledo, strada Fuencarral, piața Callao; desigur.

— Am locuit în piața Callao.

— Strada Muncio, strada Bordadores, strada Segovia?

— A doua nu.

— Bine. Îți cer să-mi răspunzi după ce ai chibzuit. Este oare cu putință ca un aviator excepțional de iscusit să nimerească cele cinci puncte (repetă numele) de care am vorbit mai înainte?

— Ce înțelegeți prin a nimeri? Să nimerească locuințele învecinate?

— Să nimerească piețele de lîngă case, dar niciodată un acoperiș. Străzile, numai pe partea carosabilă. Și numai acolo unde erau cozi. Piața Callao, un tramvai.

— Tramvaiul, e evident o întîmplare.

— Fie. Restul?

Scali chibzuia înapoia ochelarilor lui, cu o mînă în păr.

— Cîte bombe?

— Douăsprezece.

— Ar fi o întîmplare nemaipomenită. Dar celelalte bombe?

— Nu există alte bombe: toate douăsprezece drept la țintă: femei în fața băcăniilor, copiii în scuarul de la Poarta Toledo.

— Mă străduiesc să vă răspund; dar prima mea reacție, dacă vreți, e că nu cred o iotă din toate astea. Chiar cu un avion zburînd foarte jos.

— Avionul avea cu siguranță înălțime: nu se auzea.

Cu cît interogatoriul devenea mai absurd, cu atît Scali devenea mai îngrijorat, căci cunoștea precizia lui Garcia.

— Zău, e-o glumă...

— Iei în considerare ipoteza unui bombardor excepțional de iscusit? De pildă, așii probelor de bombardament care au loc în cele mai bune armate între ofițerii de carieră?

— Oriunde ar fi. N-avem ce discuta. A văzut cineva avionul?

— Acum se pretinde că a fost văzut. Dar nu în prima zi. Şi n-a fost auzit.

— Nu e un avion. Fasciștii au un tun cu o bătaie mai lungă decît alea pe care știm că le au, și iar începe povestea cu Bertha.

— Dacă *este* un avion, cum explici precizia tirului?

— În nici un caz. Dacă țineți neapărat, dați ordin și zburați cu mine mîine dimineață, vă voi conduce deasupra străzii Lunii la înălțimea pe care o veți dori. Veți vedea că ipoteza asta nu stă în picioare, sau că oricine va vedea avionul nostru cum vezi o mașină care te strivește. Dacă e vînt, pilotul nici nu va izbuti să urmeze strada fără să cotească.

— Chiar dacă pilotul ar fi Ramon Franco?

— Chiar dacă ar fi Lindbergh!

— Bine. Altceva. Iată o hartă a Madridului. Vezi țintele atinse: circumferințele roșii; cred că liniile trasate nu te stînjenesc... Îți sugerează ceva harta asta?

— Ea confirmă ceea ce v-am spus: străzile nu sînt orientate toate în aceeași direcție. Deci, la un moment dat, bombardierul

trebuie să fi zburat perpendicular pe direcția vîntului. Și să nimerești o stradă de la o înălțime anumită, din prima lovitură, în asemenea condiții, este...

Scali duse mîna la frunte, de parcă ar fi vrut să spună: aberație.

Dragul meu Scali, gîndea Garcia, cum ar putea oare obuzele unui tun cu tragere lungă, căzînd după un unghi destul de ascuțit, să nimerească străzi orientate în direcții diferite fără să lovească vreun zid?

— Ultimul punct, spuse el: se poate oare zbura — tot în ipoteza unui pilot foarte bun — deasupra Madridului, un anumit timp, mai jos de douăzeci de metri? Adaug că vremea era proastă.

— Nu!

— Piloții spanioli sînt întrutotul de acord cu dumneata...

Numele lui Ramon Franco îl făcuse pe Scali să bănuiască că era vorba de bombardamentul din 30 octombrie.

Garcia rămase singur. Îi întrebase și pe ofițerii de artilerie: un bombardament de această natură, cu tunul, era exclus din cauza unghiului de incidență. De altfel, fragmentele explozibilelor găsite nu erau fragmente de obuz, ci de bombe. Garcia privea cu îngrijorare fotografiile cu punctele atinse, însemnate de către diferitele servicii de la Ministerul de Război. Numai marginea trotuarelor era știrbită... Și adnotarea (căci Garcia îi pusese pe tehnicieni să răspundă la întrebările lui, fără a le spune despre ce era vorba): „Proiectilul acesta a fost lansat de la o înălțime ce nu depășea douăzeci de metri".

Pentru Garcia, problema era, din păcate, rezolvată. Nu era nici avion, nici tun: „coloana a cincea" intrase în joc. Douăsprezece persoane la aceeași oră... Avusese de luptat, nu fără succes, împotriva automobilelor-fantomă, mașini fasciste care o porneau noaptea prin Madrid, înarmate cu mitraliere; împotriva acelora care, în zori, trăgeau prin obloane asupra milițienilor, și împotriva a tot ceea ce reprezintă războiul civil. Dar toate astea erau de asemenea război,

tirul unui orb împotriva unui necunoscut. De data asta, fiecare dușman, înainte de a-și arunca bomba, privise coada la care stăteau femeile în fața băcăniei, bătrînii și copiii din scuar. Masacrul femeilor nu-i tulbura: era de ajuns ca alte femei să fi aruncat bombele; mila față de femei e un sentiment bărbătesc. Dar copiii... Garcia, ca oricare altul, văzuse fotografiile.

Unul din colegii lui, întors din Rusia, îi vorbea despre sabotaj: „Ura față de mașină e un sentiment nou; dar cînd munca reprezintă elanul și speranța unei țări, dușmanii din interior capătă de aceea o ură fizică față de această muncă..." La Madrid, fasciștii care cu un an înainte poate că nici nu credeau în existența poporului, acum îl urau pînă într-atît încît îl recunoșteau pînă și în mișcările copiilor jucîndu-se într-un scuar.

Fără îndoială, la ora asta, cei doisprezece ucigași își așteptau victoria: după-amiază, la închisoarea model, prizonierii cîntaseră imnul fascist.

Și trebuia să tacă. Știa că nu trebuie să ispitești bestia din om; că, dacă tortura apare adeseori în război, e — de asemenea — pentru că pare singurul răspuns față de trădare și cruzime. A vorbi, însemna a împinge această mulțime epică, al cărei vuiet îndepărtat ajungea la el adus de vîrtejul vîntului, să coboare prima treaptă către bestialitate. Madridul îmbătat de baricade va continua să creadă în minunile de vitejie ale lui Ramon Franco: răzbunarea împotriva cruzimii face ca masele să fie la fel de smintite ca oamenii.

Informațiile militare și Siguranța vor acționa singure — ca de obicei... Garcia se gîndi la Gran Via de odinioară, limpede în dimineața de aprilie, cu vitrinele, cu cafenelele, cu femeile sale care nu erau ucise și batoanele de zahăr care se topeau ca promoroaca în paharele de apă, alături de ciocolata cu scorțișoară. Iar el se afla în palatul acesta părăsit, singur cu universul său irespirabil.

Oricum s-ar isprăvi războiul, cugetă el, față de o asemenea intensitate a urii, ce pace va fi oare posibilă aici? Şi ce va face războiul acesta din mine?

Amintindu-şi că unii oameni îşi puneau probleme morale, dădu din cap, îşi luă pipa şi se ridică greoi pentru a se duce la anexa Siguranţei.

VI

O siluetă subţire, gîrbovită, suia singură în mijlocul scării imense: Guernico venea să caute ajutor pentru serviciul de ambulanţă pe care se străduia să-l transforme. Ceea ce organizase în timpul luptelor de la Toledo devenea neînsemnat de cînd războiul se apropia de Madrid. La parterul aproape întunecat al ministerului erau nişte armuri; iar scriitorul catolic, înalt, blond-spălăcit ca atîtea portrete ale lui Velasquez, singur în mijlocul acestor trepte mari albe, răsărise parcă dintr-una din aceste armuri istorice, fiind hărăzit să-şi reia locul o dată cu ivirea zorilor. Garcia nu-l văzuse de trei săptămîni. Spunea despre el că era singurul dintre prietenii săi la care inteligenţa luase forma Iubirii creştine; şi, fără a ţine seamă de tot ce-i despărţea, Guernico era poate singurul om pe care Garcia îl iubea cu adevărat.

Amîndoi plecară împreună spre Plaza Mayor.

Pe ziduri şi pe galantarele coborîte, umbrele înaintau aplecate înainte, paralele de parcă ar fi tras la edec; deasupra, nori mari de fum roşietici, veniţi de la periferie, se rostogoleau greoi. Exodul, se gîndea Garcia.

Dar nu: nici unul din trecători nu ducea baloturi. Toţi mergeau foarte repede, în acelaşi sens.

— Oraşul are nervii lui, spuse el.

Un orb cînta *Internaționala*, cu talgerul în fața lui. În casele lor neluminate, fasciștii așteptau ziua de mîine într-o pîndă la care luau parte o sută de mii de oameni.

— Nu se aude nimic, spuse Guernico.

Numai pașii. Strada palpita ca o venă. Maurii erau la porțile din sud și vest, dar vîntul venea din oraș. Nici o împușcătură, nici măcar tunul. Zumzetul mulțimii se furișa prin tăcere ca rozătoarele sub pămînt. Și acordeonul.

Mergeau către Puerta del Sol, în direcția fumurilor roșietice ce pluteau pe cer spre fluviul invizibil purtînd zadarnic oamenii spre piață, ca și cum acolo ar fi fost ridicate baricadele din Carabanchel.

— Dacă îi oprim aici...

O femeie îl luă de braț pe Guernico și spuse în franceză:

— Crezi că trebuie să plecăm?

— E o tovarășă germană, îi spuse Guernico lui Garcia, fără să-i răspundă femeii.

— El susține că trebuie să plec, reluă aceasta. Susține că nu poate lupta bine dacă sînt aici.

— Are cu siguranță dreptate, spuse Garcia.

— Dar eu nu pot trăi dacă știu că el luptă aici... dacă nici măcar nu știu ce se întîmplă...

Internaționala unui al doilea acordeon acompania în surdină cuvintele; un alt orb, cu talgerul înaintea lui, continua melodia de unde o întrerupsese primul.

Toate femeile-s la fel, se gîndi Garcia. Dacă pleacă, ea va îndura totul frămîntîndu-se mult, dar va îndura; iar dacă rămîne, el va fi ucis.

Nu-i vedea fața: ea era mult mai scundă ca el, ascunsă în umbra trecătorilor.

— De ce vrei să rămîi? o întrebă Guernico prietenos.

— Mi-e totuna dacă mor... Nenorocirea e că trebuie să mă hrănesc bine și aici nu se va mai putea; sînt gravidă...

Garcia nu auzi răspunsul lui Guernico. Femeia se alătură unui alt șir de umbre.

— Ce putem face?... spuse Guernico.

Milițienii în salopetă îi depășiră. De-a curmezișul străzii desfundate, niște umbre construiau o baricadă.

— La ce oră pleci? întrebă Garcia.

— Nu plec.

Cînd vor intra fasciștii în Madrid, Guernico va fi împușcat printre primii. Deși Garcia nu-l privea pe prietenul lui, îl vedea mergînd alături de el, cu mustăcioara lui blondă, părul în dezordine și brațele-i lungi și subțiri; și trupul acesta fără apărare îl emoționa cum îl emoționau copiii, pentru că excludea orice idee de luptă; Guernico nu va lupta: el va fi ucis.

Nici unul, nici celălalt nu vorbeau despre ambulanțele din Madrid, convinși amîndoi că ele nu vor lua ființă.

— Cît timp poți ajuta revoluția, trebuie s-o ajuți. Însă, dragul meu prieten, nu folosește nimănui să te lași omorît. Republica nu e o problemă geografică și nu se rezolvă prin cucerirea unui oraș.

— Eram la Puerta del Sol în ziua evenimentelor de la Montagne, cînd s-a tras asupra mulțimii de la toate ferestrele. Cei ce erau în stradă s-au trîntit la pămînt: piața era în întregime acoperită de oameni culcați, asupra cărora trăgeau ceilalți. A treia zi, eram la minister. La poartă era o coadă lungă: femeile care veneau să-și ofere sîngele pentru transfuzii. De două ori, am *văzut* poporul Spaniei. Războiul acesta e războiul lui, orice s-ar întîmpla; și voi rămîne cu el acolo unde este el... Sînt aici două sute de mii de muncitori, care n-au o mașină ca să plece la Valencia...

În hotărîrea pe care o luase Guernico, viața soției și copiilor săi cîntărise probabil mult mai greu în cumpănă decît tot ce i-ar fi putut spune Garcia; și Garcia nu se putea gîndi fără tristețe — dacă ar fi să nu se mai revadă — că ultima lor convorbire fusese doar o simplă discuție.

Guernico, cu mîna lui lungă și fină, făcu o mișcare înainte.

— Poate voi pleca în ultimul moment, spuse el.

Dar Garcia era convins că mințea.

Un zgomot nelămurit de pași venea din stradă ca și cum ar fi precedat o trupă care ar fi străbătut fîșia luminoasă. „Geniștii“, spuse Garcia. Urcau spre ultimele terenuri dina-

inte de Carabanchel, înspre tranșee sau înspre mine. În fața lui Garcia și Guernico, alte umbre, opace în pîclă, construiau o altă baricadă.

— Ei rămîn, spuse Guernico.

— Se vor putea retrage pe drumul spre Guadalajara. Însă apartamentul tău și sediul Asociației sînt niște capcane.

Guernico repetă același gest de fatalitate nelămurită. Încă un orb, iarăși *Internaționala*: acum orbii nu mai cîntau altceva. În fiecare stradă, umbre diferite construiau aceleași baricade.

— Noi, scriitorii creștini, avem poate mai multe datorii ca alții, reluă Guernico.

Treceau prin fața bisericii din Alcala. Guernico o arăta vag cu mîna; după timbrul vocii sale, Garcia înțelese că zîmbea cu amărăciune.

— După o predică a unui preot fascist, în Catalonia franceză (tema: Doamne, nu te înhăma la același jug cu necredincioșii), l-am văzut pe părintele Sarazola apropiindu-se de predicator: predicatorul a plecat. Sarazola mi-a spus: „Îți rămîne întotdeauna ceva dacă-l ai în suflet pe Hristos; dintre toți cei pe care i-am văzut aici, omul acesta e primul căruia i-a fost rușine..."

Un camion trecu încărcat cu o droaie nedeslușită de milițieni chirciți, pe care-i depășeau țevile mitralierelor învechite. Guernico continuă, pe un ton mai coborît:

— Numai că, înțelegi, față de ceea ce fac eu, mi-e rușine...

Un milițian scund, cu căpățînă de nevăstuică, îl opri pe Garcia care era gata să-i răspundă.

— Mîine vor fi aici!

— Ce-i cu ăsta? întrebă Guernico pe șoptite.

— Un fost secretar al escadrilei lui Magnin.

— Nu poți face mare ispravă cu guvernul ăsta, spunea nevăstuica. Sînt peste zece zile de cînd le-am adus toate indicațiile pentru producerea masivă a microbului febrei de Malta. Cincisprezece ani de cercetări și nu ceream nici un ban: pentru antifascism! N-au făcut nimic. Același lucru cu bomba mea. Ceilalți vor fi aici mîine.

— Tacă-ți gura! spuse Garcia.

Camuccini și fusese înghițit de mulțimea nocturnă ca de o trapă, în timp ce acordeonul acompaniase cu *Internaționala* apariția și dispariția lui.

— Are mulți din ăștia, Magnin? întrebă Guernico.

— La început... Primii voluntari erau cu toții cam nebuni sau eroi. Și nebuni și eroi cîteodată...

Ambianța serilor istorice cuprindea Alcala cum cuprindea străzile strîmte: pe nicăieri nici un tun, numai acordeoanele. O bandă de mitralieră, pe neașteptate, la capătul unei străzi: un milițian trăgea împotriva unor fantome.

Și mereu baricadele în construcție. Garcia nu credea decît în mică măsură în eficacitatea baricadelor; dar acestea păreau niște metereze. Mereu, prin pîclă, umbre se agitau; și tot mereu o umbră neclintită, părăsindu-și un moment nemișcarea, redevenind nemișcată, organiza. În pîcla aceasta ireală, ce devenea mai deasă din clipă în clipă, bărbați și femei transportau materiale; muncitorii din toate sindicatele de constructori organizau treaba pe care o conduceau șefii tehnici, formați în două zile de specialiștii corpului al 5-lea. În această fantasmagorie tăcută în care murea vechiul Madrid, dincolo de dramele individuale, de nebunii și de vise, dincolo de umbrele proiectate pe străzi cu neliniștea și speranța lor, prin pîcla Madridului aproape încercuit, se înălța pentru prima oară voința întregului oraș.

Luminile bulevardului deveneau nebuloase, vagi și mizerabile sub umbrele preistorice ale zgîrie-norilor răsuciți; Garcia se gîndea la fraza prietenului său: „Noi, scriitorii creștini, avem poate mai multe datorii ca alții..."

— La ce dracu te poți aștepta de la ăștia? îl întrebă el, arătînd o a doua biserică cu o mișcare scurtă din pipă.

Treceau pe sub un bec electric. Guernico zîmbi, cu zîmbetul melancolic care-i dădea adeseori o înfățișare de copil bolnav:

— Nu uita că eu cred în veșnicie...

Îl luă pe Garcia de braț.

„Dragul meu, aștept mai mult pentru Biserica mea de la ceea ce se petrece acum aici, și chiar de la lăcașurile sfinte

incendiate în Catalonia, decît de la ultima sută de ani de catolicism spaniol. De douăzeci de ani văd preoți îndeplinindu-și misiunea aici și în Andaluzia. Ei bine! timp de douăzeci de ani, Spania catolică n-am văzut-o niciodată. Am văzut ritualuri, însă, în suflete, un pustiu, ca pe întinderea cîmpiei."

Toate ușile Ministerului de Stat, la Puerta del Sol, erau deschise. Înainte de răscoală, holul adăpostise o expoziție de sculpturi. Și statuile de toate soiurile, grupuri, nuduri, animale, îi așteptau pe mauri în marea sală pustie unde se stingea țăcănitul îndepărtat al unei mașini de scris: ministerul nu era cu desăvîrșire părăsit...

Dar în toate străzile care gravitau în jurul pieții, credincioase ca și ceața, aceleași umbre lucrau la aceleași baricade.

— E adevărat că te-a consultat Caballero în legătură cu redeschiderea bisericilor?

— Da.

— Ce-ai răspuns?

— Nu, bineînțeles.

— Că nu trebuiau redeschise?

— Bineînțeles. Vă miră pe voi, dar catolicii nu se miră. Dacă sînt împușcat mîine, voi avea multe îndoieli asupra vieții mele, ca oricare om, dar nici una în această privință. Nu sînt nici protestant, nici eretic: sînt un catolic spaniol. Dacă erai teolog, ți-aș spune că fac apel la sufletul Bisericii împotriva trupului Bisericii, dar să lăsăm asta. Doar credința nu înseamnă absența iubirii! Speranța doar nu e lumea care-și va găsi rațiunea de a fi, adorînd din nou ca pe un fetiș crucifixul din Sevilla pe care l-au numit Hristosul bogaților (Biserica noastră nu e eretică, a simoniacă); ea nu înseamnă să întruchipezi sensul lumii într-un imperiu spaniol, într-o ordine unde nu se mai aude nimic, fiindcă cei care suferă se ascund ca să plîngă! Există ordine și în ocnă... Orice năzuință a celor mai buni dintre fasciști se întemeiază pe orgoliu; fie, dar ce legătură este între Hristos și asta?

Garcia se izbi de un cîine mare și era cît pe ce să cadă.

Madridul era plin de cîini minunați, părăsiți de stăpînii fugiți. Între republicani și mauri, luau în stăpînire orașul împreună cu orbii.

„Iubirea creștină doar n-o reprezintă preoții navarezi, cei ce îngăduie execuțiile în cinstea Sfintei Fecioare, ci o reprezintă preoții basci, cei care pînă în clipa uciderii lor de către fasciști au binecuvîntat în pivnițele din Irun pe anarhiștii ce le incendiaseră bisericile. Nu sînt îngrijorat, Garcia. Dar împotriva bisericii Spaniei mă sprijină întreaga mea credință... Sînt împotriva ei în numele a trei virtuți teologale: în Credință, în Speranță și în Iubire."

— Unde vei găsi oare biserica fidelă credinței tale?

Guernico își trecu mîna prin părul ce-i cădea pe frunte. Mulțimea tăcută se strecura printre arcadele și palisadele închizînd aproape în întregime Plaza Mayor. Lucrările de terasament întrerupte lăsaseră pretutindeni lespezi și blocuri de piatră; mulțimea umbrelor părea că sare pe deasupra lor într-un tragic balet nocturn, sub clopotnițele mici, austere, asemănătoare celor din Escurial: ca și cum Madridul ar fi fost acoperit de atîtea baricade încît nu puteai găsi nici un loc intact.

— Privește: în casele sărace, sau în spitale, chiar în clipa aceasta, spuse Guernico, există preoți fără guler, în jiletcă, ca niște chelneri parizieni, care spovedesc, dau ultima împărtășanie, botează poate. Ți-am spus că de douăzeci de ani n-am auzit în Spania cuvîntul lui Hristos. Pe aceștia *îi auzi*. Îi auzi pe ei, și nu vor fi niciodată auziți cei care mîine vor ieși cu sutana lor regăsită să-l binecuvînteze pe Franco. Cîți preoți își îndeplinesc în momentul acesta misiunea lor? Cincizeci, o sută poate... Napoleon a venit pe sub aceste arcade; din epoca aceea, în care Biserica Spaniei și-a apărat *credincioșii ei*, cred că n-a existat o singură noapte, pînă acum, în care cuvîntul lui Hristos să fi devenit cu adevărat viu aici. Dar la ora asta e viu.

Se poticni de o piatră de caldarîm din piața desfundată, iar părul îi căzu pe frunte.

„E viu, continuă el. Nu există multe locuri în lume în care să se poată spune că acest Cuvînt a fost prezent ; dar curînd se va ști că aici, la Madrid, în aceste nopți, a fost auzit. Ceva începe în această țară pentru Biserica mea, ceva care înseamnă poate renașterea Bisericii. Am văzut dîndu-se ultima cuminecătură unui milițian belgian, ieri, la San-Carlos, cunoști locul?"

— Am văzut acolo răniți, cînd cu trenul blindat...

Garcia se gîndea la sălile mari igrasioase, la ferestrele joase, cotropite de plante. Cît de departe erau toate astea...

— Era un salon de bolnavi răniți la braț. Cînd preotul a spus *Requiem eternam dona ei Domine*, cîteva glasuri răspunseseră : *Et lux perpetua luceat*... Patru sau cinci voci, venind din spatele meu...

— Îți amintești de *Tantum Ergo* al lui Manuel?

Mai mulți prieteni ai lui Garcia, printre care Manuel și Guernico, petrecuseră cu el o noapte de rămas-bun, cinci luni mai înainte, și, la revărsatul zorilor, îl duseseră pe colinele ce domină Madridul. În timp ce coama liliachie a monumentelor se desprindea din noapte și din masele întunecate ale pădurii Escurialului, Manuel cîntase cîntece din Asturii, pe care ei le reluaseră, apoi spusese: „Pentru Guernico, voi cînta *Tantum Ergo*".

Și toți, educați de preoți, îl sfîrșiră în cor, în latină. Precum prietenii săi regăsiseră latina amical-ironică, răniții revoluționari, cu brațele lor în ghips îndoite de parcă s-ar fi pregătit să cînte la vioară, regăseau latina rugăciunilor funebre...

— Preotul, continuă Guernico, mi-a spus: „Cînd am sosit, toți s-au descoperit pentru că aduceam mîngîierea ultimei clipe..." N-a fost așa ! S-au descoperit pentru că preotul care intra ar fi trebuit să fie un dușman.

Se poticni de o altă piatră : piața era acoperită de bucăți de caldarîm ca după un bombardament. Vocea i se schimbă.

„Știu bine că prea serioșii noștri catolici socotesc că toate astea trebuie puse la punct ! Fiul Domnului a pogorît pe pămînt să cuvînte pentru a nu spune nimic. Suferința l-a făcut să-și

piardă puțin mințile; de atîta timp de cînd e răstignit, nu-i așa...

Numai Dumnezeu cunoaște încercările la care va supune preoțimea; dar cred că *trebuie* ca sacerdoțiul să redevină mai anevoios..."

Și, după o clipă:

„Poate, ca și viața fiecărui creștin..."

Garcia privea umbrele lor deformate înaintînd pe obloanele de fier ale prăvălioarelor și se gîndea la cele douăsprezece bombe din 30 octombrie.

„Cea mai grea, reluă Guernico coborînd glasul, e problema femeii și a copiilor..."

Și, aproape pe șoptite:

„Am totuși noroc: ai mei nu se află aici..."

Garcia privea chipul prietenului său, dar fără să-l deslușească. În continuare, nici un zgomot de luptă; și totuși semiluna armatei fasciste se afla împrejurul orașului, ca o prezență în bezna unei camere închise. Garcia își aminti de ultima lui convorbire cu Caballero. Cuvintele „băiatul cel mai mare" interveniseră în conversație. Garcia știa că fiul lui Caballero era prizonierul fasciștilor la Segovia, și că va fi împușcat. Era în septembrie. Stăteau fiecare de o parte și de alta a mesei, Caballero în salopetă și Garcia în combinezonul de aviator; o lăcustă intrase pe fereastra deschisă spre sfîrșitul de vară; căzînd între ei pe masă, pe jumătate moartă, încerca să nu se miște, și Garcia se uita la picioarele ei cum fremătau, în timp ce amîndoi tăceau.

VII

În fața vitrinelor, umbre răbdătoare se mișcau în ceață, făcînd zgomot pe caldarîm. La Gran Via, chelnerii serveau cu o uimire posacă trei clienți pierduți în sala imensă și pe care-i socoteau ultimii clienți ai Republicii. Dar în holul hotelului,

soldați din corpul al 5-lea, unul după altul, scoteau din saci mari pumnii plini de gloanțe și se rînduiau în companii pe trotuar. Erau înarmați serios. La Tetuan, la Cuatro-Caminos, femeile duceau la ultimul etaj al caselor toată benzina pe care izbutiseră s-o strîngă ; în aceste cartiere muncitorești, a se preda, a pleca, erau probleme ce nu se puneau. În camioane, pe jos, oamenii din corpul al 5-lea coborau spre Carabanchel, spre Parcul de Vest, Cetatea Universitară. Pentru prima oară Scali simțea energiile coordonate a cinci sute de mii de oameni. Tatăl lui Jaime nu va putea lua decît o valiză: era puțin loc în mașină.

În fața ușii deschise se afla un bătrîn masiv, foarte înalt, avînd un cap, cu o barbă ca o țepușă, înfipt între niște umeri largi, încovoiați. Îndată însă ce se găsi sub becul electric din coridor, Scali își dădu seama că perii îl modificau pe acest El Greco cum ar fi făcut-o o copie a unui pictor baroc: deasupra ochilor cu o lumină intensă și foarte mare, stinși însă puțin de grosimea și zbîrciturile pleoapelor, părul dinapoia craniului chel flutura în șuvițe rebele, iar sprîncencle mobile și oblice se sfîrșeau în virgule, ca și barba.

— Sînteți Giovanni Scali, nu-i așa? îl întrebă el zîmbind.

— Fiul dumneavoastră v-a vorbit de mine, spuse acesta, mirat să-și audă prenumele.

— Da, dar v-am citit, v-am citit...

Scali știa că tatăl lui Jaime fusese profesor de istoria artelor. Intrau într-o cameră plină cu cărți, cu excepția a două nișe înalte de ambele părți ale divanului. Într-una, niște statui hispano-mexicane, baroce și sălbatice ; în cealaltă, un Moralès foarte frumos.

Prin lornionul pe care-l ținea în mînă, Alvear îl privea pe Scali cu o atenție stăruitoare, aceea care se acordă unor obiecte deosebite. Îl întrecea cu un cap.

— Sînteți surprins? întrebă Scali.

— Rămîn întotdeauna surprins văzînd un om care gîndește în acest ... costum.

Scali era în uniformă. Cu pantalonii prea lungi și cu ochelari. Pe o măsuță joasă, lîngă niște fotolii mari de piele, o

sticlă de coniac, un pahar plin, cărți deschise. Alvear ieși din cameră cu un pas foarte greoi ca și cum umerii i-ar fi împovărat picioarele, se întoarse cu încă un pahar.

— Nu, mulțumesc, spuse Scali.

Cu toate că obloanele erau trase, auzea un zgomot de pași fugind și un acordeon îndepărtat.

— N-aveți dreptate, căci coniacul de Xeres e cu totul deosebit și egalul celui de Charentes. Doriți altceva?

— Mașina mea e la dispoziția dumneavoastră. Puteți părăsi imediat Madridul.

Alvear, care tocmai se afundase în fotoliul cel mai apropiat, ca o bătrînă și puternică pasăre răpitoare, simpatic încovoiată ca băiatul său, dar pleșuvă, înălță privirea asupra lui Scali:

— La ce bun?

— Jaime m-a rugat să trec să vă iau cînd mă întorc de la minister. Mă înapoiez la Alcala-de-Henares.

Zîmbetul lui Alvear era mai bătrîn decît trupul său.

— La vîrsta mea, nu mai călătorești fără bibliotecă.

— Vă dați seama, nu-i așa, că maurii vor fi poate mîine aici?

— Desigur. Dar ce dracu pot face? Facem cunoștință în împrejurări într-adevăr surprinzătoare... Vă sînt recunoscător pentru ajutorul pe care mi-l oferiți, mulțumiți-i lui Jaime, vă rog, pentru că vi l-a cerut. Dar să părăsesc Madridul, pentru ce?

— Fasciștii știu că fiul dumneavoastră e combatant... Vă dați seama că sînt foarte mari riscuri să fiți împușcat.

Alvear surîse cu pleoapele-i groase și cu obraji-i căzuți și arătă sticla cu lornionul pe care-l ținea în mînă:

— Am cumpărat coniacul.

Avea același nas încovoiat și subțire, același obraz scofîlcit ca și Jaime, și aceleași orbite, în clipa aceasta în care umbra îi desena pe sub frunte mari ochelari negri.

„Vreți să spuneți, continuă el, că primejdia ar trebui să mă despartă de..."

Arătă pereții încărcați de cărți.

„Și pentru ce? Pentru ce? E curios: am trăit patruzeci de ani în artă și pentru artă și dumneavoastră, un artist, vă mirați că eu continui...

Ascultați-mă, domnule Scali: am condus ani de zile o galerie de tablouri. Am introdus aici barocul mexican, pe Georges de Latour, francezii moderni, sculptura lui Lopez, primitivii... Venea cîte o clientă, privea un El Greco, un Picasso, un primitiv aragonez: «Cît?» Era de obicei o aristocrată, cu Hispanoul ei, cu diamantele și avariția ei. «Scuzați-mă doamnă, de ce vreți să cumpărați tabloul acesta?» Aproape întotdeauna ea îmi răspundea: «Nu știu». «Atunci, doamnă, întoarceți-vă acasă. Gîndiți-vă. Cînd veți ști pentru ce, veniți înapoi.»“

Dintre toți oamenii pe care Scali îi întîlnca sau cu care conviețuia de la începutul războiului, numai Garcia avea obișnuința unei discipline a spiritului. Și Scali se lăsa cu atît mai bucuros cuprins iar de legătura intelectuală ce se realiza între bătrîn și el, cu cît ziua fusese mai brutală și cu cît, simțindu-se conducător slab, universul în care își regăsea valoarea îl atrăgea.

— Se întorcea? îl întrebă el.

— Numaidecît începea să știe pentru ce: „Vreau tabloul acesta pentru că îmi place, pentru că-l socotesc bun, pentru că prietena mea are unul.“ Se știa că cele mai frumoase tablouri ale lui El Greco se găseau la mine.

— Cînd îl dădeați?

Alvear ridică un deget noduros, cu fire de păr creț.

— Cînd îmi răspundeau: „Pentru că am nevoie“. Atunci, dacă era bogată, îl vindeam — foarte scump; dacă el sau ea erau săraci, ei! mi se întîmpla să i-l dau fără cîștig.

Se auziră foarte aproape două împușcături, urmate numaidecît de un zgomot puternic de pași, în evantai.

— Cu aceste obloane interioare, spuse Alvear indiferent, de afară nu se vede absolut de loc lumina dinăuntru. Am vîndut după criteriul adevărului meu, domnule Scali!

Vîndut! Poate face un om mai mult cu adevărul său? În noaptea asta îl trăiesc în mine. Maurii? Nu: mi-e indiferent..."

— V-ați lăsa ucis din indiferență?

— Nu din indiferență...

Alvear se ridică pe jumătate, sprijinindu-se de brațele fotoliului, și-l privi pe Scali puțin teatral, ca pentru a sublinia ce spunea:

„Din dispreț...

Totuși, totuși, vedeți cartea asta: e *Don Quijote*. Am vrut s-o citesc adineauri: nu puteam..."

— În biscricile din Sud unde s-au dat lupte, am văzut în fața tablourilor pete mari de sînge. Pînzele... își pierd puterea...

— Ar trebui alte pînze, asta-i tot, spuse Alvear, răsucindu-și barba cu arătătorul, cu tonul unui negustor care are de gînd să negocieze tablourile dintr-un apartament.

— Bine, spuse Scali: înseamnă să acorzi o înaltă apreciere operelor de artă.

— Nu operelor: artei. Nu întotdeauna aceleași opere de artă scot la iveală ce e mai pur în noi, dar întotdeauna niște opere de artă...

Scali înțelese în sfîrșit ce-l tulbura de la începutul convorbirii: întreaga expresie a chipului bătrînului era concentrată în ochii săi; de fiecare dată cînd interlocutorul său își scotea lornionul, Scali, împins de asemănare, datorită imbecilității îngrozitoare a instinctului, se aștepta la ochii unui orb.

— Nici romancierii, nici moraliștii n-au glas, astă-noapte, reluă bătrînul: oamenii vii n-au nici o valoare în fața morții. Înțelepciunea e mai vulnerabilă ca frumusețea; deoarece înțelepciunea e o artă impură. Dar poezia și muzica au valoare în fața vieții și a morții... Ar trebui recitită *Numance*. Vă amintiți? Războiul înaintează prin orașul asediat, fără îndoială cu zgomotul acesta înăbușit al pașilor gonind...

Se ridică și căută ediția operelor complete ale lui Cervantes, n-o găsi.

— Cu războiul ăsta, totul e talmeș-balmeș!

Scoase din bibliotecă altă carte și citi cu glas tare trei versuri din sonetul lui Quevedo:

¿Qué pretende el temor desacordado
De la que a rescatar piadosa viene
Espiritu en meserias añudado?[1]

Arătătorul care urmărea versurile îl vădea iar pe profesor; așezat, cu umărul din nou proptit, bătrîna pasăre refugiată în camera închisă, în fotoliul acesta și în poezie, citea rar, cu un sens al ritmului cu atît mai izbitor, cu cît glasul era fără timbru, tot atît de bătrîn ca și zîmbetul lui. Zgomotul înăbușit din stradă al pașilor gonind, detunăturile îndepărtate, toate zgomotele nopții și ale zilei pe care Scali le simțea încă lipite de el, păreau că se învîrtesc ca niște animale neliniștite în jurul acestui glas logodit de pe acum cu moartea.

„Bineînțeles, pot să fiu ucis de arabi. Și pot să fiu ucis și de-ai voștri, mai tîrziu. N-are nici o importanță. Oare e atît de greu, domnule Scali, să aștepți moartea (care poate nu va veni!) bînd, liniștit și citind versuri admirabile? Există un sentiment foarte profund față de moarte, pe care nimeni nu l-a mai exprimat de la Renaștere...

Și totuși mi-era teamă de moarte cînd eram tînăr", spuse el ceva mai încet, ca o paranteză.

— Ce sentiment?

— Curiozitatea...

Îl așeză pe Quevedo pe un raft. Scali n-avea chef să plece.

— Moartea nu vă stîrnește curiozitatea? întrebă bătrînul. Orice părere definitivă asupra morții e atît de prostească...

— M-am gîndit mult la moarte, spuse Scali, cu mîna în păru-i creț; de cînd lupt, nu mă mai gîndesc niciodată la ea. Și-a pierdut pentru mine orice... realitate metafizică, dacă vreți. Știți, avionul meu s-a prăbușit o dată. Între clipa în care botul avionului a atins solul și clipa în care am fost rănit, foarte ușor, în timpul trosniturii nu mă gîndeam la nimic, stăteam

---

[1] Ce pretinde teama confuză
Dintr-a cărui pioasă răscumpărare vine
Spiritul închircit de sărăcie?

ca un exaltat la pîndă, o pîndă vie: cum să sar, unde să sar? Cred acum că întotdeauna e așa; un duel: moartea cîștigă sau pierde. Bun. Restul îl constituie legăturile dintre idei. Moartea nu e un lucru atît de serios: durerea, da. Arta nu reprezintă mare lucru în fața durerii, și, din nefericire, nici un tablou nu rezistă în fața petelor de sînge.

— Să nu credeți asta, să nu credeți asta! La asedierea Saragosei de către francezi, grenadierii își făcuseră corturile din pînzele maeștrilor din mănăstiri. După un atac, lăncierii polonezi, în genunchi, își rostiră rugăciunile printre răniți, în fața Fecioarelor lui Murillo care închideau corturile triunghiulare. În cauză era religia, dar și arta, căci nu se rugau în fața fecioarelor din popor. Ah! domnule Scali, sînteți foarte obișnuit cu arta, dar nu sînteți încă destul de obișnuit cu durerea... Și veți vedea mai tîrziu, pentru că sînteți încă tînăr: durerea devine mai puțin tulburătoare, cînd ești sigur că n-o mai poți schimba...

O mitralieră începu să tragă rafale scurte, turbată și singuratică în tăcerea plină de zumzete.

„Auziți? întrebă Alvear distrat. Dar partea din el însuși, pe care o angajează omul care trage în momentul acesta, nu este partea importantă... Cine-mi poate spune că folosul pe care vi l-ar aduce eliberarea economică va fi mai mare ca pagubele aduse de noua societate, amenințată din toate părțile, obligată din teamă la constrîngere, la violență, poate la denunț? Asuprirea economică e împovărătoare; dar dacă, pentru a o distruge, ești obligat să întărești asuprirea politică, sau militară, sau religioasă, sau polițistă, atunci ce-mi pasă?"

Alvear îl tulbura pe Scali cu o categorie de experiențe pe care nu le cunoștea și care deveneau tragice la italianul scund cu părul creț. Ceea ce amenința Revoluția, credea Scali, nu era viitorul, ci tocmai prezentul: din ziua în care Karlici îl uimise, vedea elementul fiziologic al războiului dezvoltîndu-se la mulți dintre tovarășii lui cei mai buni, și era îngrozit. Iar ședința din care ieșea nu era menită să-l liniștească. Nu prea mai știa ce-i cu el.

— Vreau să știu ce gîndesc, domnule Scali, reluă bătrînul.

— Bine. Asta îngrădește viața.

— Da, spuse Alvear, visător: dar viața cea mai puțin îngrădită e tocmai cea a nebunilor... Vreau să am legături cu un om pentru firea lui și nu pentru ideile lui. Vreau fidelitatea în prietenie și nu prietenia în funcție de o atitudine politică. Vreau ca un om să fie răspunzător față de sine însuși — știți prea bine că e cel mai anevoios lucru, orice s-ar spune, domnule Scali — și nu în fața unei cauze, fie ea cea a asupriților.

Aprinse o țigară.

— În America de Sud, domnule Scali — trase un fum — dis-de-dimineață — încă un fum — se aude în pădure vaierul puternic al maimuțelor: și legenda spune că odinioară Dumnezeu le-ar fi făgăduit să le transforme în oameni la răsăritul soarelui; ele așteaptă fiecare răsărit, văd că au fost iarăși înșelate, și bocetul lor răsună în toată pădurea.

Omul poartă într-însul o speranță cutremurătoare și profundă... Cel care a fost condamnat pe nedrept, cel care s-a izbit prea des de prostie sau de nerecunoștință sau de lașitate, se-nțelege că trebuie să mizeze pe altceva... Revoluția joacă, printre alte roluri, acela pe care l-a jucat odinioară viața veșnică, ceea ce explică multe din caracteristicile ei. Dacă fiecare și-ar îndrepta asupra sa o treime din strădania pe care o depune astăzi pentru forma de guvernămînt, viața ar deveni posibilă în Spania.

— Dar ar trebui s-o facă singur, și asta-i toată problema.

— Omul nu angajează într-o acțiune decît o parte limitată din el însuși; și cu cît acțiunea se pretinde totală, cu atît partea angajată e mai mică. Știți prea bine că e greu să fii un om, domnule Scali, mai greu decît își închipuie oamenii politici...

Alvear se ridicase:

— Dar în sfîrșit, dumneavoastră, dumneavoastră interpretul lui Masaccio, lui Piero della Francesca, cum puteți îndura universul acesta?

Scali se întreba dacă se afla în fața gîndirii lui Alvear sau a durerii lui.

— Bine, spuse el, în cele din urmă. Ați trăit vreodată laolaltă cu mulți oameni ignoranți?

Alvear cugetă la rîndul său.

— Nu cred. Dar îmi închipui foarte bine.

— Cunoașteți unele din marile predici ale Evului Mediu...

Alvear făcu un semn afirmativ cu capul.

„Predicile acestea erau ascultate de oameni mai ignoranți decît cei care luptă împreună cu mine. Credeți că erau înțelese?“

Alvear înfășura pe deget virgula bărbii sale și-l privea pe Scali ca și cum ar fi spus: Îmi dau seama unde vreți să ajungeți.

— Fără îndoială, spuse el numai.

— Ați vorbit adineauri de speranță: oamenii uniți în același timp prin speranță și prin acțiune se înalță, ca și oamenii uniți prin iubire, spre tărîmuri la care nu s-ar înălța singuri. Totalitatea acestei escadrile are mai multă noblețe decît aproape toți cei care o alcătuiesc.

Așezat, își ținea ochelarii între degete, și Alvear nu-i mai vedea decît chipul, înfrumusețat pentru că exprima ceea ce era destinat să exprime: idei; o uniune misterioasă unea acum buzele groase și ochii care se încrețeau ușor.

„Sînt sătul de multe, acolo unde mă aflu, dar esențialul din om, dacă vreți, se află după părerea mea, în asemenea tărîmuri. «Îți vei cîștiga pîinea cu sudoarea frunții.» E adevărat și pentru noi, știți, chiar, și mai ales, cînd sudoarea e rece...“

— Ei ! sînteți fascinați cu toții de ceea ce e fundamental în om... Epoca fundamentalului reîncepe, domnule Scali, spuse Alvear cu o gravitate neașteptată. Rațiunea trebuie să fie ***întemeiată din nou...***“

— Credeți că Jaime a greșit că a luptat?

Alvear ridică umerii gîrboviți, obrajii îi căzură și mai jos.

— Ei! Pămîntul întreg să fie fascist, numai el să nu fie orb...

Afară, o mașină schimbă viteza scîrțîind.

„Credeți că va mai vedea?"

— Doctorii afirmă că e posibil.

— Şi dumneavoastră! Şi dumneavoastră v-au spus! Dar ei știu că sînteți prietenul lui... Şi uniforma asta... Acum, îl mint pe oricare ofițer. Idioții! Le e frică să nu fie considerați fasciști, dacă spun adevărul.

— De ce oare ar fi neapărat fals ceea ce spun ei?

— Ca și cum ar fi ușor să crezi adevărul, cînd el nu depinde decît de un om și capătă forma fericirii noastre...

Tăcu. Apoi, pentru a-și îndepărta poate neliniștea, continuă, cu glasul mai ridicat, cu indiferență.

„Singura speranță a Spaniei noi de a păstra în ea scopul pentru care luptați, dumneavoastră, Jaime și mulți alții, e să se mențină ceea ce de ani de zile am profesat cît am putut noi mai bine..."

Asculta ceva ce venea de afară. Se îndreptă spre fereastră.

— Adică? îl întrebă Scali.

Bătrînul se întoarse și rosti, cu tonul cu care ar fi spus: vai!

— Calitatea omului...

Ascultă din nou, se duse să stingă lumina, întredeschise fereastra prin care pătrunse *Internaționala* pe deasupra zgomotului de pași. În întuneric, glasul îi era și mai înbăușit, ca și cum ar fi ieșit dintr-un trup mai mic, mai trist și mai bătrîn:

„Dacă maurii vin chiar acum, ultimul lucru pe care-l voi fi auzit va fi imnul acesta al speranței cîntat de un orb..."

Vorbea fără emfază, poate cu un zîmbet vag. Scali auzi zgomotul obloanelor închise la loc. O clipă, încăperea rămase complet în întuneric; în sfîrșit, Alvear găsi comutatorul și aprinse din nou lumina.

— Deoarece ei au nevoie de universul nostru pentru înfrîngere, spuse bătrînul, și vor avea nevoie de el ca să se bucure...

Îl privea pe Scali care se așezase pe divan.

„Nu zeii au creat muzica, domnule Scali, muzica i-a creat pe zei..."

— Sau poate că ceea ce se petrece afară a creat muzica...

— Epoca fundamentalului reîncepe... spuse Alvear din nou. Își turnă un pahar de coniac, îl bău dintr-o înghițitură, fără să clipească.

Lampa abia lumina fruntea, ochelarii și părul creț al lui Scali:

— V-ați așezat unde se așază Jaime cînd vine aici. Şi dumneavoastră purtați ochelari... ca și el. Cînd și-i scoate nu-l pot privi...

Pentru prima oară, durerea străbătu prin glasul său aproape aton și spuse pentru sine însuși, în franceză:

— *Que te sert, ô Priam, d'avoir vécu si vieux!...*

Cu fruntea zbîrcită sub păru-i zbîrlit, înălță asupra lui Scali o privire în același timp copilăroasă și hăituită.

„Nimic — nimic — nu e mai îngrozitor decît sluțirea unui *trup* pe care-l iubești..."

— Sînt prietenul lui, spuse Scali cu voce scăzută. Şi sînt obişnuit cu răniții.

— De parcă s-ar fi întîmplat dinadins, spuse Alvear încet; aici, drept în fața ochilor săi, în sertarele acestea ale bibliotecii, sînt toate cărțile despre pictură, miile și miile de fotografii pe care el le-a privit... Şi totuși, dacă pun patefonul, dacă muzica pătrunde aici, pot cîteodată să-l privesc, chiar dacă nu poartă ochelari...

VIII

Manuel găsi Ministerul de Război lăsat în seama lumînărilor pe sfîrșite. Sălile imense și lugubre, din care ultimii regi ai Spaniei au făcut o imitație îngrozitor de împopoțonată după

Carol Quintul, sălile pe care Manuel le cunoscuse pline de milițieni culcați pe canapele, cu revolverul sub nas, cu președintele Consiliului ascultînd într-un colț la un aparat minuscul de radio — apoi date pe mîna ordinii severe și cam morocănoase a lui Caballero — le regăsește în aceeași ordine; cu ferestrele deschise asupra orașului surescitat, cu fotoliile încremenite de mirare cînd învîrte un comutator — în afară de biroul ministrului de Război, unde toate becurile sînt aprinse, iar comandantul francez, singur, continuă să aștepte. Pe scări, lumînările nu mai răspîndesc lumina de teatru pe care o văzuseră Garcia și Guernico, ci o lumină roșietică de biserică, premergătoare întunericului final. Ici-colo, în mijlocul unui coridor interior cu arcade, felinare mici, aidoma celor ce indică, noaptea, străzile blocate și căruțele, luminează treptele scării monumentale, pierzîndu-se în umbră.

Manuel se apropie de camera generalului Miaja, sus la mansardă. Culoarle sînt tot întunecoase, dar la etaj e lumină pe sub uși. Intră: generalul nu-i acolo, dar jumătate din membrii statului-major al Juntei de apărare stau pe scaune sau se plimbă încoace și încolo prin camera aceasta de hotel mediocru. Șeful dinamitorilor, șeful minelor, ofițeri ai statului-major al lui Miaja, ofițeri din Corpul al 5-lea... Cu șase luni în urmă, nici unul dintre ultimii nu era soldat: un desenator de mode, un antreprenor, un pilot, un conducător de întreprinderi industriale, doi membri din comitetele centrale ale partidelor, un metalurgist, un compozitor, un inginer, un șef de garaj și el însuși. Și Enrique, și Ramos. Manuel își aduce aminte de un milițian orb, cu ambele picioare paralizate din cauza rănilor, care a venit la Azana: „Ce doriți de la mine?“ l-a întrebat președintele. „Nimic: numai să vă spun: Salut și curaj“, apoi a plecat sprijinindu-se în cîrje.

Nu este un consiliu de apărare. Dar în noaptea asta, orice ședință e un consiliu. Destinul acestor oameni formați în luptă se aseamănă cu destinul lui Manuel și al Spaniei.

— O pușcă la cîți oameni, acum? întreabă Enrique.

— La patru, răspunde unul din ofițeri. E un tovarăș al lui Manuel, cel care era desenator de modă. El controlează mobilizarea civililor: în ajun, partidul comunist a cerut mobilizarea generală a sindicatelor.

— Trebuie să organizăm strîngerea puștilor, spune Enrique. Vor fi retrase în spatele liniilor, imediat ce vor cădea primii camarazi. Organizați treaba astă-noapte după modelul organizării brancardierilor.

Desenatorul pleacă.

— Absolut imposibil să se mai recupereze arme la Madrid?

Acum răspunde un altul.

— Cu excepția Siguranței, chiar gărzile, santinelele și escortele nu mai au decît revolverele lor. Nimeni nu e păzit în noaptea asta...

— Dacă pierdem Madridul, putem pierde și ministerele, responsabilii și miniștrii, dacă au mai rămas.

— Cum stăm cu fortificațiile? întreabă șeful de stat-major al lui Miaja.

— Douăzeci de mii de oameni, spune Ramos, sînt gata să lucreze cum se cuvine: întregul sindicat al constructorilor, mobilizat. Pretutindeni multă bunăvoință. La direcția fiecărui șantier sau a fiecărei baricade e cineva din corpul al 5-lea. În momentul acesta maurii au în fața lor o treabă isprăvită pe o adîncime de un kilometru. Poimîine, Madridul întreg va avea o centură de baricade, fără a mai vorbi de rest.

— Baricadele femeilor sînt proaste, spune unul dintre ofițeri. Prea mici.

— Au fost desființate, răspunde Ramos. Au fost păstrate numai cele construite în condițiile de care v-am vorbit, sau cele pe care băieții de la al 5-lea le-au controlat și le-au găsit bune. Dar baricadele femeilor nu erau prea mici: dimpotrivă, erau prea mari. Mai adăugau de la ele!

— N-are nici un rost ce fac femeile cu proviziile de benzină în fiecare casă, spune un alt glas.

— Efectul moral e considerabil.

— Spuneți-mi: de ce nu s-au putut face toate astea mai înainte?

— Jumătate — nouă zecimi! — dintr-ai noștri înțeleg că apără Madridul numai în Madrid. Azi-dimineață, cineva, pe stradă, îmi spunea: „Dacă au să ajungă vreodată în fața Madridului, le arătăm noi !" „Ia spune, dumneata știi unde se află Carabanchel?" „Madridul e Madrid; și Carabanchel nu e Madrid."

— Înaintează acum spre Carabanchel? întreabă Manuel.

— Acolo sînt ținuți în loc de al 5-lea. Înaintează dinspre sud; și vor ataca și în partea ta.

Manuel va pleca la noapte la Guadarrama. E locotenent-colonel. Părul îi e tuns, ochii verzi mai deschiși pe chipul lui mai întunecat.

— Se spunea că au sosit oamenii lui Durruti?

— Calea ferată e întreruptă. Am trimis camioanele la Taranson. În momentul ăsta sînt pe drum.

— Tot se speră că poimîine sosesc avioanele cumpărate în U.R.S.S.?

Nici unul nu răspunde. Toți știu că se termină montarea lor. Dar cît va mai dura...

— La Sud, peste cine vor da? întreabă Manuel.

— Depinde de oră: deocamdată, brigada internațională e adusă înapoi de la Vallecas.

Unul după altul, sosesc ofițeri.

Ultimele lumînări s-au stins pe scările imense, comandantul francez a plecat; numai cîteva felinare somptuoase, care fuseseră odinioară atîrnate de grilajul porților, aduc în fundul vastelor perspective licăririle candelelor mortuare. Pustiu ca și ultimele cafenele din Madrid, părăsit ca și orașul, palatul își pregătește ca și el rezistența subterană.

IX

Parcul de Vest.

Un cîntec de mierlă se înalță, rămîne în aer ca o întrebare — un altul îi răspunde. Primul reîncepe, pune o întrebare mai tulburătoare, al doilea protestează furios și hohote de rîs străpung ceața. „Ai dreptate, se aude un glas: nu vor trece... Nicidecum!..." Mierlele sînt Siry și Kogan, din prima brigadă internațională. Kogan e bulgar și nu știe franceza: amîndoi fluieră.

— Liniște!

Vreo cincisprezece obuze răspund.

Germani, polonezi, flamanzi, cîțiva francezi, așteaptă, aud apropiindu-se detunăturile. Deodată se întorc toți: se trage în spatele lor.

— Gloanțele explozive, strigă ofițerii. Nu dați importanță.

Cît de precis e sunetul gloanțelor prin ceață! Se aud traiectoriile... De la începutul instrucției, batalionul a fost numit Edgar-André. Germanii au aflat că Edgar-André, prizonier la Hitler, a fost executat cu securea.

Aproape toți germanii, de luni de zile, trăiesc viața nefericită a emigrației, se îndoiesc de ei înșiși. Așteaptă. Așteaptă de trei ani. Astăzi vor demonstra în sfîrșit că n-au fost niște profitori ai revoluției.

Polonezii pîndesc ordinele, cu atenția întipărită pe față.

Francezii vorbesc.

Tunul se apropie. Mulți soldați, de parcă nu și-ar da seama, își ating vecinul cu umărul, cu piciorul, ca și cum unica apărare a unui om împotriva morții ar fi prezența oamenilor.

Siry și Kogan sînt lipiți unul de altul. Prea tineri ca să fi făcut războiul, dar destul de în vîrstă pentru ca să fi făcut serviciul militar; deci, pe front, după cincisprezece

zile de instrucție. Siry e o față mare, triunghiulară, foarte oacheșă, un băiat îndesat, cu gesturi de comic. Kogan e un pămătuf creț, cu smocuri de păr verticale.

Au petrecut noaptea sub aceeași pătură: cei care urmau să intre în luptă au dormit cîte doi în pat, din cauza frigului de noiembrie. Niciodată, cugetă Kogan, n-am simțit atîta prietenie pentru un om, într-un răstimp atît de scurt. Ori de cîte ori cade o ghiulea lîngă ei, Siry, pe limba mierlelor, aprobă, își spune părerea, protestează. Un 155 cade fără să explodeze, dispare prin noroi spre vreun miez al pămîntului: Siry își flutură aripile, protestează energic.

— Maurii!

Nu: un luptător prea nervos. Ceața începe să se risipească dar nu vezi pe nimeni: explozii, o pădure pustie.

— Culcați!

Iată-i pe toți în mireasma mușchiului și a amintirilor din copilărie. Primii răniți la față se întorc, cu obrazul ascuns sub degetele înroșite de sînge. În pofida gloanțelor, soldații se ridică să-i salute cu pumnul ridicat; răniții nu-i văd, afară de unul care, pentru a răspunde cu pumnul lui sîngerînd, dezvăluie chipul însuși al războiului. De pretutindeni crengile cad ca oamenii. „De ne-ar înghiți porcăria asta de pămînt!“ spune Siry.

— Sculați!

Încep să înainteze, aplecați, străbătînd pădurea. Îi aud și pe mauri înaintînd, dar nu văd nimic, în afara copacilor răzleți, asemănători prin ceață cu geiserele de pămînt ale obuzelor. S-a isprăvit cu imitarea mierlei: de cînd mărșăluiesc în luptă, nu se mai gîndesc decît la clipa în care vor apare maurii; și totuși, chiar cei mai ignoranți se gîndesc și ei că în această dimineață cețoasă reprezintă Istoria. Flamandul care urcă la dreapta lui Siry (la stînga e Kogan) e lovit de un glonte în picior, se apleacă să-și pipăie coapsa, două gloanțe îi nimeresc pieptul și cade. Maurii trag acum în tir încrucișat. N-aș fi crezut niciodată că există atîtea gloanțe pe lume, se gîndește Siry, atîtea pentru mine! Dar e încîntat că umblă atît de bine: frica stăruie încă, dar nu-l

stînjenește nici la mers, nici la vreo altă mișcare. Merge. „Le arătăm cine sîntem noi, francezii!..." Căci în momentul acesta, fiecare dintre Internaționali vrea să demonstreze calitățile militare ale națiunii sale. Un ofițer strigă două silabe și se prăbușește, cu un glonte în gură. Siry începe să se înfurie: e de părere că i se asasinează tovarășii. În vuietul obuzelor, sezisează tăcerea bruscă a oamenilor — în care mai dă tîrcoale o frază, rostită de mai multe glasuri:

— M-au dat gata...

Internaționalii înaintează prin ceață. Îi vom vedea oare vreodată pe mauri, da sau nu?

Heinrich se zbate în mijlocul telefoanelor și a harababurii unui post de comandă. Sosește un civil, cu părul cărunt tuns în perie, cu mustăți.

— Ce doriți? întreabă Albert, aghiotantul generalului.

E un evreu ungur, fost student, fost scafandru, vînjos și cu părul creț.

— Sînt comandant în armata franceză. Fac parte din Comitetul Mondial Antifascist, de la întemeierea lui. Mi-am petrecut ziua pe un scaun la Ministerul de Război și pot fi de folos. M-au trimis în sfîrșit aici. La ordinele dumneavoastră.

Înmînează actele sale lui Albert: livretul militar, legitimația de la Comitet.

— E-n regulă, dom' general, îi spune acesta lui Heinrich.

— O companie poloneză și-a pierdut chiar acum al doilea căpitan, spune generalul.

— Foarte bine.

Căpitanul se întoarce către Albert.

— Unde sînt uniformele?

— Nu veți avea timp, spune Heinrich.

— Foarte bine. Unde sînt oamenii?

— Veți fi condus. Vă previn că postul e ... serios.

— Am făcut războiul, domnule general.

— Bun. Perfect.

— Sînt norocos. Gloanțele nu mă pot suferi.

— Perfect.

Printre trunchiurile acestui Parc de Vest, atît de puțin făcut pentru bătălie, dincolo de oamenii doborîți care nu se mai îngrijesc de nimic — morți — Siry vede în sfîrșit primele turbane trecînd pe furiș ca niște porumbei mari.

— Înfigeți baionetele în pămînt!

Nu i-a văzut niciodată pe mauri; dar, folosit ca agent de legătură cu cîteva zile mai înainte, s-a aflat, noaptea, timp de o oră, în prima linie, la o sută de metri de tranșeele lor. Noaptea de noiembrie era compactă și cețoasă; nu vedea nimic, dar auzise deslușit, cît timp a durat misiunea lui, tam-tamurile care se înălțau și coborau o dată cu focurile lor; și-i așteaptă acum de parcă ar aștepta Africa. Se spune că maurii sînt întotdeauna beți cînd atacă. Pretutindeni în jurul lui, în picioare, culcați sau morți, ochind, trăgînd, ochind și trăgînd, se află aici camarazii lui din Ivry și muncitorii din Grenelle, cei din Courneuve și cei din Billancourt, emigranții polonezi, flamanzii, surghiuniții germani, luptători ai Comunei din Budapesta, docherii din Anvers — sîngele trimis de jumătate din proletariatul Europei. Turbanele se apropie îndărătul trunchiurilor, de parcă s-ar juca de-a v-ați ascunselea, fugind nebunește.

Se tot apropie de la Melilla...

Fîșii lungi de oțel, baionete sau săbii scurte trec prin ceață fără să lucească, lungi și ascuțite.

În atacul la baionetă, trupele maure sînt printre cele mai bune din lume.

— Baionetă... arm'!

E prima bătălie a brigăzii internaționale.

Internaționalii își scot baioneta. Siry n-a luptat niciodată. Nu se gîndește nici că va fi ucis nici că va fi învingător; se gîndește: „Nu-și dau seama, tuciuriii!“ Scrimă cu baioneta regimentului? Sau s-o vîre înapoi, și asta numaidecît?

Între două obuze, un glas îndepărtat rostește îndărătul arborilor:

— ... Republica, comp...

Nu se aude urmarea; toate privirile sînt ațintite asupra maurilor care sosesc; și un glas mult mai apropiat, despre care toată lumea știe aproximativ ce va spune, ale cărui cuvinte n-au importanță, dar care freamătă de exaltare și-i ridică pe toți oamenii aceștia încovoiați, strigă pentru prima oară în franceză, prin pîclă:

„Pentru Revoluție și pentru Libertate, compania a treia..."

Heinrich, cu ceafa rasă încrețită, ține un receptor la fiecare ureche. Companie după companie, brigada contraatacă la baionetă.

Albert își lasă receptorul:

— Nu mai înțeleg nimic, dom' general. Căpitanul Mercery spune: Pradă considerabilă, am ocupat poziția, am pus mîna pe cel puțin două tone de săpun!

Mercery comandă o companie spaniolă, la dreapta Internaționalilor.

— Ce săpun? Ce-i cu idiotul ăsta?

Albert ia din nou receptorul.

— Ce? Care uzină? Care uzină, pentru numele lui Dumnezeu!

„Explică foloasele săpunului", îi spune lui Heinrich. Generalul se uită la o hartă.

— Ce cotă?

Heinrich a schimbat receptoarele.

— Bun, spune el. A greșit cota și a cucerit o fabrică de săpun care era a noastră. Cere generalului spaniol să-l înlocuiască imediat pe idiotul ăsta.

Baioneta de care se vor folosi e mai lungă decît își închipuia..

Din ultimul sfert de oră, Siry își amintește numai un vălmășag de tufișuri și de arbori înalți trosnind toți, un vuiet de obuze deasupra gloanțelor explozive și maurii sosind cu botul căscat, dar pe care nu-i auzi răcnind.

O companie germană vine s-o înlocuiască pe cea a lui Siry care pleacă în spatele frontului să se reorganizeze. Pădurea e înțesată de mauri ca de niște hîrtii după o zi de săr-

bătoare; cînd batalionul ataca, nu-i vedea. Se spune că o companie poloneză a trecut Manzanaresul.

— Și comandantul trimis la polonezi? întreabă Heinrich.

— Cînd a văzut cum stă treaba, a spus: poziția nu poate fi apărată, trebuie s-o părăsiți. Cei care vor ajunge în liniile noastre vor declara că au plecat din ordinul meu. Veți ieși prin ferestrele din spate, nu veți da de mai puține obuze, dar veți da de mai puține gloanțe. Plecați! și spuneți că am făcut ce era de făcut.

„Și-a pus tunica celui de-al doilea căpitan polonez, a coborît, a ținut piept cu mitraliera pînă la sfîrșit și și-a tras un glonte în cap. A căzut de-a curmezișul ușii."

— Cîți au scăpat?

— Trei.

Siry l-a pierdut pe Kogan: nici unul dintre cei doi vecini ai săi nu înțelege franceza (în afară de ordine) și nu știe să fluiere. Siry știe că, în spatele batalionului lor, nu se mai află decît frizerii înarmați: batalionul lor de rezervă e poreclit Figaro. Cînd larma infernală se curmă, aude tirul coloanei Durruti — care înaintează, al „regimentului de oțel" care înaintează, al socialiștilor care înaintează, și cu cît înaintează, cu atît linia frontului lor se lărgește. Înapoia vălmășagului sîngeros din Parc, se desfășoară o linie de atac tot atît de lungă ca și orașul. Printre case, spaniolii, care au oprit dimineața trei atacuri, au primit ordinul să atace la rîndul lor: casele cucerite de mauri sînt recucerite cu grenada, tancurile sînt oprite cu dinamita; iar maurii, respinși de baionetele Internaționalilor descoperă pe străzi, în fața lor, pe anarhiștii care împing în prima linie tunurile republicane. În spatele lor, sindicatele mobilizate așteaptă armele primilor morți.

Din Maroc fasciștii înaintează, dar începînd cu Parcul de Vest ei se retrag. Maurii fiind bătuți, companiile decimate ale Internaționalilor se întorc în spatele frontului, formează companii noi, pornesc din nou. Maurii coboară în fugă.

Anarhiștii lui Durruti, coloanele tuturor partidelor catalanc, socialiștii, burghezii din „Regimentul de Oțel“ atacă.

— Alo!

Receptorul e la Albert.

„Inamicul contraatacă din nou, dom' general.“

— Cu tancurile?

Albert repetă:

— Nu: nici un tanc nou.

— Aviație?

Albert repetă:

— Normală.

Nu întrerupe legătura. Își privește piciorul, care mișcă; receptorul tremură:

— Dom' general!

„Asta-i! Se revarsă pînă la Manzanares! Au să treacă înapoi prin Manzanares, dom' general!“

Companie după companie, alergînd, depășesc pe cea a lui Siry și atacă; iar Siry și tovarășii lui ocupă un teren înțesat de oameni cu fețele mototolite. Națiune după națiune, companiile încovoiate, cu pușca înainte, trec prin pîcla care pare acum fum de explozii. Ca la cinema, și totuși atît de diferite! Oricare din oamenii aceștia e dintre ai săi. Și se întorc, cu pumnii pe față sau cu ambele mîini strînse pe pîntece — sau nu se întorc — și ei au acceptat asta. Și el, de asemenea. Înapoia lor, Madridul, și murmurul sumbru al tuturor puștilor sale.

Încă un atac năvalnic și un rîu îngust...

— Manzanares! strigă unii.

Uluită, o mierlă cîntă. Undeva prin pîclă, Kogan, care sîngerează pe frunzele jilave lovit de o baionetă în coapsă, răspunde, pentru răniți și pentru morți.

II „SÎNGE DE STÎNGA"

I

Tăcerea, adîncă totuși, deveni și mai adîncă; Guernico avu impresia că, de data asta, cerul era compact. Nu era zgomotul unei mașini de curse indicînd prezența unui avion; era o vibrație foarte întinsă, din ce în ce mai profundă, păstrîndu-se ca o notă gravă. Zgomotul avioanelor pe care-l auzise pînă atunci era alternativ: cînd mai tare, cînd mai încet; de data asta motoarele erau destul de numeroase pentru ca totul să fie învălmășit într-o înaintare implacabilă și mecanică.

Orașul n-avea aproape de loc faruri; avioanele de vînătoare guvernamentale, sau ce mai rămăsese din ele, cum i-ar fi putut oare nimeri pe fasciști în bezna asta? Și vibrația profundă și gravă care acoperea cerul și orașul ca o noapte învăluitoare, mîngîindu-l pe Guernico și furișîndu-i-se prin păr, devenea insuportabilă, deoarece nu cădeau bombele.

În sfîrșit, o explozie înăbușită izbucni din pămînt ca o mină îndepărtată; și, deodată, trei explozii extrem de violente. O altă explozie înăbușită; și-apoi nimic. Încă una: deasupra lui Guernico, toate deodată, ferestrele unui apartament mare se deschiseră.

Nu-și aprinse lanterna; milițienii ar fi crezut imediat că sînt semnale luminoase. Mereu zgomotul motoarelor, dar nu al bombelor. În bezna totală, orașul nu-i vedea pe fasciști și fasciștii de-abia vedeau orașul.

Guernico încercă să alerge. Se poticnea tot timpul de pietrele adunate pe stradă și îi era cu neputință să meargă pe trotuar în întunericul foarte compact. O mașină trecu în viteză, cu farurile camuflate. Alte cinci explozii, cîteva împușcături, o rafală îndepărtată de mitralieră. Exploziile păreau că izbucnesc tot din pămînt, răbufnind la vreo zece metri înălțime. Nici cel mai mic licăr de lumină; niște ferestre se deschideau mișcîndu-se încoace și încolo. La suflul unei explozii mai apropiate, niște geamuri se sparseră în țăndări, căzură pe asfalt de la mare înălțime. La auzul zgomotului Guernico își dădu seama că nu vedea decît pînă la primul etaj. Ca un ecou de sticlă spartă, se deslusi țîrîitul unei sonerii, se apropie, trecu prin fața lui, se pierdu în beznă: prima dintre ambulanțele lui. Ajungea în sfîrșit la Centrala sanitară; în întuneric strada se umplu de lume.

Doctori, infirmiere, organizatori, chirurgi se alăturau o dată cu el colegilor lor de serviciu. Poseda în sfîrșit ambulanțele sale. Un medic era răspunzător de latura sanitară a activității, Guernico de organizarea ajutorului.

— S-ar putea să fie în regulă, spuse medicul; dar dacă mai continuă așa, n-o să fie în regulă : sîntem obligați să trimitem ambulanțele în serie, cad bombe la San-Geronimo și la San-Carlos și așa mai departe...

Un azil de bătrîni și un spital. Guernico își închipuia rănițiii alergînd prin sălile întunecoase de la San-Carlos.

— Ambulanțele au pachetul lor de lanterne, nu-i așa? întrebă el calm.

— Arde; e sigur că fasciștii folosesc bombe incendiare.

Medicul trase obloanele interioare.

„Priviți !“

Firave licăriri roșii treceau înapoia siluetelor caselor, în direcții diferite. Începe incendierea Madridului, își spuse Guernico.

— Lanternele sînt în ambulanțe, nu-i așa? întrebă el din nou, răbdător.

— Nu cred. Dar, vă spun, n-avem nevoie de ele.

Guernico organiza cu un calm care surprindea pe chirurgi: nu juca nici comedie, nici tragedie. Însărcină pe unul din asistenți să ducă lanterne în fiecare ambulanță; în bezna totală, lumina era prima condiție a asigurării ajutorului. O nouă explozie: geamurile fură zguduite. În timp ce o infirmieră închidea la loc obloanele, se auziră clopotele a două ambulanțe lansate în noapte.

Încă o explozie. Parcă bombele, bombe ușoare fără îndoială, n-ar fi fost aruncate dintr-un avion, ci zvîrlite cu furie, ca grenadele. Guernico ședea și i se transmiteau comunicări telefonice, notate pe fișe.

— Înconjoară Palatul, spuse el.

— O mie de răniți, și așa mai departe... spuse medicul.

Spitalul și ambasada sovietică erau învecinate.

— Strada San-Augustin, spuse Guernico.

„Strada Leon.

Piața Cortesurilor."

— Acum nu-i mai lovesc pe răniți, lovesc pe cei vii, spuse un doctor.

Un asistent întredeschise fereastra căreia medicul îi trăsese obloanele; peste ordine, peste telefoane, peste zgomotul prea îndesat al pașilor și clopotelor constante a ambulanțelor, pătrunse în cameră vibrația regulată a escadrilei fasciste.

Un curent de aer ridică în zbor cîteva hîrtii: se întorcea o infirmieră plecată cu ambulanța azilului de bătrîni.

— A! e nostim! Scumpul meu Guernico, cel puțin două ambulanțe în plus pentru azil!

— Ușa, Mercedes! strigă medicul, prinzînd ca pe niște fluturi hîrtiile luate de curent.

— Ce nemernici, spuse ea, ca și cum ar fi vorbit de huruitul motoarelor asupra cărora se închidea fereastra. Acolo e o harababură înspăimîntătoare: bieții bătrîni se calcă în picioare pe scări. Firește, sînt înnebuniți!

— Cîți sînt răniți? întrebă Guernico.

— Oh! ambulanța ar ajunge pentru răniți, dar e destinată evacuării.

— Ambulanțele sînt pentru răniți: vor fi destui... Bătrînii sînt în pivnițe pentru moment?
— Închipuie-ți!
— Pivnițele sînt solide?
— Oh! catacombe.
— Bine.
Însărcină un asistent să anunțe Junta.
— Știi, Guernico, spuse Mercedes, coborînd glasul, calmată deodată, sînt unii care se țicnesc....
— Bombe incendiare? întrebă medicul.
— Cei care par că se pricep, le numesc bombe cu calciu. Sînt verzi, mai precis, ca absintul. E îngrozitor, știți: nu pot fi stinse. Și bătrînii alergînd prin toate astea ca niște orbi, cu mîinile întinse sau în cîrje...
— Unde a căzut bomba?
— Într-un coridor, între dormitoare.
Să fi fost o fereastră prost închisă? Zgomotul îndărătnic al avioanelor dădea tîrcoale prin sală, întretăiat de rafala unei mitraliere republicane, „pentru moral“ fără îndoială. Dar pe dedesubt, ca și cum ar fi venit din pămînt și din pereți, un bubuit se înălța și se pierdea, o dată cu bătaia tobelor acoperite de zgomot: un nou atac al brigăzii internaționale împotriva maurilor, de-a lungul Manzanaresului.
— Unde se dă bătălia? întrebă Guernico.
— Pretutindeni, spuse Mercedes.
— Casa del Campo, Cetatea Universitară, spuse medicul.
O explozie foarte apropiată făcu să joace tocurile pe mese. Țiglele se prăvăliră de pe acoperișuri îndepărtate și pe urmele pașilor unui grup care fugea. Se lăsă o tăcere de o clipă, apoi un țipăt extraordinar de strident zgîrie noaptea; apoi tăcere.
— O bombă incendiară peste ambasada Franței, spuse Guernico din nou la telefon. Bombele neintervenției.
„Motocicliștii se află la posturile lor, da?
Două bombe lîngă piața Cortesurilor.
Trebuie să trimitem șase cicliști de legătură la Cuatro-Caminos.“
Un asistent îi vorbi la ureche.

„Trimiteți o ambulanță în plus la San-Carlos, continuă el. Acolo sînt răniți... Și spuneți-i lui Ramos să inspecteze toate astea, vă rog."

De la începutul asediului, misiunea lui Ramos era să aducă ajutorul partidului comunist în punctul cel mai amenințat. Dacă era de mare folos serviciului sanitar, care ducea lipsă de anestezice și de plăci radiografice, era mai puțin folositor la serviciul ambulanțelor: dar, de acum înainte, la Madrid ajutorarea răniților avea să fie una dintre funcțiile esențiale ale Juntei.

II

Ramos gonea cu viteza pe care i-o îngăduiau farurile camuflate.

La primul incendiu mare, mașina se opri. În noaptea plină de țipete gîtuite, de zgomotul alergăturilor, de bubuituri, de chemări și surpări înăbușite înălțîndu-se deasupra huruitului neîntrerupt al bătăliei, o mănăstire se prăbușea printre ruine; ca niște fiare, străfulgerările o brăzdau sub învolburarea fumului vișiniu. Nu rămăsese nimeni înăuntru. Pichete de milițieni, gărzi de asalt, servicii de prim-ajutor priveau, fascinate de exaltarea tulbure a flăcărilor, de viața inepuizabilă a focului. Așezată, o pisică cenușie înălța capul.

Se sfîrșise raidul?

O licărire la stînga. Niște cizme răsunară în tăcerea plină de chemări îndepărtate. O jerbă de flăcări urmă licăririi, se stinse; apoi, proiectată pe cer și pe case, se statornici o văpaie mare. Deși avioanele plecaseră (aerodroamele erau aproape, și noaptea de noiembrie e lungă), pe sub acoperișuri, din etaj în etaj, focul își continua viața lui proprie; la stînga se aprinseră patru focare noi: nu vîlvătăi, verzi și albastre, ci jeturi

de flăcări roșietice. Cînd trecu Ramos, în locul flăcărilor miriade de scîntei mistuiau casele, ca o invazie de insecte în fața unui exod tăcut: saltele, picioare de scaun ieșind din căruțe, urmate de bătrîne în întîrziere. Serviciile de prim-ajutor soseau. Eficiente. Controlă vreo zece.

La San-Carlos, casele formau un paravan iar întunericul era deplin aproape în toate străzile din vecinătatea pieței. Ramos se izbi de o targă; brancardierii strigară. Ca un mănunchi incandescent de confeti, un vîrtej de scîntei trecu deasupra răniților lungiți pe jos unii lîngă alții, luminîndu-le ușor picioarele. Trei pași mai departe, Ramos se izbi de-a doua targă: de data asta, rănitul țipă. Pe un colț gata să se surpe și pe o porțiune de acoperiș, siluete de pompieri îndreptau furtunurile lor minuscule și derizorii asupra vîlvătăii. Ramos ajungea în sfîrșit în piață.

Vîrtejurile de fum se întețiră și se înălță lumina flăcărilor. Totul deveni deslușit: scufiile de bumbac ale răniților aliniați și pisicile. Și de parcă ar fi însoțit înălțarea focului, vibrația profundă a motoarelor acoperi din nou cerul ca tăciunele.

Ramos dorea cu atîta ardoare liniște pentru răniți, evacuați ambulanță după ambulanță, încît voia să creadă că sosesc automobilele; dar, incendiul potolindu-se o clipă după un zgomot de bîrne prăvălite, într-o tăcere plină de scîntei se auzeau colo-sus motoarele apropiindu-se necruțător: două pachete de cîte patru bombe, opt explozii urmate de un muget atît de puternic, de parcă întregul oraș s-ar fi deșteptat îngrozit.

Lîngă Ramos, un milițian de la țară, al cărui pansament se desfăcuse, privea cum sîngele îi curge de-a lungul brațului său gol și se prelinge picătură cu picătură pe asfalt: în lumina întunecată pielea era roșie, asfaltul negru era roșu, iar sîngele, cafeniu deschis ca vinul de Madera, devenea în cădere galben deschis, ca țigara lui Ramos. Acesta dispuse evacuarea de urgență a milițianului. Alți răniți, cu brațul în ghips, lunecară un ba[illegible]et lugubru, cu siluetele mai întîi negre, apoi cu [illegible]amalel[illegible] de culoare deschisă din ce în ce mai roșii, pe [illegible] ctrăbăteau piața în licărul întunecat al incen[illegible]ră [illegible] răniții aceștia erau soldați: nu era îmbulzeală,

ci o ordine sălbatică, alcătuită din neputință, furie și hotărîre. Mai căzură două bombe, iar șirul răniților lungiți se frînse ca un val.

Aparatul de telefon se afla la o sută de metri, într-o stradă pe care incendiul n-o lumina. Ramos îmbrînci un trup, aprinse lanterna: omul țipa, cu gura larg deschisă; unul din sanitari îi atinse mîna:

— A murit.

— Nu, țipă, spuse Ramos.

De-abia se auzeau unul pe altul în larma bombelor, a avioanelor, a tunurilor îndepărtate și a sirenelor care piereau. Dar omul murise, cu gura căscată, de parcă ar fi țipat; și poate că țipase... Ramos se izbi iarăși de tărgi și de țipete, și o străfulgerare dezvălui în noapte o întreagă mulțime încovoiată.

Ceru prin telefon ambulanțe și camioane: mulți răniți puteau fi evacuați cu camioanele. (Unde? se întreba el. Unele după altele spitalele erau prefăcute în mormane de jăratic.) Guernico îl trimise la Cuatro-Caminos. Era unul din cartierele cele mai sărace, vizat cu deosebire de la începutul asediului. (Franco, se spunea, afirmase că va cruța cartierul elegant, Salamanca.) Ramos porni din nou cu mașina.

În licărul incendiilor, în lumina cadaverică a becurilor electrice camuflate și a farurilor, în bezna desăvîrșită, începea din nou, tăcut, un exod secular. Numeroși țărani de pe Tag se refugiaseră la rudele lor, fiecare familie cu măgarul ei; printre pături, ceasuri deșteptătoare, colivii cu canari, pisici ținute în brațe, toți, fără să știe de ce, se îndreptau către cartierele mai bogate — fără să se înghesuie, cu o îndelungă obișnuință a deznădejdii. Bombele cădeau în pîlcuri. Îi vor învăța ei minte, cum se cuvine, să fie săraci.

Farurile camuflate luminau prost. În dreptul caselor spintecate Ramos trecu prin fața a vreo douăzeci de trupu
lungite, paralele și nedeslușite, toate asemănătoa
dărîmăturilor. Opri mașina, fluieră ca să cheme o a
Anarhiști, comuniști, socialiști, republicani; huruit
al acestor avioane, cît de bine amestecase în stră

țesc al morții sîngele celor care se crezuseră adversari... Sirenele goneau în întuneric, se apropiau, se încrucișau, — se pierdeau în noaptea umedă ca și sirenele vapoarelor la plecare. Una se opri, și strigătul ei, îndelung nemișcat printre înlănțuirile de urlete, se înălță asemenea urletului unui cîine deznădăjduit. Prin mirosul de cărămidă caldă și de lemn ars, sub vîrtejurile de scîntei coborînd strada în goană ca niște patrule bezmetice, explozia exasperată a bombelor urmărea clopotele ambulanțelor, le acoperea cu trosnituri furioase din care clopotele neostenite răzbăteau din nou ca din tunele prin haita sirenelor înnebunite. Cocoșii cîntau de la începutul bombardamentului. Din cauza exploziei sălbatice a unei torpile, înnebuniră; excitați, exasperați, toți împreună începură să urle în fața morții cîntecul sălbatic al sărăciei, la fel de mulți ca într-un sat, în cartierul acesta mizer. În mănunchiul firav de raze al lanternei lui Ramos, febrilă ca antena unei insecte, înaintea trupurilor alungite de-a lungul zidurilor, apăru un om întins pe peronul unei case. Era rănit la șold și gemea. Nu prea departe se auzea clopotul unei ambulanțe. Ramos fluieră din nou. „Vine“ spuse el. Omul nu răspunse nimic, dar continuă să geamă. Lanterna îl lumina de sus, plimba pe fața lui umbra ierburilor ce creșteau printre pietrele peronului; Ramos, în frenezia neostenită a cocoșilor, privea cu milă umbrele fine, nepăsătoare, pictate cu o precizie japoneză pe obrajii care tremurau.

În colțul gurii căzu prima picătură de ploaie.

III

Înapoia tranșeelor germane ale brigăzii internaționale se înalță licărul primelor incendii mari din Madrid. Voluntarii nu văd avioanele; dar liniștea nopții, care nu mai seamănă

cu cea de la țară, liniștea stranie a războiului tremură ca un tren ce trece peste linii. Germanii sînt cu toții împreună, cei care au fost exilați pentru că erau marxiști, cei care au fost exilați pentru că erau visători și credeau că sînt revoluționari, cei care au fost exilați pentru că erau evrei; și cei care nu erau revoluționari, care au devenit apoi și se află aici. De la atacul din Parcul de Vest resping două atacuri pe zi: fasciștii încearcă în zadar să spargă frontul de la Cetatea Universitară. Voluntarii privesc la înalta văpaie roșie înălțîndu-se în norii de ploaie: lucirile incendiului, ca și cele ale reclamelor luminoase, sînt imense în nopțile cețoase și parcă întregul oraș arde. Nici unul din voluntari n-a văzut încă Madridul.

De mai bine de o oră, un camarad rănit cere ajutor.

Maurii se află la o distanță de un kilometru. E cu neputință ca ei să nu știe unde se află rănitul; cu siguranță că așteaptă ca ai lui să vină să-l caute; un voluntar ieșit din tranșee a și fost omorît. Voluntarii sînt gata să accepte această vînătoare cu momeală; se tem însă, în noaptea adîncă în care numai cerul e luminat de incendiu, că nu vor regăsi tranșeea.

În sfîrșit, trei germani au obținut autorizația de a se duce să-l caute pe cel care strigă prin pîcla neagră. Unul după altul trec parapetul, se afundă în ceață: tăcerea tranșeei e sensibilă în pofida exploziilor.

Strigătul rănitului se aude la cel puțin patru sute de metri depărtare. Va dura mult: toți știu că un om nu se tîrăște repede. Și vor trebui să-l aducă înapoi. Numai de nu s-ar ridica. Numai de n-ar miji zorile prea devreme.

Tăcerea și bătălia; republicanii încearcă să se unească în spatele liniilor fasciste; maurii încearcă să spargă frontul la Cetatea Universitară. Undeva în noapte trag mitralierele inamice de la spitalul-clinică. Madridul arde. Cei trei germani se tîrăsc.

Rănitul strigă la fiecare două sau trei minute. Dacă apare o rachetă, voluntarii nu se vor mai înapoia. Cu siguranță că acum ei se află la cincizeci de metri de tranșee; ceilalți simt mirosul insipid al noroiului, aproape același ca și cel din tranșee, ca și cum ar fi împreună cu ei. Ce mult durează pînă

cînd rănitul strigă din nou ! Numai de n-ar greși ci direcția, să meargă cel puțin direct spre el...

Cei trei, culcați pe burtă, așteaptă, așteaptă strigătul în pîcla brăzdată de străfulgerări. Glasul a amuțit. Rănitul nu va mai cere ajutor.

S-au ridicat într-un cot, năuciți. Madridul arde mereu, tranșeea germanilor tot mai rezistă și, în tam-tamul sumbru al tunului, maurii încearcă mereu, în ceața nopții, să spargă frontul la Cetatea Universitară.

IV

Shade se opri la prima casă spintecată. Ploaia încetase, dar o simțeai în apropiere. Femei cu șal negru alcătuiau un lanț în spatele milițienilor de la serviciul de prim-ajutor care scoteau din dărîmături o pîlnie de patefon, un pachet, o lădiță...

La etajul al treilea al casei, secționat ca un decor, era spînzurat un pat, cu piciorul agățat de un plafon crăpat; camera aceasta își deșertase în pîrîu, foarte aproape de picioarele lui Shade, portretele, jucăriile, cratițele sale. Parterul, deși despicat, era intact, liniștit ca viața, locatarii în agonie fiind duși de o ambulanță. La primul etaj, deasupra unui pat acoperit de sînge, un ceas-deșteptător sună și țîrîitul i se pierdu în jalea dimineții cenușii.

Oamenii de la postul de prim-ajutor își treceau obiectele din mînă în mînă; ultimul milițian dădu un pachet primei femei. Femeia nu-l apucă de mijloc, în mîini cum îi era întins, ci în brațe: capul căzu pe spate, căci copilul murise. Femeia se uită spre ceilalți, căută cu ochii și începu să plîngă : poate o văzuse pe mamă. Shade plecă. Amestecat cu ceața jilavă a dimineții, mirosul focului cuprindea orașul, un miros plăcut de lemn ars în pădurile tomnatice.

În casa următoare nu erau victime: locatarii, mici funcționari, priveau în tăcere cum arde casa lor căscată. Shade se afla acolo pentru a descoperi pitorescul sau tragicul, dar meseria sa îl dezgusta: pitorescul era derizoriu. Și nimic nu era mai tragic decît banalul, decît aceste mii de existențe omenești asemănătoare tuturor celorlalte, decît durerea întipărită pe aceste chipuri, ca insomnia pe fețele tuturor.

— Sînteți străin, domnule? îl întrebă cel care privea lîngă el.

Chipul interlocutorului era fin și îmbătrînit: ridurile verticale ale intelectualului; arătă casa fără să rostească o vorbă.

— Am oroare de război, spuse Shade, trăgîndu-și cravata mică.

— Sînteți servit. Și, coborîndu-și glasul: Dacă se poate spune: război...

„Domnule, pe drumul dinspre Alcala, fabrica de lămpi electrice arde. San-Carlos și San-Geronimo ard... Toate casele în jurul ambasadei Franței... Multe case în jurul pieței Cortesurilor, în jurul Palatului... Biblioteca !..." Îi vorbea lui Shade fără să-l privească; privea cerul. „Și eu am oroare de război... Mai puțin decît de asasinat..."

— Orice e mai bun ca războiul, spuse Shade, încăpățînat.

— Chiar și a încredința puterea celor ce-o exercită astfel pe cea de care dispun? Se uita mereu la cer. Nici eu nu pot accepta războiul. Dar cum să accepți asta? Atunci, ce-i de făcut?...

— Pot să vă ajut? întrebă Shade.

Interlocutorul său zîmbi și-i arătă casa care ardea în dimineața cenușie, cu flăcări decolorate pe sub fumul spălăcit.

— Toate manuscrisele mele, domnule!... Și sînt biolog...

La o sută de metri în fața lor, într-o piață, explodă un obuz de mare calibru. Ultimele geamuri se rostogoliră și, în mijlocul cioburilor de sticlă, un măgar legat, care nu încerca să fugă, porni să ragă cu disperare în ploaia ce începea din nou să cadă.

Cînd Shade ajunse la azilul de bătrîni, mulți dintre locatari urcaseră din pivnițe. Incendiul fusese stins, însă urmele

bombardamentului, împrejurul acestor personaje inofensive și vulnerabile, cu infirmitățile și gesturile lor miniaturale, erau de o absurditate supraomenească.

— Cum s-au întîmplat lucrurile? îl întrebă el pe un moșneag.

— Ah! domnule! Să alergi la vîrsta noastră, nu mai e chip... Și ce fel de alergătură! Mai ales cei cu cîrje...

Îl apucă pe Shade de mînecă:

„Încotro ne îndreptăm, domnule? Eu eram coafor. Numai pentru clientelă particulară. Toți acești domni se bizuiau pe mine pentru toaleta mortuară, ras, tuns, tot..."

Shade abia auzea, căci treceau niște camioane, unul în spatele celuilalt, zguduind zidurile și dărîmăturile.

„Frontul Popular ne instalase aici, domnule, ne era bine: păcat de osteneală!... Căci o s-o ia de la capăt, ce mai... Se va isprăvi odată, fără îndoială, se va isprăvi... Numai că și eu..."

La primul etaj, bătrînii mai în putere ajutau la niște lucrări a căror natură Shade n-o prea ghicea. Erau acolo vreo doisprezece oameni, gravi, cu gravitatea bătrîneții spaniole. Lucrau de parcă ar fi fost condamnați la tăcere, cu urechea la pîndă, scrutînd cerul.

La etajul al doilea, printre clopotele ambulanțelor care străbăteau orașul și huruitul neîncetat al camioanelor, milițienii, în serviciu comandat, încercau să tîrască cu forța niște bătrîni, ascunși sub paturile lor de frica bombardamentului, pe jumătate nebuni, refuzînd să lase din mînă picioarele de fier ale paturilor. Deodată, ecou amenințător al ambulanțelor, sirenele de alarmă străbătură strada în viteză: descleștîndu-și mîinile, bătrînii fugiră către ușa scării ce ducea la pivniță, cu păturile pe spate; afară de unul care-și ducea patul ca pe o carapace.

În mai puțin de zece secunde, prima explozie pulveriza pe mese și sub ferestre sticla făcută cioburi în timpul nopții; și, ca și cum întregul Madrid ar fi răspuns printr-o bătaie de toacă indiferentă peste bubuitul tunului de la Cetatea Univer-

sitară, orologiile orașului, unul după altul, începură să sune ora nouă.

— Se văd! strigă un milițian.

Shade se adăposti pe sub poarta spitalului, își scoase afară pipa lui lungă, nasul. Late, asemenea avioanelor de transport germane cu care călătorise atît de des în Europa, Junkerele ieșiră de după profilul unui acoperiș, cu botul alungit înainte, negre și foarte joase sub norii de ploaie; străbătură încet strada, dispărură după acoperișul opus, urmate de avioanele lor de vînătoare. Destinul călăuzea bombele incendiare. Ele explodară în dreapta și în stînga ca mătăniile. Niște porumbei își luară zborul; deasupra zborului lor molatec, întoarcerea rigidă a avioanelor trecu ca fatalitatea. Moartea aceasta care cădea *la întîmplare* îl îngrozea pe Shade. Guvernamentalii nu mai aveau oare destule avioane de vînătoare pentru a retrage de pe front măcar un singur avion? În fața porții, camioanele treceau mereu, cu prelatele ude leoarcă: ploua undeva foarte aproape.

— Există o pivniță, spuse un glas îndărătul lui.

Rămînea sub poartă, știind că nu-l apăra de fel. Siluete treceau de-a lungul zidurilor, se opreau cîteva minute pe sub fiecare poartă, plecau iar. Vizitase adesea frontul, niciodată nu încercase sentimentul pe care-l încerca aici. Războiul era război; acesta nu era război. Ce-ar fi vrut el să vadă sfîrșindu-se o dată nu era atît bombardamentul cît abatorul ăsta. Bombele continuau să cadă, imprevizibile. Shade se gîndea la ceea ce întrezărise sau notase: la masa așternută în casele spintecate, la un portret cu sticla crăpată în formă de stea, deasupra unei țîșnituri de sînge, la un costum de voiaj atîrnat deasupra unei valize — pregătiri pentru lumea cealaltă — la un măgar din care nu mai rămăseseră decît copitele, la dîrele lungi de sînge, de animal hăituit, lăsate pe trotuare și pe ziduri de către răniții de la Palace, la tărgile goale, cu o pată în locul fiecărei răni. Cît sînge avea să spele ploaia! Obuzele, acum, se încrucișau cu bombele. Shade aștepta, după fiecare explozie, zgomotul țiglelor care se

prăvălesc. Deși ploua, mirosul focului începea să se statornicească pe străzi. Camioanele treceau mereu.

— Ce-i asta? întreba Shade, trăgînd de capătul cravatei sale mici.

— Întăriri pentru Guadarrama. „Ei“ încearcă o străpungere, colo sus...

V

Pe sub o pînză deasă de ploaie piezișă, brigada lui Manuel înainta din Sierra Guadarrama într-un peisaj ca în 1917 cu clopotnițe dărîmate. Siluetele se desprindeau greoi din noroi, coborau încetul cu încetul. Un orizont de amurg în plină dimineață; șiruri lungi de foste arături duceau spre o vale joasă care se înălța apoi pînă la cerul destrămat și înapoia căruia cîmpia Segoviei cobora fără îndoială spre infinit, ca marea îndărătul unei faleze. Pămîntul părea că se oprește în dreptul acestui orizont; dincolo, o lume invizibilă, a somnului și a ploii, bubuia cu toate tunurile ei. În spate, Madridul. Oamenii înaintau mereu, împotmolindu-se tot mai mult în noroiul din ce în ce mai greu. Din cînd în cînd, printre explozii, un obuz nu exploda, se înfunda: bjjii...

Postul de comandă al lui Manuel era foarte aproape de front. Alte regimente fuseseră adăugate la al său și el comanda o brigadă. Aripa-i dreaptă mergea bine; centrul de asemenea; stînga-i șovăia puțin. În ultima bătălie, șaizeci la sută din ofițerii și comisarii politici din brigada sa fuseseră răniți. „Îmi veți face plăcerea să rămîneți la locurile voastre și să nu cîntați *Internaționala* în fruntea trupelor“, le spusese cu o oră mai devreme. Contraatacul se desfășura bine, dar stînga șovăia.

Stînga nu era formată nici din oamenii din Aranjuez, nici din oamenii din corpul al 5-lea care veniseră să-i întărească,

nici din noii voluntari grupați în jurul lor; aceștia luptau la dreapta și în centru. Erau companii venite din regiunea Valenciei, socotite anarhiste, deși înainte de răscoală oamenii nu făcuseră parte niciodată dintre sindicaliști. De alaltăieri, stînga brigăzii nu mai avea nici un sergent mai vechi, toți morți sau la spital.

În fața acestei stîngi înaintau tancurile lui Manuel. Mecanice, liniștite, dînd impresia că execută mari manevre chiar în timpul luptei, mergeau împotriva unui baraj de artilerie, de aceeași vigoare ca barajul ce încerca să-i oprească pe infanteriștii veniți din urmă; nu păreau că înaintează împotriva unui bombardament, ci pe un teren minat din care ar fi explodat minele. Unul din tancuri dispăru, de parcă s-ar fi topit în ploaie; un șanț antitanc; un altul se culcă alene lîngă un gheizer de pămînt noroios și de pietricele; celelalte își continuau înaintarea, printre țîșniturile pămîntului smuls, care cădea înapoi sub ghiulele, descriind o curbă molatică și tristă, posomorîtă ca dungile oblice ale ploii fără de sfîrșit.

Luni de zile văzuse Manuel tancurile înaintînd astfel; numai că, luni de zile, erau tancurile inamice. Într-o zi, brigada din Aranjuez construise un tanc de lemn — operație magică pentru a le chema pe cele adevărate... Azi, tancurile sale se înșirau în zare, peste tot, mai înainte, la dreapta, mai în urmă, la stînga, urmate de infanteriști. Artileria grea republicană bombarda zdravăn liniile dușmane, care răspundeau dar nu izbuteau să stăvilească contraatacul. În cenușiul universal, pete mici omenești, de un cenușiu mai închis, urmau tancurile: dinamitorii. Și secțiunile de mitraliori își ocupau terenul — terenul lor nenorocit și muiat — smuls pas cu pas noroiului.

De ce erau trimise pentru întărire tancuri la extrema stîngă? Pentru că stînga bătea pasul pe loc? Linia tancurilor, de la extrema-dreaptă pînă la ultimul car de luptă, se rotea acum în semicerc. Se retrăgeau oare tancurile din stînga ale lui Manuel? Cele la care se uita nu se îndreptau spre fasciști, ci spre el!

Nu erau întăriri, erau tancurile inamice.

Dacă aripa stîngă se dădea bătută, toată brigada lui era pierdută și spărtura aceasta putea deveni străpungerea frontului spre Madrid. Dacă ținea piept, nici un tanc inamic nu se va întoarce în liniile fasciste.

Lîngă camioane, rezerva lui era gata. Putea s-o arunce toată în foc, căci altă rezervă sosea cu camioanele de la Madrid.

Mașina de legătură a aripii stîngi se opri în fața lui: Manuel putea fi recunoscut de departe, după bluza din lînă gălbuie. Comandantul se afla în spate, cu capul pe brațul îndoit așezat pe capotă. Părea că sforăie.

— Ce s-a întîmplat? întrebă Manuel, lovindu-și cizma cu o creangă de pin pe care o ținea în mînă.

Comandantul dăduse ordin să fie dus la postul de comandă, dar nu sforăia: horcăia.

— Ce-a avut? îl întrebă Manuel pe șofer.

Nu vedea rana.

— La ceafă, spuse șoferul.

Rar se întîmplă ca un ofițer să fie rănit la spate în timpul unui atac. Fără îndoială, întorsese capul.

— Pune-l aici, spuse în sfîrșit Manuel, și gonește într-acolo să-l aduci pe Gartner.

Manuel telefonase să fie găsit comisarul politic și să-l trimeată la el.

Cu hurducături bruște, mașina dispăru prin apă. Manuel luă din nou binoclul. Cîțiva oameni de la extrema sa stîngă fugeau spre tancurile fasciste, care nu păreau să tragă, căci nici unul din oameni nu se prăbușea. Dar — Manuel învîrtea vizorul binoclului, mai lăbărța peisajul, îl preciza din nou îndărătul ploii — ei țineau mîinile ridicate. Treceau la inamic.

Compania care îi urma, despărțită de ei printr-o ridicătură a terenului, nu-i vedea.

Îndărătul acestor pete mici care alergau fluturîndu-și mîinile, ca niște insecte antenele, terenul cobora. Cobora pînă la Madrid. Manuel își aminti că o dată cu noii veniți se găsiseră la cantonament inscripții falangiste.

În spate, celelalte companii trăgeau. Mergeau către masacru, crezînd că prima înainta. Căpitanul nu recunoștea oare tancurile italiene?

Căpitanul era adus într-o pătură (postul de evacuare era îndărătul postului de comandă al lui Manuel). Mort și el. Un glonte în șale.

Era unul din cei mai buni ofițeri ai brigăzii, fostul șef al delegației din Aranjuez. Era încovrigat în pătură, mustățile cărunte îi erau pline de stropi de apă.

Printre noii veniți existau falangiști și ofițerii erau împușcați pe la spate.

Aripa dreaptă înainta mereu.

— Comisarul politic a împușcat pe unul, spuse șoferul.

Manuel își lăsă un înlocuitor și o porni în grabă spre aripa stîngă împreună cu toată rezerva.

Respectînd consemnul de „a nu cînta *Internaționala* în fruntea trupelor“, comisarul politic al brigăzii, Gartner, își stabilise postul într-o pădure de pini, la intrarea primei văi, aceea spre care se îndreptau tancurile inamice.

Un soldat venise în fugă la el. Era unul dintre cei vechi, Ramon. Printre cei noi din aripa stîngă, Manuel așezase vreo cincizeci de oameni din Aranjuez.

— Dragul meu comisar, printre cei noi există șase scîrnăvii care vor să-l împuște pe colonel.

„Șase, atîția-s. Vor să treacă de partea cealaltă. Au crezut că sînt de acord. Au spus: să-i așteptăm pe ceilalți. Apoi, au spus: căpitanul, s-a zis cu el; comandantul, s-a zis cu el; acum trebuie s-avem grijă de cel cu tunica albă. Cu căpitanul, e adevărat, știi! O haită de nemernici!“

— Știu...

— Vor să treacă de partea cealaltă. Poate că-s alții cei ce trebuie să-l împuște pe colonel. Cînd au spus asta, am zis: așteptați, așteptați, am și eu niște camarazi care vor să treacă. De acord, au spus. Am sosit.

— Cum îi poți ajunge din urmă? Tot frontul înaintează...

— Nu: ci nu se mișcă. Așteaptă sosirea tancurilor inamice. Trebuie să fie vreo combinație.

„Și pe deasupra, mai sînt unii care zbiară că trebuie s-o ștergem, că nu vom rezista contra tancurilor. Zbiară cît îi ține gura. Nu-i normal. Și atunci, camarazii m-au trimis încoace."

— Și comisarul regimentului tău?

— Ucis.

Gartner păstrase cu el zece soldați din Aranjuez.

— Băieți, le spuse, există trădători pe linia frontului. L-au omorît pe căpitan. Vor să-l omoare pe colonel și să treacă la fasciști.

Își schimbă haina cu unul din soldații lui, care rămase pe loc. Chipul lui ca un romb, ras, părea cam nerod cînd era lipsit de expresie; și mai nerod, cînd Gartner se străduia să devină astfel; cu desăvîrșire nerod cînd își scoase cascheta de uniformă și un chipiu auriu apăru peste părul lui care, în răstimp de cîteva minute, fu udat de ploaie. Înlocuit de un comisar de regiment, plecă împreună cu oamenii săi.

Pe terenul acesta săpat în formă de vîlcea, toate drumurile se îndreptau fie către postul de comandă al lui Manuel și postul de evacuare, fie către drumul unde Ramon îl călăuzea pe Gartner.

Înapoia unei pădurici de pini din care curgeau șiroaie, coborau, într-adevăr, doi infanteriști:

— Haideți, băieți, le tragem clapa!

(Uite-l, ăsta-i, spuse Ramon comisarului.

— Dintre cei șase?

— Nu, din ăia care o tulesc. Sînt cu toții obligați să treacă pe aici.)

— Încotro? strigă Gartner. V-ați smintit?

Cei șase noi nu-l văzuseră poate niciodată, nu-l cunoșteau decît pe comisarul regimentului lor. Fără îndoială că-l întîlniseră deseori pe Gartner, dar nu se gîndeau la el. Nu se gîndeau la nimic.

— Le tragem clapa, îți spun! Nu-i chip să rezistăm colo sus. Și tancurile! Într-o jumătate de oră vom fi izolați, vom mierli-o cu toții!

— Îndărăt e Madridul.

— Puțin îmi pasă, spuse celălalt, un flăcău frumos, năucit. Dacă șefii și-ar fi făcut treaba, n-ar fi trebuit s-o tulim. Haideți! să scape cine poate!

— Cei din centru rezistă!

Toate astea mai puțin în dialog, cît în lătrături prin ploaie. Gartner se afla în fața unui soldat, cu o gură prea mică în obrazul prea lat. Soldatul lăsă în jos pușca.

— Ia zi, tu, pocitanie ultraplată, vrei galoane? Dacă vrei să dai de dracu și să te zdrobească tancurile, du-te, dar dacă ai pretenția să-i strivească pe băieți, am să te...

Un pumn al lui Ramon în coaste îl rostogoli pe soldat în noroi. Dezarmat ca și camaradul său, încadrat de patru oameni ai lui Gartner, fu trimis în spatele frontului. Gartner mergea înainte, alergînd de astă dată: mantaua galbenă a oamenilor săi devenea cenușie prin ploaie.

Cei șase oameni de care vorbise Ramon așteptau tupilați într-o groapă de patru sau cinci metri, acoperiți de noroi. Nici vorbă să se iște o bătaie.

— Uite-i pe băieți, le spuse Ramon, ca și cum i-ar fi prezentat pe Gartner și pe ceilalți.

— O pornim? întrebă comisarul.

— Așteaptă, spuse cel ce părea conducătorul celor șase. Ceilalți sînt sus.

— Cine? întrebă Gartner, cu o expresie năucă.

— Ești prea curios.

— Puțin îmi pasă. Ceea ce mă interesează, e dacă-s tipi siguri. Pentru că, eu, am arme. Dar nu ca să le dau oricui. Cîți vin cu noi?

— Noi șase.

— Băieții și cu mine, putem avea imediat zece puști-mitralieră.

— Nu: noi șase, nu mai mult.

— Sînt bune, de 7,65 cu încărcător mare.

Celălalt lovi ritmic pușca, dînd din umeri.

— Nu c-am avea nevoie, spuse unul din cei șase. Dar, după părerea mea, ne prind foarte bine. Chiar și cele zece.

Primul aprobă ca și cum s-ar fi supus. Mîinile celui care vorbise acum erau fine. Ăsta e un falangist, se gîndi comisarul.

— Înțelegi, totuși, reluă Gartner adresîndu-se celui care vorbise mai întîi, c altceva decît pocnitoarea ta. Un 7,65 nu mai e un revolver de cucoană; uită-te la ăsta: dai încărcătorul cel mare așa. Împingi cocoșul puștii așa. Ai cincizeci de gloanțe. Cum sînteți șase, vin opt de fiecare mutră. Sus mîinile!

Cel care răspunsese primul de-abia întinsese mîna cu doi centimetri spre pușca lui, că se și rostogolea într-o băltoacă, cu un glonte în cap. Sîngele se împrăștie în apă, negru, sub cerul înnourat. Tancurile inamice înaintau mereu.

Însoțitorii lui Gartner îndreptară puștile spre ceilalți și îi luară cu ei. Înaintea fermei, îl întîlniră pe Manuel cu camioanele sale. Gartner sări în mașina lui Manuel și-l puse la curent. Manuel trimisese aripii stîngi secțiunea antitanc a rezervei sale.

Tancurile fasciste aveau să ajungă în cîteva minute în dreptul acestei secțiuni. Dacă rezista centrul, rezerva ar înlocui stînga și, aripa dreaptă înaintînd mereu, totul ar merge bine. Dacă nu...

Centrul îl formau cei din Aranjuez și toți care li se alăturaseră: foste miliții din Madrid, din Toledo, de pe Tag, chiar din Sierra; muncitori de la orașe, *yunteros*[1], muncitori agricoli, mici proprietari — metalurgiștii și coaforii, textiliștii și brutarii. Luptau acum într-un peisaj înțesat de ziduri mici din piatră uscată, paralele ca și curbele de pe hărțile statului-major; de aici, era cu neputință ca ei să nu fi văzut că, dacă tancurile inamice ar mai înainta cu doi kilometri (cinci sau zece minute), nici unul dintre ei nu se va întoarce viu. Manuel dăduse ordinul de a se rezista, și ei rezistau, agățați de pietre, lipiți de cutele terenului, ascunși după copacii mai

[1] Plugari.

înguști ca ei; mortierele inamice se aflau în față și în spate, mitralierele trăgeau în tir încrucișat, iar obuzele artileriei grele îi căutau din adîncurile ploii. Manuel inspectase mai întîi centrul și-și văzuse oamenii căzînd unul după altul, îngropați unul după altul de pămîntul țîșnind sub alte obuze. Manuel văzu cum vine un val inamic cu baionetele sale, străbătînd pămîntul furios care exploda pe întinderi de kilometri de parcă s-ar fi năpustit împotriva norilor, azvîrlind împotriva ploii de iarnă ploaia sa explozivă de bulgări, de pietricele și de răni. Baionetele nu luceau în peisajul acesta unde ploaia dizolva tot ce-i arunca pămîntul, și totuși Manuel le simțea ca și cum ar fi fost atacat el însuși. Ceva nelămurit se petrecu în adîncul ploii, în jurul nenumăratelor ziduri mici, absurde; și valul inamic (de data aceasta nu erau maurii) se dădu înapoi, de parcă n-ar fi fost înfrînt de foștii milițieni, ci de ploaia veșnică care făcea una cu pămîntul mulți din morții lor și, prin pînza de apă cu bubuituri tot atît de numeroase ca și stropii ei, arunca înapoi spre tranșee invizibile valurile de atac inamice, destrămate și dizolvate.

De patru ori infanteria fascistă reveni în lupta corp la corp și de patru ori dispăru după pînza mare de ploaie.

Frontul rezista. Dar, străpungînd stînga lui Manuel, tancurile aripii drepte fasciste ajungeau la secțiunea antitanc.

Secțiunea aceasta o comanda Pepe. Oricît de puțin știau să comande, comandau acum dinamitorii din luna august care supraviețuiseră. Pepe mormăia: „Păcat că tovarășul său Gonzales nu e aici împreună cu el, pentru mica experiență pe care avea s-o facă și s-o încerce". Dar Gonzales lupta la Cetatea Universitară. Totodată, Pepe jubila. „De data asta, au să vadă ei și au să-și dea seama!" Urmați de infanteria lor, la o mare depărtare, tancurile fasciste înaintau cu maximum de viteză spre prima vale, care i-ar fi pus la adăpost de artileria republicană. În fiecare vale a Sierrei exista o șosea sau un drum: camioanele aduseseră la timp pe Pepe și pe oamenii săi.

De ambele părți ale șoselei, un teren destul de descoperit: ici și colo, tufișuri de pini negri în ploaie. Oamenii lui Pepe ocupară poziții, culcați pe acele ude, lungiți într-un miros de ciuperci.

Primul tanc pătrunse în vale, la dreapta șoselei. Era un tanc german, foarte rapid și foarte mobil; sub ploaia fără de sfîrșit, dinamitorii aveau cu toții impresia că tancul ar fi trebuit să ruginească. În fața sa, fugea cît îi ținea picioarele o haită de cîini sălbăticiți care se refugiaseră în Sierra.

Celelalte începură să se deslușească. Pepe, lungit, nu vedea terenul între mărăcini, și tancurile păreau că înaintează în salturi, aplecînd sau ridicînd turelele ca niște căpățîni de cai. Trăgeau, și lanțurile păreau că zăngăne, nu împreună cu răpăitul mecanic al ploii ci cu larma tuturor mitralierelor. Pepe era obișnuit cu mitralierele și cu tancurile.

Aștepta.

Cu dinții dezveliți într-un zîmbet dușmănos, începu focul.

O mașină poate avea o expresie de mirare. Auzind mitralierele, tancurile năvăliseră. Patru dintre ele — trei din prima linie, unul din a doua — se înălțară împreună, neînțelegînd ce li se întîmpla, ridicate în două picioare ca niște amenințări misterioase în ploaia de coșmar. Două se întoarseră, unul se prăbuși, al patrulea rămase ridicat, drept sub un pin foarte înalt.

Pentru prima oară, tancurile fasciste fură întîmpinate de mitralierele antitanc.

Al doilea val nu văzuse nimic din cele întîmplate — un tanc e aproape orb. Sosea în plină viteză. Al doilea șir de mitraliori culcați începu să tragă peste primul iar tancurile se împleticiră — afară de patru, care-l depășiră pe Pepe și năvăliră în linia a doua.

Cazul fusese prevăzut: Manuel își manevrase oamenii. Mitraliorii din linia a doua întoarseră două mitraliere, în timp ce ceilalți și cei din primul șir continuau să tragă asupra puhoiului de tancuri fugind prin potop în zig-zag, printre

pinii negri. Pepe se întoarse și el: astea patru erau mai primejdioase ca toate celelalte, dacă tanchiștii lor erau hotărîți; brigada, pînă la care vor ajunge în cele din urmă, își va închipui că urmează și altele. Trei nimeriseră fiecare într-un pin: trecuseră singure, deoarece tanchiștii lor erau morți.

Ultimul continua să înainteze sub tirul a două mitraliere. Se aruncase cu șaptezeci pe oră pe șoseaua pustie, cu huruitul său de șenile în răpăitul mitralierelor antitanc: alerga fără să tragă, absurd și minuscul între povîrnișurile din ce în ce mai înalte, rătăcit pe asfaltul ciudat de singuratic, lustruit de ploaie, reflectînd cerul livid. Ajunse în sfîrșit la o cotitură, se izbi de stîncă și rămase înțepenit, ca o jucărie.

Tancurile neatinse goneau acum la vale, în aceeași direcție cu tancurile republicane, se aruncau asupra propriei lor infanterii îngrozite care începea să fugă în dezordine. În față, printre pini, în jurul tancului ridicat ca o fantomă a Războiului, tancuri în toate pozițiile, acoperite de crenguțe, de ace, de conuri de pin tăiate de gloanțe — cuprinse de ploaie și de rugina viitoare, de parcă ar fi fost părăsite de luni de zile. Manuel sosise chiar atunci. Dincolo de salturile ultimelor turele, aripa dreaptă fascistă fugea în dezordine îndărătul acestui cimitir de elefanți. Și artileria grea republicană începu să-i bombardeze linia de retragere.

Manuel se întoarse imediat către centru.

Fuga aripei drepte inamice în fața propriilor ei tancuri, urmate acum, ca și cum ar fi fost tancuri republicane, de oamenii lui Pepe care n-aveau mitraliere, urmate în pas alergător prin noroi și de dinamitorii și de rezerva lui Manuel, se prefăcea în dezastru, antrenînd aripa de centru fascistă. Centrul lui Manuel, — întărit de o parte din trupele venite cu camioanele de la Madrid, cealaltă rămînînd în rezervă, — ieși în sfîrșit dintre stînci, într-o ordine înverșunată.

Erau cei care se lungiseră în piețe în ziua rebeliunii de la cazarma din Montagne, cînd se trăgea asupra lor de la toate ferestrele; cei care aveau o mitralieră pe o distanță de un kilometru și care își „împrumutau“ mitralierele în caz de atac;

cei care asaltaseră Alcazarul cu puștile lor de vînătoare; cei care fugiseră de avioane, plîngînd la spital deoarece „ai noștri îi părăsiseră“; cei care fugiseră din fața tancurilor și cei care rezistaseră cu dinamita; toți cei care știau că *los señoritos* recunoșteau „poporul cumsecade“ după slugărnicie — mulțimea fără de sfîrșit a viitorilor împușcați, invizibilă ca tunul ce bubuia împotriva ei, ca bătăile unei tobe de la un capăt la celălalt al frontului.

Fasciștii nu vor pune mîna pe Guadarrama în acea zi.

Manuel, cu ramura de pin la nas, privea liniile încurcate ale celor din Aranjuez și ale oamenilor lui Pepe, de parcă ar fi văzut înaintînd prima sa victorie, cleioasă încă de noroi, în ploaia monotonă și fără de sfîrșit.

La ora două, toate pozițiile fasciste erau cucerite; dar trebuia să se oprească aici. Nici vorbă să înainteze spre Segovia: fasciștii întăriți de metereze așteptau dincolo, și armata din centru nu avea alte rezerve decît acelea de pe front.

VI

De-a lungul bulevardului, mesele de la *Granja* erau libere, dar în fund cafeneaua era plină. Ploaia care venea dinspre Sierra încetase deasupra Madridului. Sonoritatea exploziilor era alta: mai slabă ca a bombelor, dar la zece sau douăzeci de metri de sol.

— Au sosit tunurile noastre antiaeriene? întrebă Moreno, mai frumos ca niciodată.

Nimeni nu răspunse. Toți cei care beau aici se cunoșteau întrucîtva. Paharele tresăltau din cauza bubuitului neîntrerupt de la Cetatea Universitară. Cafeneaua nu era luminată; erau orele unu după-amiază; pînă în fundul sălii se răspîndea o lumină de pivniță.

Un ofițer învîrti ușa turnantă, care sclipi în lumina de noiembrie ca o oglindă-capcană pentru ciocîrlii, și intră:

— Focul izbucnește din nou pretutindeni. Vine încoa.

— Va fi stins, spuse un glas.

— Ușor de zis! Strada San-Margos, strada Martin de Los Hijos...

— Bulevardul Urqijo...

— Azilul San-Geronimo, spitalul San-Carlos, casele din jurul Palace-ului...

Intrară alți ofițeri. Ușa turnantă aruncă în cafenea un miros de piatră arsă.

— Spitalul Crucii-Roșii...

— Hala San-Miguel...

— O parte a și fost stinsă. San-Carlos și San-Geronimo, s-a isprăvit.

— Ce se aude? Antiaerienele?

— Băiete, un absint, spuse însoțitorul lui Moreno, unul cu părul ciufulit.

— Nu știu. Nu cred.

— Sînt șrapnele, spuse ofițerul care intrase ultimul. În piața Spaniei, cad cu ghiotura. Dar la Guadarrama, tot nu răzbat.

Se așeză lîngă Moreno, și el în uniformă, și tînăr în ziua aceea, deoarece era proaspăt ras. Avea acum părul tuns scurt.

— Care e reacția străzii?

— De-abia încep să coboare în adăposturi. Sînt unii care rămîn pe loc împietriți, mai ales femeile. Sau care se prăbușesc, sau care țipă. Unii fug care încotro. Toate femeile cu copii fug. Există și curioși.

— Toată dimineața am trăit senzația unui cutremur de pămînt, spuse Moreno.

Voia să spună că mulțimea nu era cuprinsă de frica fasciștilor, ci de groaza unui cataclism; căci problema de „a se preda“ nu se punea, cum nu se punea cea de a te preda unui cutremur.

O ambulanță trecu, precedată de clopotul ei.

Într-un zgomot ca de trăsnet, paharele săltară ca niște iepurași pentru copii, căzură înapoi în toate direcțiile printre farfurioare, aperitivele fură răsturnate o dată cu fragmentele triunghiulare ale geamurilor crăpate: o bombă pe bulevard în fața cafenelei. Tava unui chelner se rostogoli: căzu cu un zăngănit de țimbale înăbușite în tăcere. Jumătate din consumatori se repezi pe scara de la subsol într-un clinchet de lingurițe; cealaltă rămase acolo, cu sufletul la gură; dar nu, n-avu loc nici o altă explozie. Ca de obicei, țigările se iviră din zeci de buzunare (însă nimeni nu oferi vreuna) și zeci de chibrituri se aprinseră deodată în fumul care se înălța în rotogoale; cînd fumul se scurse prin cele două spărturi mari zimțate care fuseseră odinioară oglinzi, un mort se sprijinea pe o bară a ușii turnante, între geamurile crăpate în formă de stea ale tamburului.

— Ne țintesc pe noi, spuse însoțitorul lui Moreno.

— Nu ne plictisi.

— Sîntem smintiți cu toții, nu vă dați seama? Veți fi omorîți pe degeaba! Îți spun că pe noi ne țintesc!

— Puțin îmi pasă, spuse Moreno.

— Ascultă, dragul meu, s-avem iertare! Am luptat, e de la sine înțeles. Fac orice vrei. Dar să mă las ucis pe degeaba de bombe de avion, nu. Am muncit toată viața pînă acum și toate visurile îmi stau în față.

— Atunci, ce dracu faci aici? Nici măcar nu te afli în pivniță.

— Rămîn, dar asta mi se pare o idioție.

— Privește ce fac, nu asculta ce zic, a spus un filozof.

În bubuitul obuzelor care cădeau din toate părțile, lucirile zilei de iarnă, agățate de cioburile de sticlă rămase pe masă și pe podea, vibrau imperceptibil în băltoacele unduitoare de manzanilla, vermut și absint.

Chelnerii se întorceau din pivniță.

— ... Se spune că Unamuno a murit la Salamanca.

Un civil reveni din cabina telefonică.

— A căzut o bombă în metroul de la Puerta del Sol. O groapă de zece metri adîncime.

— Hai să vedem, spuseră două glasuri.

— Erau refugiați în metro?

— Nu știu.

— Serviciul ambulanțelor zice că la prînz erau peste două sute de morți și cinci sute de răniți.

— Pentru început!

— ... Se spune că au fost înfrînți la Guadarrama...

Cel care telefonase se așeză la loc în fața rămășițelor unui aperitiv.

— M-am săturat, reluă însoțitorul lui Moreno, cel cu părul ciufulit. Și-ți repet că țintesc asupra noastră. Ce căutăm aici, în plin centru? E o idioție!

— Cară-te.

— Da, în China, în Oceania, oriunde.

— ... Hala del Carmen arde, strigă un glas de afară, acoperit imediat de un alt clopot de ambulanță.

— Ce-ai să faci acolo în Oceania? Coliere de scoici? Organizarea triburilor?

— Am să pescuiesc pești roșii! Orice! Numai să nu mai aud vorbindu-se de asta!

— Te simți într-atît de prost să te desolidarizezi de aceștia, că n-ai nici măcar chef să te duci în pivniță. Discursurile tale, nenorocitule, le-am ținut și eu. Lui Hernandez, bietul de el!

Își privi deodată însoțitorul cu teamă: Hernandez, astăzi, era el, Moreno; și Hernandez murise. Dar superstiția se risipi cum se risipea fumul din fața lor:

„Era cît pe ce s-o șterg în Franța; apoi am șovăit; apoi am fost din nou cuprins de camaraderie, de viață. În fața obuzelor, nu mai cred în cugetări; nici în adevărurile profunde; nici în nimic: cred în frică. Adevărata: nu cea care te face să vorbești, ci cea care te face să pleci. Dacă o ștergi, n-am să-ți spun nimic; dar dacă rămîi aici în acest moment, s-a terminat, ai face mai bine să taci.

În închisoare, am văzut tot ce se poate vedea, am ascultat inși jucîndu-și viața la rișcă, am așteptat duminica, pentru că duminica nu sînt execuții. Am văzut tipi jucînd

pelota bască pe peretele pe care mai erau bucăți de creier și smocuri de păr ale prizonierilor. Am auzit peste cincizeci de inși condamnați la moarte jucînd rișca în celulele lor. Știu despre ce vorbesc cînd vorbesc de asta. Bun.

Numai că, dragul meu, iată altceva: făcusem războiul în Maroc. Asta era tot un soi de duel. Aici, în primele linii, se petrece cu totul altceva. După primele zece zile, ești un somnambul. Vezi căzînd prea mulți; artileria, tancurile, avioanele sînt lucruri prea mecanice; destinul e hotărîtor. Și ești sigur că nu mai scapi teafăr. Nu numai din buclucul în care te afli în clipa aceea: din război. Ești ca acela ce-a luat o otravă care va acționa peste cîteva ore, ca unul care a jurat să se călugărească. Ai lăsat viața în urma ta.

Și atunci vezi altfel viața. Te găsești deodată în posesia unui alt adevăr, nebunii sînt ceilalți."

— Tu te găsești întotdeauna în posesia unui adevăr?

— Da. Iată care e: înaintezi împotriva unui tir de baraj, nu te mai îngrijești de nimic, nici de tine. Cad sute de obuze, înaintează sute de oameni. Ești numai un sinucigaș și, în același timp, posezi ce e mai bun în toți. Posezi... ce au ei mai bun, în sfîrșit, ca veselia mulțimii la carnaval. Nu știu dacă mă exprim bine. Cunosc un camarad care numește asta momentul în care morții încep să cînte. De-o lună, știu că morții pot să cînte.

— Nu-mi spune prea mare lucru.

— Există ceva ce eu, cel mai vechi ofițer marxist, nu bănuisem niciodată. Există o fraternitate pe care n-o afli decît dincolo de moarte.

— Există inși care s-au săturat cînd au trebuit să lupte cu puștile contra avioanelor. Și alții care s-au săturat cînd au trebuit să lupte cu puștile contra tancurilor. Asta se întîmplă cu mine acum.

— Am fost la fel de încordat ca și tine, iar acum...

— Ai să fii și mai calm cînd vei fi mort.

— Da. Numai că, acum, mi-e totuna.

Lui Moreno zîmbetul îi dezvelea dinții minunați. Toate sticlele decorative așezate deasupra barului se rostogoliră

într-un clinchet de sticlă goală, mesele parcă înțepeniră în explozie, și o reclamă de vermut căzu-n spinarea lui Moreno, retezîndu-i zîmbetul de parcă i l-ar fi luat cu mîna. Cei care scoseseră nasul din subsol intrară la loc.

Un civil rănit, bărbos, se repezi de afară în ușă, iar canatul ei, înțepenit, împins cu toată puterea, se izbi de pieptul mortului din tambur, vuind cu un sunet molatic, în tăcerea care urmă exploziei. Rănitul bătea cu pumnii în geamul pe jumătate spart, se înverșuna, se prăbuși în sfîrșit.

De pretutindeni, începură din nou exploziile.

VII

Obuzele de mare calibru se rostogoleau între Centrala telefonică și Alcala. Unul dintre ele căzu fără să explodeze și doi milițieni îl duseră, unul în față, celălalt în spate. Cerul fără nori de la sfîrșitul după-amiezei începea să apese asupra Madridului plin de pîlpîitul jarului și de scîntei; mirosul bombardamentului și al prafului se amesteca cu un altul, mai neliniștitor, pe care Lopez îl cunoscuse la Toledo și despre care credea că e de carne arsă. Doi El Greco și trei mici Goya aflate într-o clădire părăsită de proprietar, așteptate dimineața la Consiliul pentru protecția monumentelor, unde fusese repartizat Lopez, nu fuseseră aduse; voia să le expedieze înainte de a pleca el.

Foarte puțin eficace în război, Lopez se dovedise excepțional în protecția operelor de artă. Grație lui, nici un El Greco nu fusese distrus în dezordinea din Toledo; și pînzele celor mai mari maeștri, cu zecile, erau scoase din praful nepăsător al podurilor mănăstirești.

Destul de departe, în fața unei biserici, explodă un obuz de calibru mic: porumbeii ce-și luaseră îndată zborul se

înapoiară intrigați să examineze stricăciunile proaspete ale frontonului lor. Prin ferestrele unei case despicate, deschise acum spre infinit, se ivi turnul înalt al Centralei cu stema ei barocă, livid în lumina scăpătată de noiembrie.

Era o minune că acest mic zgîrie-nori, care domină Madridul, nu fusese încă făcut praf și pulbere. Un colț era ciuntit; cît despre geamuri... Îndărătul turnului se înălță fumul unui obuz. Dumnezeule, se gîndi Lopez, pînă la urmă o să nimerească unul și peste tablourile lui El Greco...

O mulțime îngrozită se învîrtea zadarnic pe străzi, știind de ce fugea și neștiind încotro; și o altă mulțime, indiferentă, curioasă sau exaltată, mergea cu nasul în vînt. Un al doilea obuz căzu în împrejurimi: copii, însoțiți de femei sau de bătrîni, fugeau înspăimîntați; alți copii, fără nimeni din familie pe lîngă ei, „discutau isprava".

— Niște nătărăi, fasciștii! Nu știu să tragă: îi ochesc pe soldații din Casa del Campo, și ia uite unde nimeresc!

Într-o dimineață, în curtea creșei din Plaza del Progres, trei copii se jucau de-a războiul, cu bărbia în vînt ca și cei din fața lui Lopez. „O bombă! zise unul. Culcați!" Toți trei, soldați disciplinați, s-au lungit la pămînt. Era o bombă adevărată. Ceilalți copii, care nu se jucau de-a războiul, rămași în picioare, au fost uciși sau răniți...

Un obuz căzu la stînga; un șir de cîini fugiră, pieziș; altă haită sosi dintr-o stradă învecinată, în sens invers. Hora fără speranță a cîinilor părăsiți părea s-o prefigureze pe cea a oamenilor. Lopez regăsea, privindu-i, ochiul lui de sculptor, prieten al animalelor.

Ca aproape toate clădirile rechiziționate, și palatul Alba, spre care se îndrepta Lopez, era împodobit din belșug cu animale împăiate. Mulți aristocrați spanioli își iubeau mai mult vînătorile decît tablourile; și, dacă-și păstrau tablourile de Goya, le amestecau cu plăcere cu trofeele lor. Inventarul caselor familiilor de nobili fugiți — numai ale proprietarilor fugiți erau rechiziționate — cuprindea adesea vreo zece pînze de maeștri (dacă nu fuseseră duse în străinătate, în săptămîna dinaintea răscoalei) și un număr neaș-

teptat de colți de elefant, cornuri de rinoceri, urși împăiați și diverse alte animale.

Cînd Lopez intră în grădinile edificiului, salutat la o sută de metri de o bombă, îi veni în întîmpinare un milițian.

— Ei, pocitule, răcni Lopez bătîndu-l pe umăr, ce-i cu El Greco, Dumnezeule?

— Ce? Tablourile? N-aveam cu ce să le transportăm: au devenit destul de mari de cînd indivizii tăi le-au împachetat de parcă erau ouă. Dar camionul tău a trecut.

— Cînd?

— Cam de vreo jumătate de oră. N-a vrut însă să ia cireada asta.

Împrăștiați cu mișcări „naturale" pe sub copaci, în jurul colților de elefant rînduiți cu grijă sub marchiză, urșii împăiați se agitau; obuzele zguduiau ușor pămîntul, și urșii părăsiți, cu o labă în aer, păreau că binecuvîntează sau că amenință seara de război.

— Nu-i „fragil" ! spuse Lopez, calm. Refuza ca serviciul său să-și ia răspunderea acestor muzee pe care o altă secție a Consiliului de Protecție le depozita.

— Ascultă, tovarășe, dacă obuzele nu fac rău tablourilor, nu fac rău nici colților de elefant... Ce dracu vrei să fac eu cu toate astea? Și mai vine și ploaia!

Un obuz foarte apropiat făcu ca menajeria să salte sau să se clatine, și un canar, rămas în colivia aurită a Companiilor Indiilor, începu să cînte cu frenezie.

— Mă duc să telefonez ca să-ți ia urșii.

Lopez aprinse o țigară și plecă, cu colivia în mînă. O legăna; la fiecare obuz, canarul cînta mai tare, apoi se liniștea... O clădire ardea ca în filme, de sus în jos; îndărătul fațadei sale intacte cu decorații întortocheate, toate ferestrele erau deschise și sparte iar toate etajele erau bîntuite de flăcări care nu răzbăteau; parcă ar fi fost sălașul Focului. Mai departe, la răscrucea a două străzi, aștepta un autobuz. Lopez se opri, gîfîind pentru prima dată de cînd ieșise. Se agită ca un nebun, zvîrli ca pe o piatră colivia cu canarul

ei și strigă: „Coborîți!“ Oamenii din autobuz îl priviră agitîndu-se; semăna cu o sută de alți nebuni dintr-o sută de alte străzi. Lopez se aruncă la pămînt, autobuzul sări în aer.
Cînd Lopez se ridică, sîngele curgea șiroaie de pe pereți. Printre morții dezbrăcați de explozie, un om cu favoriți, gol dar nevătămăt, se ridica țipînd. Bombardamentul se acceleră, tot în direcția Centralei telefonice.

VIII

Shade se afla la Centrală: era ora cînd își transmitea articolul. Obuzele cădeau asupra întregului cartier; dar, aici, fiecare se știa țintit.

La ora cinci și jumătate Centrala fusese atinsă. Una după alta, acum, obuzele o încadrau; o nimeriseră, apoi o pierduseră și o căutau din nou. Telefoniste, funcționari, ziariști, poștași, milițieni se simțeau pe front. Mai multe obuze explodară la un interval foarte scurt, așa cum se repercutează bubuitul tunetului. Poate că participau din nou și avioanele. Se lăsa seara și norii coborîseră. Dar printre țîrîiturile tuturor telefoanelor nu se auzea vibrația nici unui motor.

Un milițian veni să-l caute pe Shade; comandantul Garcia convoca ziariștii într-unul din birourile Centralei; toți corespondenții cît de cît importanți se aflau acolo și așteptau. De ce acum? se întrebă Shade. Însă Garcia obișnuia, cînd avea de-a face cu Presa, s-o întîlnească acolo unde ea se socotea în cea mai mare primejdie.

Într-unul din birourile din piele, lemn și nichel, ale fostei Direcții a Centralei, Garcia ceruse să i se trimită în fiecare zi copia articolelor expediate din Madrid. Îi erau aduse în

două dosare: „politic" și „fapte diverse". Așteptîndu-i pe corespondenți, răsfoia pe-al doilea, sătul de a fi om: cruzimea era atît de mare, încît se revărsa din toate articolele.

PENTRU PARIS-SOIR: *„Înainte de a veni la Centrală* — citea el — *am asistat la o scenă de o frumusețe înfiorătoare.*

Azi-noapte a fost găsit, lîngă Puerta del Sol, un copil de trei ani care plîngea, rătăcit în beznă. Și iată că una din femeile refugiate în subsolurile de pe Gran-Via nu știa ce se întîmplase cu copilul ei, un băiețaș de aceeași vîrstă, blond ca și copilul găsit la Puerta del Sol. I se anunță vestea. Aleargă la casa unde se află copilul, calle Montera. În semi-obscuritatea unei prăvălioare cu storurile trase, copilul sugea o bucată de ciocolată. Mama se îndreaptă spre el cu brațele întinse, însă ochii îi ies din orbite, capătă o fixitate teribilă, dementă.

Nu e copilul ei.

Rămîne nemișcată minute întregi. Copilul pierdut îi zîmbește. Atunci ea se repede spre el, îl strînge la piept, și-l ia, gîndindu-se la copilul care n-a fost găsit."

„Asta nu va trece" — își spuse Garcia.

Seara roșictică intra pe ferestrele cu geamurile sparte.

PENTRU REUTER: *„O femeie ducea o fetiță, avînd cel mult doi ani, căreia îi lipsea falca inferioară. Dar fetița mai trăia încă, cu ochii larg deschiși, întrebînd parcă uimită cine îi făcuse asta. O femeie traversă strada — copilul din brațele ei nu mai avea cap..."*

Garcia cunoștea, pentru că-l văzuse, gestul înspăimîntător prin care o mamă apără ceea ce mai rămîne din copilul ei. Cîte gesturi asemănătoare astăzi?

Trei obuze îndepărtate explodară înăbușit, ca și cele trei lovituri de gong la teatru; ușa se deschise, corespondenții intrară. Pe o masă joasă, flori artificiale de sticlă, nesfărîmate încă, vibrau la fiecare detunătură. Deoarece din

geamuri rămăseseră numai bucăți, prin cele două ferestre pătrundea mirosul orașului în flăcări, împreunat cu fumul.

— Cînd se va elibera o linie telefonică, spuse Garcia, cel care a cerut-o va fi imediat anunțat aici. Știți că nu vă convoc niciodată decît pentru a vă comunica documente. Înainte de a vă transmite cel pentru care v-am rugat să veniți, îngăduiți-mi să vă atrag atenția asupra unui fapt: de la începutul războiului, am distrus, după comunicatele fasciste, avioane inamice de pe nouă aerodromuri. E mai ușor să bombardezi Sevilla decît aerodromul din Sevilla; însă, dacă s-a întîmplat ca unele dintre bombele noastre, neizbutind să nimerească obiectivul lor militar, să fi rănit civili, cel puțin n-am bombardat niciodată sistematic un oraș spaniol.

Iată acum documentul. Vi-l voi citi. Fiecare dintre dumneavoastră e rugat să ia cunoștință de original. Care, de altfel, fiți siguri, va fi expus, prin grija noastră, la Londra și la Paris.

E doar o mică circulară adresată ofițerilor superiori rebeli. Acest exemplar a fost găsit la 28 iulie în posesia ofițerului Manuel Carrache, făcut prizonier pe frontul de la Guadalajara.

„Una din condițiile esențiale ale victoriei constă în a zdruncina moralul trupelor inamice. Adversarul nu dispune nici de trupe suficiente, nici de arme suficiente pentru a rezista; cu toate acestea, e neapărată nevoie a urma cu strictețe următoarele instrucțiuni:

Pentru a ocupa spatele frontului e neapărată nevoie să se inspire populației o anumită groază salutară.

Se impune o regulă: toate mijloacele folosite trebuie să fie spectaculoase și impresionante.

Orice regiune aflată pe linia de retragere a inamicului, și în general, orice regiune situată în spatele frontului inamic trebuie să fie considerată zonă de atac. În această chestiune nu trebuie să se facă deosebire între localitățile care găzduiesc sau nu trupe inamice. Panica semănată în rîndurile populației

civile care se află pe linia de retragere a inamicului contribuie în mare măsură la demoralizarea trupelor.

Experiențele efectuate în cursul războiului mondial dovedesc că pagubele cauzate din greșeală ambulanțelor și transporturilor de răniți inamici provoacă un puternic efect demoralizator asupra trupei.

După intrarea în Madrid, comandanții de unități vor trebui să instaleze imediat, pe acoperișurile clădirilor ce domină cartierele suspecte, inclusiv edificiile publice și turnurile de alarmă, cuiburi de mitralieră în stare să domine toate străzile alăturate.

În cazul unor încercări de rezistență din partea populației, se va trage imediat asupra celor ce se opun. Dat fiind marele număr de femei ce luptă de partea adversă, nu trebuie ținut seamă de sexul militanților. Cu cît atitudinea noastră va fi mai severă, cu atît mai rapid vom zdrobi orice rezistență a populației, cu atît mai apropiat va fi triumful reînnoirii Spaniei."

— Adaug, spuse Garcia, că *din punct de vedere fascist*, consider logice aceste instrucțiuni. Părerea mea personală este că teroarea, ca tehnică, face parte din mijloacele folosite sistematic de către rebeli, din prima zi, și că asistați aici la drama a cărei repetiție generală a reprezentat-o Badajoz. Dar să lăsăm părerile personale.

Și, în timp ce ziariștii ieșeau:

— Veți primi de asemenea interviul lui Franco din 16 august, acela care începe prin: „*Nu voi bombarda niciodată Madridul: acolo există nevinovați...*"

Mai cădeau obuze, însă la o depărtare de un kilometru; la Centrală nu li se mai dădea atenție.

Intră un secretar.

— A telefonat colonelul Magnin? întrebă Garcia.

— Nu, domnule comandant. Internaționalii luptă la Getafe.

— N-a venit locotenentul Scali?

— S-a telefonat din nou de la Alcala: va trece pe la ora zece...

„Însă doctorul Neubourg se află aici, domnule comandant."

Șef al uneia dintre misiunile Crucii Roșii, doctorul Neubourg venea de la Salamanca. Garcia și el se întîlniseră odinioară la două congrese, la Geneva. Comandantul știa că Neubourg văzuse prea puține lucruri la Salamanca; dar măcar îl văzuse îndelung pe Miguel de Unamuno.

Franco tocmai îl destituise din funcția sa de rector al Universității pe cel mai mare scriitor spaniol. Și Garcia știa cît de mult era de acum înainte amenințat de mișcarea fascistă omul care fusese ilustrul ei apărător.

IX

„De șase săptămîni, spunea medicul, stă culcat într-o cămăruță și citește... După destituirea sa a spus: «Nu voi mai ieși de aici decît mort sau condamnat.» Și s-a culcat. Continuă. Două zile după destituirea lui, religia a fost impusă la Universitate..."

Neubourg își privea în treacăt, în unica oglindă din cameră, obrazul subțiat, ras, care se voia spiritual și care părea o ruină a tinereții. La începutul convorbirii, Garcia scosese o scrisoare din portvizit:

— Cînd am aflat că vei veni aici, spuse el, am răsfoit corespondența mea de odinioară cu Unamuno. Am regăsit scrisoarea aceasta, de acum zece ani, din exil. Cam pe la mijlocul ei, el scria:

„Nu există altă justiție decît adevărul. Și adevărul, spunea Sofocle, poate mai mult decît rațiunea. Tot așa cum viața poate mai mult decît plăcerea și mai mult decît durerea. Adevăr și viață e deci deviza mea, și nu rațiune și plăcere. A trăi cu adevărul, chiar dacă trebuie să suferi, mai degrabă decît a raționa în plăcere sau a fi fericit prin rațiune..."

Garcia puse în fața lui scrisoarea pe biroul lustruit ce reflecta cerul roșu.

— E chiar sensul discursului care-a dus la destituirea lui, spuse medicul: „E posibil ca politica să-și aibă exigențele ei, pe care nu le vom discuta aici. Universitatea trebuie să fie în serviciul Adevărului... Miguel de Unamuno n-ar putea fi acolo unde e minciuna. Iar în privința atrocităților roșii de care ni se vorbește fără încetare, să știți că milițiana cea mai umilă — chiar de-ar fi, cum se spune, o prostituată — cînd luptă cu o pușcă și riscă să moară pentru ceea ce a ales, e mai puțin păcătoasă în fața spiritului decît femeile pe care le-am văzut cu două zile înainte de banchetul nostru, cu brațele goale, atingînd ușor lenjeria fină și florile, înainte de a se duce să privească execuția marxiștilor..."

Darul lui Neubourg de a imita era cunoscut.

„Ca medic, dragul meu, continuă el, recăpătîndu-și glasul lui adevărat, dă-mi voie să-ți spun că groaza lui față de pedeapsa cu moartea are ceva patologic. Și ca el să se fi aflat în situația de a răspunde tocmai generalului întemeietor al legiunii spaniole, l-a enervat cu siguranță. Cînd a apărat unitatea culturală a Spaniei, au început vociferările..."

— Ce fel?

— „La moarte Unamuno, la moarte intelectualii!"

— Cine striga?

— Tineri cretini de la Universitate. Atunci, generalul Millan Astray s-a ridicat și a strigat: La moarte inteligența, trăiască moartea!

— După părerea dumitale, ce voia să spună?

— Nu încape îndoială: duceți-vă dracului! Iar cît privește: trăiască moartea, poate că era o aluzie la protestele lui Unamuno contra execuțiilor.

— În Spania, strigătul acesta vine din adîncuri; și anarhiștii l-au scos odinioară.

Un obuz căzu pe Gran-Via. Bucuros de curajul său, Neubourg umbla încoace și încolo prin biroul lui Garcia, capul său pleșuv reflectînd întrucîtva cerul incendiat. De ambele părți ale creștetului se înfoiau șuvițe de păr negru, creț. Timp de

douăzeci de ani, doctorul Neubourg (cu toate că era eminent în domeniul său), crezuse „că semăna, nu-i așa, dragul meu, cu un preot din secolul al XVIII-lea?" și mai păstrase ceva din această aparență.

— Atunci, continuă medicul, Unamuno a răspuns cu faimosul: „O Spanie fără Biscaya și fără Catalonia ar fi o țară asemănătoare cu dumneavoastră, domnule general: chioară și ciungă". Ceea ce, după răspunsul cunoscut de toată lumea, dat lui Mola: „A învinge nu înseamnă a convinge", nu putea să treacă drept un madrigal...

— Seara s-a dus la cazino. A fost insultat. S-a întors în camera lui și a spus că nu va mai ieși de-acolo.

Garcia, deși asculta cu atenție, avea privirea ațintită asupra vechii scrisori a lui Unamuno, așezată pe biroul lui. Citi cu glas tare:

„Oamenii cruciadelor și ai răzbunării vor renunța oare la planul de a salvgarda civilizația în Rif[1]*, adică de a o sălbătici? Și vom scăpa oare de onoarea de a fi călăii?*

De acolo, nu vreau să mai știu nimic despre Spania, și mai puțin despre Spania Mare, numită astfel de cei ce țipă ca să nu audă. Mă refugiez lîngă cealaltă, lîngă mica mea Spanie. Și cît aș vrea să fiu în stare să nu citesc niciodată ziarele spaniole. E ceva înspăimîntător. Nici măcar pîrîitul unei fibre ce se frînge în inimă. Se aud numai scîrțîiturile de scripete ale marionetelor, ale morilor de vînt care sînt uriașii noștri..."

Vuietele creșteau dinspre Gran-Via. Văpaia incendiului vibra pe ziduri, precum sclipirile apelor însorite vibrează vara pe tavanul camerelor.

„Nici măcar pîrîitul unei fibre ce se frînge în inimă..." repetă Garcia, ciocănind ușor cu pipa, de mai multe ori, unghia degetului mare.

„Ceea ce aș vrea să știu, e ce *gîndește*. Îl văd de aici certîndu-l pe Millan Astray, cu aerul său nobil, mirat și gîndi-

[1] Regiune muntoasă în nordul Marocului, ai cărei locuitori, rifanii, au opus o rezistență înverșunată colonilor spanioli și francezi.

tor, de bufniță încăruntită. Dar aceasta nu-i decît latura anecdotică: e însă vorba de altceva."

— După aceea, în convorbiri particulare, am stat mult de vorbă cu el. Sau mai bine zis, el a vorbit mult, căci eu nu făceam altceva decît să-l ascult. Nu-l poate suferi pe Azaña. Mai vede în Republică, și numai în ea, calea unității federale a Spaniei; e împotriva unui federalism absolut, dar și împotriva centralizării prin forță; și consideră acum că fascismul reprezintă tocmai această centralizare.

Un miros teribil de apă de Colonia și de incendiu cuprinse birourile cu geamurile sparte: ardea o parfumerie.

— A vrut să strîngă fascismului mîna, fără să-și dea seama că fascismul are și picioare, dragul meu prieten. Faptul că-și păstrează dorința de unitate federală explică multe din contradicțiile sale...

— Crede în victoria lui Franco, primește pe ziariști și le spune: „Scrieți că, orice s-ar întîmpla, nu voi fi niciodată alături de învingător..."

— Ei se feresc de așa ceva. Ce v-a spus despre fiii lui?

— Nimic. De ce?

Garcia privi visător seara roșietică.

— Toți fiii lui se află aici, doi ca luptători... Nu cred că nu gîndește nimic despre ei. Și nu are adesea prilejul să întîlnească un om avînd posibilitatea de a cunoaște ambele tabere...

— A ieșit o dată, după discurs. Se spune că, drept răspuns la ce spusese el despre femei, a fost convocat într-o încăpere cu ferestrele deschise, în fața căreia aveau loc execuții...

— Am mai auzit de asta, fără a-i da prea multă crezare. Ai informații precise în această privință?

— Nu mi-a vorbit despre asta, ceea ce e firesc. Nici eu, dragul meu, îți dai seama.

„Îngrijorarea lui s-a accentuat mult în ultimul timp, în fața eternului apel al acestei țări la violență și irațional."

O mișcare nelămurită a pipei părea să spună că Garcia nu prea lua în serios genul acesta de definiții. Neubourg se uită la ceas și se ridică.

— Numai că, dragul meu Garcia, cred că tot ce spunem e totuși cam alături de problemă. Opoziția lui Unamuno e o opoziție etică. Convorbirea noastră asupra acestui subiect era indirectă, dar era constantă.

— Binecînțeles, execuțiile nu sînt o problemă de centralizare.

— Cînd l-am lăsat în patul acela, amărît și posomorît, înconjurat de cărți, am avut impresia că părăsesc secolul al XIX-lea...

Conducîndu-l, Garcia îi arăta cu capătul pipei ultimele rînduri ale scrisorii pe care o ținea în mînă.

„Cînd întorc ochii minții către ultimii mei doisprezece ani zbuciumați, din clipa în care m-am smuls visului adumbrit al unei anumite cămăruțe de lucru din Salamanca — cît am mai visat acolo! — totul îmi apare ca visul unui vis.

Să citesc? Nu mai citesc mult, doar despre mare, cu care din zi în zi sînt mai intim prieten...“

— Sînt zece ani de-atunci, spuse Garcia.

X

În momentul cînd, obținînd legătura cu Parisul, Shade fu chemat în sala telefoanelor, un obuz căzu foarte aproape. Alte două, și mai aproape. Aproape toți cei dinăuntru se aruncară la peretele opus ferestrei. În ciuda luminii electrice, se ghicea văpaia roșie profundă de afară și se părea că incendiul însuși trăgea asupra Centralei cu ale sale treisprezece etaje de ferestre fără vreo umbră omenească. În sfîrșit, un bătrîn ziarist mustăcios se dezlipi de perete; apoi cu toții, unul după altul: priveau peretele de parcă și-ar fi căutat urma.

Căzură alte obuze. Ceva mai departe; dar nimeni nu-și părăsi locul ocupat din nou. Se spune că la întruniri, la fiecare douăzeci de minute, plutește tăcerea: plutea indiferența.

În curînd Shade putu să înceapă a dicta. În timp ce se succedau însemnările lui de dimineață, obuzele se apropiau, iar la fiecare explozie vîrfurile creioanelor săltau toate deodată pe carnetele de stenograme. Tirul încetă și spaima crescu. Tunurile, acolo jos, își rectificau oare tirul? Așteptau. Așteptau. Așteptau. Shade dicta. Parisul transmitea New-Yorkului.

„Azi-dimineață, virgulă, am văzut bombele încercuind un spital unde se aflau peste o mie de răniți, punct. Sîngele pe care-l lasă în urma lor, virgulă, la vînătoare, virgulă, animalele rănite, virgulă, se numește dîră, punct. Pe trotuar, virgulă, pe zid, virgulă, era un șirag de dîre..."

Obuzul căzu la mai puțin de douăzeci de metri. De data asta năvăliră la subsol. În sala aproape pustie, nu se mai aflau decît telefonistele și corespondenții „pe fir". Telefonistele ascultau comunicările, dar privirea lor părea să caute sosirea obuzelor. Ziariștii care dictau continuară să dicteze: dacă s-ar întrerupe legătura, n-ar mai căpăta-o la timp pentru ediția de dimineață. Shade dicta ce văzuse la Palace...

„Azi după-amiază, am ajuns, la cîteva minute după o explozie, în fața unei măcelării: acolo unde făcuseră coadă femeile erau pete; sîngele măcelarului ucis curgea, între boii spintecați și oile atîrnate de cîrligele de fier, de pe masa de măcelărie pe jos, de unde îl ducea apa unei țevi sparte.

Și trebuie să ne dăm bine seama că toate astea nu folosesc la nimic.

La nimic.

Nu atît teroarea, cît oroarea îi zguduie pe locuitorii Madridului. În timp ce cădeau bombele, un bătrîn mi-a spus: «Am disprețuit întotdeauna orice fel de politică, dar cum poți admite să fie dată puterea celor care se folosesc astfel de cea pe care n-o au încă?» Timp de o oră, am stat la coadă în fața unei brutării. Se aflau acolo cîțiva bărbați și vreo sută de femei. Fiecare își închipuie că a rămîne pe același loc o oră e mai pri-

mejdios decît a merge. La cinci metri de brutărie, de partea cealaltă a străzii înguste, erau așezate în sicrie cadavrele dintr-o casă spintecată, cum se procedează în această clipă în fiecare casă sfîrtecată din Madrid. Cînd nu se auzea nici tun, nici avion, se auzeau loviturile de ciocan răsunînd în tăcere. Lîngă mine, un bărbat a spus unei femei: «Juanita are brațul smuls; crezi că logodnicul ei se va căsători cu ea în starea asta?» Fiecare vorbea de treburile sale. După cîtva timp, o femeie a țipat: «E o nenorocire să mănînci cum mîncăm noi!» Alta a răspuns cu o expresie gravă și în stilul pe care toate l-au împrumutat oarecum de la Passionaria: «Tu mănînci prost, noi mîncăm prost, însă înainte nu mîncam bine; iar copiii noștri mănîncă cum nu s-a mîncat la noi de două sute de ani». În aprobarea generală.

Toți spintecații, toți decapitații aceștia sînt supuși zadarnic la chinuri. Fiecare obuz întărește și mai mult poporul din Madrid în credința sa.

La Madrid există o sută cincizeci de mii de locuri în adăposturi și un milion de locuitori. În cartierele cele mai vizate nu există nici un obiectiv militar. Bombardamentul va continua.

În timp ce scriu aceste rînduri, obuzele explodează din minut în minut deasupra cartierelor sărace; la ora nehotărîtă a serii, văpaia incendiilor e atît de puternică, încît în clipa asta, în fața mea, amurgul face loc unei nopți de culoarea vinului. Destinul își înalță cortina de fum pentru repetiția generală a viitorului război; prieteni americani, jos Europa!

Să știm ce vrem. Cînd un comunist vorbește la o reuniune internațională, pune pumnul pe masă. Cînd un fascist vorbește la o reuniune națională, pune picioarele pe masă. Cînd un democrat — american, englez, francez — vorbește la o reuniune internațională, se scarpină după ceafă și pune întrebări.

Fasciștii au ajutat pe fasciști, comuniștii au ajutat pe comuniști, și chiar democrația spaniolă; democrațiile nu ajută democrațiile.

Noi, democrații, credem în orice, numai în noi înșine nu. Dacă un stat fascist sau comunist ar dispune de forțele reunite ale Statelor Unite, Angliei și Franței, am fi îngroziți. Dar pentru că e forța *noastră*, nu credem într-însa.

Să știm ce vrem. Sau le spunem fasciștilor: afară de aici, dacă nu, veți avea de furcă cu noi! — și, la nevoie, aceeași frază, a doua zi, comuniștilor.

Sau spunem, o dată pentru totdeauna: Jos Europa!

Europa pe care o privesc de la această fereastră nu mai poate să ne demonstreze nici forța ei, pe care a pierdut-o, nici credința ei, întruchipată de mauri care-și bălăngăne amuletele lor cu Inima lui Hristos. Prieteni din America, toți ai noștri care vor pace, toți acei ce urăsc pe cei care șterg buletinele de vot cu sîngele măcelarilor uciși pe masa lor de măcelărie, să-și întoarcă de-acum înainte fața de la pămîntul acesta! Destul cu unchiul din Europa, care vine să vă dea lecții cu capul său smintit, cu pasiunile lui de sălbatic și chipul său de gazat.“

Cum isprăvi de dictat, Shade se urcă la ultimul etaj, cel mai bun observator din Madrid. Se aflau acolo patru ziariști, aproape relaxați: mai întîi pentru că se aflau acum în aer liber, întrucît locurile închise potențează neliniștea, și apoi deoarece cupola Centralei, mai joasă ca turnul ei, părea mai puțin vulnerabilă. Seara, fără asfințit și fără altă viață decît aceea a focului, ca și cum Madridul ar fi aparținut unei planete moarte, prefăcea acest sfîrșit de zi într-o reîntoarcere la elemente. Tot ce era omenesc dispărea în pîcla de noiembrie, străfulgerată de obuze și înroșită de flăcări.

O jerbă scînteietoare nărui un acoperiș mic și Shade se miră cum de-o putuse ascunde; flăcările, în loc să se înalțe, coborîră de-a lungul casei pe care o mistuiră, suindu-se înapoi pînă în vîrful ei. Ca într-un foc de artificii bine orînduit, un vîrtej de scîntei străbătu pîcla la sfîrșitul incendiului: scînteile purtate de vînt îi siliră pe ziariști să se aplece. Cînd incendiul ajungea la casele arse, le lumina din spate, fantomatice și funebre, și le dădea îndelung tîrcoale îndărătul și-

rului lor de ruine. Un crepuscul sinistru se înălța asupra Evului de foc. Cele trei spitale mai mari ardeau. Hotelul Savoy ardea. Ardeau biserici, ardeau muzee, ardea Biblioteca Națională, ardea Ministerul de Interne, ardea o hală, erau în flăcări tarabele mici de scînduri, se năruiau casele într-o spulberare de scîntei, două cartiere brăzdate de ziduri lungi negre erau încinse la roșu ca niște grătare pe jăratec; cu o încetineală solemnă, dar cu tenacitatea înverșunată a focului, prin Atocha, prin strada Leon, totul înainta spre centru, spre Puerta del Sol, care ardea și ea.

„E prima zi"... își spuse Shade.

Ploaia de obuze cădea acum mai la stînga. Și din fund, din Gran-Via pe care Shade o domina, dar n-o putea vedea bine, începu să se înalțe, acoperind cîteodată clopotul ambulanțelor coborînd necontenit strada, sunetul unor litanii barbare. Shade asculta cu toată atenția sunetul acesta venind din timpuri foarte îndepărtate, armonizîndu-se sălbatic cu lumea focului: parcă după o frază rostită periodic, strada întreagă, în chip de răspuns, imita bătaia tobelor funebre: dong-tongon-dong.

În sfîrșit, Shade mai mult ghici decît înțelese, căci auzise același ritm cu o lună înainte: ca răspuns la o frază pe care n-o auzea, zgomotul tobei omenești scanda: *no passaran*[1]. Shade o văzuse pe Passionaria în negru, austeră, văduvă a tuturor ucișilor din Asturii, conducînd, într-o procesiune gravă și îndîrjită, cu pancarte roșii pe care era scrisă faimoasa ei frază: „*Mai bine să fii văduva unui erou decît soția unui laș*", douăzeci de mii de femei care, ca răspuns la o altă frază lungă, nedeslușită, scandau același *no passaran*; fusese atunci mai puțin emoționat decît acum de mulțimea mult mai puțin numeroasă dar invizibilă, a cărei înverșunare în curaj se înălța spre el prin fumul incendiilor.

---

[1] Nu vor trece.

XI

Manuel, cu ramura de pin în mînă, ieșea de la Primărie unde se ținuse consiliul de război: asasinii și fugarii erau condamnați la moarte. Adevărații anarhiști fuseseră cei mai fermi împotriva fugarilor: orice proletar e responsabil; faptul că fuseseră induși în eroare de spioni falangiști nu poate constitui o scuză. Trecu o mașină, cu triunghiul dublu al farurilor ei spălăcite de ploaie.

„Vor putea să bombardeze în liniște Madridul", își spuse Manuel: nu se vedea absolut nimic.

În clipa cînd trecea prin fața ușiței pe care n-o ghicea decît datorită luminii coridorului, cineva se aruncă asupra lui și se simți apucat de genunchi. În lumina amestecată cu stropi de ploaie a lanternelor aprinse imediat de Gartner și de cei care-l urmau, doi soldați din brigadă, îngenuncheați în noroiul compact, îi înlănțuiau picioarele. Nu le vedea fața.

— Nu se poate să ne împuște! țipa unul din ei. Sîntem voluntari! Trebuie să le-o spuneți!

Tunul tăcu. Țipînd, omul nu-și ridicase fața îndreptată spre noroi, iar țipetele sale erau învăluite în răpăitul ploii. Manuel nu spunea nimic.

— Nu se poate! Nu se poate! strigă celălalt la rîndul lui. Domnule colonel!

Era un glas foarte tînăr. Manuel tot nu le vedea fața. Împrejurul fiecărui chipiu de polițist ce-i apăsa coapsa, în pata confuză a lanternelor, între șirurile dense ale ploii, pluteau în voia vîntului stropi ce păreau că suie din țărînă. Deodată, pentru că Manuel tot nu răspundea, unul din cei doi condamnați își dădu capul pe spate pentru a-l privi: în genunchi, cu pieptul dat înapoi pentru a-l vedea pe Manuel deasupra lui, cu brațele căzute îndărăt pe fundalul nopții și al ploii fără vîrstă, el era păgubașul dintotdeauna. Își freca sălbatic obrazul de cizmele pline de noroi ale lui Manuel; i se năclăiseră fruntea și pomeții împrejurul petei cadaverice a orbitelor ce rămăseseră albe.

„Nu eu sînt consiliul de război", fu cît pe-aci să răspundă Manuel; dar îi fu rușine de această tăgadă. Nu știa ce să spună, simțea că nu putea scăpa de-al doilea condamnat decît îndepărtîndu-l cu piciorul, iar un asemenea gest îi era odios; și rămînea nemișcat în fața privirii înnebunite a celuilalt care gîfîia, și pe chipul căruia cobora acum în șanțuri ploaia torențială, de parcă ar fi plîns cu toată fața.

Manuel își amintea de cei din Aranjuez și de cei din corpul al 5-lea în aceeași ploaie, la sfîrșitul dimineții, îndărătul zidurilor mici; hotărîrea sa de a întruni consiliul de război nu fusese luată fără chibzuință; însă nu știa ce să facă, prins între ipocrizie și silă: ajunge că împuști, nu mai adăuga morala.

— Trebuie... să le spuneți! țipă din nou cel care-l privea. Trebuie... să le spuneți.

Ce-aș spune? se gîndea Manuel. Apărarea acestor oameni consta în ceea ce nimeni n-ar putea spune vreodată, în obrazul cu gura deschisă pe care șiroia ploaia, care-l făcuse pe Manuel să înțeleagă că se afla în fața veșnicului păgubaș. Nu resimțise niciodată în asemenea măsură că trebuie să alegi între victorie și milă. Aplecat, încercă să îndepărteze pe cel ce-i înlănțuia încă piciorul; omul se agăță cu furie, tot cu capul plecat, ca și cum n-ar mai fi cunoscut în lumea întreagă decît piciorul acesta care nu-l lăsa să moară. Manuel era cît pe ce să cadă, apăsă și mai tare de umeri, simțind că ar fi nevoie de ajutorul mai multor oameni pentru a se desprinde. Deodată, omul lăsă brațele în jos și-l privi și el pe Manuel, de jos în sus; era tînăr, dar nu atît cît crezuse Manuel. Era dincolo de resemnare; ca și cum ar fi înțeles tot — nu numai pentru data asta, ci în vecii vecilor. Și cu amărăciunea indiferentă a celor ce vorbesc de pe acum de dincolo de viață:

— Și-așa, acum nu mai ai glas pentru noi?

Manuel își dădu seama că nu scosese încă nici un cuvînt.

Făcu cîțiva pași, și cei doi oameni rămaseră în urma lui.

Mirosul pătrunzător al ploii căzînd pe frunze și crengi acoperi pe cel de lînă și de piele al uniformelor. Manuel nu

întoarse capul. Simțea în spatele lui pe cei doi oameni îngenunchcați în noroi, cu trupul neclintit, urmărindu-l cu privirile.

XII

O străfulgerare prefăcu în lumină de zi, pentru o clipă, lumina electrică. Pentru ca Garcia și Scali s-o fi simțit, deși becurile erau aprinse, trebuia să fi venit de la o flacără foarte intensă. Amîndoi se îndreptară spre una din ferestre. Acum aerul era rece și o negură ușoară se înălța, amestecînd ceața cu fumul incendiilor a sute de case arzînd în surdină. Nici o sirenă: numai mașinile pompierilor și ambulanțelor.

— Ora la care Walkiriile își aleg morții, spuse Scali.

— Parcă Madridul i-ar spune lui Unamuno, prin focul acesta: ce-mi pasă de gîndirea ta, dacă nu poți gîndi drama mea!... Să coborîm. Mergem în celălalt birou.

Garcia tocmai îi povestise lui Scali întrevederea ce-o avusese cu doctorul Neubourg. Dintre toți oamenii pe care trebuia să-i vadă în cursul zilei și al nopții, Scali era singurul pentru care toate astea aveau aceeași rezonanță ca și pentru el.

— Atacarea revoluției de către un intelectual care a fost revoluționar, spuse Scali, înseamnă întotdeauna punerea sub semnul întrebării a politicii revoluționare de către... etica ei, dacă vreți. Serios, comandante, ai dori ca o asemenea critică să nu fie făcută?

— Oh, cum aș mai dori-o!

„Intelectualii își cam închipuie întotdeauna că un partid înseamnă niște oameni uniți în jurul unei idei. Un partid seamănă mai mult cu un caracter în acțiune decît cu o idee! Pentru a rămîne la psihologie, un partid e mai curînd organi-

zarca pentru o acțiune comună a unei... constelații de sentimente cîteodată contradictorii, care cuprinde aici: sărăcie-umilire-Apocalips-speranță — iar cînd e vorba de comuniști: înclinația spre acțiune, organizare, perfecționare etc. ... A deduce psihologia unui om din înfățișarea partidului său, asta, dragul meu prieten, mi se pare la fel cum aș fi pretins să deduc psihologia peruvienilor mei din legendele lor religioase!"

Își luă cascheta și revolverul, întoarse comutatorul; lumina se stinse. Ea ținuse afară focul, care acum pătrundea deodată, introducîndu-le în gîtlej un gust de lemn ars, împingînd fumul în birou cu încetineala invincibilă a incendiilor ce înaintau spre Puerta del Sol. Cerul vișiniu apăsa cu toată greutatea camera întunecată. Peste Centrală și Gran-Via, nori groși, de un roșu închis și negri, se aglomerau, denși, de-i puteai apuca cu mîna. Tușind și strănutînd, deși fumul, mai vizibil ca înainte, nu era mai compact, Scali se întoarse la fereastră. Pavajul străzilor ardea: nu, era asfaltul strălucitor care devenise roșietic în sclipirile flăcărilor. O haită de cîini rătăciți începu să urle, absurd, derizoriu, exasperant, de parcă ar fi domnit asupra acestui prăpăd de sfîrșit de lume.

Ascensorul funcționa încă.

Umblară pe străzi, negre pe sub cerul roșcat, pînă la Prado. Acolo, în bezna desăvîrșită, zgomotele auzite pe fereastra Centralei îi mai înconjurau încă: Madridul se pansa. Și se îndreptau spre alt zgomot, asemănător cu mii de pocnete pe asfalt.

— Unamuno nu-și va afla moartea potrivită, spuse Scali. Destinul îi pregătise aici funeraliile pe care le-a visat toată viața...

Garcia se gîndea la camera din Salamanca.

— Ar fi găsit aici o altă dramă, spuse el, și nu sînt sigur că ar fi înțeles-o. Marele intelectual e omul nuanței, al gradării, al calității, al adevărului în sine, al complexității. El este prin definiție, prin esență, antimanicheist. Însă mijloacele acțiunii sînt manicheene, pentru că *orice acțiune e manicheană*. În stare acută, de cum atinge masele; și chiar

dacă nu le atinge. Orice revoluționar adevărat e un manichean înăscut. Și orice om politic.

Simți în dreptul coapselor o apăsare ce venea din toate părțile. Nu puteau să fie atîția răniți. Încerca să vadă cu mîinile. O haită de cîini? Și ce miros de sat și de praf!

Apăsarea era din ce în ce mai puternică; cu neputință să înainteze. Zgomotul labelor pe asfalt era mai dur și mai apăsat decît al labelor de cîine.

— Ce-o fi asta? strigă Scali, la cinci metri depărtare. Oi?

Cîțiva metri mai încolo, un behăit. Garcia, cufundat în căldură, izbuti să apese butonul lanternei și fasciculul căzu în lumina ondulată pe un nor ceva mai dens ca fumul: oi, în adevăr. Lanterna nu lumina destul de departe pentru ca Garcia să vadă unde se sfîrșea turma care-i înconjura. Dar behăiturile își răspundeau pe sute de metri. Și nici urmă de cioban.

— Cotește la dreapta! îi strigă Garcia lui Scali.

Turmele alungate de bătălie se retrăgeau, străbăteau Madridul, coborînd spre Valencia. Fără îndoială, ciobanii — care mergeau acum în grupuri înarmate — se aflau în urma animalelor sau pe străzile paralele cu bulevardul. Dar în acea clipă, turmele invizibile, stăpîne în Prado, cum vor fi după pieirea oamenilor, înaintau grăbite și calde printre incendii, într-o tăcere adîncă, străpunsă cînd și cînd de behăituri slabe.

— Hai să căutăm rabla, spuse Garcia, ar fi mai înțelept.

Urcară înapoi spre centru.

— Ce spuneai?

— Meditează la asta, Scali: în toate țările — în toate partidele — intelectualii au înclinarea de a fi dizidenți. Adler împotriva lui Freud, Sorel împotriva lui Marx. Numai că, în politică, dizidenții sînt exclușii. Tendința „intelighenției“ de a se exclude e foarte puternică: din generozitate, din înclinarea spre ingeniozitate. Ea uită că pentru un partid, a avea dreptate nu înseamnă a avea cu adevărat dreptate, înseamnă a cîștiga.

— Cei care ar putea încerca, din punct de vedere uman și tehnic, critica politicii revoluționare, dacă vrei, nu cunosc substanța revoluției. Cei care au experiența revoluțiilor n-au nici talentul lui Unamuno, nici chiar, adeseori, mijloacele de a se exprima...

— Dacă există prea multe portrete ale lui Stalin în Rusia, cum spun ei, nu e totuși din cauză că Stalin cel rău, ascuns într-un colț al Kremlinului, a hotărît să fie așa. Uite, chiar aici la Madrid, nebunia insignelor, și Dumnezeu e martor că guvernul nici nu se sinchisește de asta! Interesant ar fi de explicat de ce portretele se află aici. Numai că pentru a vorbi îndrăgostiților despre dragoste, trebuie să fi fost îndrăgostit, nu să fi făcut o anchetă asupra dragostei. Forța unui gînditor, dragul meu prieten, nu constă nici în aprobarea, nici în protestul lui, ea constă în explicația dată de el. Intelectualul să explice pentru ce și cum se prezintă lucrurile astfel; și să protesteze după aceea, dacă socoate că e necesar (de altfel nu va mai fi nevoie).

„Analiza e o forță mare, Scali. Nu cred în eticile fără psihologie".

Nu auzeau nici un zgomot de incendiu. Petele imense, de un roșu intens și întunecat, de fier încins care se răcește, erau străbătute de fumul greu și de văluri sfîșiate acoperind cerul ca și cum tot Madridul ar fi ars; sub aceste pete liniștea era pătrunsă cîteodată de un zgomot înăbușit, extravagant în acest cer sinistru, al miilor de copite care continuau să urce din Prado.

— Totuși, spuse Scali, nu peste mult timp va trebui să-i învățăm din nou pe oameni să trăiască...

Se gîndea la Alvear.

„A fi om, după mine, nu înseamnă a fi un bun comunist; căci a fi om, pentru un creștin, însemna a fi un bun creștin, și eu nu am încredere în asta."

— Problema nu e măruntă, dragul meu prieten, e problema civilizației. O bună bucată de timp, înțeleptul — să-i zicem: înțeleptul — a fost considerat, mai mult sau mai puțin explicit, drept tipul superior al Europei. Intelectualii erau clerul

unei lumi în care politica reprezenta noblețea, pură sau mînjită. Clerul necontestat. Ei, și nu ceilalți, Miguel și nu Alfons al XIII-lea — și chiar: Miguel și nu episcopul — aveau misiunea să-i învețe pe oameni să trăiască. Și iată că noile personalități pretind guvernului înțelepciune. Miguel împotriva lui Franco, și ieri împotriva noastră, Thomas Mann împotriva lui Hitler, Gide împotriva lui Stalin, Ferrero împotriva lui Mussolini, e o dispută de Investitură.

Strada era acum înclinată și, din jarul de la Savoy, invizibil, strălucea deasupra lor o văpaie întinsă.

— Borghese mai curînd decît Ferrero... spuse Scali, cu arătătorul ridicat în noapte. Toate astea îmi par că se învîrt, dacă vrei, în jurul ideii faimoase și absurde de totalitate. Ea îi înnebunește pe intelectuali; civilizație totalitară, în secolul al XX-lea, e o expresie lipsită de sens; e ca și cum ai spune că armata e o civilizație totalitară. Ce-i drept, singurul om care *caută* o totalitate reală este tocmai intelectualul.

— Și poate că numai el îi simte nevoia, dragă prietene. Tot sfîrșitul secolului al XIX-lea a fost pasiv; se pare că noua construcție a Europei se bizuie pe acțiune. Ceea ce implică unele diferențe.

— Din acest punct de vedere, pentru intelectual, conducătorul politic e neapărat un impostor, deoarece ne învață că problemele vieții se rezolvă fără a le discuta.

Stăteau în umbra unei case. Mica pată roșie a pipei aprinse de Garcia descrise o curbă, de parcă ar fi vrut să spună: asta ne-ar duce prea departe. De cînd sosise, Scali simțise la Garcia o neliniște neobișnuită pentru comandantul viguros, cu urechile ascuțite.

— Spune-mi, comandante, după dumneata, ce poate face mai bun un om cu viața sa?

Clopotul unei ambulanțe se apropie în goană, ca o sirenă de alarmă, trecu și pieri. Garcia medita.

— Să transforme în conștiință o experiență cît mai largă cu putință, dragă prietene.

Treceau prin fața unui cinematograf ce ocupa în întregime tot colțul a două străzi. O torpilă de avion îl despicase, năruind de sus în jos zidul în strada cea mai îngustă. Serviciul de prim-ajutor scormonea prin dărîmături, căuta cu lanternele ceva, poate victime. Îndărătul fațadei, soneria de apel țîrîia în seara de iarnă, de parcă îi chema pe oameni să contemple această căutare a morților, cu același sunet cu care îi chema odinioară să viseze.

Garcia se gîndea la Hernandez. Și, în fața incendiului uriaș al Madridului, resimțea cu anxietate, ca și cum s-ar fi uitat la niște nebuni, cît de asemănătoare sînt dramele oamenilor și cum se învîrt ca într-un mic cerc infernal.

— Revoluția are menirea de a-și rezolva problemele ei și nu ale noastre. Ale noastre nu depind decît de noi. Dacă mai puțini scriitori ruși și-ar fi luat tălpășița urmînd armatele emigrației, raporturile dintre scriitori și soviete n-ar fi fost poate aceleași. Miguel a trăit cît mai bine cu putință — vreau să spun; cît mai nobil posibil — în Spania monarhică pe care o ura. Ar fi trăit cît mai bine cu putință într-o societate mai puțin nedreaptă. Cu greu, poate. Nici un stat, nici o structură socială nu creează noblețea de caracter, nici calitatea spiritului; cel mult, putem aștepta condiții prielnice. Și asta înseamnă mult...

— Știi prea bine că ei susțin că...

— Ce susține un partid în acest domeniu nu dovedește decît inteligența sau prostia propagandiștilor lui. Ceea ce mă interesează, e ceea ce face. De ce te afli aici?

Scali se opri, surprins că nu izbutește să precizeze, și-și ridică nasul în vînt, ca întotdeauna cînd cugeta.

„În ce mă privește, nu port uniforma asta pentru că aștept de la Frontul Popular cîrmuirea celor mai aleși; port uniforma asta pentru că vreau să se schimbe condițiile de viață ale țăranilor spanioli."

Scali se gîndea la argumentul lui Alvear, și-l reluă:

— Și dacă, pentru a-i elibera din punct de vedere economic, trebuie să construiți un stat care-i va asupri din punct de vedere politic?

— Deci, cum nimeni nu poate fi sigur de puritatea lui viitoare, să-i lăsăm pe fasciști în voia lor.

„Din moment ce sîntem de acord asupra punctului hotărîtor, rezistența *de fapt*, rezistența aceasta e un act: te angajază, ca orice act, ca orice alegere. Cuprinde în sînul ei toate fatalitățile. În anumite cazuri, această alegere e o alegere tragică, și pentru intelectual e aproape întotdeauna așa, mai ales pentru artist. Și ce-i cu asta? Nu trebuia să rezistăm?

Pentru un om care gîndește, revoluția e tragică. Dar pentru un asemenea om, și viața e tragică. Și dacă pentru a-și suprima tragedia lui se bizuie pe revoluție, gîndește anapoda, asta-i tot. Am auzit aproape toate întrebările dumitale la un om pe care poate că l-ai cunoscut, căpitanul Hernandez. De altfel, a murit din cauza lor. Nu există cincizeci de feluri de a lupta, nu există decît unul, a fi învingător. Nici revoluția, nici războiul nu sînt făcute pentru ca să-ți placi ție însuți.

Nu știu care scriitor spunea: „Sînt plin de cadavre ca un vechi cimitir..." De patru luni, sîntem cu toții plini de cadavre, Scali; de-a lungul întregului drum ce duce de la etică la politică. Între orice om care acționează și condițiile acțiunii lui, există o luptă (acțiunea e necesară pentru a învinge, nu-i așa, nu pentru a pierde ceea ce vrem să salvăm). E o problemă de faptă și de... talent, dacă se poate spune așa, nu un subiect de discuție."

„O luptă", repetă el ca și cum ar fi vorbit cu pipa lui.

Scali se gîndea la lupta avionului lui Marcelino împotriva flăcărilor.

„Există războaie drepte, continuă Garcia — al nostru în acest moment — nu există armate drepte. Și ca un intelectual, om a cărui funcție e să gîndească, să vină și să spună ca Miguel: «Vă părăsesc pentru că nu sînteți drepți», găsesc că asta e *imoral*, dragul meu! Există o politică a dreptății, dar nu există un partid drept."

— E o ușă deschisă pentru orice fel de urzeli...

— Orice ușă e deschisă pentru cei ce vor s-o forțeze. Calitatea vieții e precum rațiunea. Nu teoriile noastre sînt garanția unei politici a rațiunii dusă de un guvern popular,

ci prezența noastră aici, în momentul acesta. Etica guvernului nostru depinde de strădania, de îndîrjirea noastră. Spiritul nu va fi în Spania o misterioasă necesitate a nu se știe ce, va fi ceea ce noi vom realiza.

Un nou incendiu se aprinse lîngă ei.

„Dragă prietene, spuse Garcia ironic, emanciparea proletariatului va fi opera muncitorilor înșiși."

XIII

Nemișcați ca trăgătorii la țintă, între jeturile clocotinde și hotelul Savoy în flăcări, pompierii tresăriră deodată pe scările lor, cu furtunurile zvîcnind ca undițele pescarilor care trag de cîrlig. Într-un bubuit de mină, incendiul se opri o clipă; o torpilă explodase în spate.

— Le aprind ei mai repede decît le stingem noi, sc gîndi Mercery.

Crezuse că va fi de folos Spaniei în calitate de consilier, chiar ca strateg; de la cucerirea fabricii de săpun redevenise căpitan de pompieri. Și niciodată nu fusese atît de folositor. Și niciodată nu fusese atît de iubit. Și niciodată pe front nu se ciocnise de inamic, cum se ciocnea de el de douăzeci de ore. „Focul e fățarnic; dar cu o tehnică bună, nu-i așa..." spunea el zbîrlindu-și mustățile. În haină de pompier, privea, de pe trotuarul opus, fiecare mănunchi de flăcări ca pe niște grupe inamice la atac. Mereu se aprindeau alte focare; flăcările bombelor cu calciu nu puteau fi stinse. Totuși, din focarul din stînga, stins definitiv, ieșeau nori de fum alb, gros, paraleli în vîntul Sierrei, colorate în roșu de incendiu.

Mai rămăseseră trei furtunuri împotriva a trei focare, dar acestea din urmă se aflau numai la patru metri de casa alăturată.

Focarul din stînga se aprinse din nou. Incendiul putea fi oprit în punctul cel mai primejdios, la extrema dreaptă, înainte ca focarul din stînga să fi redevenit important. Furtunurile săltară din nou pe un fundal de incendiu împietrit: o a doua torpilă, în față de data asta.

Mercery încercă să deslușească zgomotele: deși era noapte, zburau multe avioane fasciste; incendiile din Madrid erau repere perfecte pentru ei. Patru bombe incendiare fuseseră lansate cu zece minute mai înainte. Obuze de mare calibru cădeau mereu asupra cartierelor muncitorești și cartierelor din centru: în depărtare, artileria ușoară trăgea, amestecîndu-se cu cea de pe cîmpul de luptă, acoperită cîteodată de urletul sirenelor, de clopotele ambulanțelor și surpăturile provocate de incendii, punctate de gheizere de scîntei. Însă Mercery nu auzea claxoanele care ar fi anunțat furtunurile de ajutor.

A treia bombă de avion, pe același rînd. Cînd Mercery lupta împotriva focului, nici cincisprezece avioane cu mai multe locuri nu l-ar fi clintit cu un centimetru.

Focarul din centru se lăți brusc, dar îndată se răsuci în loc. După război, mă voi face jucător... își spuse Mercery. Focarele din extrema stîngă erau stabilizate. Dacă ar sosi întăririle... Mercery se simți napoleonian. Își răsuci voios mustața.

Pompierul din extrema dreaptă scăpă din mîini furtunul, rămase o clipă atîrnat de scară cu un picior, căzu în foc; și toți ceilalți coborîră, paralel, treaptă cu treaptă.

Mercery alergă la cel care atinse primul pămîntul.

— Se trage asupra noastră, spuse acesta.

Mercery se întoarse: nici o casă apropiată nu era destul de înaltă pentru ca să se fi putut trage de la ferestre. Dar se putea ochi de departe: pompierii se profilau ca niște siluete, iar Madridul nu ducea lipsă de fasciști.

— Dacă îmi pică vreodată în gheare ticălosul ăsta! spuse un alt pompier.

— După mine, parcă ar fi mai curînd o mitralieră, spuse un altul.

— Te-ai smintit, nu zău?

— Vedem noi, spuse Mercery. Hai să ne cățărăm cu toții. Flăcările cîștigă teren. Pentru Popor și pentru Libertatea... Nemuritoare! adăugă el întorcîndu-se, înainte de a pune piciorul pe scară.

Luă locul pompierului căzut în foc.

Din vîrful scării, se întoarse; nu se trăgea; nu vedea nici un loc din care să se poată trage. Nu e greu să camuflezi o mitralieră; dar țăcănitul ar fi alarmat patrulele... Își aținti furtunul; focarul împotriva căruia lupta se dovedea a fi cel mai amenințător; era un adversar mai viu ca omul, mai viu ca orice pe lume. În fața acestui dușman, gesticulînd ca o caracatiță nebună cu mii de tentacule, Mercery se simțea extraordinar de lent, mineralizat. Și totuși, va înfrînge incendiul. Îndărătul lui se revărsau avalanșe de fum roșu închis și negru; cu toate trosnetele focului, auzea înălțîndu-se din stradă tusea a treizeci sau patruzeci de inși. El se agita într-o dogoare luminoasă, scăpărătoare și uscată. Focarul fu stins; după ce ultimul nor de fum se împrăștie, Mercery văzu printr-o spărtură întunecoasă Madridul fără lumini, deslușindu-se doar prin incendiile îndepărtate care-și scuturau cu furie pelerinele roșii la suprafața pămîntului. Părăsise totul, chiar pe doamna Mercery, pentru ca lumea să fie mai bună. Se vedea oprind cu o mișcare coșciugele albe ale copiilor, împodobite cu piese montate pentru prima comuniune; fiecare bombă pe care o auzea, fiecare incendiu însemnau pentru el aceste mici și înspăimîntătoare coșciuge. Își îndrepta cu precizie furtunul asupra focarului următor, cînd un automobil de curse trecu în goană și un șoc furios al aerului parcă mai doborî un pompier. Dar, de data asta, Mercery înțelesese: erau mitraliați de un avion de vînătoare.

Două.

Mercery le văzu întorcîndu-se, nemaipomenit de jos, la zece metri deasupra incendiului. Nu trăgeau: piloții, care nu-i vedeau pe pompieri decît cînd aceștia se profilau pe fundalul luminos al flăcărilor, trebuiau să-i atace din spate. Revolverul lui Mercery se afla sub salopeta lui; îl știa inutil,

nu putea ajunge la el, dar simțea o nevoie nebunească să tragă. Avioanele reveniră, și mai căzură doi pompieri, unul în flăcări, celălalt pe trotuar. Scîrbit în asemenea măsură încît devenea calm pentru prima oară, Mercery privea avioanele virînd spre el pe cerul Madridului incendiat. Înainte de a se întoarce „în sensul cel bun", avioanele, în trecere, îl plesniră ca o vijelie; coborî trei trepte și se întoarse spre ele, în picioare pe scara lui ridicată. În clipa cînd primul avion se îndrepta asupra lui ca un obuz, înălță furtunul, stropi cu înverșunare carlinga și se prăbuși pe scară, străpuns de patru gloanțe. Mort sau viu, nu lăsa din mînă furtunul prins între două bare. Din cauza tirului de mitralieră îndreptat spre sol, toți spectatorii se refugiaseră sub porți. În sfîrșit, mîinile lui Mercery se descleștară încet, trupul lui săltă de două ori pe scară și se rostogoli în strada pustie.

XIV

În holul unei foste vile, tapetată de la un capăt la celălalt cu hărți, ofițerii îl așteaptă pe Manuel, chemat la telefon.

— Unul din falangiști s-a sinucis, spune un căpitan.

— Însă un altul a denunțat toată organizația, răspunde Gartner.

— Nu te miră? Ca să te apuci de meseria asta, trebuie să fii dezgustător, dar trebuie să ai curaj...

— Mai avem multe de învățat despre ființa omenească, amice. Ai văzut în ce hal se aflau; în cazurile de „scădere extremă a moralului", cum spune colonelul, se găsește întotdeauna un tip care să trădeze.

— Ați văzut tancurile germane? întreabă un alt glas. Le zăriseră numai siluetele prin ploaie.

„Am intrat într-unul, era deschis. Un tip a izbutit s-o șteargă, celălalt murise. La postul lui, acolo înăuntru, cu buzunarele întoarse pe dos. Nu voi uita asta, nici ploaia..."

Curg șiroaie pe geam, necontenit.

— Îl prădaseră camarazii lui?

— Cred că l-au buzunărit pentru ca nici un document să nu cadă în mîinile noastre, însă n-au mai avut timp să bage apoi la loc căptușelile buzunarelor.

— Asta o înțeleg; să scoți marafeturile, treacă-meargă, poate că ai nevoie de ele; dar să bagi la loc buzunarele, după aceea...

— Tipii au fost executați?

— Încă nu, așa cred.

— Ce se vorbește la bază?

— Tovarășii sînt foarte fermi. Mai ales cei din Toledo. Cei ce-au fugit, cînd n-aveau nici arme nici conducători, nu-i iartă pe ăștia pentru că au fugit cînd aveau totul.

— Da, am avut și eu impresia asta: sînt mai duri decît ceilalți.

— ...Ăștia de azi le aduc aminte de ceea ce ar vrea în special să uite...

— ... Ăștia vin să le năruie ce-au pus iarăși pe picioare cu multă cazně...

— Se înapoiază de departe, și mulți dintre noi, de asemenea... Dar nu trebuie să uităm că povestea celorlalți, a ticăloșilor care l-au ucis pe căpitan, nu îmblînzește pe nimeni.

Manuel sosește, cu mutra pleoștită, cu altă creangă de pin sub braț.

Pe perete, între hărți, se află o cutie pentru fluturi. Un obuz explodează foarte aproape de oraș: bombardamentul reîncepe. Un al doilea obuz: un fluture se desprinde, cade la fundul cutiei, cu acul de gămălie în sus.

— Tovarăși, spune Manuel, Madridul arde...

E atît de răgușit încît nu-l aude nimeni. A țipat mult toată ziua; dar nu într-atît încît să-și fi pierdut glasul. Continuă, cu glasul coborît, pentru Gartner, care repetă mai tare:

„Fasciștii atacă pe tot frontul de sud-vest. Brigada internațională rezistă. Ne bombardează acum și cu avioanele și cu tunurile."

— Și merge? întreabă o voce.

Manuel își ridică creanga de pin: pentru Madrid, nu se pune problema.

— Execuțiile vor avea loc, continuă el. Ni se trimit gărzi civile.

Gartner repetă. Însă acum, Manuel nu mai poate vorbi de loc.

Obuzele explodează, în indiferența generală. La apropierea fiecărui obuz, în cutie, cad unul sau doi fluturi.

Manuel scrie o frază pe marginea unei hărți de stat-major, desfășurată pe masă în fața lui.

Gartner se uită la el, îi privește pe fiecare din tovarășii săi; gura lui mică în obrazul turtit își înghite brusc toată saliva și, în sfîrșit, rostește cu tonul cu care se anunță victoria, înfrîngerea sau pacea:

„Tovarăși, au sosit avioanele rusești."

XV

Inamicul se retrăgea spre Segovia. Guvernamentalii aveau prea puțini oameni cu adevărat înarmați pentru a-l urmări și nu voiau să lase Madridul fără trupe. Regimentul lui Manuel și trupele în refacere ce-i fuseseră adăugate plecau pe companii pentru exerciții.

Nu mai ploua, dar norii pe jumătate destrămați ai unei dimineți foarte mohorîte treceau pe deasupra caselor castiliene, ale căror pietre și țigle căpătau aceeași culoare cenușie. De pe peronul primăriei, Manuel îi privea sosind pe oamenii aceștia de care era răspunzător.

În față, un castel imens. Pe jumătate ruinat, ca în oricare din aceste sate, construit pe stînci line, cu pantele năruite confundîndu-se cu cele ale castelului; la dreapta, o stradă ce suia pe unde veneau trupele, care trebuiau să defileze în piață între primărie și ruinele castelului. Manuel nu-și revăzuse trupele de la execuțiile din cursul nopții.

Prima companie ajunse în dreptul lui, lovind cu cizmele în cadență pavajul colțuros, într-o formație la fel de eficace ca a unei armate regulate; în clipa cînd depășea peronul, căpitanul comandă:

„Capul la stîn-ga!"

Toate capetele se întoarseră deodată spre Manuel.

Această comandă era dată în regiment pentru prima oară; și era, fără îndoială, printre primele pe tot frontul din Madrid. Salutul, prin care toți voluntarii se legau și mai mult de conducătorul lor, îl ordonau căpitanii revoluționari; iar Manuel îl simțea izvorînd din ceea ce se petrecuse în timpul nopții.

Cînd sosi compania a doua, manevra fu aceeași; și aceeași pentru fiecare companie. Manuel privea pe toți oamenii trecînd în formație de luptă, tot atît de puternici acum ca și dușmanii lor. Simțea că misiunea lui era să-i apere împotriva tuturor și împotriva lor înșiși, precum ei apărau poporul Spaniei; dar nu izbutea să uite fețele acelea întoarse spre el, mînjite de noroi, acel: „Nu mai ai glas pentru noi!" Totuși, privirile care la trecerea fiecărei companii se încrucișau cu a sa nu erau indiferente și vagi: erau tragic de frățești, copleșite de noaptea aceasta.

Castelul semăna cu cel lîngă care Manuel îl ascultase pe Ximenes pe frontul Tagului. „Să nu seduci niciodată..." Acum era vorba de cu totul altceva decît de a seduce: trebuise să omoare, nu inamici, ci oameni care fuseseră voluntari. Pentru că el trebuia să dea socoteală tuturor de viața fiecăruia dintre cei ce treceau prin fața lui. Orice om plătește cu ceea ce se simte răspunzător: el, de acum înainte, plătea cu vieți.

Din ce în ce mai trist și din ce în ce mai dur, Manuel își încrucișa privirile, rînd pe rînd, cu privirile acestea care încheiau cu el alianța sîngelui.

XVI

După trecerea regimentului, Manuel se află iar în piața pustie, cu cîțiva cîini vagabonzi și tunul îndepărtat. Gartner era la brigadă. Manuel nu se simțise niciodată atît de singur.

Avea timp încă trei ore: și castelul îl purtă din nou cu gîndul spre Ximenes. Acesta se afla la vreo zece kilometri, în refacere și el. Manuel telefonă: Rățoiul cel bătrîn era acolo. Manuel dădu instrucțiuni și-și luă mașina.

Satul unde era cantonată brigada lui Ximenes se afla îndărătul celui de unde venea Manuel. Țăranii în exod mai treceau încă pe acolo; Manuel ajunse la colonel printre șiruri de măgari, de căruțe și printr-o îmbulzeală de turme de tot soiul.

Amîndoi ieșiră: umezeala sporea semi-surditatea lui Ximcnes. Inamicul bombarda destul de departe în dreapta, se auzea și tunul din Madrid. Prin spărturile Sierrei apărea cîmpia Segoviei.

— Cred că ieri am trăit cca mai importantă zi din viața mea, spuse Manuel.

— De ce, fiule?

Manuel îi povesti ce se întîmplasc. Merseră în tăcere. Figura schimbată a lui Manuel, părul tuns, atitudinea autoritară îl surprinseseră de la început pe Ximencs. Din tînărul pe care-l cunoscuse nu mai recunoștea decît nuiaua jilavă de pin ținută în mînă de Manuel.

Se spunea că erau incendii mari spre Escurial și nori foarte întunecoși erau agățați de povîrnișurile Sierrei. Mai departe, către Segovia, ardea un sat: prin binoclu, Manuel văzu țărani și măgari fugind.

— Știam ce aveam de făcut, și am făcut-o. Sînt hotărît să-mi slujesc partidul, și n-o să mă las oprit de reacții psihologice. Nu sînt omul remușcărilor. E vorba de altceva. Mi-ați spus într-o zi: există mai multă noblețe în a fi conducător decît simplu individ. Muzica, să nu mai amintim de ea; m-am culcat săptămîna trecută cu o femeie pc care o iubisem zadarnic,

în sfîrșit... ani de zile; și aveam dorința să plec... Nu regret nimic din toate astea; dar dacă o părăsesc, o fac pentru un scop. Nu poți comanda decît pentru a sluji o cauză, dacă nu... Îmi iau răspunderea acestor execuții: au fost săvîrșite pentru a-i salva pe ceilalți, *pe ai noștri*. Numai că, știți: nu există treaptă urcată de mine pentru a obține o eficacitate mai mare, o conducere mai bună, care să nu mă îndepărteze și mai mult de oameni. Din zi în zi devin mai puțin uman. Ați întîmpinat cu siguranță, în sfîrșit, aceleași...

— Nu-ți pot spune decît lucruri nesuferite, fiul meu. Vrei să acționezi și să nu pierzi nimic din fraternitate; cred că omul e prea mic pentru asta.

El se gîndea că o astfel de fraternitate nu poate fi regăsită decît întru Hristos.

„Am însă impresia că omul se apără întotdeauna mai bine decît se pare, și că tot ce te desparte de oameni trebuie să te apropie de partidul tău."

Și Manuel gîndise la fel: nu fără frică uneori.

— A fi apropiat de Partid nu reprezintă nimic dacă înseamnă să fii despărțit de cei pentru care luptă Partidul. Oricare ar fi strădania Partidului, poate că legătura aceasta nu capătă viață decît prin strădania fiecăruia dintre noi...

„Unul din cei doi condamnați mi-a spus: „Nu mai ai glas pentru noi, acum?"

Nu spuse că-și pierduse realmente glasul. Ximenes îl luă de braț. De la această înălțime, tot ce-i privea pe oamenii din cîmpie era derizoriu, în afară de perdelele domoale de foc ce se înălțau spre cerul unde norii informi înaintau încet; se părea că în ochii zeilor oamenii n-ar fi fost decît substanța incendiilor.

— Ei! oare ce vrei, fiule? Să condamni cu cugetul împăcat?

Se uita la el cu o expresie de afecțiune, plină de mii de experiențe contradictorii și poate amare:

„Te vei obișnui chiar și cu asta..."

Precum un bolnav alege un alt bolnav ca să-i vorbească de moarte, Manuel vorbea de o dramă morală unui om căruia îi era familiară lumea aceasta; dar mai ales pentru omenia răs-

punsurilor sale, decît pentru sensul lor. Comunist, Manuel nu punea la îndoială temeinicia hotărîrii lui, nu punea la îndoială acțiunea sa; orice întrebare de acest fel trebuia să se rezolve, după părerea lui, sau prin schimbarea actelor sale (și nu se punea problema să le modifice) sau prin refuzul întrebării... Însă caracteristica problemelor insolubile este de a se uza prin cuvinte.

— Adevărata luptă, spuse Ximenes, începe atunci cînd trebuie să combați o parte din tine însuți... Pînă atunci e prea ușor. Dar nu devii om decît prin astfel de lupte. Trebuie să întîmpini lumea în tine însuți, fie că vrei, fie că nu...

— Mi-ați spus într-o zi: prima datorie a unui conducător e de a fi iubit fără a seduce. A fi iubit fără a te seduce — chiar pe tine însuți...

Printr-o deschizătură largă a stîncilor apărea celălalt povîrniș al Sierrei; deasupra Madridului, puțin vizibil în întinderea cenușie, nori de fum imenși, întunecați, se înălțau cu o încetineală deznădăjduită. Manuel știa ce semnificație aveau. Orașul dispărea pe după incendiu, ca vasele de război îndărătul perdelelor de fum ale bătăliilor. Venind dinspre focarele numeroase de unde nu apărea nici cel mai mic licăr roșietic, coloanele de fum se înălțau pentru a se destrăma pînă în mijlocul cerului cenușiu; părea că toți norii se ivesc din acest unic focar desfășurat în direcția mersului lor, iar suferințele adunate pe linia albă, fină, a Madridului, între păduri, învăluiau cerul imens. Manuel își dădu seamă că însăși amintirea nopții era dusă de vîntul lent și greoi care aducea mirosul incendiilor de la Cuatro-Caminos și Gran-Via.

Unul din ofițerii lui Ximenes sosi cu mașina:

— Locotenent-colonelul Manuel e chemat la telefon. Statul-major general.

Se înapoiară în goană, Manuel oarecum îngrijorat. Chemă la telefon Statul-major.

— Alo! M-ați chemat?

— Înaltul comandament vă felicită pentru conducerea acțiunii de ieri.

— La ordinul dumneavoastră.

— Știți că foști fugari din miliții se prezintă pentru a fi din nou încorporați.

— ...

— Înaltul comandament a hotărît să formeze o brigadă cu aceste elemente. Sînt cele mai greu de mînuit din toți cei de care dispunem.

— ...

— Șeful statului-major crede că ați avea calitățile cerute pentru acest comandament.

— Ah!

— Partidul dumneavoastră e de aceeași părere.

— ...

— E de asemenea și părerea generalului Miaja. Veți primi imediat comanda acestei brigăzi.

— Dar regimentul meu? Regimentul meu!

— Cred că va fi încorporat într-o divizie.

— Dar îl cunosc om cu om! Cine va putea...

— Generalul Miaja e de părere că sînteți potrivit pentru acest comandament.

Cînd plecă de la telefon, îl aștepta Heinrich. Internaționalii prevedeau un contraatac asupra Segoviei și Heinrich urca spre Guadarrama. Plecară împreună.

Mașina cobora Sierra. Manuel avea impresia că-l cunoaște pe Heinrich, pentru că-i cunoștea felul de a comanda; însă, pe măsură ce-i relata pe scurt ziua din ajun și convorbirea cu Ximenes, i se părea că singura comunicare umană care exista între general și el era legătura ciudată ce se stabilește întotdeauna între un traducător și cel pe care-l traduce.

Heinrich își aplecase capul înainte; ceafa rasă era netedă și o mutră meditativă dădea un aer copilăros bătrînului chip lustruit:

— Sîntem pe cale de a schimba soarta războiului. Crezi că lucrurile pot fi schimbate fără a te schimba tu însuți? Din ziua în care primești un post de comandă în armata proletariatului nu mai ai dreptul la sufletul tău.

— Și coniacul?

Manuel îl văzuse pe Heinrich distribuind tuturor bețivilor din brigada lui sticle de coniac, cu eticheta înlocuită de o alta pe care scria: „*Din partea generalului Heinrich. — Totul în afara muncii, nimic în timpul muncii.*“

— Inima, o poți păstra; e altceva. Dar sufletul trebuie să ți-l pierzi. Ți-ai pierdut deja părul lung. Și timbrul vocii.

Vocabularul era parcă al lui Ximenes; dar tonul era tonul aspru al lui Heinrich, ochii lui albaștri fără gene erau ficși ca la Toledo.

— Ce înțelegeți dumneavoastră, un marxist, prin a-ți pierde sufletul?

Tutuiala nu se mai exercita decît într-o singură direcție.

Heinrich privea pinii gonind în ziua posomorîtă.

— În orice victorie există pierderi, spuse el. Nu numai pe cîmpul de bătălie.

Strînse cu tărie brațul lui Manuel și spuse, pe un asemenea ton încît Manuel nu știu dacă era al amărăciunii, al experienței sau al hotărîrii:

— Acum, nu trebuie să-ți mai fie *niciodată* milă de un om pierdut.

XVII

Madrid, 2 decembrie.

În fața ferestrei sînt doi morți. Rănitul a fost tras înapoi de picioare. Cinci băieți ocupă scara, cu grenadele de mînă lîngă ei. Vreo treizeci de Internaționali se află la etajul al patrulea al unei case de culoare trandafirie.

Un megafon enorm, dintr-acelea pe care le transportă camioanele republicane pentru propagandă, cu o pîlnie tot atît de mare, strigă în amurgul de iarnă:

„Tovarăşi! Tovarăşi! Rezistaţi pe toate poziţiile. Fasciştii nu vor mai avea muniţii astă-seară: azi-dimineaţă coloana Uribarri le-a aruncat în aer treizeci şi două de vagoane.

Tovarăşi! Tovarăşi! Rezistaţi...“

Megafonul ştie că nu i se va răspunde şi repetă, repetă. Fasciştii nu vor mai avea muniţii, dar, deocamdată au: au contraatacat şi ocupă primele două etaje.

Al treilea e neutru. Internaţionalii ocupă al patrulea.

— Lepădăturilor! strigă în franceză un glas care se înalţă prin coşul sobei. O să vedeţi voi dacă n-avem destule muniţii ca să vă atingem la moacă!

Jos, e legiunea spaniolă. Coşurile sobelor sînt tuburi acustice bune.

— Nemernicilor, vînduţilor pe cinci parale pe zi! răspunde Maringaud, care se aruncă în patru labe: chiar şi-n fundul apartamentului, gloanţele tot ajung pînă la cap. Şi el fusese atras odinioară de romantismul Legiunii, romantismul nesupuşilor, al celor duri. Acum se află jos Legiunea Spaniolă, venită să apere nici ea nu ştie ce, îmbătată de trufie războinică. Luna trecută, la Parcul de Vest, Maringaud a atacat cu baioneta. Cînd e rîndul Tercioului? Îl scîrbeşte haita asta dresată pentru sînge, slugarnică nici ea nu ştie cui. Şi Internaţionalii reprezintă o Legiune, iar ura lor e îndreptată împotriva celeilalte.

Tunurile republicane de 155 trag cu regularitate asupra a ceea ce a fost spitalul-clinică.

Apartamentul din care, printre clinchetele cristaline de sticlă spartă, Maringaud şi băieţii lui caută „unghiuri de tir“, e al unui dentist. O uşă e încuiată cu cheia. Maringaud e atît de îndesat încît pare bondoc, are sprîncene negre, groase, deasupra unui nas scurt într-un căpşor jovial, de copilaş pentru reclamă. După ce a fost spartă uşa, apare cabinetul de lucru, cu un maur lungit alene, ucis în fotoliul de operaţie. Eri, republicanii ocupau parterul casei. Fereastra aceasta e mai largă şi mai joasă decît celelalte; gloanţele inamice n-au spart sti-

clăria dentistului decît de la trei metri deasupra podelei. De aici există vizibilitate și se poate trage.

Maringaud n-are încă un post de comandă : nu și-a făcut serviciul militar. Dar nu e lipsit de autoritate în compania lui: fiecare dintre ei știe că era secretarul uneia din cele mai mari fabrici de armament. Italienii comandaseră acolo două mii de mitraliere, destinate lui Franco; patronul uzinei, un fanatic al armelor, nu-i lăsa să le ambaleze în lăzi „pentru că nu erau puse la punct". În fiecare noapte, după încheierea activității, o parte a uzinei era luminată deasupra orașului și bătrînul patron, pasionat, modificînd singur o tijă metalică pe o mașină minusculă, într-un atelier iluminat, punea la punct piesa hotărîtoare ce trebuia să facă din mitralierele acestea „niște mitraliere cum nu s-au mai văzut". Și, la ora patru dimineața, unul după altul, muncitori, militanți, urmînd instrucțiunile lui Maringaud, veneau să strice, pilind-o puțin, piesa lucrată cu migală. Șase săptămîni. Timp de peste patruzeci de nopți continuă în uzinele de armament o luptă stăruitoare între pasiunea tehnică (patronul lui Maringaud nu era fascist, deși fiii lui erau) și solidaritate.

Toți cei din brigadă o știu pe pielea lor că n-a fost în zadar.

Camarazii lui Maringaud se instalează la adăpost de gloanțe.

Casa asta, unde lupta între atacanți și asediați ține de zece zile, nu poate fi cucerită decît prin scara unde fac cu schimbul cinci Internaționali cu grenadele lor. Perspectiva nu îngăduie să se pună un tun în bătaie, iar cît privește gloanțele... Rămîn minele. Însă, cît timp Tercio va fi jos, casa, chiar dacă ar fi minată, nu va sări în aer.

Tunurile republicane de 155 trag mereu.

Strada e pustie. În vreo zece case se aud înjurături prin coșurile sobelor. Uneori, un atac dintr-o parte sau din cealaltă încearcă să ocupe strada, eșuează, se retrage; santinelele, cărora moartea nu le mai abate gîndurile, așteaptă, neavînd ce face, îndărătul ferestrelor: dacă vreun nenorocit de ziarist ar veni aici să cerceteze, și-ar căptuși de îndată trupul cu plumb.

Îndărătul fiecărei ferestre este o pușcă sau o mitralieră; megafonul acoperă cu strigătele lui răgușite înjurăturile din coșurile sobelor, iar strada e pustie ca pentru veșnicie.

Dar la dreapta se află spitalul-clinică, cea mai bună poziție fascistă de pe frontul Madridului. Acest zgîrie-nori îndesat, izolat în verdeață, domină întregul cartier al vilelor. De la etajul al patrulea, băieții lui Maringaud îi văd pe republicani, în fiecare stradă, pe brînci în noroi; și dacă n-ar vedea spitalul, tot ar ghici prezența lui prin înălțimea pe care nici un trup viu n-o poate depăși.

Ca și casele de pe stradă, spitalul, care trage fără oprire cu toate mitralierele sale, pare părăsit. Zgîrie-nori întunecat și ucigaș, ruină de turn babilonian, visează ca un bou printre obuzele ce-l împroșcă cu moloz.

Unul din Internaționali, scotocind prin toate dulapurile, a găsit un binoclu de teatru. Explodează grenade pe scară. Maringaud se duce pe palier.

— Nu-i nimic, spune unul dintre Internaționalii de gardă, în hărmălaia obuzelor.

Tercio a încercat încă o dată să urce.

Maringaud ia binoclul. Văzut de aproape, spitalul capătă altă culoare, devine roșu. Forma sa precisă provine numai din masa lui: fiecare lovitură a tunului de 155 îl găurește, îl încovoaie sau îl turtește ușor ca pe un fier roșu sub loviturile ciocanului. Ferestrele, mai vizibile, îi dau acum o înfățișare de stup — de stup din care au plecat albinele. Și totuși, destul de departe, împrejurul acestui bastion în ruine, oamenii se tîrăsc pe caldarîmul udat de ploaie și pe șinele ruginite de tramvai.

— Dumnezeule! urlă Maringaud, cu brațele-i vînjoase în vînt. S-a făcut, s-a făcut... îl atacăm!

Toți sînt lipiți unul de altul, între fereastră și maurul ucis pe fotoliul dentistului. Petele negre ale dinamitorilor și ale aruncătorilor de grenade răsar din pămînt în jurul spitalului, ridică mîinile, se întorc în noroi, apar din nou acolo unde erau cu cinci minute mai înainte șiragurile roșii ale dinamitei și grenadelor.

Maringaud aleargă la sobă, strigă către Tercio:

— Trageți nițel cu ochiul la ce se petrece la spital, nătărăilor!

Și se întoarce în fugă la locul său. Dinamitorii sînt foarte aproape; din stupul străpuns aleargă către liniile fasciste un întreg popor de insecte urmărit de propriile-i mitraliere.

Coșul sobei n-a răspuns. Un ceh, mai aplecat decît ceilalți Internaționali, reazemă arma de umăr, trage, trage, trage. Din casele de pe celălalt trotuar în care sînt asediați, Internaționalii trag și ei; strecurîndu-se pe lîngă zid, cei din Tercio o iau la fugă din casa de culoare trandafirie: casa e minată și va sări în aer.

Negusul înaintează în contramină[1]. De o lună nu mai crede în Revoluție. Apocalipsul s-a sfîrșit. Rămîne lupta împotriva fascismului și respectul Negusului pentru apărarea Madridului. Există anarhiști în guvern; alții la Barcelona apără cu strășnicie doctrină și poziții. Durruti a murit. Negusul și-a aflat vreme atît de îndelungată sensul vieții în lupta împotriva burgheziei, încît și-a găsit ușor sensul vieții în lupta împotriva fascismului; pasiunile negative i-au fost întotdeauna caracteristice. Și totuși, nu mai merge. Îi aude pe ai săi la radio făcînd apel la disciplină și îi invidiază pe tinerii comuniști ce iau cuvîntul după aceea și a căror viață nu a fost răvășită în șase luni... Luptă aici împreună cu Gonzales, camaradul bondoc cu care Pepe ataca tancurile italiene la Toledo. Gonzales face parte din C.N.T., dar toate astea îi sînt indiferente. Trebuie să-i omoare pe fasciști și să discute după aceea. „Înțelegi, spune Negusul, comuniștii lucrează bine. Pot lucra cu ei, dar să-i iubesc, nu, degeaba mă căznesc, nu-i nimic de făcut..." Gonzales era miner în Asturii și Negusul muncitor în transporturi la Barcelona.

De la întîmplarea cu aruncătorul de flăcări de la Alcazar, Negusul s-a refugiat în această luptă subterană care-i place și

---

[1] Lucrare subterană făcută spre a descoperi și a distruge minele așezate de inamic.

care păstrează o trăsătură individuală și romantică, în care fiece luptător e condamnat să știe că va muri. Cînd Negusul nu se descurcă cu problemele sale, se refugiază întotdeauna în violență sau în sacrificiu; în amîndouă deodată, e și mai bine.

Firav, urmat de Gonzales cel bondoc, înaintează într-o contramină ce trebuie să se termine ceva mai departe de casa de culoare trandafirie. Pămîntul devine din ce în ce mai sonor: sau mina inamică e foarte aproape (dar nu aude lovituri) sau ...?

Încarcă o grenadă.

Ultima lovitură de cazma se împlîntă în vid și omul cu cazmaua se rostogolește, purtat de elanul său într-o groapă mare povîrnită. Lanterna Negusului bîjbîie în jurul lui, ca mîna unui orb: urcioare înalte cît niște oameni. O pivniță. Negusul stinge și sare. În fața lui, altă lanternă; și ea bîjbîie: cel ce-o ține n-a văzut lanterna Negusului, stinsă înainte. Un fascist. Să tragă? Negusul nu-l vede pe om. Casa de culoare trandafirie e aproape, deasupra lor. Gonzales mai e în tunel. Negusul își aruncă grenada.

Cînd fumul încolăcit se împrăștie, în lumina lanternei lui Gonzales se văd doi fasciști prăbușiți cu capul deasupra unui lac vîscos de ulei sau de vin, de unde se ivesc bucăți enorme de urcioare, și care crește, crește în lumina fixă a lanternei, pînă la umeri, pînă la gură, pînă la ochii lor.

Contraatacul republican s-a încheiat: Maringaud și camarazii lui au fost eliberați. Gonzales și ai săi se întorc la permanența brigăzii. Trebuie să străbată o parte a Madridului.

S-au obișnuit cu bombardamentul; trecătorii, cum aud un obuz, dispar printr-o poartă, apoi își continuă drumul. Ici și colo, limbile de fum aplecate de un vînt molatic conferă tragediei liniștea hornurilor dintr-un sat la ora cinei. Un mort a căzut de-a curmezișul străzii, cu o servietă de avocat strînsă sub braț, pe care nimeni n-a cutezat încă s-o atingă. Cafenelele sînt deschise... Din fiecare gură de metro iese o populație asemănătoare acelcia a unui azil de noapte sinistru; puzderie de oameni coboară în metro cu saltele, genți, cărucioare de

copii, roabe încărcate cu vase de bucătărie, mese, portrete, copii cu tauri de carton; un țăran încearcă să împingă înăuntru un măgar îndărătnic. Din 21, fasciștii au bombardat în fiecare zi; în împrejurimile Salamancăi se pun la cale combinații nemaipomenite, împărțindu-se fiecare adăpost... Cîteodată, molozul dărîmăturilor se mișcă și apare o mînă, cu degetele nemaipomenit de încordate; însă copiii se joacă de-a avioanele de vînătoare lîngă locurile bombardate, printre fețe zăpăcite de fugă. Femeile, ca și surorile lor din poveștile arabe, se întorc în Madrid printre coșuri și saltele. Un vatman, care s-a alăturat soldaților pentru a se duce la permanența brigăzilor, îi spune lui Gonzales:

— Mă-nțelegi, viața ca viața; dar asta nu mai e meserie; pleci, îți faci treaba, ajungi la capăt cu jumătate din pasageri, cealaltă jumătate ucisă pe drum. Și-atunci zic: nu mai e meserie...

Vatmanul se oprește, Gonzales se oprește, Maringaud se oprește. Toți trecătorii se opresc sau fug pe după porți: cinci Junkere, apărate de paisprezece Heinkel, vin deasupra Madridului.

— Să nu ne fie frică, spune un glas: o să ne obișnuim.

Și, înainte ca Gonzales și Maringaud să fi apucat să vadă ceva pe cerul cenușiu al serii, o mulțime imensă iese din adăposturi, din pivnițe, de după porți, din case, din metro, cu țigara în gură, cu scule sau coșuri în mînă, în bluză, în haină, în pijama, în pătură.

— Sînt ale noastre! spune un civil.

— De unde știi? întreabă Gonzales.

— Le-aud mult mai bine ca înainte!

Din celălalt capăt al Madridului, pentru prima oară, sosesc treizeci și șase avioane de vînătoare republicane.

Sînt avioanele, în sfîrșit, montate, vîndute de U.R.S.S. după ce a denunțat neintervenția. Cîteva avioane au și luptat la Getafe, iar avioanele reparate ale Internaționalilor au aruncat manifeste asupra Madridului ca să anunțe reorganizarea aviației republicane; însă aceste patru escadrile de cîte nouă

avioane, în formație de romb, comandate de Sembrano, reprezintă pentru prima oară apărarea Madridului.

Junkerul din cap cotește la dreapta, cotește la stînga, șovăie. Escadrilele republicane tabără în plină viteză asupra grupului de bombardament. Mîinile bărbaților se încleștează pe umărul sau pe șoldul femeilor. Din toate străzile, de pe toate acoperișurile, din toate deschizăturile pivnițelor, din toate gurile de metro, cei ce de optsprezece zile așteaptă din oră în oră bombele, privesc.

În cele din urmă, escadrila inamică se întoarce spre Getafe; un huiduit de cinci sute de mii de glasuri, sălbatic, neomenesc, descătușat, se înalță spre cerul cenușiu unde atacă avioanele Madridului.

Prin noaptea ce se apropie Heinrich privește pe fereastră mulțimea soldaților pierduți de unitățile lor, care vin să se reîncorporeze. În fața lui, harta unde însemnă indicațiile transmise de Albert, țintuit ca de obicei la telefon. De pretutindeni se confirmă că fasciștii, cărora coloana Uribarri le-a oprit trenul de aprovizionare, nu mai au muniții.

— Atacul spre Pozzuela-Aravaca a fost respins, dom' general.

Heinrich notează pe hartă noile poziții. Crețurile cefei lui albe parcă zîmbesc.

— Atacul spre Las Rosas a fost respins, transmite un alt ofițer de stat-major.

Iarăși telefonul:

— Bine, mulțumesc, răspunde Albert.

Atacul de la Moncloa a fost respins.

Toți au chef să se felicite.

— Coniac la toată lumea, la viitorul succes! spune Heinrich.

Ministerul de război transmite, în ordine, pozițiile, în receptorul lui Albert; brigăzile sună la celălalt aparat.

— Dați-mi coniacul, spune Albert: înaintăm la Poarta de Fier; șoseaua Corognei e liberă.

— Villaverde a fost recucerit!

— Ne îndreptăm spre Quemada și Garalito, dom' general!

PARTEA A TREIA

Speranța

I

8 februarie.

Magnin îl regăsea pe Vargas în Valencia la Ministerul Aerului, așa cum îl găsise la Madrid în seara evenimentelor de la Medellin. Miniștrii nu mai erau aceiași, luptătorii purtau uniformă. Franco era cît pe ce să ocupe Madridul, se constituia armata populară; dar războiul era tot război și dacă atîția oameni își aflaseră moartea și atîția alții destinul lor, nici Vargas, nici Magnin nu se schimbaseră mult. La fel ca la Madrid, Vargas trimisese după *whisky* și țigări; la fel ca la Madrid, amîndoi arătau la față ca după o noapte albă.

— Malaga e pierdută, Magnin! spuse Vargas.

Magnin nu era surprins: credea că, împotriva forțelor italiene și germane, republicanii nu vor putea salva fronturile fără legătură cu centrul lor; și Garcia îi spusese, opt zile mai înainte: nădăjduiesc totul de la centru și nimic de la fronturile mici: Malaga e Toledo.

„Exodul e nemaipomenit, Magnin...

...Peste o sută de mii de locuitori care fug... îngrozitor..."

Deasupra lor, în centrul salonului acestui fost edificiu al unui negustor bogat, un vultur împăiat susținea policandrul.

„Iar avioanele italiene îi urmăresc. Și camioanele. Dacă ar fi oprite camioanele, refugiații ar ajunge la Almeria..."

Magnin, cu privirea și mustățile întristate, făcu un gest care însemna: cînd plecăm?

— Avioanele noastre cele mai bune trebuie să fie la Madrid, Magnin, știu...

Fasciștii asaltau puternic Jarama.

„Trebuie două avioane cu mai multe locuri pentru șoseaua din Malaga. Aici, aproape că n-avem aparate de vînătoare... Dar mai avem și o misiune asupra Teruelului. Nici unul dintre Internaționali nu cunoaște Teruelul ca dumneata. Aș dori să nu..."

Continuă în spaniolă:

Să nu alegeți primejdia cea mai mare, ci misiunea cea mai folositoarc. Dumneata, la Teruel, Sembrano, la Malaga. El e aici.

Știi, adăugă el, nici Teruelul n-are de loc aparate de vînătoarc..."

De două luni, aviația internațională lupta pe frontul din Levant: Baleare, Sud, Teruel. Vremea pelicanilor trecuse. Cu două misiuni pe zi și o proporție corespunzătoare de răniți, escadrila, care sprijinise brigada internațională în tot timpul bătăliei de la Teruel, lupta, repara, își fotografia bombardamentele în timpul luptei; aviatorii locuiau într-un castel părăsit printre portocali, lîngă un aerodrom clandestin; în timpul bătăliei, sub tirul antiaerian, aruncaseră în aer gara și statul-major din Teruel, și o fotografie mărită a exploziei era prinsă cu ace pe peretele sălii de mese. Magnin și piloții lui cunoșteau frontul acesta mai bine ca hărțile lor.

— În zori? întrebă Magnin.

Trecură la cartografie.

Jaime și Scali, Gardet și Pol, Attignies, Saïdi, mecanicul venit de la brigăzi și Karlici beau *manzanilla* în oraș.

În spatele lor, de cealaltă parte a ferestrelor cafenelei, era un mic bîlci, de unde se auzea muzica pînă în sală: loterii, dulciuri, tir. Era serbarea copiilor. Mitraliorii veniseră la tir, unde nu se mai săturau spărgînd pipele și doborînd purceii făcuți din pielița mațelor; aici îl găsiseră pe Karlici în mijlocul unui cerc de admiratori. Gardet și Saïdi veniseră nu atît pentru tir, cît pentru copii. Își cheltuiseră toți banii împărțind prăji-

turi; Gardet iubea copiii cum iubea Shade animalele, din amărăciune; Saïdi îi iubea prin tot ce era în el copilărie și milă musulmană.

— Arată bine americanii, spuse Pol.

Sosiseră primii voluntari americani din aviație.

— Ce-mi place la ei, spuse Gardet, e că nu-și închipuie că salvează democrația de fiecare dată cînd învîrt o elice.

— I-au și trimis la plimbare pe mercenarii lor, spuse Attignies.

Îi detesta pe toți mercenarii, fără nici o deosebire.

— Însă noul comandant, reluă Pol, e pur și simplu un zevzec.

Era prima oară cînd comandantul spaniol, care conducea aerodromul împreună cu Magnin, era un șef imposibil.

— Să lăsăm asta, spuse Attignies. Să nu ne închipuim că totul o să meargă strună. N-o să țină mult: se întoarce Sembrano. Să ne facem treaba și gata. Căpitanul spaniol de la Bregueturi e formidabil.

— Și să lupți astfel, împotriva unor avioane moderne, în fiecare săptămînă, îți trebuie o răbdare!

— E ceva curios, spuse Scali: nici o țară n-are, ca aceasta, harul stilului. Iei un țăran, un ziarist, un intelectual; îi dai o funcție, o îndeplinește bine sau prost, dar aproape întotdeauna într-un stil ce constituie o lecție pentru Europa. Comandantul acesta n-are stil: cînd un spaniol pierde stilul, înseamnă că a pierdut totul.

— Azi-noapte, spuse Karlici, am văzut la Alhambra o chestie nemaipomenită: o dansatoare aproape goală apare pe scenă. Foarte aproape. Puteai s-o atingi. Un milițian beat, aleargă, o mîngîie cu toată mîna. Publicul chicotește, milițianul se întoarce cu ochii închiși și cu pumnul strîns. De parcă ar fi luat frumusețea femeii cînd a mîngîiat-o și ar fi păstrat-o în mîna lui. Apoi se întoarce spre public și îi aruncă frumusețea. Cu dispreț pentru public. Admirabil. Posibil numai aici.

Vorbea franceza mult mai prost ca altădată. Avînd un trup curat, îngrijit, părea că iese dintr-o cameră de baie în care

camforul înlocuise apa de colonie. Își scoase șapca de căpitan și Scali îi recunoscu moțul negru și aspru.

— Ce-mi place aici, spuse Pol, e că mă instruiesc. Ce-i adevărat, e adevărat! Dar comandantul e totuși un zevzec.

— Nu se cade să vorbești așa de-un comandant, spuse brutal Karlici.

Lăsase să-i crească mustața: chipul lui era mai puțin copilăros, mai dur, și Scali simțea că reapare fostul ofițer al lui Wranghel.

Pol dădu din umeri și ridică arătătorul:

— Spun: zevzec.

Asta ar putea să se sfîrșească rău, se gîndi Attignies.

— Cum ai ajuns aici? îl întrebă el pe Saïdi.

— Cînd am aflat că maurii luptau de partea lui Franco, am spus la secția mea socialistă: „Trebuie să facem ceva. Altminteri, ce-au să zică tovarășii muncitori despre arabi?“

— Văd niște lumini, spuse Jaime, care îndoia o sîrmă. Construia avioane din sîrmă, cu comenzi care funcționau și după care aviatorii se dădeau în vînt.

De o lună, în fiecare zi, vedea lumini. La început, prietenii lui căutau: pentru a găsi întotdeauna, nu lumini, ci aceeași întristare. Scali și Jaime erau lîngă Attignies, ceilalți în față.

— Și așa am cucerit Albarracin, spuse Karlici. Era acolo unul dintre fasciștii cei mai vinovați. Foarte tînăr: poate douăzeci de ani.

„Se ascundea. Ne-am dus acolo, erau numai două bătrîne. Băiatul denunțase, poate... cincizeci de-ai noștri. Și pe alții care nici nu erau cu noi. Împușcați.“

— Nu cunosc ceva mai rău decît adolescenții, spuse Scali.

— Una din bătrîne zice: „Nu, nu, nu e nimeni, numai celălalt nepot al meu...“ Erau mătușile lui. Atunci lucrurile s-au întîmplat așa: iese un băiat, cu șosete și o pălărie...

Karlici făcu în jurul capului o mișcare circulară care ar fi trebuit să reprezinte o pălărie à la Jean-Bart.

„... și o haină marinar, cu pantaloni scurți. «Vedeți, spuneau ele, bătrînele, vedeți doar!...» Era canalia noastră; îl îmbrăcaseră ele cu hainele celui mic, ca să credem noi că...“

— Luminile se rotesc, spuse Jaime, care-și scosese ochelarii negri.

Karlici rîse, cu același rîs care-l enervase pe Scali în august.

— A fost împușcat.

Toți știau că, de două ori, înfruntînd focul inamic, Karlici se dusese să caute niște tovarăși răniți. Fiind convins că va fi omorît. A-și face datoria era pentru el o pasiune pe care-o cerea și celor de sub comanda lui; prima oară cînd își găsise răniții torturați de mauri, se dusese el însuși să le dea lovitura de grație ofițerilor lor. Felul lui de a fi, în ansamblu, îi îngrijora pe Scali și pe Attignies. Ceilalți îl socoteau pe Karlici cam nebun. Pentru Saïdi, toate astea erau foarte îndoielnice.

Scali își aminti de sosirea lui Karlici: avea niște cizme superbe. Începuse să și le lustruiască la primul văcsuitor; să lustruiești însă niște cizme de cazac nu-i tot una cu a lustrui o pereche de pantofi; și treizeci de specialiști, camionul militar fiind colectiv, îl așteptaseră jumătate de oră pe Karlici exasperat, bătînd darabana pe masă, pentru că văcsuitorul nu mai isprăvea să-i dea lustru la a doua cizmă.

— Luminile se opresc, spuse Jaime.

Această speranță, mereu reînnoită, crea de fiecare dată în jurul lui o neliniște înfiorătoare. Cu atît mai mult cu cît lui îi era oarecum rușine că-i orb și se străduia să aibă umor. Le făgăduise stridii, pe care credea că le descoperise printr-o combinație extravagantă. Eroare. Și primii sosiți (Scali și cu dînsul veniseră ultimii) găsiseră un bilețel la cafenea: „*Ne-am gîndit bine, nu vom veni — Stridiile*".

— Îți place viața asta? îl întrebă Attignies pe Karlici.

— Cînd a murit tatăl meu (mai am trei frați), eram ... la armată. Și tatăl meu spusese: cei trei să fie fericiți; iar celălalt — trebuie să învingă.

Scali întîlnea iarăși ceea ce îl neliniștea de două luni: ceea ce tehnicienii războiului numeau „războinicii". Scali îi iubea pe luptători, nu avea încredere în militari și nu-i putea suferi pe războinici. Karlici era un caz prea simplu, dar ceilalți?... Și la Franco erau dintr-ăștia.

— Sper să trec la tancuri, spuse mitraliorul.

Tanchiști, aviatori, mitraliori, soldățoii vor invada iarăși Europa?

— Karlici, ce ți-a provocat frică în război?

Voia să spună și silă sau milă; dar nu trebuia să fie prea subtil.

— Frică? Totul, la început.

— Şi după aceea?

— Nu ştiu.

— Vedeţi luminile? întrebă Jaime.

— Ba da! continuă Karlici. E ceva de care mi-e frică. Frică. Spînzurații. Şi tu?

— Nu i-am văzut niciodată.

— Ai noroc... Te bagă în sperieți. Înțelegi, se întîmplă lucrul următor: dacă e sînge, totul e natural. Spînzurații nu sînt naturali. Cînd nu este sînge, nu-i un lucru natural. Cînd lucrurile nu sînt naturale, atunci, apare frica.

Iată, erau douăzeci de ani de cînd Scali auzea vorbindu-se despre „noțiunea de om". Şi își spărgea creierii cu ea. Era nostimă de tot noțiunea de om, în fața omului angajat pe viață și pe moarte! Hotărît, Scali nu se mai putea descurca. Era curajul, generozitatea — și era fiziologia. Erau revoluționarii — și erau masele. Era politica — și era morala. „Vreau să știu despre ce vorbesc", spusese Alvear.

— Uite că pornesc din nou luminile, spuse Jaime.

Scali se ridică în picioare cu gura deschisă, cu amîndoi pumnii pe masă, proiectînd la trei metri avionul de sîrmă; Gardet îl ținea pe Jaime de umeri și amîndoi priveau dincolo de fereastra cafenelei globurile mari electrice ale călușeilor care începuseră din nou să se învîrtească.

Jaime și camarazii lui, nebuni de-a binelea, fluierînd ca grangurii, și Magnin, în altă mașină, se înapoiau la aerodrom pentru apel — și pentru Malaga. O escadrilă inamică bombarda portul la șase kilometri. O ploaie măruntă învăluia Valencia șiroind încet pe portocale. Sindicatele hotărîseră să pregătească pentru serbarea copiilor un cortegiu fără precedent.

Delegațiile copiilor, consultate, ceruseră personaje din desenele animate; sindicatele construiseră din carton uriași Mickey-Mouse, Felix Pisoiul, Donald Rățoiul (precedați, totuși, de un Don Quijote și de un Sancho). Dintre miile de copii veniți din toată provincia pentru serbare, consacrată copiilor refugiați din Madrid, mulți erau fără adăpost. Pe bulevardul exterior, carele, la sfîrșitul defilării, zăceau părăsite; pe o distanță de doi kilometri apărură în lumina farurilor animalele grăitoare ale feeriei moderne, ale lumii în care învie toți cei uciși... Copii fără adăpost se refugiaseră pe piedestalele de carton, între picioarele șoarecilor și pisicilor. Escadrila inamică bombarda în continuare portul; și, în ritmul exploziilor, sub paza unui Don Quijote nocturn, animalele care tremurau în ploaie dădeau din cap deasupra copiilor adormiți.

*

Attignies era bombardorul avionului lui Sembrano. Echipajele celor două aparate erau mixte: într-unul Pol, mecanic, și Attignies. Sembrano își adusese pilotul secund, un basc, Reyes. Pe ultimul aerodrom din Sud găsiseră bombe, pe care au trebuit să le schimbe, și o dezordine demnă de Toledo; puțin înainte de Malaga, exodul a o sută cincizeci de mii de oameni, desfășurat pe șoseaua care merge de-a lungul coastei; apoi, în urmă, crucișătoarele fasciste care se îndreptau spre Almeria într-o dimineață minunată, cu vîrtejuri lungi de fum; în sfîrșit, prima din coloanele italo-spaniole motorizate, văzută din avioane, părea că în cîteva ore va ajunge din urmă exodul. Attignies și Sembrano se uitară unul la altul și coborîră cît mai jos posibil. Nu rămăsese nimic din coloană.

Pentru a se înapoia mai repede, Sembrano scurtă și o luă peste mare.

Cînd Attignies se întoarse, mecanicul își freca mîinile mînjite de uleiul de la manetele de bombardament. Attignies privi din nou, în fața lui, cerul în care se deslușeau cumuluși: optsprezece avioane de vînătoare inamice soseau — cu întîrziere — în două grupuri. Probabil și altele, în spate.

Gloanțele străpunseră turela din față.

Sembrano primi o lovitură zdravănă de bîtă în brațul drept care începu să-i spînzure. Se întoarse spre pilotul secund: „Ia manșa !“ Reyes nu-și ținea manșa, ci pîntecele, cu amîndouă mîinile. Fără centura ce-l reținea ar fi căzut peste Attignies, care revenise în spate și se lungise în carlingă, cu un picior într-un lac de sînge. Fără îndoială, vînătoarea inamică, aflată acum în spatele avionului, va începe să tragă în adîncime; era cu neputință să se apere: în fața acestui număr de inamici, cele cinci avioane de vînătoare republicane, într-o poziție mai bună de luptă, trebuiau să protejeze fuga celuilalt avion cu mai multe locuri. Găurile din carlingă erau găuri de obuze mici: italienii aveau tunuri-mitraliere. Mitraliorul din spate era rănit sau nu? În clipa cînd Sembrano se întorcea, se uită o clipă la motorul din dreapta: era în flăcări. Sembrano opri contactul. Nici unul dintre mitraliorii lui nu mai trăgea. Avionul pierdea din înălțime clipă de clipă. Attignies era aplecat asupra lui Reyes, coborît de pe scaunul lui, care cerea mereu de băut. „Rană la abdomen“, se gîndi Sembrano. O nouă rafală inamică trecu asupra avionului, atingînd numai planul drept. Sembrano pilota cu picioarele și cu brațul stîng. Sîngele-i curgea încetișor pe obraz; era fără îndoială rănit și la cap, dar nu-l durea. Avionul cobora mereu. În spate, Malaga; dedesubt, marea. Acolo, jos, dincolo de o fîșie de nisip lată de zece metri, un lanț de stînci.

Nici vorbă de parașute, vînătoarea inamică îi urmărea și aparatul era acum prea jos. Era cu neputință să se înalțe din nou: profundorul, stricat fără îndoială de gloanțele explozive, abia răspundea. Apa era acum atît de aproape, încît mitraliorul dedesubt băgă înăuntru turela sa și se întinse în carlingă, avînd și el picioarele însîngerate. Reyes închisese ochii și vorbea în limba bască. Răniții nu se mai uitau la vînătoarea inamică, de unde soseau ultimele gloanțe izolate: priveau marea. Unii dintre ei nu știau să înoate — și nu înoți cu un glonte exploziv în picior, în braț sau în pîntece. Se aflau la un kilometru de țărm, la treizeci de metri deasupra mării; dedesubt, patru sau cinci metri de apă. Vînătoarea inamică se în-

toarse, trase din nou cu toate mitralierele; gloanțele trasoare țesură în jurul avionului o pînză de păianjen din linii roșii. Valurile limpezi și calme ale dimineții, sub Sembrano, răsfrîngeau soarele cu o mulțumire indiferentă; cel mai bine era să închizi ochii și să lași avionul să coboare încet, pînă la... Privirea-i întîlni deodată chipul lui Pol, neliniștit, plin de sînge, dar tot vesel în aparență. Liniile roșii ale gloanțelor înconjurau aparatul plin de sînge, unde Attignies era acum aplecat asupra lui Reyes coborît de pe scaunul lui și care părea că horcăie; chipul lui Pol, singurul pe care-l vedea Sembrano în față, șiroia și el; însă fața netedă de evreu bondoc și hazliu exprima o asemenea poftă de viață încît pilotul făcu o ultimă sforțare pentru a se sluji de brațul său drept. Brațul parcă dispăruse. Cu toată puterea, cu picioarele și cu brațul stîng, înălță aparatul.

Pol scosese roțile și le băga acum înapoi: scheletul avionului lunecă asemenea unui hidroavion; aparatul încetini o clipă, se afundă în spuma valurilor liniștite și capotă. Toți se zvîrcoliră ca niște pisici înecate în apa care țîșni în avion; ea nu urca pînă sus în carlinga răsturnată acum. Pol se repezi la ușă, încercă s-o manevreze ca de obicei, de sus în jos, nu reuși, înțelese că, avionul fiind răsturnat, trebuia să caute mînerul în sus; însă ușa era blocată de un glonte exploziv. Sembrano, în picioare în avionul răsturnat, cu scaunul pilotului întors în dreptul nasului, își căuta brațul în apă cum aleargă un cîine după coada lui; rana lăsa pete roșii în apa roză a carlingei; însă brațul era la locul său. Mitraliorul din față străpunse una din fețele de mică ale turelei, deschisă prin capotaj. Sembrano, Attignies, Pol și el izbutiră să iasă afară și se aflară în sfîrșit cu pieptul în aer liber și cu picioarele în apă, în fața șirului fără de sfîrșit al exodului.

Rezemat de mecanic, Attignies chema în ajutor, dar valurile îi acopereau glasul; în cel mai bun caz țăranii fugari îi zăreau doar gesturile; și Attignies știa că într-o mulțime fiecare își închipuie că apelul e adresat celorlalți. Un țăran mergea chiar pe prund. Attignies se tîrî în patru labe pînă pe nisip: „Vino să-i ajuți!“ îi strigă el cînd ajunse la o distanță

de la care putea fi auzit. „Nu știu să înot", răspunse celălalt. „Nu-i adîncă apa." Attignies înainta mereu. Țăranul nu se mișca. Cînd îl văzu pe Attignies, în picioare, afară din apă, lîngă el, spuse în sfîrșit: „Am copii", și plecă. Poate că era adevărat; și ce ajutor să aștepte de la un om care, în fața acestei fugi înverșunate, aștepta răbdător pe fasciști? Poate că nu avea încredere: chipul energic și blond al lui Attignies semăna prea mult cu imaginea pe care un țăran din Malaga poate să și-o facă despre un pilot german. La est, foarte aproape de creasta munților, avioanele republicane dispăreau. „Să sperăm că vor trimite o rablă..."

Pol și Sembrano scoseseră răniții din aparat și-i transportaseră pe plajă.

Un grup de milițieni icși din șuvoiul mulțimii; în picioare, pe taluz, și din cauza aceasta mult mai înalți ca ea, nemișcați, păreau că se potrivesc mai mult cu stîncile și cu cumulușii grei decît cu făpturile vii, de parcă numai ce fugea ar fi putut avea viață; cu privirea pironită asupra avionului care se mistuia și ale cărui flăcărui deasupra apei ascundeau culoarea însemnelor avionului, ei dominau acest șuvoi de umeri gîrboviți și de mîini în vînt, ca niște santinele legendare. Printre picioarele lor, depărtate ca să reziste împotriva vîntului de mare, se vedeau capetele rostogolindu-se ca frunzele veștede; coborîră în sfîrșit în goană spre Attignies. „Ajutați-i pe răniți!" Înaintară pînă la avion, pas cu pas, opriți de apă. Ultimul, rămas alături de Attignies, petrecu brațul aviatorului pe după umărul lui.

— Știi unde este telefonul? îl întrebă acesta.

— Da.

Milițienii făceau parte din garda satului; fără tunuri și fără mitraliere, aveau să încerce să-și apere satul lor de pictriș împotriva coloanelor motorizate ale italienilor. Pe șosea, alăturîndu-li-se în felul lor, din cei două sute de mii de locuitori ai Malagăi, o sută cincizeci de mii de ființe neînarmate fugeau ca de moarte de „eliberatorul Spaniei".

Se opriră la jumătatea taluzului. „Ce nerușinare, se gîndea Attignies, să susții că rănile provocate de gloanțe nu

dor !", și apa mării nu le potolea de loc. Deasupra taluzului, busturile aplecate înaintau mereu către vest, la pas sau în goană. În fața a numeroase guri, un pumn ținea un obiect nedeslușit, ca și cum toți ar fi sunat din vreo trîmbiță tăcută: mîncau. Verdeață măruntă și lată, poate țelină. „Există pe aici un aerodrom", spuse milițianul. O femeie bătrînă, țipînd, coborî în goană pe taluz, se apropie de Attignies și-i întinse o sticlă. „Bieții mei copii, bieții mei copii !" Se uită la ceilalți de jos, își luă înapoi sticla mai înainte ca Attignies s-o fi apucat, și coborî cît putu de repede, strigînd mereu aceeași frază.

Attignies își reluă urcușul, rezemat de milițian. Femei treceau în fugă, se opreau, începeau să țipe văzînd aviatorii răniți și avionul ale cărui flăcări se stingeau, și-și continuau fuga.

„Promenada de duminică", își spuse Attignies cu amărăciune, ajungînd la șosea. Alături de zgomotul fugii, ritmat de vuietul mării, începea să se înalțe un alt zgomot pe care, de altfel, Attignies îl cunoștea: un avion de vînătoare inamic. Mulțimea se împrăștia; fusese deja bombardată și mitraliată.

Venea în linie dreaptă spre avionul cu mai multe locuri căruia i se stingeau în mare ultimele flăcări. Milițienii transportau răniții; vor ajunge la șosea înainte de sosirea avionului inamic.

Ar fi trebuit să se strige mulțimii să se culce la pămînt, dar nimeni nu auzea. Urmînd instrucțiunile lui Sembrano, milițienii îi culcau pe răniți de-a lungul unui zid scund. Avionul coborî foarte jos, se roti în jurul avionului cu mai multe locuri, cu labele în sus ca un pui la frigare și acoperit de scîntei ce se stingeau, îl fotografie, fără îndoială, și plecă înapoi. „Dar și camioanele sînt cu labele-n sus !"

Trecea o căruță. Attignies o opri, se desprinse de umărul milițianului. O țărancă tînără își părăsi locul ca să-l ocupe el și se așeză între picioarele unei bătrîne. Căruța plecă mai departe. Se aflau în ea cinci țărani. Nimeni nu pusese vreo întrebare și Attignies nu spusese o vorbă: lumea întreagă, în clipa aceea, se scurgea într-o singură direcție.

Milițianul mergea pe lîngă căruță. După un kilometru, șoseaua se depărta de mare. Pe cîmpuri erau aprinse focuri; oamenii, ghemuiți sau culcați, aveau întipărită pe față spaima, fie că erau nemișcați, fie că fugeau. Între ei, masa pasivă a celor fără adăpost își continua migrația deznădăjduită spre Almeria. Încîlceala mașinilor devenea de nedescurcat. Căruța nu mai înainta.

— Mai e mult? întrebă Attignies.

— Trei kilometri, răspunse milițianul.

Un țăran, călare pe un măgar, îi depăși: măgarii, părăsind mereu șoseaua, strecurîndu-se peste tot, mergeau mult mai repede.

— Împrumută-mi măgarul. Ți-l voi înapoia în sat, în fața poștei. E pentru niște aviatori răniți.

Țăranul coborî fără să spună o vorbă și se așeză în căruță în locul lui Attignies.

Doi tineri, un băiat și o fată, cu siguranță studenți, aproape eleganți, fără bagaj, depășiră măgarul. Se țineau de mînă. Attignies își dădu seama că nu văzuse pînă atunci decît o mulțime năpăstuită, proletară uneori, țărănească mai întotdeauna. Și mereu, în spinare, pături mexicane. Nu se discuta: doar strigăte și tăcerea.

Șoseaua intra sub un tunel.

Attignies își căuta lanterna. În zadar ar fi scos-o din buzunarul ud. Nenumărate luminițe, lămpi de tot felul, chibrituri, torțe, tăciuni se iveau și se stingeau, galbene și roșietice, sau dăinuiau, înconjurate de un nimb, pe ambele părți ale șuvoiului de oameni, de vite și de căruțe. La adăpost de avioane, o tabără mare de migrație era instalată acolo în viața subterană, între cele două spărturi albastre și îndepărtate ale zilei. Un popor de umbre se agita în jurul torțelor sau al lămpilor de vînt nemișcate, întrezărindu-se o clipă siluetele busturilor și capetelor, picioarele fiind înghițite de beznă; iar căruțele vuiau ca un fluviu subteran pe sub stîncă, într-o tăcere atît de covîrșitoare încît cuprinsese pînă și animalele.

În tunel, Attignies era învăluit de căldura provocată fie de mulțimea adunată, fie de febra care-i creștea. Trebuia să ajungă la telefon, evident, trebuia să ajungă la telefon; dar Attignies nu murise oare pe drum, iar căruța, măgarul nu erau oare visele unei agonii destul de blînde? Din apa care-l acoperise, luneca în lumea tainică a adîncurilor pămîntului. O evidență mai puternică decît certitudinile celor vii își croia drum din sîngele șiroind adineauri în carlingă spre tunelul acesta înăbușitor; tot ce fusese viață se dilua într-o toropeală profundă și mohorîtă, ca niște amintiri nefericite; punctele luminoase își duceau în bezna aceasta caldă viața lor de pești ai marilor depresiuni, și comisarul politic luneca nemișcat și ușor, cu mult dincolo de moarte, străbătînd fluviul larg al somnului.

Lumina zilei care se apropia și care, șoseaua cotind, se așternu pe neașteptate, îi trezi întregul trup, ca și cum lumina ar fi fost de gheață. Rămase uluit, regăsindu-se cu obsesia telefonului, cu piciorul zvîcnind, călare pe măgar. În timp ce din avion ieșise ca dintr-o luptă, în fața misterelor vieții era parcă picat din cer. Din nou, departe de șuvoiul poporului în refugiu, pămîntul gălbui al Spaniei se întindea pînă la Mediterană, cu caprele sale negre cățărate pe stînci.

Mulțimea, zguduită în toate direcțiile, fremăta în jurul primului sat și lăsa mii de unelte în jurul primelor ziduri, așa cum marea părăsește la reflux un prundiș de pietricele și scoici. O mare învălmășeală de haine acoperite de ceva arme era îngrămădită între ziduri ca o turmă într-un *corral*[1]. Aici exodul își pierdea puterea de avalanșă: nu mai era decît o mulțime.

Grație milițianului, Attignies, tot călare pe măgar, ajunse la telefon. Firele erau tăiate.

După ce răniții fură aliniați la picioarele zidului, Pol îi întrebase pe milițieni unde-ar putea găsi camioane. „La

---

[1] Încăperea în care stau taurii înainte de a intra în arenă.

ferme; dar nu există benzină!" Alergase la prima, văzuse un camion, cu rezervorul gol. Tot în fugă se întorsese cu o găleată și izbutise să pompeze o parte din benzina rămasă în rezervorul intact al avionului. Se dusese înapoi la fermă, ținîndu-și găleata în echilibru, nevoit să meargă încet pe marginea neistovitei fugi țărănești și așteptînd dintr-o clipă în alta sosirea camioanelor ce urmau cu siguranță pe cele aruncate de ei în aer dimineața. Încercă să-l pornească: magnetoul era sfărîmat.

Alergă la a doua fermă. Sembrano socotea că Attignies se va descurca cu greu în mijlocul acestei harababuri și se bizuia mai mult că va găsi un camion decît că îi va fi trimis unul. În această fermă, pe jumătate vilă, lipsită de mobile, unde faianțele maure și falsele fresce romantice cu papagali așteptaseră parcă incendiul, zgomotul subteran al mulțimii în refugiu vestea amenințător, clipă de clipă, sosirea dușmanului. De data asta, Sembrano, ținîndu-și cu mîna stîngă brațul drept pe care un mitralior spaniol i-l legase strîns, se întoarse împreună cu el. Îndată ce găsiră camionul, Sembrano deschise capota: alimentarea cu benzină era blocată. Camioanele fuseseră sistematic scoase din uz pentru ca fasciștii să nu le poată întrebuința. Sembrano, care se aplecase, se ridică, cu gura căscată și ochii pe jumătate închiși ca un Voltaire doborît; și, cu mersul unui boxer făcut grogy, se îndreptă, fără să închidă gura, spre ferma următoare.

În mijlocul unui ogor se auzi strigat pe nume: mitraliorul spaniol, rotofei ca un măr rumen, însîngerat tot, sărind și țopăind, fugea către el. Attignies se întorsese cu o mașină. Avioanele de vînătoare spaniole anunțaseră spitalul. Sembrano și Pol așezară răniții pe jos și pe bancheta din spate: mitraliorul rămase cu ei.

Un doctor, șeful serviciului de transfuzie a sîngelui canadian, venise cu mașina.

De la prăbușirea avionului, nici unul dintre aviatori nu pomenise de sosirea fasciștilor; și, fără îndoială, nici unul nu încetase, ca și Attignies, să aibă prezentă în minte coloana motorizată, bombardată la ieșirea din Malaga.

Mașina, supraîncărcată în față, părea goală în spate; la fiecare kilometru, milițienii o opreau, voiau s-o încarce cu femei; suindu-se pe scară îi vedeau pe răniți și se dădeau jos. Mai întîi, mulțimea crezuse că fugeau Comitetele; văzînd răniți îngrămădiți în fiecare mașină ce părea goală, se obișnuiseră să privească mașinile cu un sentiment de prietenie posomorîtă. Reyes horcăia. „Vom încerca cu transfuzii — îi spuse lui Attignies doctorul — sînt însă puține speranțe.“ Pe marginea drumului erau întinși atîția oameni, încît era imposibil să-i deosebești printre ei pe răniți de cei care dormeau; adeseori femeile se lungeau de-a curmezișul șoselei; doctorul cobora, le vorbea; ele veneau să se uite, îi lăsau să treacă în tăcere și se lungeau din nou, așteptînd mașina următoare.

Un moșneag, numai piele și oase, de o bătrînețe uscățivă, pe care n-o afli, se pare, decît la țărani, striga ducînd un copil de cîteva luni în brațul stîng încolăcit. De-a lungul șoselei erau destule nenorociri tot atît de mari; dar poate că omul e mai vulnerabil față de copilărie decît față de orice altă slăbiciune: doctorul opri mașina, deși Reyes horcăia. Imposibil să-l bagi pe țăran înăuntru; se propti de o aripă, ținînd copilul tot în mîna stîngă; dar nu găsea ceva de care să se sprijine. Pol, instalat pe cealaltă aripă, sprijinindu-se cu mîna dreaptă de mînerul ușii, îi întinse mîna stîngă, de care se agăță țăranul; șoferul era aproape tot timpul nevoit să conducă pe jumătate ridicat, căci cele două mîini se împreunau în fața parbrizului.

Doctorul și Attignies nu-și puteau desprinde ochii de la această scenă. Privind scenele de dragoste de la teatru și de la cinema doctorul se simțea întotdeauna indiscret. Și aici la fel: îl tulbura acest muncitor străin, care urma să intre iar în luptă, ținînd încheietura bătrînului țăran din Andaluzia, în fața poporului în refugiu; se străduia să nu-i privească. Și totuși, tainițele sufletului său rămîneau legate de mîinile acestea — aceleași tainițe care-l îndemnaseră adineauri să oprească, acelea care recunoșteau maternitatea, copilăria sau moartea sub expresiile lor cele mai derizorii.

„Stai!“ răcni un milițian. Șoferul nu încetini. Milițianul ochi mașina. „Aviatori răniți!“ strigă șoferul. Milițianul sări pe scară. — Oprește, pentru numele lui Dumnezeu! — Aviatori răniți, n-auzi cînd îți spun, nătărăule! Ești chior?“ Încă două fraze pe care răniții nu le înțeleseră. Milițianul trase și șoferul se prăvăli peste volan. Mașina era cît pe ce să se sfărîme de un copac. Milițianul trase frîna, sări și plecă pe șosea.

Alt milițian, anarhist, cu chipiul roșu și negru, cu o sabie pe șold sări în camion. „De ce vă oprește, tîmpitul ăsta?“

— Nu știu, răspunse Attignies. Anarhistul sări jos, fugi după celălalt milițian. Amîndoi dispărură îndărătul copacilor, de un verde închis în bătaia soarelui. Mașina stătea părăsită. Nici unul din răniți nu putea conduce. Anarhistul reapăru, ca și cum ar fi ieșit din culise, în mînă cu sabia înroșită. Se înapoie pînă la camion, întinse șoferul mort pe marginea șoselei, se așeză în locul lui, demară fără să întrebe nimic. După zece minute, se întoarse, își arătă sabia mînjită de sînge.

— Ticălos! Dușman al poporului! S-a terminat cu el!

Sembrano dădu din umeri, sătul de moarte. Anarhistul, jignit, întoarse capul.

Conducea prefăcîndu-se că nu-și mai privește vecinii; conducea nu numai cu grijă, dar și încercînd să atenueze hurducăturile.

„Ce mai milițian de prima clasă, zău! spuse Pol în franceză, iar obrazu-i aproape că atingea chipiul roșu și negru al celuilalt. Ne-o spune el, cînd n-o s-o mai facă pe supăratul!“

Attignies privea chipul anarhistului, încruntat, vrăjmaș, îndărătul celor două mîini împreunate pe parbriz.

Ajunseră în sfîrșit la spital.

Un spital pustiu, plin încă de aparate, de pansamente, de toate semnele că pe aici trecuse durerea. În paturile desfăcute și deseori însîngerate, a căror pustietate era atît de cumplit amestecată cu urme foarte proaspete ale unor prezențe umane, părea că ar fi fost culcați nu oameni vii sau muribunzi,

cu chipurile lor diferite, ci însăși rănile — sîngele în locul brațelor, capului, piciorului. Apăsarea imobilă a electricității dădea întregii săli o înfățișare ireală, de o largă unitate albă, ce-ar fi părut un vis dacă petele de sînge și cîteva trupuri n-ar fi impus cu sălbăticie prezența vieții: trei netransportabili îi așteptau pe fasciști, cu revolverul lîngă ei.

Aceștia nu mai aveau de așteptat decît moartea, provocată de ei sau de dușmani, afară de cazul cînd ar fi sosit avioanele sanitare. Priveau în tăcere cum intră Pol, uriașul cu părul creț, Sembrano cu buza proeminentă și ceilalți care nu mai aveau decît chipul durerii; și sala era învăluită de fraternitatea naufragiaților.

II

Guadalajara.

Patruzeci de mii de italieni, în unități în întregime motorizate, cu tancuri și cu avioane, străpunseseră frontul republican la Villaviciosa. Aveau de gînd să coboare prin văile Ingriei și Tajunei și, cucerind Guadalajara și Alcala-de-Henares, să se unească cu armata de sud a lui Franco oprită la Arganda, tăind astfel toate comunicațiile Madridului.

Italienii, înfierbîntați încă de Malaga, nu găsiseră nici cinci mii de oameni în fața lor. Dar, la Malaga, milițiile luptaseră ca la Toledo; aici, armata lupta ca la Madrid. În 11, spaniolii, polonezii, germanii, franco-belgienii și garibaldienii brigăzii I-a — unul contra opt — opreau atacul italian de ambele părți ale șoselei de la Saragosa și de la Brihuega.

Îndată ce primele licăriri palide ale zilei se strecurară sub norii încărcați de zăpadă, obuzele începură să secere dumbrăvile și pădurea rară pe care se sprijineau germanii din batalionul Edgar-André și noii voluntari trimiși în grabă. Smulși din rădăcină de un singur obuz, măslini întregi săreau în aer, țîșneau pînă la cerul de unde nu se mai rostogolea ninsoarea și cădeau înapoi ca rachetele, cu crengile înainte, cu un foșnet de hîrtie mototolită.

Se ivi primul val de asalt italian. „Tovarăși, spuse un comisar politic, soarta Republicii se va hotărî în următoarele zece minute." Toți mitraliorii secției de mitraliere grele rămaseră lîngă armele lor, la care trăseseră piedica, o clipă înainte de a muri. Republicanii izbutiră să alcătuiască sub bătaia tirului o linie de apărare și să-și întărească flancurile.

Uneori, obuzele fasciste nu explodau.

Comisarul noii companii se ridică în picioare.

— În numele muncitorilor împușcați la Milano pentru sabotajul obuzelor, ura!

Toți se ridicară, muncitorii de la uzinele de armament șovăind: aceștia știau că obuzele nu explodează întotdeauna.

Atunci se iviră tancurile fasciste.

Dar Internaționalii și dinamitorii se obișnuiseră cu tancurile, în bătălia de la Jarama. Cînd tancurile ajunseră pe teren descoperit, germanii se retraseră în pădure și nu se mai clintiră. Tancurile aveau mitraliere, dar aveau și ei; în fața copacilor deși, tancurile se învîrteau încoace și încolo zadarnic, ca niște cîini enormi; din cînd în cînd, un stejar scund sărea în aer pînă la norii de zăpadă.

Din pădurea sfîrtecată, mitralierele flamande secerau liniile de asalt fasciste. „Cît timp vor fi nituri la mașina de nituit, o să meargă", zbiera, șeful mitraliorilor în bubuitul de tunet al tunului, în zgomotul împușcăturilor, al rafalelor de mitralieră, în detunătura gloanțelor explozive, în șuicrul ascuțit al ghiulelelor de tanc și în huruitul îngrijorător al avioanelor ce nu izbuteau să iasă din norii prea coborîți.

Seara, italienii atacau cu aruncătoare de flăcări care, ca și tancurile, nu izbutiră să treacă.

În 12, grupul de șoc italian ataca din nou, se izbea de brigăzile corpului al 5-lea, de brigada lui Manuel, de francezi și de germani. La sfîrșitul zilei, italienii erau grupați pe un teren îngust, căile lor de acces erau blocate; munițiile grele și hrana nu le mai ajungeau pe front, iar zăpada începea să cadă. Șoseaua continua să fie amenințată; dar armata italiană era în aceeași măsură.

La 13, ninsoarea încetă și luptătorii muriră înghețați.

Noaptea sosiră în ajutor brigăzile spaniole din Madrid, întăririle Internaționalilor și carabinierii lui Ximenes. Republicanii nu mai erau decît unu contra doi. Internaționalii intrau în luptă, echipați dacă nu bine înarmați; paralel, de partea cealaltă a șoselei, urcau în espadrile oamenii lui Manuel și cei din brigada Lister. Niciodată, după trei luni de lupte cot la cot, Siry și Maringaud (acum la batalionul franco-belgian) nu se simțiseră atît de apropiați de spanioli ca în seara aceasta înghețată de martie în care, pînă la ninsoarea nopții, armata poporului urca la pas, cu espadrilele ei făcute ferfeniță, către orizontul zguduit de obuze. Cîteodată, un tun greu lătra mai repede; atunci, multe altele îi răspundeau, ca odinioară cîinii la fermele din Guadalajara; cu cît creștea bubuitul tunului, cu atît oamenii se strîngeau mai tare unii într-alții.

În 14, trupele corpului al 5-lea și Manuel atacau Trijueque și o cucereau. Cu o pușcă mitralieră la fiecare fereastră, palatul Ibarra, pe care franco-belgienii și garibaldienii îl atacau de la ora două după-amiază, apăra celălalt flanc al inamicului.

Șaizeci la sută din garibaldieni aveau peste patruzeci și cinci de ani.

Sub copacii pădurii, prin noaptea care se lăsa și prin ninsoarea care începuse din nou să cadă, nu mai zăreau acum din palatul scund și turtit decît niște flăcărui scurte. Focul se domolea: auzeau din nou împușcături izolate. Și o voce

imensă, carc față de glasul omenesc era ceea cc e tunul față de pușcă, începu să bubuie în italiană:

„Tovarăși, muncitori și țărani din Italia, de ce luptați împotriva noastră? Cînd nu veți mai auzi acest megafon, și tot zgomotul care îl acoperă, vine moartea. Veți muri oare pentru a împiedica pe muncitorii și țăranii din Spania să trăiască liberi? Ați fost înșelați. Noi..."

Dezlănțuirea tunului și a grenadelor acoperi vocea megafonului republican. Pătrat, asemănător unui puț de petrol culcat, mai mare decît camionul care îl ducea, era aproape singur în spatele unei perdele de pădure, părăsit, dar viu din moment ce vorbea. Și urletul acesta care se auzea la doi kilometri, vocea care anunța parcă sfîrșitul lumii, vorbind foarte rar ca să i se deslușească cuvintele, striga în singurătate prin noaptea ce se lăsa printre copacii cu crengile retezate de gloanțe și prin ninsoarea care nu mai contenea:

„Tovarăși, acei dintre ai voștri aflați prizonieri la noi vă vor spune că «barbarii roșii» i-au primit cu brațele deschise, sîngerînde încă de rănile pe care voi le-ați provocat..."

O patrulă fascistă străbătea zăpada și pădurea acoperite de megafon. Încă o salvă: unul din fasciști se prăbuși.

— Aruncați armele, se auzi în italiană, în timpul unei clipe de liniște.

— Încetați focul, tîmpiților, strigă ofițerul. Noi sîntem!

— Aruncați armele!

— Doar vă spun că noi sîntem!

— Știm. Aruncați armele.

— Aruncați-le pe-ale voastre!

— La trei, tragem.

Patrula începu să înțeleagă că italienii care le răspundeau nu erau de-ai lor...

— Unu. Predați-vă!

— Niciodată.

— Doi. Predați-vă!

Patrula aruncă armele.

Garibaldienii atacau Palatul de o parte, franco-belgienii de cealaltă. O rachetă se înălță deasupra pădurii, lumină

niște crengi negre printre învolburările de zăpadă. Un copac cu ramuri joase și dese sări în aer. În timp ce cădea departe cu un foșnet de crengi, Siry văzu cinci camarazi fugind, patru prăbușindu-se, capul camaradului său din dreapta dispărînd, gloanțele scurmînd pămîntul pretutindeni, un individ care arăta ceva ducînd cu sine o mînă însîngerată. Înainte măcar de a înțelege că, prin pieirea copacului, devenea ținta tirului de la una din ferestrele palatului Ibarra, Siry o luase la goană, contractîndu-și mușchii spatelui pentru a împiedica gloanțele să-l străpungă. Revenindu-i brusc bunul-simț, se aruncă pe burtă în dreptul unui locotenent culcat, care se ridică și căzu de îndată înapoi, cu un geamăt de surpriză: „Au, au... — Ce i s-a întîmplat? întrebă Siry. Rănit? — Mort“, îi răspunse un glas. Siry împreună cu tovarășii săi se apropiase de zidul Palatului: dar spărtura mare, făcută prin smulgerea copacului, concentra acolo tirul a douăzeci de ferestre, împodobite toate cu puști-mitraliere. Soldații se retrăgeau, tîrîndu-se înapoi, cu pîntecele lipit de pămînt, de parcă ar fi fost cu toții răniți în pîntece. Unul îl trăgea pe un altul cu gesturi neîndemînatice de cărăbuș, încet, cu groaza întipărită pe față; dar nu-l lăsa. Siry, cu capul sprijinit de brațul stîng, auzea prin vuietul tunului, al puștilor, al mitralierelor și al gloanțelor explozive, tic-tacul imperceptibil al ceasului său; cît timp va auzi sunetul ăsta, nu va fi ucis. Îl stăpînea impresia confuză că ascunde o greșeală, asemănătoare cu frica sa de altădată față de pîndar cînd șterpelea pere. Ajunse în sfîrșit la adăpost, în același timp cu cel care tîra un rănit.

Maringaud se afla la zece metri de zidul care apăra palatul: de aici, puteau fi aruncate grenade. În noapte și în ninsoare, gloanțele inamice zburau peste creasta zidului, la suprafața pămîntului și îndărătul fiecărei ferestre, ca trosnetul unui incendiu. Maringaud bondocul trăgea, trăgea împotriva licăririlor roșietice și împotriva împușcăturilor, și se simțea calm. Cineva se aplecă în spatele lui: era căpitanul. „Nu urla așa: îți descoperi poziția.“ Fără îndoială, unul dintre Internaționali era agățat cu amîndouă mîinile de zidul

palatului. Maringaud, trăgînd în continuare, înainta: la dreapta sa, niște camarazi înaintau și ei prin vuietul puștilor-mitraliere, al grenadelor, al urletelor absurde și al obuzelor. Încă o rachetă printre copaci; dedesubt, petele convulsive ale grenadelor, crengi și un braț smuls, cu degetele rășchirate. Pușca lui Maringaud frigea. O puse în zăpadă și începu să-și arunce grenadele pe care i le dădea în mînă un Internațional rănit. Un altul deschidea și închidea alternativ gura, ca un pește asfixiat. Alți trei trăgeau. Încă doi metri: era acum foarte aproape de zid, cu grenadele lui, în gură cu o țigară pe care o credea aprinsă.

— Ce naiba fac la stînga? strigă un glas poruncitor prin ninsoare. Trageți mai repede!

— Au murit! răspunse alt glas.

Fasciștii cei mai curajoși încercau să apere zidul și trăgătorii lor de elită aveau impresia că ochesc prost, căci garibaldienii și franco-belgienii, înnebuniți și de luptă și de ninsoare, se năpusteau asupra zidului și nu se prăbușeau decît destule secunde după ce fuseseră loviți. Țipete neliniștitoare răsunau deodată, din palat sau din pădure; se lăsă o secundă de tăcere cînd, la lumina unei rachete, fasciștii și vagabonzii culeși de prin toate colțurile Siciliei se văzură atacați în zăpada viorie de cei mai bătrîni garibaldieni cu mustăți cărunte. Apoi vuietul reîncepu. Și, fie că atacanții ajunseseră la zid, fie că tăcerea misterioasă a cafenelelor și a întrunirilor era prezentă și în război, frenezia exploziilor părea că se înalță pe neașteptate o dată cu vîrtejurile fulgilor de zăpadă trimise înapoi spre cerul negru de un vînt furios. Și (cei de la megafon pîndeau tăcerea aceasta) fasciștii, garibaldienii și franco-belgienii auziră:

„Ascultați, camarazi! Nu-i adevărat! Nu-i adevărat! Vă vorbește Angelo. În primul rînd au tancuri, le-am văzut! Și tunuri! Și generali, aceștia ne-au interogat!

Și nu ne împușcă! Eu sînt, Angelo! Nu m-au împușcat! Dimpotrivă. Am fost păcăliți și o să fim omorîți cu toții! Predați-vă, fraților, predați-vă!“

Siry, care se înapoiase pînă la zid, asculta. Garibaldienii ascultau; Maringaud și franco-belgienii ghiceau. Toate puștile mitraliere ale palatului răspunseră. Vîntul se domolise și ninsoarea, indiferentă, cădea din nou greoi.

Siry se afla la colțul peretelui. Mai departe, sub copaci, erau niște cocioabe. Cele din dreapta erau ale republicanilor, cele din stînga ale fasciștilor. Și Siry auzea, stinse în comparație cu megafonul, ca glasurile unor răniți, glasurile prizonierilor din ajun care luptau acum cu garibaldienii, strigînd în ninsoare:

— Carlo, Carlo, nu face pe zevzecul, nu mai sta acolo! Eu sînt, Guido. N-ai de ce să te temi, o să aranjez eu totul.

— Derbedeilor, trădătorilor!

Un ordin, o rafală de puști-mitraliere.

— Bruno, sînt băieții, nu trage.

Vuietul se înălță din nou, coborî apoi cu vîrtejuri mari, ca și cum vîntul care răscolea fulgii de zăpadă ar fi răscolit și cîmpul de luptă. Maringaud își aruncă ultima grenadă, luă din nou arma care-i fu de îndată smulsă din mîini, pe cînd cei trei camarazi ai lui, strîngîndu-și brațele, erau luați pe sus de o flacără. Fugi la perete, se lipi de el și strînse cu amîndouă mîinile pușca tovarășului agățat de pietre.

Ninsoarea încetă.

Se așternu din nou, brusc, tăcerea, de parcă elementele naturii ar fi fost mai puternice ca războiul, de parcă senzația de pace, care pogora din cerul de iarnă neacoperit de fulgii de zăpadă, s-ar fi impus bătăliei. Printr-o spărtură mare apăruse luna și, pentru prima oară, zăpada, tot viorie la lumina rachetelor, apărea acum albă. În spatele Internaționalilor, pe un teren plin de îngrădituri și de ziduri mici, etajate, polonezii atacau cu baioneta. Nu în masă, ci în grupuri mici, izolate, apărați de zidurile scunde pe jumătate îngropate în zăpadă. Franco-belgienii și garibaldienii de-abia îi zăreau, dar cînd se oprea înaintarea la baionetă, auzeau deslușit cum se apropia tirul lor; și oamenii aceștia aproape invizibili — ale căror împușcături înaintau cu încăpățînare în dezlănțuirea detunăturilor și exploziilor de parcă ar fi înaintat un atac

subteran străbătînd o pînză marc, verticală și domoală de fulgi de zăpadă gingași în lumina lunii — suiau scara imensă de ninsoare a colinei precum, în legende, legiunile misterioase trimise de zei.

În depărtare Siry auzea lătratul de neînțeles al unui megafon spaniol la care vorbea moș Barca, bătrînul camarad al lui Manuel și al lui Garcia.

Și deodată Siry și Maringaud și franco-belgienii și garibaldienii, care luptau cot la cot cu ei, se întrebară dacă nu înnebuniseră: din Palat răsuna un cîntec pe care-l cunoșteau foarte bine. Internaționalii atacau din trei părți, iar alte companii puteau să fi pătruns în Palat în timp ce celelalte erau oprite la zid; toți își aminteau încă de *Internaționala* cîntată în bătălia de la Jarama de către fasciștii care tăbărîseră apoi asupra tranșeelor: „Aruncați mai întîi armele!“ strigară ei. Nimeni nu le răspunse: bombardamentul continua, intensitatea tirului se micșora, ninsoarea se întorcea iar în vîrtejuri mai compacte. Totuși, în adîncul ninsorii, flăcăruile roșii de la ferestrele Palatului se stinseseră iar cîntecul continua. În franceză sau în italiană? Cu neputință să deslușești o vorbă... Nu se mai trăgea asupra lor. Și megafonul strigă în spaniolă, printre copacii despuiați: „Încetați focul! Palatul Ibarra a fost cucerit“.

Toți credeau că vor ataca a doua zi dimineață.

III

A doua zi seara, frontul Levantului.

Telefonul aerodromului era instalat într-o gheretă. Magnin, cu receptorul la ureche, privea *Rățoiul* aterizînd în pulberea asfințitului de soare.

— Aici, direcția operațiilor. Aveți pregătite două aparate?

— Da.

Folosite în fiecare zi împotriva Teruelului, reparate cu picse de schimb proaste, aparatele deveneau tot atît de nesigure ca în perioada de la Talavera: echipa de depanaj trebuia să se ocupe mereu de carburatoare.

— Comandantul Garcia vă trimite un țăran de la nord de Albarracin care a trecut astă-noapte liniile fasciste. Spune că ar exista un aerodrom plin de avioane lîngă satul lui. Fără adăposturi subterane.

— Nu cred în adăposturile lor subterane. Cum nu cred în ale noastre. Am scris-o în raportul meu de ieri. Am bombardat degeaba aerodromul de pe șoseaua Saragosei; pentru că avioanele se află pe aerodromuri clandestine; nu pentru că sînt sub pămînt.

— Vi-l trimitem pe țăran. Luați în considerare misiunea și chemați-ne.

— Alo!

— Alo?

— Cine garantează pentru țăran?

— Comandantul. Și sindicatul, cred.

Jumătate de oră mai tîrziu sosea țăranul, condus de un subofițer de la direcția operațiilor. Magnin îl luă de braț și începu să se plimbe cu el de-a lungul aerodromului. Avioanele își isprăveau probele la lumina asfințitului.

Pînă la coline domnea liniștea serii pe marile întinderi pustii, seara pe mare și pe aerodroame. Unde mai văzuse oare Magnin mutra asta? Pretutindeni: era a piticilor spanioli. Dar omul era voinic și mai înalt ca el.

— Ai trecut frontul pentru ca să ne dai de știre: îți mulțumesc în numele tuturor.

Țăranul zîmbi, cu zîmbetul delicat al unui cocoșat.

— Unde sînt avioanele?

— Sînt în pădure. Țăranul ridică arătătorul. „În pădure“. Se uită prin măslini la poteciile pustii unde erau ascunse avioa-

nele Internaționalilor: „Poteci la fel ca astea. Dar mult mai adînci, căci e o pădure adevărată."

— Cum e aerodromul?

— Acolo de unde își iau zborul?

— Da.

Țăranul privi în jurul lui.

— Nu-i ca ăsta.

Magnin își scoase carnetul. Țăranul desenă aerodromul.

— Foarte strîmt?

— Nu-i lat. Dar soldații lucrează din greu. Îl vor mări.

— În ce direcție?

Țăranul închise ochii, se învîrti pe loc.

— În direcția vîntului de răsărit.

— Hm..., va să zică, da: pădurea ar fi vestul aerodromului? Ești sigur?

— N-aveți grijă!

Magnin se uită la morișca de vînt deasupra măslinilor: vîntul, în clipa asta, bătea dinspre apus. Însă avioanele de pe un aerodrom mic trebuie să decoleze împotriva vîntului. Dacă vîntul bătea la fel la Teruel, avioanele, în caz de atac, trebuiau să decoleze cu vîntul în spate.

— Îți aduci aminte cum bătea vîntul ieri?

— Nord-vest. Se spunea că va ploua.

Deci, avioanele se aflau fără îndoială tot acolo. Dacă nu se schimbă vîntul, va fi bine.

— Cîte avioane?

Țăranul avea, în mijlocul frunții, o șuviță ca un pinten de papagal ara; ridică din nou arătătorul.

— Eu, înțelegi, eu am numărat șase mici. Mai există niște băieți care i-au dibuit. Ei nu-s de acord; cel puțin tot atîtea mari, zic ei. Cel puțin. Poate mai mult.

Magnin chibzui. Își scoase harta, dar, cum presupunea, țăranul nu știa s-o descifreze.

— Nu-i meseria mea. Ia-mă însă în mașina ta și-ți arăt. Drept înainte.

Magnin înțelese de ce Garcia garanta pentru țăran.

— Te-ai urcat vreodată în avion?

— Nu.

— Nu ești îngrijorat?

Nu prea înțelegea.

— Nu ți-e frică?

Chibzui.

— Nu.

— O să recunoști aerodromul?

— Locuiesc în sat de douăzeci și opt de ani. Și am lucrat la oraș. Tu îmi arăți șoseaua spre Saragosa, eu îți arăt aerodromul. N-ai grijă.

Magnin îl trimise pe țăran la castel și chemă la telefon direcția operațiilor.

— Se pare că sînt aproximativ vreo zece avioane inamice... Cel mai bine, evident, ar fi să bombardăm în zori; dar mîine dimineață am două avioane cu mai multe locuri și nici un avion de vînătoare; toată vînătoarea e deasupra Guadalajarei. Cunosc întrucîtva regiunea și miza e serioasă. Acum cerul e rareori senin pe acolo... Așa că părerea mea e următoarea: telefonez la ora cinci dimineața la stațiunea meteorologică din Sarion și în cazul cînd cerul e cît de cît noros, plec.

— Colonelul Vargas lasă hotărîrea la aprecierea dumneavoastră. Dacă ați pleca, v-ar pune la dispoziție avionul căpitanului Moros. Nu uitați că va exista, poate, vînătoare de protecție la Sarion.

— Bine, mulțumesc... A! altceva! zborul de noapte e bine venit, însă aerodromul n-are balize. Aveți faruri?

— Nu.

— Sînteți sigur?

— Mi se cer mereu.

— Și la Ministerul de Război?

— La fel.

— Hm... dar automobile?

— Totul e folosit.

— Bine. O să încerc să mă descurc.

Telefonă la Ministerul de Război: același răspuns.

Trebuia deci să plece noaptea de pe un aerodrom mic, neluminat. Cu automobile pe trei părți, ar mai merge... Rămînea să găsească mașinile.

Magnin o luă pe-a sa și goni prin noaptea care se lăsase la Comitetul primului sat.

Obiecte rechiziționate de tot soiul, mașini de cusut, tablouri, lămpi, paturi și un talmeș-balmeș în care mînerele uneltelor se iveau între sclipirile lămpilor așezate pe o masă în fundul sălii, dădeau parterului înfățișarea jafului ordonat din sălile de licitație. Țăranii treceau unii după alții prin fața mesei. Unul din responsabili veni la Magnin.

— Am nevoie de mașini, îi spuse acesta, strîngîndu-i mîna.

Delegatul țăranilor ridică mîinile la cer fără a scoate o vorbă. Magnin îi știa bine pe acești delegați ai satelor: rareori tineri, serioși, vicleni (jumătate din timp și-l petreceau apărînd Comitetul împotriva profitorilor) și aproape întotdeauna eficienți.

— Uite ce e: am făcut un aerodrom nou. Nu are încă balize, vreau să zic că n-are lumină pentru plecările și sosirile de noapte. Nu există decît un singur mijloc: să mărginim aerodromul cu faruri de automobil. Ministerul n-are mașini. Ministerul de Război n-are mașini. Tu ai mașini. Trebuie să mi le împrumuți pentru azi-noapte.

— Mi-ar trebui douăsprezece și am cinci, dintre care trei camionete! Cum vrei să ți le împrumut? Una, și încă...

— Nu, nu una. Dacă avioanele noastre vor fi la Teruel, îi vor opri pe fasciști. Dacă nu, fasciștii vor fi acolo și milițienii vor fi zdrobiți. Înțelegi? Și-atunci ne trebuiesc mașini, camionete sau altceva. E o problemă de viață și de moarte pentru tovarășii care sînt colo sus. Ia spune, la ce-ți slujesc mașinile?

— La ceva mai puțin important!... Numai că, să vezi, n-avem dreptul să împrumutăm mașinile fără șoferi; șoferii au făcut azi cincisprezece ore, să-i...

— Dacă vor să doarmă în mașini, n-au decît. Îi pot pune pe mecanicii de la aviație să conducă mașinile. Dacă vrei să le vorbesc eu, le voi vorbi, sînt sigur că o să primească; au să fie de acord și dacă le explici tu despre ce-i vorba.

— La ce oră vrei mașinile?

— La ora patru, în noaptea asta.

Delegatul se duse să discute cu alți doi, îndărătul mesei cu lămpile de gaz, apoi se înapoie.

— Om face ce-om putea. Îți făgăduiesc trei. Mai multe, dacă e cu putință.

Magnin merse noaptea din sat în sat, din sălile de vechituri în sălile mari văruite în alb, unde delegații și țăranii, în cămăși negre, în picioare, proiectau fresce de umbre pe pereți; prin piețele cu nuanțe de decor, din ce în ce mai pustii, luminile bodegilor și cîteva ultime felinare cu gaz aruncau pete mari, fosforescente, asupra cupolelor violete ale bisericilor nefolosite. Satele aveau douăzeci și trei de mașini. I se făgăduiseră nouă.

Era ora două și jumătate în zori cînd trecu înapoi prin primul sat. În lumina confuză ce cădea pe fațada clădirii Comitetului, niște oameni, unul în spatele celuilalt, ca hamalii care încarcă cărbunii pe vapoare, transportau saci: traversau strada pentru a intra la primărie și șoferul lui Magnin fusese nevoit să se oprească. Unul din ei trecu chiar lîngă capota mașinii, încovoiat de greutatea unei jumătăți de bou jupuit.

— Ce s-a întîmplat? îl întrebă Magnin pe-un țăran așezat în fața porții.

— Voluntarii.

— Ce fel de voluntari?

— Pentru hrană. S-au cerut voluntari pentru transport. Mașinile noastre au plecat la aviație să ajute Madridul.

Cînd Magnin ajunse la aerodrom, soseau primele mașini. La ora patru și jumătate, douăsprezece mașini și șase camionete erau acolo cu șoferii lor. Mai mulți aduseseră și lămpi de vînt, pentru orice eventualitate.

— Nu mai e vreo altă treabă pe care am putea-o face?

Unul din voluntari drăcuia, fără ca nimeni să știe de ce.

Îi așeză, îi instrui să nu aprindă farurile decît atunci cînd vor auzi motoarele avioanelor și se înapoie la castel.

Vargas îl aștepta.

— Magnin, Garcia spune că pe aerodromul acela sînt peste cincisprezece avioane.

— Cu atît mai bine.

— Nu: pentru că, dacă e așa, sînt pentru Madrid. Știi că de alaltăieri se dau lupte spre Guadalajara. Au străpuns frontul la Villaviciosa; le ținem piept spre Brihuega. Ei vor să năvălească asupra Argandei.

— Cine, ei?

— Patru divizii italiene motorizate, tancuri, avioane, tot!

Luna trecută, din șase pînă în douăzeci, în bătălia cea mai sîngeroasă a războiului, statul-major german încercase să cucerească Arganda prin sud.

„Plec în zori“, spuse Vargas.

— Pe curînd, răspunse Magnin, pipăindu-și pistolul cu mîner de lemn.

Era frigul de la ora cinci, frigul dinaintea zorilor. Magnin voia cafea. În fața castelului de var, albastru în beznă, mașina sa lumina una din livezile în care Internaționalii, gata de luptă, sărind printre copaci, culegeau portocale, sclipind în rouă, de culoarea chiciurei albe. La capătul aerodromului automobilele așteptau în beznă.

În timpul apelului, Magnin le explică șefilor de echipaj misiunea pe care urmau s-o transmită cînd avioanele vor fi în zbor. Se încredință că toți mitraliorii aveau mănuși. În spatele mașinii ce luminase portocalii și care trebuia să asigure pînă-n ultimul moment legătura între aparate, membrii echipajelor, încurcîndu-se ca niște cățel în costumele lor de zbor, străbăteau aerodromul plin de ultimele miresme nocturne.

Avioanele așteptau; doar cîteva din aripile lor se proiectau pe cer. Surprinși de luminile acestea neașteptate, mai mult deprimați decît treziți de vîntul care le-arunca în față apa înghețată cu care se stropiseră, oamenii își tîrau picioarele fără să scoată o vorbă. În frigul plecărilor de noapte, fiecare știa că se îndreaptă spre destinul său.

La lumina lanternelor de buzunar, mecanicii își începuseră activitatea. Motoarele primului avion se învîrteau la punctul fix. La capătul aerodromului, în noaptea nepăsătoare, se aprinseră două faruri.

Alte două: mașinile auziră motoarele. Magnin de-abia ghicea colinele în depărtare și, deasupra lui, botul înalt al unui avion cu mai multe locuri; apoi aripa altui aparat, deasupra cercului albăstrui al unei elice. Se aprinseră încă două faruri: cele trei mașini delimitau o extremitate a aerodromului. În spate erau pădurile de mandarini; în aceeași direcție, Teruel. Acolo o brigadă internațională și coloanele anarhiste așteptau atacul sub mantalele semimexicane, lîngă cimitir sau în munții cu șuvoaiele înghețate.

Începură să se aprindă focuri de portocale uscate. Flăcările lor roșietice și nebunatice erau palide printre faruri, dar mireasma lor amară purtată de vînt străbătea uneori aerodromul ca niște pale de fum. Unul cîte unul se aprindeau celelalte faruri. Magnin își amintea de țăranul cu o jumătate de bou jupuit la spinare și de toți voluntarii care încărcau depozitul ca pe un vapor. Farurile se aprindeau acum din trei părți deodată, legate prin focurile de portocale în jurul cărora se

foiau niște mantale. O clipă, motoarele de avion oprindu-se, se auzi cum torceau cele optsprezece mașini culese de prin sate. În masa enormă de întuneric, neatinsă în mijlocul dungilor luminoase, avioanele camuflate, ale căror motoare bubuiră pe neașteptate toate deodată, păreau în noaptea aceasta delegate de către toată țărănimea din Spania pentru protecția Guadalajarei.

Magnin plecă ultimul. Cele trei avioane pentru Teruel se rotiră deasupra aerodromului, fiecare căutînd luminile de poziție ale celorlalți, pentru a porni în formație de zbor. Jos, trapezul aerodromului, mic de tot acum, se pierdea în imensitatea nocturnă a cîmpiei care, pentru Magnin, tindea toată către aceste lumini prăpădite. Cele trei avioane cu mai multe locuri se roteau. Magnin își aprinse lanterna de buzunar pentru a însemna pe o hartă schița țăranului. Frigul intra prin deschizătura turelei. „Peste cinci minute trebuie să-mi pun mănușile; nici vorbă de creion." Cele trei avioane erau în linie de zbor. Magnin se îndreptă spre Teruel. În mireasma focurilor de portocale pe care vîntul o mai aducea de pe aerodrom, interiorul avionului fiind tot în beznă, soarele răsărind lumina mutra hazlie și stacojie a mitraliorului de turelă.

— Salutare, patroane!

Magnin nu-și putea desprinde privirea de la gura larg deschisă din cauza rîsului, de la dinții aceștia stricați, ciudat de trandafirii în răsăritul de soare. Avionul se lumina treptat. Pe pămînt era încă noapte. Avioanele înaintau spre primul lanț de munți într-o lumină șovăielnică; începeau să se deslușească jos contururile nelămurite ale unor hărți primitive.

„Dacă avioanele lor nu și-au luat zborul, ajungem la țanc." Magnin începea să deslușească acoperișurile cîtorva ferme: se iveau zorile pe pămînt.

Magnin luptase de atîtea ori pe frontul de la Teruel, alungit spre sud ca o peninsulă malaieză, încît îl știa pe de rost și pilota numai din simțul datoriei. De îndată ce mitraliorii și mecanicii, încordați ca întotdeauna înainte de luptă,

încetau să mai privească spre Teruel, își furișau privirea către țăran, întîlnind cînd creasta de papagal a unui cap aplecat cu îndărătnicie printre caschete, cînd un chip neliniștit mușcîndu-și buzele.

Bateriile inamice nu trăgeau: avioanele erau protejate de nori. Pe pămînt, fără îndoială că soarele răsărise de-a binelea. Magnin observa, la dreapta, *Rățoiul Dezlănțuit*, comandat de Gardet, la stînga avionul spaniol cu mai multe locuri al căpitanului Moros, amîndouă puțin mai în urmă, legate de *Marat* ca două brațe de un trup, în linie de zbor în nemărginirea liniștită, între soare și marea de nori. De fiecare dată cînd un stol de păsări trecea pe dedesubtul aparatului, țăranul ridica arătătorul. Ici și colo se reliefau coamele negre ale munților Teruelului și, la dreapta, masivul pe care aviatorii îl numeau muntele de zăpadă, de o albeață scînteietoare în soarele de iarnă, deasupra albului mai mat al norilor. Magnin era obișnuit acum cu această pace de început de lume, deasupra înverșunării oamenilor; dar, de astă dată, oamenii nu erau înfrînți. Marea nepăsătoare a norilor nu era mai puternică decît avioanele acestea plecate aripă lîngă aripă, zburînd aripă lîngă aripă către același dușman, într-un climat de prietenie și într-un climat de amenințare ascunsă pretutindeni sub cerul liniștit, decît oamenii aceștia care acceptau cu toții să moară pentru altceva decît pentru ei înșiși, uniți prin mișcarea compaselor în aceeași fatalitate frățească. Neîndoielnic, pe sub nori se putea vedea Teruelul; dar Magnin nu voia să coboare ca să nu dea alarma. „Îl vom străbate de îndată“, îi strigă el țăranului la ureche; își dădea scama că acesta se întreba cum îi va călăuzi dacă nu vedea nimic.

Pînă la îndepărtatul lanț strălucitor al Pirineilor se înșiruiau pete lunguiețe, ca niște lacuri întunecate în zăpadă îndreptîndu-se spre ei: pămîntul. Iarăși, nu trebuia decît să aștepte.

Avioanele se roteau, cu răbdarea amenințătoare a avioanelor de război. Acum se vedeau liniile inamice.

În sfîrșit, o pată cenușie păru că lunecă peste nori. Cîteva acoperișuri o străbătură, lunecară și ele de la o margine la alta a petei, ca niște pești roșii nemișcați; apoi cărări, totul ca niște vine sangvine, fără volum. Iarăși cîteva acoperișuri și un enorm cerc palid: arenele. Și de îndată, galbenă și roșiatică în lumina plumburie, o carapace vastă de acoperișuri umplu spărtura dintre nori. Magnin îl apucă pe țăran de umeri:

— Teruel !

Celălalt nu înțelegea.

„Teruel !“ îi răcni în ureche Magnin.

Orașul se mărea în spărtura cenușie, singur printre norii care se încrețeau pînă în zare, între plaiurile, rîul și șinele sale din ce în ce mai precise.

— E Teruel? E Teruel?

Țăranul, mișcîndu-și creasta, privea acest soi de hartă nedeslușită și colțuroasă.

Șoseaua Saragosei, alburie în lumina mohorîtă, se contura pe fundalul întunecat al ogoarelor, la nordul cimitirului pe care-l ataca armata republicană. Sigur de poziția lui, Magnin se înălță imediat deasupra norilor.

Avioanele în fruntea formației urmau, fără s-o vadă, șoseaua spre Saragosa. Satul țăranului era la patruzeci de kilometri, ceva mai la dreapta. Celălalt aerodrom, bombardat zadarnic în ajun, se afla la douăzeci. Fără îndoială zburau acum deasupra lui. Magnin calcula parcursul în secunde. Dacă nu descopereau foarte iute al doilea aerodrom, dacă se dădea alarma, vor avea în spinare toate avioanele de vînătoare inamice din Saragosa și din Calamocha, din aeroporturile clandestine și, dacă existau aici avioane, și ele le vor bara drumul de întoarcere. Unica apărare, norii. 31 kilometri de Teruel, 36, 38, 40: avionul coborî în picaj.

De îndată ce ceața albă învălui aparatul, lupta păru că începe. Magnin privea altimetrul, nu mai existau coline în partea asta a frontului; dar avioanele de vînătoare pîn-

deau oare sub grămada de nori? Țăranul își strivea nasul de geam. Dunga șoselei începu să apară ca pictată pe ceață, apoi casele roșietice ale satului, ca niște pete de sînge uscat pe scama norilor. Încă nici un avion de vînătoare sau vreo baterie. Dar la răsărit de sat erau cîteva cîmpuri alungite și toate erau mărginite, dintr-aceeași parte, de dumbrăvi.

Nu mai era timp de pierdut cu rotirea. Toate capetele erau întinse înainte. Avionul depăși biserica. Zbura paralel cu strada principală. Magnin îl apucă din nou pe țăran de umăr și îi arătă acoperișurile care goneau dedesubtul lor cu toată viteza, ca o turmă. Țăranul privea, încordîndu-și toate puterile, cu gura întredeschisă, lacrimile prelingîndu-i-se în zigzag pe obraji, una cîte una: nu recunoștea nimic.

„Biserica ! strigă Magnin. Strada ! Șoseaua spre Saragosa !"

Țăranul le recunoștea cînd Magnin i le arăta, dar nu izbutea să se orienteze. Sub obrajii lui nemișcați pe care se prelingeau lacrimile, bărbia îi tremura convulsiv.

Nu rămînea decît o singură soluție: să zboare după o perspectivă care să-i fie cunoscută.

Pămîntul, oscilînd de la dreapta la stînga de parcă și-ar fi pierdut complet echilibrul, dînd drumul păsărilor în toate direcțiile, se apropie brutal de avion: Magnin cobora la treizeci de metri.

Rățoiul și avionul spaniol se înșiruiră după el.

Terenul era plat: Magnin nu se temea de loc de apărarea de pe sol; cît privește tunurile-revolver, dacă o baterie antiaeriană apăra aerodromul, n-ar putea trage atît de jos. Era cît pe ce să dea ordin să se pună mitralierele în acțiune, dar se temu să nu-l înspăimînte pe țăran. Razant cu pămîntul, ajungeau în dreptul pădurilor avînd perspectiva unei mașini de curse. Dedesubtul lor animalele o luau la goană înnebunite. Dacă s-ar fi putut muri numai privind și cercetînd, țăranul ar fi fost mort. Îl apucă pe Magnin de mijloc, arătîndu-i ceva cu degetul.

— Ce? Ce?

Magnin își smulse cascheta.

— Acolo!

— Ce, Dumnezeule?

Țăranul îl împingea spre stînga cu toată puterea, ca și cum Magnin ar fi fost avionul; mișcîndu-și degetul îndoit pe foaia de mică a carlingei îi arătă la stînga lor un panou negru și galben — reclamă pentru vermut.

— Care? urla Magnin.

La șase sute de metri, în față, erau patru pete împădurite. Țăranul îl împingea mereu spre stînga. Pădurea cea mai din stînga?

— Asta-i?

Magnin privea ca un nebun. Țăranul, clipind din pleoape, urla fără să articuleze un cuvînt.

— Asta-i?

Țăranul aprobă cu tot capul și cu umerii, fără a-și clinti brațul mereu întins. Chiar în clipa aceea, la marginea pădurii, se puse în mișcare o elice, al cărei rotund scînteietor apăru pe fondul întunecat al frunzelor. Din pădure era scos un avion de vînătoare inamic.

Bombardorul se întoarse: văzuse și el. Prea tîrziu pentru a bombarda, se aflau și prea jos. Mitraliorul din față nu trăsese, căci nu văzuse nimic.

— Trage asupra pădurii! urlă Magnin mitraliorului de turelă, în timp ce zărea un avion de bombardament necamuflat.

Mitraliorul pedală pentru a-și întoarce turela și trase. Deja unghiul arborilor masca avionul de vînătoare.

Dar Gardet înțelesese că această manevră improvizată nu poate să reușească decît printr-o atenție încordată; de cîteva minute luase mitraliera din față a *Rățoiului* și nu-și mai desprindea privirea de pe *Marat*. Cum văzu turela trăgînd, desluși elicea sclipind pe fondul verde închis al pădurii, mormăi: „O clipă!“ și începu tirul.

Gloanțele sale trasoare indicară lui Scali, care ocupa turela *Rățoiului*, prezența Fiatului. De cînd problemele lui deveniseră sfîșietoare, nu mai bombarda, mitralia: nu i se mai potrivea pasivitatea. În turela din spate, Mireaux, stînjenit de coadă, nu putea trage; dar avionul lui Moros putu trage cu cele trei mitraliere ale sale.

Magnin, care vira înălțîndu-se, văzu la întoarcere oprindu-se elicea avionului de vînătoare. Un grup împingea avionul de bombardament sub copaci. În clipa asta, chiar din pădure, fasciștii telefonau fără îndoială celorlalte aerodroame. *Marat* urca în spirală pentru a nu fi doborît de propriile sale bombe cînd le va da drumul, dar trebuia mărit diametrul circumferinței pentru ca bombardorul să aibă timp să ochească și ca Darras să nu-și rateze trecerea pe deasupra pădurii. Să trecem numai o dată, se gîndi Magnin: pădurea era o țintă foarte vizibilă, și dacă rezerva de benzină era acolo, ceea ce era probabil, totul sărea în aer. Se apropie de bombardor, regretîndu-l pe Attignies:

— Toate bombele, deodată!

Avionul oscilă de două ori pentru a indica natura bombardamentului; la patru sute de metri, nu mai urcă și se întoarse în linie dreaptă asupra pădurii, în plină viteză, trăgînd din mitraliere. Bombardorii ar avea timp să-și ia punctul de ochire la 400. Țăranul, ghemuit lîngă mecanic, se străduia să nu stînjenească pe nimeni; mecanicul, cu amîndouă mîinile pe manete, se uita la mîna ridicată a bombardorului, care privea cum pătrundea pădurea în vizorul lui.

Toate mîinile coborîră.

Trebuia ca avionul să fi virat cu 90° pentru ca Magnin să fi putut vedea rezultatul: celelalte două aparate veneau în urmă și caruselul oblic părea să continue; din pădure începea să țîșnească un fum mare, negru, pe care toți îl cunoșteau prea bine: benzina. Se înălța în vîrtejuri mici, repezi, ca și cum pînze de lichid subteran s-ar fi aprins sub această

pădurice liniștită, asemănătoare cu toate celelalte în zorii dimineții cenușii. Vreo zece oameni părăsiră în fugă copacii — apoi, după cîteva secunde, vreo sută, în aceeași goană împiedicată și înnebunită ca a turmelor adineauri. Fumul, pe care vîntul îl abătea peste cîmpuri, începu să se întindă, descriind curba maiestoasă a incendiilor de benzină. Acum, vînătoarea inamică își luase cu siguranță zborul. Bombardorul fotografia, privind în același timp în vizorul aparatului fotografic și în vizorul avionului; mecanicul își ștergea mîinile care tocmai lăsaseră manetele bombelor; țăranul, cu nasul lui mare înroșit de apăsarea pe foaia de mică, bătea din picioare în carlingă, de bucurie și de frig. Avionul intră din nou în nori și se îndreptă spre Valencia.

De îndată ce Magnin îi străbătu din nou, iar privirea sa cuprinse depărtările, înțelese că treaba mergea prost.

Norii se destrămau. Și, dincolo de Teruel, o spărtură imensă dezvăluia cer și pămînt pe o adîncime de cincizeci de kilometri.

Pentru a se înapoia fără a părăsi norii, ar fi trebuit să facă un ocol mare prin liniile fasciste — iar norii s-ar fi putut destrăma și acolo foarte repede.

Mai putea spera ca vînătoarea din Sarion să ajungă înaintea avioanelor de vînătoare inamice.

Magnin, încîntat de succes și arzînd de dorința să nu fie omorît în ziua aceea, număra minutele. Dacă nu sînt ajunși din urmă înainte de a douăzecea...

Pătrundeau în plin cer descoperit.

Unul după altul, unul, două, trei, patru, cinci, șase, șapte avioane inamice ieșiră din nori. Avioanele de vînătoare republicane erau avioane cu un singur loc, cu aripile joase, cu care nu puteau fi confundate aparatele Heinkel; Magnin, lămurit, își lăsă binoclul și comandă alăturarea celor trei avioane. „Dacă am avea mitraliere ca lumea, am putea totuși rezista“, se gîndi el. Dar el poseda tot vechile Lewis, nedublate. „800 de gloanțe pe minut × 3 mitraliere = 2400. Fiecare

Heinkel are 1800 gloanțe × 4 = 7200." O știa, dar îi făcea întotdeauna plăcere să și-o repete.

Fasciștii ajungeau la grupul de trei avioane cu mai multe locuri; cu direcția spre stînga, hotărîți să atace mai întîi un singur bombardier. Nici un avion de vînătoare republican pe cer.

Sub avioane, treceau prepelițele, în migrația lor anuală.

Avionul din stînga era al lui Gardet.

Pujol, primul pilot, în semn de bucurie, terminase cu ajutorul lui Saïdi împărțirea gumei de mestecat. Pujol păstra bunele tradiții ale lui Leclerc: cu barba rasă pe o singură parte (urmare a unui jurămînt sentimental), cu pălăria de grădinar, împodobită de pene stacojii, pusă la loc imediat după terminarea bombardamentului, cu cei douăzeci și patru de ani ai lui, cu nasul în vînt și cu fularul lui de la F.A.I.(din care nu făcea parte), semăna destul de bine cu imaginea pe care și-o făceau fasciștii despre bandiții roșii. Ceilalți erau normali, dacă nu se luau în seamă cîțiva ciorapi înfășurați sub caschete și pușcociul lui Gardet. Acesta, care menținea cu o autoritate ermă și discretă ordinea necesară eficacității militare, admifea orice pitoresc, cum era propria sa pușcă de lemn; și Magnin arăta o indulgență deosebită față de năzbîtiile care nu paralizau acțiunea, mai ales cînd le simțea legate de fetișuri.

Gardet înțelesese și el manevra germană. Văzuse că Magnin coborîse cele două avioane sub *Rățoi* pentru a conjuga tirul mitralierelor de îndată ce acesta va fi atacat. Le controlă pe ale avionului său, luă turela din față, se gîndi încă o dată că mitralierele Lewis îl scîrbeau, și-și întoarse turela spre aparatele care se amplificau deasupra punctului de miră.

Cîteva gloanțe îi ajunseră.

— Nu vă sinchisiți, strigă Gardet: mai vin și altele!

Pol înainta în S. Era prima dată cînd, atacat din față, vedea vînătoarea inamică venind asupra lui în plină viteză, amărît ca oricare pilot care comandă un aparat greoi și lent

cînd e atacat de avioane rapide. Pelicanii știau că cei mai buni dintre propriii lor piloți de vînătoare i-ar fi doborît cu ușurință. Și, ca înaintea fiecărei lupte, toți începeau să aibă conștiința vidului de sub ei.

Scali, punîndu-și mitraliera în poziție, zări deodată la stînga lui una din bombele lor grele: nu se desprinsese în timpul bombardamentului.

— Uite-i!

Magnin își calculase bine distanțele: aparatele Heinkel nu puteau încercui *Rățoiul*. Două deasupra, două dedesubt, trei pe margine, se măriră pînă ce cascheta piloților deveni vizibilă.

Rățoiul, în întregul său, fu zguduit de tirul simultan al mitralierelor sale. Zece secunde se auzi un tărăboi drăcesc, scrîșnetul lemnului care trosnește sub gloanțele inamice și un șir de gloanțe trasoare.

Gardet văzu, de dedesubt, un Heinkel coborînd vertical, lovit de Scali sau de mitralierele celorlalte avioane cu mai multe locuri. Încă o dată, simți vidul. Mireaux părăsi turela din spate, cu gura întredeschisă; din brațu-i care atîrna, sîngele curgea în carlingă ca din gura unei stropitori. Scali ieși din turela lui, se întinse: parcă-i explodase pantoful. „Legați-vă!" răcni Gardet, trimițînd ca o ghiulea farmacia de bord spre Mireaux și sărind în turelă. Saïdi își luase mitraliera, iar bombardorul pe cea a lui Mireaux: piloții nu păreau atinși.

Heinkelele se întorceau.

Și mai jos: cei care încercau atacul în lumînare se aflau sub tirul mitralierei de turelă și al celor șase mitraliere din *Marat* și din avionul lui Moros, ale căror trasoare încrucișate lăsau o dîră de fum sub *Rățoi*. Amicul din Heinkel fiind doborît, el trecuse deasupra. Pujol gonea cu mare viteză, S-urile sale fiind din ce în ce mai alungite.

Aceleași gloanțe trasoare, același tărăboi, același trosnet al lemnului. Saïdi părăsi turela din spate fără a scoate o

vorbă, veni să se rezeme deasupra lui Scali, lîngă care se întinsese Mircaux. „Dacă au îndrăzneala să se lipească de noi, din spate, ca o cumpănă, în loc să facă rotocoale..." își spuse Gardet. În penumbră, lumina zilei, printre deschizăturile gloanțelor inamice, lucea ca niște flăcărui. Motorul din stînga nu se mai învîrtea . *Marat* și spaniolul încadrară *Rățoiul*. Pujol își plecă în carlingă capul însîngerat, acoperit tot cu pălăria de grădinar cu pene:

— Se cară !

Heinkelele fugeau. Gardet își luă binoclul: vînătoarea republicană sosea la sud.

Sări din turela lui, deschise trusa cu medicamente de care nu se atinseseră ceilalți, îl bandajă pe Mireaux (trei gloanțe în brațul stîng, unul în umăr: o rafală) și pe Scali (un exploziv în picior). Saïdi avea un glonte în coapsa dreaptă, dar nu-l durea tare.

Gardet se duse spre locul pilotului. Avionul zbura la 30°, mergînd cu un singur motor. Langlois, pilotul secund, indică vitezometrul cu arătătorul: 1400 în loc de 1800. În curînd avionul nu se va putea bizui decît pe zborul planat. Și ajungeau în dreptul muntelui de zăpadă. Jos, dintr-o casă, se înălța un fum liniștit, cu desăvîrșire vertical.

Pujol, sîngerînd, rănit însă ușor, își simțea manșa în trup, cum își simt alții rănile. Vitezometrul trecu de la 1200 la 1100.

Avionul cădea cu un metru pe secundă.

Dedesubt, flancurile muntelui de zăpadă. Acolo, îi aștepta rostogolirea în trecători — o viespe amețită strivită de un perete. Dincolo, zăpada, pe suprafețe mari, ondulate. Iar dedesubtul ei?

Străbătură un nor. În albul desăvîrșit, podeaua carlingei era toată pătată de tălpi însîngerate. Pujol încerca să iasă din nor urcînd. Ieșiră căzînd: erau la 50 metri de munte. Pămîntul se arunca asupra lor, dar curbele acestea molatice

de zăpadă... Aveau o poftă nebună să scape teferi, acum după ce izbutiseră să bombardeze și să evite tirul.

— Bomba! strigă Gardet.

Dacă nu se desprindea nici de data asta, săreau cu toții în aer. Saïdi împinse simultan în jos ambele manete de declanșare, să le fărîme, nu alta. Bomba căzu, și, de parcă ar fi proiectat pămîntul spre avion, toți fură împroșcați de zăpadă pe pîntece.

Pujol sări din scaunul lui, aflîndu-se deodată în aer liber. Surd? Nu, era tăcerea muntelui după trosnetul prăbușirii, căci auzi o cioară și glasuri care strigau. Sîngele călduț i se scurgea încetișor pe obraz, lăsînd găuri roșii în zăpadă, în fața ghetelor sale. N-avea decît mîinile pentru a îndepărta sîngele care-l orbea și prin care îi apărea nedeslușit un tufiș negru, metalic, plin de apeluri — harababura încîlcită a avioanelor sfărîmate.

*

Magnin și Moros izbutiseră să se întoarcă. Direcția operațiilor telefonase aerodromului că răniții fuseseră internați la micul spital din Mora. Trebuiau revizuite avioanele care își vor lua zborul abia a doua zi. Magnin dăduse instrucțiuni și se înapoiase de îndată. Urma să sosească o ambulanță.

— Un mort, doi grav răniți, toți ceilalți ușor răniți, spusese la telefon ofițerul de serviciu.

Nu știa numele răniților și al mortului. Nu primise încă rezultatul bombardamentului.

Mașina lui Magnin gonea printre pădurile imense de portocali. Belșugul de fructe, înconjurate ici și colo de chiparoși, se desfășura pe distanță de kilometri sub perspectiva Saguntei și a fortărețelor ei în ruină, metereze creștine sub metereze romane, metereze romane sub metereze punice: războiul... Deasupra, zăpada munților Teruelului unduia în ecrul liber acum.

Stejarii luară locul portocalilor: începea muntele. Magnin telefonă din nou la direcția operațiilor: erau șaisprezece avioane inamice pe aerodromul țăranului; totul arsese.

Spitalul din Mora era instalat la școală: nici urmă de aviatori. Mai exista un spital la primărie; și acolo nici urmă de aviatori. La Comitetul Frontului Popular Magnin fu sfătuit să telefoneze la Linares; ceruse de acolo un doctor din Mora, pentru niște răniți. Magnin porni spre poștă cu unul din delegații Comitetului, pe sub balcoanele de lemn, prin străzile cu case albastre, roz și vernil și peste podurile în arcade dominate la fiecare cot de ruinele unui castel de *romancero*.

Funcționarul de la poștă era un vechi militant socialist. Puștiul lui era așezat pe masa telegrafului:

— Și el vrea să fie aviator!

Se vedeau urme de gloanțe pe perete.

„Predecesorul meu era de la C.N.T., spuse funcționarul. În ziua rebeliunii a telegrafiat tot timpul la Madrid. Fasciștii nu știau, dar l-au omorît: gloanțele de pe..."

În sfîrșit, Linares răspunse. Nu, aviatorii nu erau acolo. Căzuseră lîngă un cătun, Valdelinares. Mai sus, în zăpadă. Care alt sat ar mai trebui chemat? „Mai sus, în zăpadă". Și totuși, după tonul răspunsurilor, Magnin simțea prezentă în jurul lui, mai mult ca oricînd, Spania, ca și cum în fiecare spital, în fiecare comitet, la fiecare aparat telefonic ar fi așteptat un țăran, ca un frate. În sfîrșit, țîrîitul telefonului. Funcționarul poștal ridică în sfîrșit mîna: Valdelinares răspundea. Ascultă, se întoarse:

— Unul din aviatori poate umbla. S-a dus să-l caute.

Puștiul nu mai îndrăznea să se miște. Umbra unei pisic trecu în tăcere pe fereastră.

Funcționarul îi întinse lui Magnin receptorul vechi în care se auzea murmurul unui glas stins:

— Alo! cine-i la aparat?

— Magnin. Pujol, nu-i așa?

— Da.

— Cinc-i mortul?

— Saïdi.

— Răniții?

— Gardct, urît de tot: ne temem pentru ochii lui; Taillefer, piciorul stîng fracturat în trei locuri. Mireaux, patru gloanțe în braț. Scali, un glonte exploziv în picior. Langlois și cu mine, treacă-meargă.

— Cine poate umbla?

— Ca să coboare?

— Da.

— Nimeni.

— Pe catîri?

— Langlois și cu mine. Poate Scali, dacă e sprijinit; nu sînt sigur.

— Cum sînteți îngrijiți?

— Cu cît vom coborî mai repede, cu atît va fi mai bine. În sfîrșit, ei fac tot ce se poate...

— Există tărgi?

— Aici nu. Așteptați, doctorul care e lîngă mine spune ceva.

Glasul medicului.

— Alo! spuse Magnin. Pot fi transportați toți răniții?

— Da, dacă aveți tărgi.

Magnin îl întrebă pe funcționarul de la poștă. Nu se putea ști; poate erau tărgi la spital; sigur că nu șase. Magnin luă din nou receptorul.

— Puteți aranja să se construiască brancarde din crengi, chingi și mindire?

— Păi... da.

— Voi aduce cîte tărgi voi putea. Puneți să se facă chiar acum brancardele și să se înceapă coborîrea. Aștept aici o ambulanță; va urca pînă unde-o să poată.

— Şi cu mortul?

— Coborîți-i pe toți. Alo! Alo! Spune aviatorilor că au fost distruse şaisprezece avioane inamice. Nu uita.

Goana reîncepu pe străzile cu case colorate, prin piața cu fîntîni, podurile povîrnite şi caldarîmul colțuros sclipind încă de la ploile torențiale de dimineață, sub cerul mereu înnourat. Existau cu totul două tărgi care fură legate sus pe maşină.

— Nu va fi prea înaltă pentru poarta satului?

În sfîrşit, Magnin plecă spre Linares.

De acum înainte pătrundea într-o Spanie eternă. Dincolo de primul sat, cu balustrade la podurile caselor, maşina ajunse în fața unei trecători profilîndu-se palid pe cerul cenuşiu, unde era pierdută în visare silueta unui taur de luptă cu coarnele depărtate. Din pămîntul pătat de aceste sate kurde ca de nişte arsuri, ieşea la iveală o duşmănie primitivă, cu atît mai aspră cu cît Magnin, uitîndu-se la fiecare cinci minute la ceas, privea stîncile acestea cum le priviseră răniții. Nici un loc pentru aterizare: pretutindeni ogoare etajate, stînci sau arbori. Maşina nu cobora un povîrniş fără ca Magnin să nu-şi închipuie avionul apropiindu-se de acest pămînt fără speranță.

Linares este un tîrg înconjurat de ziduri; nişte copii se suiseră pe metereze, de ambele părți ale porții. La han, unde curtea era ticsită de căruțe, aşteptau nişte catîri cu brancardele în spinare. La Comitet se afla un doctor venit din vale împreună cu cincisprezece tineri. Priveau cu curiozitate pe străinul înalt, cu mustățile lăsate în jos, care purta unifoma aviației spaniole.

— N-avem nevoie de atîția brancardieri, spuse Magnin.

— Ei doresc asta, spuse delegatul.

— Bine. Ambulanța?

Delegatul telefonă lui Mora; nu sosise încă acolo. Căruțaşii aşezați în curtea hanului, cu căruțele în semicerc în jurul lor, mîncau împrejurul ceaunului, de fapt un clopot enorm,

întors, cu o inscripție ascunsă de funingine, în care clocotea uleiul de măsline. Deasupra ușii: 1614.

În sfîrșit, caravana plecă.

— Cît facem pînă sus?

— Patru ore. Îi veți întîlni pe drum.

*

Magnin mergea înainte, la o distanță de două sute de metri, silueta lui neagră — caschetă și manta de piele — conturîndu-se pe coasta muntelui. Nu era aproape de loc noroi și nu se lupta decît cu pietrele. În urma lui, doctorul călare pe un catîr; mai în urmă, brancardierii, în pulover și beretă bască (costumele locale erau pentru zilele de sărbătoare sau pentru bătrînețe); și mai în urmă, catîri și tărgi.

În curînd, nu se mai văzură nici tauri, nici ogoare: pretutindeni piatră, piatra spaniolă, galbenă și roșie la lumina soarelui, devenind palidă pe cerul alb, plumburie în dungile largi și verticale de umbră: umbra cobora în două sau trei linii frînte, de la zăpada retezată de plafonul cerului pînă în adîncul văii. Dinspre drumul de pe flancul muntelui se rostogoleau sub picioare pietricele răsunînd din stîncă în stîncă, pierdute în tăcerea trecătorilor, unde se tupilase parcă șușotitul unui șuvoi care se îndepărta încetul cu încetul. După mai bine de o oră se sfîrși valea, în scobitura căreia se mai zărea încă Linares. Cînd coasta muntelui îl despărți de ea, Magnin nu mai auzi șușotitul apei. Cărarea trecea îndărătul unei stînci verticale care, uneori, atîrna deasupra-ci; acolo unde își schimba definitiv direcția se afla un măr, ca o siluetă japoneză pe cer, în mijlocul unui ogor minuscul. Merele nu fuseseră culese; căzute la pămînt, formau împrejurul lui un inel gros, care se preschimba încetul cu încetul în iarbă. Numai mărul era viu în împrejmuirea de piatră, trăind în nepăsarea geologică viața veșnic reînnoită a plantelor.

Cu cît urca, cu atît mai mult simțea Magnin oboseala în mușchii umerilor și ai coapselor; încetul cu încetul, efortul

făcut îi învălui tot trupul, domină orice gînd: brancardele pe care se zăreau brațe bandajate și picioare fracturate coborau și ele aceleași cărări de netrecut. Privirea lui se plimba de la ce vedea pe cărare, la crestele de zăpadă înfipte pe cerul alb, și fiecare nou efort îi împlînta adînc în piept sentimentul de fraternitate pe care-l socotea firesc la un conducător.

Țăranii din Linares, care nu văzuseră niciodată pe vreunul din acești răniți, îl urmau fără să vorbească, dintr-o convingere severă și liniștită. Se gîndea la mașinile luate din sate.

Urca de cel puțin două ore, cînd se sfîrși drumul agățat de coasta muntelui. Străbătînd zăpada, cărarea urma o nouă trecătoare, către muntele mai înalt și mult mai puțin abrupt, pe care avioanele, cînd plecau spre Teruel, îl vedeau lîngă celălalt. De aici înainte șuvoaiele erau înghețate. La cotitură, ca mărul de adineauri, aștepta un războinic mic de statură, sarazin, negru pe fundalul cerului, avînd perspectiva statuilor cu piedestal înalt: calul era catîr și sarazinul era Pujol, cu caschetă. El se întoarse și, din profil ca dintr-o gravură, strigă, în liniștea adîncă: „Uite-l pe Magnin!“

Două picioare lungi, țepene, întinse de ambele părți ale unui măgar minuscul, șuvițe de păr ieșind vertical din bandaj, ca o pensulă, se proiectară pe cer: pilotul secund, Langlois. În clipa în care Magnin îi strîngea mîna lui Pujol, își dădu seama că mantaua de piele a acestuia era în asemenea hal smălțuită cu sînge închegat mai jos de talie, încît semăna cu pielea de crocodil. Ce rană însîngerase oare astfel pielea? Pe piept dîrele se încrucișau ca o plasă, atît de drepte încît se mai simțea încă țîșnirea sîngelui.

— E mantaua lui Gardet, spuse Pujol.

Magnin, fără scara de la șa, nu se putea ridica. Cu gîtul întins, îl căuta pe Gardet; dar tărgile erau încă de partea cealaltă a stîncii.

Privirea lui Magnin rămînea pironită pe manta. Pujol începuse să povestească.

Langlois, ușor rănit la cap, putuse să se depărteze într-un picior; celălalt era scrîntit. Scali și Saïdi erau întinși în

cutia lunguiață fărîmată, odinioară carlingă. Sub cupola turelei răsturnate se afla Mircaux, cu membrele depășind axul turelei care îi apăsa de sus umărul strivit, ca în gravurile supliciilor de altădată; printre sfărîmături, bombardorul, lungit. Obsedați de iminența focului, toți cei care puteau striga, strigau în liniștea adîncă a muntelui.

Pujol și Langlois îi scoseseră pe cei din carlingă; apoi Langlois începuse să-l scoată pe bombardor, în timp ce Pujol se străduia să ridice turela care-l strivea pe Mireaux. Ea se clătină în sfîrșit, cu un pocnet de metal și de mică care-i făcu să tresară pe răniții întinși în zăpadă și care se pierdu.

Gardet zărise o cabană și se îndreptase spre ea, cu falca ruptă sprijinită de patul revolverului (nu cuteza să și-o rezeme cu mîna și sîngele curgea șiroaie). Un țăran care-l văzuse de departe o luase la goană. În cabană, la o depărtare de peste un kilometru, nu se afla decît un cal care se uită la el, șovăi, și începu să necheze. „Oi fi avînd o mutră strașnic de pocită, își zise Gardet. Totuși, un cal înfocat, nu poate fi decît un cal al frontului popular..." Cabana era caldă în singurătatea zăpezii și el avea poftă să se întindă și să doarmă. Nu venea nimeni. Gardet luă cu o singură mînă o lopată dintr-un colț, pentru a-l scoate pe Saïdi cînd va fi ajuns la avion și totodată pentru a-i fi de ajutor la mers. Începea să i se tulbure privirea, numai în jos vedea bine: partea de sus a pleoapelor i se umfla. Se înapoie luîndu-se după picăturile sîngelui său în zăpadă și după urmele încurcate de fiecare dată cînd căzuse, ale picioarelor lui lungi.

Mergînd, își amintea că o treime din *Rățoi* era alcătuită din piesele vechi ale unui avion plătit de muncitorii străini și doborît în Sierra: *Comuna din Paris*.

În momentul cînd ajunse la avion, un copil se apropie de Pujol. „Dacă sîntem la fasciști, se gîndea pilotul, ne-au prins în cursă ca pe șoareci." Unde erau revolverele? Că nu te sinucizi cu mitraliera.

— Care-s aici? întrebă Pujol. Roșii sau Franco?

Puștiul — cu o expresie șireată, din păcate! cu urechile clăpăuge, o șuviță rebelă pe creștet — îl privise fără să răspundă. Pujol începea de-abia acum să-și dea seama de înfățișarea sa nemaipomenită: pălăria cu pene roșii îi rămăsese pe cap, pusă la loc fără să-și dea seama; barba nu-i era rasă decît pe o parte și sîngele curgea, curgea pe combinezonul lui alb.

„Care-s, hai?"

Se apropiase de țînc, care se trăgea înapoi. Să-l amenințe, n-ar fi folosit la nimic. Și nu mai avea gumă de mestecat.

„Republicanii sau fasciștii?"

Se auzea clipocitul îndepărtat al unui șuvoi și croncănitul ciorilor care se fugăreau.

— Aici, răspunsese puștiul, privind avionul, sînt de tot felul: republicani și fasciști.

— Sindicatul? răcni Gardet.

Pujol înțelese.

— Care-i sindicatul cel mai tare? U.G.T.? C.N.T.? sau Catolicii?

Gardct ajungea lîngă Mireaux, la dreapta țîncului care nu-l vedea decît din spate și care-i privea pușca mică de lemn de pe spinare.

— U.G.T.-ul, spuse în sfîrșit copilul, zîmbind.

Gardet se întoarse; fața lui, rezemată tot de patul revolverului, era brăzdată de la o ureche la cealaltă, nările îi atîrnau, iar sîngele care mai curgea, după ce țîșnise în șiroaie mari, se închega pe mantaua de aviator ce-o purta peste combinezon. Puștiul urlă și o luă la goană, pieziș ca o pisică.

Gardet îl ajuta pe Mireaux să-și adune lîngă trup membrele sfîrtecate și să se ridice în genunchi. Cînd se apleca, fața îi ardea, iar el încerca să-l ajute pe Mireaux ținînd capul drept.

— Ne aflăm la noi! spuse Pujol.

— Complect desfigurat de data asta, spuse Gardet. Ai văzut cum a șters-o țîncul?

— Ești smintit!

— Găurit!

— Vin încoace niște băieți.

Într-adevăr, veneau spre ei niște țărani, aduși de cel care fugise cînd îl văzuse pe Gardet. Acum, nu mai era singur și cuteza să se întoarcă. La explozia bombei, ieșise tot satul, iar cei mai îndrăzneți se apropiau.

— *Frente popular*! strigă Pujol, zvîrlindu-și în îngrămădeala de oțel pălăria cu pene roșii.

Țăranii începură să alerge. Își închipuiseră, fără îndoială, că aviatorii prăbușiți erau de-ai lor, căci soseau aproape neînarmați; poate că unul dintre ei deslușise benzile roșii de pe aripi, înainte de căderea avionului. Gardet văzu oglinda retrovizorului atîrnată la locul ei în îngrămădeala de grinzi și de fire, în fața scaunului lui Pujol. „Dacă mă uit în oglindă, mă omor."

Cînd țăranii ajunseră destul de aproape ca să vadă îngrămădeala de oțel, plină de bucăți de aripi, motoarele stricate, o elice îndoită ca un braț și trupurile întinse în zăpadă, se opriră. Gardet se îndrepta spre ei. Țăranii și femeile cu basmale negre îi așteptau, grupați și nemișcați de parcă ar fi așteptat nenorocirea. „Atenție!" spuse primul țăran care văzu că falca ruptă a lui Gardet era rezemată de țeava unei puști mitraliere. Femeile, ca pe vremuri, își făceau cruce în fața sîngelui; apoi, unul dintre bărbați ridică pumnul, nu atît spre Gardet și spre Pujol care se apropia la rîndul lui, cît spre trupurile întinse; și toți pumnii, unul după altul, se ridicară în tăcere în direcția avionului sfărîmat și a trupurilor pe care țăranii le credeau moarte.

— Asta nu-i de ajuns, mormăi Gardet. Și în spaniolă: „Ajutați-ne".

Se întoarseră spre răniți. Cînd țăranii înțeleseră că numai unul dintre cei lungiți era mort, începu o foială prietenoasă și stîngace.

— Domol!

Gardet începuse să facă ordine. Pujol se agita, dar nimeni nu-l asculta: Gardet era șeful, nu pentru că era într-adevăr, ci pentru că era rănit la față. „Dacă ne-am pomeni cu Moartea, grozav ce-ar mai asculta-o!" își spuse el. Un țăran fu trimis după un doctor. Foarte departe; atîta pagubă. N-avea să fie atît de simplu să-i transporte pe Scali, Mircaux, pe bombardor; dar locuitorii de la munte sînt obișnuiți cu picioarele rupte. Pujol și Langlois puteau umbla. La nevoie, și el.

Începuseră să coboare către sătuc, bărbați și femei, minusculi în zăpadă. Înainte de a leșina, Gardet se uitase pentru ultima oară la retrovizor; în cădere, se făcuse țăndări: nu rămăseseră niciodată oglinzi printre sfărîmături.

Prima targă ajungea în fața lui Magnin. O duceau patru țărani, fiecare pe cîte un umăr, urmați imediat de patru tovarăși. Era bombardorul.

Nu părea să aibă piciorul rupt, părea ros de oftică. Fața i se scobise îngrozitor, sporindu-i strălucirea intensă a ochilor și prefăcînd într-o mască romantică acest cap cu mustăcioară de infanterist îndesat.

Fața lui Mireaux, care venea în urmă, nu era mai puțin schimbată, dar altfel: la el durerea scosese la iveală copilăria.

— Am plecat de sus pe ninsoare! spuse el, cînd Magnin îi strînse mîna, e amuzant! Zîmbi și închise ochii.

Magnin continua să înainteze, brancardierii din Linares în urma lui. Targa următoare era cu siguranță a lui Gardet: un pansament îi acoperea aproape în întregime obrazul. Din tot trupul, între caschetă și nasul dispărut parcă sub pansament, singurul țesut care se vedea erau pleoapele umflate, aproape să plesnească, învinețite, lipite una de alta de umflătură. Cei doi brancardieri din față, văzînd că Magnin voia să vorbească, așezară jos targa înaintea celor din spate și, o clipă, trupul rămase oblic, ca o înfățișare a războiului.

Nu putea face nici o mișcare: amîndouă mîinile lui Gardet erau sub pătură. Printre pleoapele ochiului stîng, lui Magnin i se păru că zărește o linie:

— Vezi?

— Nu prea. În sfîrșit, oricum, te văd!

Magnin dorea să-l îmbrățișeze, să-l zgîlțîie.

— Ce putem face?

— Zi-i babei să mă lase în pace cu supa ei! Ia spune, cînd ajungem la spital?

— Ambulanța va fi jos într-o oră și jumătate. La spital ajungem astă-seară.

Targa o porni din nou, jumătate din Valdelinares în urma ei. Cînd targa lui Scali îl depăși pe Magnin, baba cu părul acoperit de o basma neagră se apropie cu o ceașcă și-i dădu supă rănitului. Ducea un coș, iar în coș un termos și o ceașcă japoneză, poate obiectul ei cel mai de preț. Magnin își închipui marginea ceștii trecînd pe sub pansamentul ridicat al lui Gardet.

— Mai bine să nu-i dai celui care e rănit la față, îi spuse el.

— Era ultima găină din sat, îi răspunse ea, cu gravitate.

— Totuși.

— Băiatul meu e și el pe front...

Magnin aștepta să treacă prin fața lui tărgile și țăranii, pînă la ultimii care duceau coșciugul lucrat mai repede ca tărgile: obișnuința... Pe capac, țăranii legaseră una din mitralierele răsucite din avion.

La fiecare cinci minute brancardierii se schimbau, însă fără a lăsa din mîini tărgile. Magnin era uluit de contrastul dintre înfățișarea extrem de sărăcăcioasă a femeilor și termosurile pe care multe dintre ele le duceau în coșuri. Una se apropie de el.

— Cîți ani are? îi spuse ea, arătîndu-l pe Mireaux.

— Douăzeci și șapte.

De cîteva minute, ea urma targa, în dorința nelămurită de-a fi de folos, dar și cu o duioșie delicată și precisă a gesturilor, un fel de-a-i sprijini umerii — de fiecare dată cînd brancardierii, la o coborîre foarte abruptă, trebuiau să-și

fixeze picioarele — în care Magnin recunoștea eterna maternitate.

Valea cobora din ce în ce. De o parte, zăpezile se înălțau pînă la cerul incolor, atemporal; de cealaltă, nori mohorîți care lunecau deasupra crestelor.

Bărbații nu scoteau o vorbă. O femeie veni iară spre Magnin.

— Ce sînt străinii?

— Un belgian. Un italian. Ceilalți, francezi.

— E brigada internațională?

— Nu, dar e același lucru.

— Acela care-i...

Făcu un gest nelămurit spre fața lui.

— Francez, spuse Magnin.

— Mortul, e și el francez?

— Nu, arab.

— Arab? Ia te uită! Și-așa, zi, e arab?...

Se duse să răspîndească vestea.

Magnin, aflat aproape de capătul cortegiului, reveni pînă la targa lui Scali. Era singurul care se putea rezema în coate: în fața lui, cărarea cobora în serpentine aproape egale pînă la Langlois, oprit în fața unui șuvoi îngust , înghețat. Pujol revenise în spatele coloanei. De cealaltă parte a apei, drumul cotea în unghi drept. Cam vreo două sute de metri despărțeau tărgile; Langlois, cercetaș extravagant cu părul ca o pensulă, se afla la aproape un kilometru, fantomatic pe măgarul lui, în ceața care începea să se ridice. În urma lui Scali și a lui Magnin nu mai venea decît coșciugul. Brancardele, una după alta, treceau șuvoiul: cortegiul, din profil, se desfășura pe coasta imensă a stîncii cu umbre verticale...

— Știți, spuse Scali, am avut odinioară...

— Ia te uită, ce tablou!

Scali renunță la povestea lui; fără îndoială l-ar fi călcat pe nervi pe Magnin, după cum comparația dintre un tablou și ceea ce vedeau îl călca pe nervi pe Scali.

În perioada primei Republici, un spaniol care-i făcea curte surorii lui, căreia nici nu-i plăcea, nici nu-i displăcea, o luase într-o zi la casa lui de la țară, spre Murcia. Era o extravaganță de la sfîrșitul veacului al XVIII-lea: coloane crem pe ziduri portocalii, decorații de stuc în formă de lalele și merișori pitici în grădină, dispuși ca niște frunze de palmier sub trandafirii vișinii. Unul dintre foștii proprietari pusese odinioară să se clădească un minuscul teatru de umbre, cu treizeci de locuri; cînd intrară, lanterna magică era aprinsă și umbre chinezești tremurau pe ecranul minuscul. Spaniolul reușise: ea i-a fost amantă în seara aceea. Scali fusese gelos pentru prezentul acesta plin de vise.

Coborînd spre șuvoi, se gîndea la cele patru loji trandafirii și aurii pe care nu le văzuse niciodată. O casă cu înflorituri, cu busturi de ipsos între frunzele întunecate ale portocalilor... Brancarda lui trecu șuvoiul, coti. Înaintea lui apărură din nou taurii, Spania adolescenței sale, dragoste și decor, aiureli! Spania, era mitraliera răsucită pe coșciugul unui arab, erau păsările rebegite de frig, țipînd prin trecători.

Primii catîri coteau și iarăși dispăreau, mergînd din nou în direcția anterioară. După noua serpentină drumul cobora direct spre Linares: Magnin recunoscu mărul.

Asupra cărei păduri se revărsa o asemenea ploaie torențială de partea cealaltă a stîncii? Magnin își porni catîrul la trap, îi depăși pe toți, ajunse la cotitură. Nu era ploaie torențială: era zgomotul șuvoaielor de care-l despărțise stînca așa cum te desparte de o perspectivă, neauzindu-se pe celălalt versant; el urca din Linares, ca și cum ambulanțele și viața regăsită ar fi trimis din fundul văii acest vuiet puternic de vijelie printre frunze. Nu se înserase încă, dar lumina își pierdea tăria. Magnin, statuie ecvestră așezată de-a curmezișul pe catîrul fără șa, se uita la mărul neclintit în mijlocul

merelor sale moarte.... Capul lui Langlois, ca o pensulă însîngerată, trecu prin fața crengilor. În tăcerea cuprinsă deodată de vîjîitul de apă vie, inelul putrezind și germinînd părea a fi, dincolo de viața și de moartea oamenilor, ritmul vieții și al morții pămîntului. Privirea lui Magnin rătăcea de la trunchi la trecătorile fără vîrstă. Una după alta, treceau tărgile. Crengile se întindeau peste capul lui Langlois, peste brancardele ce se clătinau, peste zîmbetul cadaveric al lui Taillefer, peste chipul copilăros al lui Mireaux, peste pansamentul lat al lui Gardet, peste buzele crăpate ale lui Scali, peste fiecare trup însîngerat purtat într-un legănat frățesc. Coșciugul trecu, cu mitraliera lui răsucită ca o creangă. Magnin plecă mai departe.

Fără a înțelege prea bine cum, adîncul trecătorilor, în care se înfundau acum ca în pămînt, se armoniza cu veșnicia copacilor. Se gîndi la carierele de piatră unde, odinioară, prizonierii erau lăsați să moară. Însă piciorul acela rupt în bucăți pe care mușchii nu izbuteau să le lege, brațul atîrnînd, obrazul sfîrtecat, mitraliera de pe coșciug, riscurile acestea consimțite, căutate , marșul solemn și primitiv al brancardelor, toate erau la fel de imperioase ca stîncile vineții ce cădeau din cerul apăsător, ca și veșnicia merelor împrăștiate pe pămînt. Din nou, foarte aproape de cer, niște răpitoare țipară. Cît mai avea de trăit? Douăzeci de ani?

— De ce-o fi venit, aviatorul arab?

Una dintre femei venea din nou spre el, împreună cu alte două. Colo sus, păsările se roteau fără să-și miște aripile, ca avioanele.

— E adevărat că acum se poate drege nasul?

Pe măsură ce trecătoarea se apropia de Linares, drumul devenea mai larg; țăranii mergeau pe lîngă tărgi. Femeile în negru, cu basmaua pe cap și coșul pe braț, se foiau în jurul răniților, mereu în același sens, de la dreapta la stînga. Bărbații mergeau în urma tărgilor, fără să le depășească; înaintau unul lîngă altul, ținîndu-se foarte drept, ca toți cei ce duc o greutate pe umăr. La fiecare schimb, noii brancardieri tre-

ceau de la mersul lor țeapăn la o mișcare prudentă și afectuoasă cu care preluau brancardele, și plecau mai departe cu acel aho ! al trudei de fiecare zi, de parcă ar fi vrut să ascundă pe loc sentimentul dezvăluit de gestul lor. Obsedați de pietrele de pe cărare, gîndindu-se tot timpul cum să nu smucească tărgile, înaintau la pas, cu un pas ordonat și încetinit la fiecare pantă; și ritmul acesta, armonizîndu-se cu durerea pe un drum atît de lung, părea să învăluie trecătoarea imensă unde ultimele păsări strigau colo-sus, așa cum ar fi învăluit-o bătaia solemnă de tobe a unui marș funebru. Însă nu moartea se armoniza în clipa asta cu munții: ci voința oamenilor. În fundul trecătorii începea să se zărească Linares și tărgile se apropiau unele de altele; coșciugul ajunsese din urmă brancarda lui Scali. Mitraliera fusese prinsă pe locul unde se află de obicei coroanele; întregul cortegiu reprezenta, în comparație cu funeraliile, ceea ce însemna mitraliera răsucită față de niște coroane. Acolo, lîngă șoseaua Saragosei, în jurul avioanelor fasciste, copacii din pădurea înnegrită ardeau încă în asfințit. Ele nu vor mai zbura la Guadalajara. Și tot cortegiul țăranilor îndoliați, al femeilor cu părul ascuns sub basmale fără vîrstă, părea mai curînd că scoboară într-un marș triumfal, auster, decît că merge în urma răniților.

Acum, panta era ușoară: tărgile, părăsind drumul, se desfășurară prin iarbă, țăranii fiind dispuși în evantai. Copiii alergau dinspre Linares; la o sută de metri de brancarde, se dădeau la o parte, îi lăsau să treacă, apoi veneau în urma lor. Drumul cu pietre din cîmp, mai lunecos decît cărările de munte, urca de-a lungul meterezelor pînă la poartă.

În spatele crenelurilor era masat întregul Linares. Ziua era pe sfîrșite, dar încă nu se înserase. Deși nu plouase, caldarîmul lucea și brancardierii înaintau cu grijă. În casele ale căror etaje depășeau meterezele , erau aprinse cîteva lumini slabe.

Primul era tot bombardorul. Țărăncile, pe meterez, erau grave, dar nu surprinse: numai obrazul rănitului era descoperit și neatins. La fel față de Scali și Mireaux. Langlois în

chip de Don Quijote, cu pansamentul plin de sînge și degetele picioarelor spre cer (un picior fiindu-i scrîntit, își scosese o gheată) îi miră; războiul aviației, cel mai romantic, putea oare să sfîrșească astfel? Atmosfera deveni mai apăsătoare cînd trecu Pujol: mai era încă destulă lumină pentru ca privirile atente să fi văzut pe manta pete mari de sînge. Cînd sosi Gardet, asupra acestei mulțimi deja tăcute se așternu o asemenea tăcere încît se auzi deodată susurul îndepărtat al șuvoaielor.

Toți ceilalți răniți vedeau și, cînd dădură ochi cu mulțimea, se străduiră să zîmbească, chiar și bombardorul. Gardet nu privea. Era viu: de pe metereze , mulțimea deslușea, în urma lui, sicriul greoi. Pătura îl acoperea pînă la bărbie iar pansamentul era atît de neted sub cascheta ca un coif încît, dedesubt, nu putea exista nas: rănitul acesta reprezenta însăși imaginea pe care, de secole, și-o făceau țăranii despre război. Și nimeni nu-l silise să lupte. O clipă șovăiră neștiind ce să facă, hotărîți totuși să facă ceva; în sfîrșit, ca și cei din Valdelinares, ridicară pumnul în tăcere.

Începuse să bureze. Ultimele brancarde, țăranii de la munte și ultimii catîri înaintau, între mărețul peisaj stîncos unde se năștea ploaia de seară și sutele de țărani nemișcați, cu pumnul ridicat. Femeile plîngeau fără a schița un gest și cortegiul, cu tropotul său de copite, între eternul țipăt al răpitoarelor și zgomotul clandestin al suspinelor, părea că fuge de tăcerea ciudată a munților.

Ambulanța a plecat.

Prin ochiul de fereastrá care îngăduie comunicarea cu șoferul, Scali vede pătrate din peisajul nocturn ; ici-colo, un fragment de meterez din Sagunta, chiparoșii viguroși, negri la lumina lunii învăluită în ceață, ceața protectoare a bombardamentelor de noapte; case albe, ireale, casele păcii; portocale fosforescente în livezile negre. Livezile lui Shakespeare, chiparoși italieni... „Într-o asemenea noapte, Jessica..." Pe lume mai există și fericirea. Pe targă, la fiecare zdruncinătură, bombardorul geme.

Mircaux nu se gîndește la nimic: are temperatură mare; înoată cu greu într-o apă fierbinte.

Bombardorul se gîndește la piciorul lui.

Gardet se gîndește la fața lui. Lui Gardet îi plac femeile.

Magnin, la telefon, îl ascultă pe Vargas:

— E bătălia hotărîtoare, Magnin. Aduceți tot ce veți putea, ori cum veți putea...

— Comenzile profundorului de la *Marat* sînt aproape întrerupte...

— Ce veți putea...

IV

Guadalajara, 18 martie.

Italienii contraatacau spre Brihuega: dacă ajungeau acolo, cădeau în spatele tuturor forțelor republicane. Guadalajara ar fi fost din nou amenințată, armata de centru fără legătură cu Madridul, orașul aproape fără apărare, batalioanele Dimitrov, Thaelmann, Garibaldi, André-Marty, 6 Februarie fără linie de retragere, cucerirea Trijuequei și Ibarrei anihilată, Campesino pierdut în pădurea sa.

Batalioanele Thaelmann și Edgar-André, încă o dată, rezistau cu îndîrjire.

Batalionul Dimitrov — croați, bulgari, români, sîrbi, balcanici și studenții jugoslavi de la Paris — care în fața fasciștilor simțeau că sînt în fața celor ce i-au ucis pe ai lor, care-și petrecuseră douăzeci și patru de ore înjurînd tancurile italiene, pîndind ca la Jarama pădurea unde erau cuibărite,

care cuceriseră un kilometru și, înnebuniți de furie, fuseseră nevoiți să-l părăsească pentru alinierea frontului, care dormiseră lipiți ca muștele din cauza frigului, atacau sub ploaia de șrapnele. Unul din șefii secțiunii, muntenegrean, pleca în spatele frontului, răcnind: „Îngrijiți-vă de posturile voastre și nu de mine, nătărăilor“ ! susținîndu-și cu brațul drept brațul său stîng fracturat, cînd un glonte exploziv îi spulberă capul într-un vîrtej de zăpadă.

Începuse din nou să ningă; pe tot frontul, oamenii care înaintau, cu capul înfundat și mușchii pîntecului încordați în așteptarea rănilor, se simțeau prinși între gloanțele de plumb ale șrapnelelor și fulgii de zăpadă.

La batalionul Thaelmann nu se mai auzeau decît două fraze: „De haleală !“ și „Măi băiete, nu există război fără victime.“ Delegatul politic al companiei de mitraliere, rănit în abdomen și delirînd, striga: „Trimiteți tancurile! Trimiteți tancurile! “; de la începutul bătăliei, batalionul respinsese al unsprezecelea atac. Copacii mai aveau trunchiuri, dar nu mai aveau crengi.

— Nu-i război, zbiera Siry la franco-belgieni, ăsta-i sculament ! Nu se mai isprăvește !

Și se porni să improvizeze cîntecul mierloiului nepotolit. Puștile încinse începeau să le frigă mîinile.

La Manuel, oamenilor lui Pepe le rămăseseră șapte sute cincizeci de gloanțe pentru o mitralieră în stare să tragă șase sute pe minut. Jumătate din gloanțe fură împărțite trăgătorilor. În fața puștilor scoase din uz, cei noi plîngeau de enervare. „Aduceți mitraliera aici !“ strigă șeful secțiunii. Cînd fumul primului obuz se împrăștie, trupu-i ucis se afla pe locul pe care-l indicase tocmai cu degetul. Sosiră însă munițiile împreună cu cîteva puști suplimentare.

În sfîrșit, un strigăt se rostogoli deslușit din pădurile și din șesurile coborînd spre Brihuega, deși bombardamentul începuse din nou; se înălță din măslini, din zidurile scunde unde republicanii se încrustaseră ca niște insecte, din fermele și din cîmpiile distruse; orizontul păru că se întinde sub bom-

bardamentul înverșunat al tuturor bateriilor fasciste: soseau tancurile republicane.

Atacau pe tot frontul, peste cincizeci în linie, de la un capăt la celălalt al orizontului învăluit și dezvăluit de intermitența ninsorii. Cei care, sub măslinii înghețați, dormiseră dureros douăzeci de minute dintr-un somn neliniștit, cei care dormiseră înfășurați în oboseala lor și se treziseră înțepeniți, începură să alerge înapoia ultimelor tancuri ascunse într-una de rafalele de zăpadă.

La corpul al 5-lea, șeful companiei I-a fu primul ucis. După cîteva minute, unul din tancurile republicane explodă în flăcări, luminînd sinistru în albastru cîmpul acoperit de ninsoare și fulgii de zăpadă atîrnați în aer. Surprinși acolo de un tir încrucișat de mitraliere, lungiți pe burtă înapoia buștenilor, oamenii scobeau pămîntul cu încărcătoarele și cu căștile (cu baioneta ar fi trebuit să se scoale) se adăposteau, se ridicau pe neașteptate, o clipă ,pentru a-și arunca grenadele, se lungeau din nou sub mitralierele care rîcîiau pămîntul. Din cei șase voluntari care voiau să-i aducă înapoi pe răniți, patru fură doborîți. Internaționalii din preajmă nu auzeau în spatele lor decît gloanțele explozive și cîtcodată un glas strigînd: „Ei, tot vă merge bine?" la care altele răspundeau: „Așa și-așa, dar vouă?" Și dedesubt, ca un cor deznădăjduit pe toată întinderea cîmpiei: „Ajutor! Ajutor!"

Totuși, la ora trei, fiind prea obosiți, adormiră; se împărți din nou cafea; soldaților le era frică de frigul nopții. Sub glugile lor, începeau să-și amintească de tranșeele din Madrid, unde trăgeau cîteodată cu dumicatul în gură, unde glumeții domesticeau șoareci, unde soldații, în așteptarea obuzelor, priveau în tăcere poze de copii; și de Jarama unde atacau în spatele tancurilor fasciste cînd ele nu mai aveau muniții, unde unii, răcnind, veneau să ceară urină pentru a răci țevile mitralierelor.

„Nici un tanc fără glonte, nici un glonte fără tanc", le spunea Pepe, satisfăcut de formula lui, unor oameni care înaintau ; la dreapta lui, cei din al 5-lea socoteau că aerul e întesat de gloanțe și înaintau apărați de tirul întregii artilerii,

foarte bine dirijat de un ofițer spaniol. Pacifiștii din echipele de prim-ajutor, cu grenadele în mînă, fără brasarde, luptau cu grenadele împotriva tancurilor pentru a-și degaja răniții.

Cîteva voci începură *Internaționala*, acoperite imediat, cu furie, de un strigăt imens dinspre partea spaniolilor și un urlet foarte scurt în zece limbi dinspre partea Internaționalilor: „Înaintăm !"

— Fasciștii nu sînt sprijiniți de aviație, spusese unul din ofițerii statului-major al aerului.

Norii erau la două sute de metri și se pregătea din nou să ningă.

— Aerodromurile lor sînt de cealaltă parte a Sierrei, răspunse Sembrano. E puțin probabil să poată trece.

Cu brațul bandajat nu putea pilota. Trupele italiene se aflau între republicani și Sierra.

Vargas nu spunea nimic.

— În mod normal, spusese unul dintre ofițeri, dacă ieșim cu avioanele, riscăm zdrobirea întregii noastre aviații: e destul să fie furtună... Nici o autoritate militară nu și-ar lua răspunderea unui asemenea dezastru...

Vargas chemase ofițerul de ordonanță.

— Avioanele lor din Teruel pot zbura peste Sierra chiar pe vremea asta, spunea Sembrano.

— Nu cred c-au mai rămas, răspunse Vargas.

— Alo ! Alcala? telefona ofițerul de ordonanță. Trimiteți imediat la aerodromul 17 din Guadalajara tot ce aveți la dispoziție. Alo ! Aerodromul 21? Trimiteți la aerodromul 17 din Guadalajara tot ce aveți la dispoziție. Alo ! Sarion? Trimiteți la aerodromul 18 din Guadalajara tot ce aveți la dispoziție.

— Dacă pierdem această bătălie, spuse Vargas, pierdem totul. La urma urmei, nu trebuie să dăm socoteală pentru aviația noastră decît în fața poporului spaniol. Pentru fasciști e mai complicat... Să-i dăm drumul. Și pentru prima dată de luni de zile, își puse din nou cascheta.

Atacau noii veniți. Batalionul, ai cărui soldați nu fuseseră încă repartizați companiilor naționale, era format mai ales din

voluntarii din țările îndepărtate, sosiți de curînd: greci, evrei, sirieni din America de Nord, cubanezi, canadieni, irlandezi, sud-americani, mexicani și cîțiva chinezi. Începuseră prin a trage la întîmplare: sînt rari oamenii care nu simt nevoia să facă zgomot la prima lor bătălie. Se crezuseră răniți la primele lovituri, pentru că li se spusese că la început rănile nu dor; despre primele gloanțe unii afirmaseră că „era ca un fîlfîit de păsări spaniole". Ori de cîte ori trăgeau, îi stînjenea casca de care se izbea viziera, sau apărătoarea cefii; tulburați de irealitatea morților, tăcuți în fața primilor răniți, așteptaseră ordinul de atac, cu același zîmbet forțat pe toate chipurile. Apoi auziseră strigăte înăbușite, ceea ce însemna că batalionul Edgar-André, la dreapta lor, ieșea pe teren descoperit; iar ei se repeziră la vale cu grenadele, înapoia tancurilor.

În extrema stîngă, batalioanele lui Manuel încremeniseră din cauza unui tir de mitraliere, deplasate cu o rapiditate extraordinară, pînă cînd cavaleria maură, înarmată cu puști mitraliere, ajunse la tranșeele lor. Efectul fu imediat: cei ce se găseau pentru întîia oară în fața puștilor-mitralieră erau gata s-o ia la goană. Dar Manuel își încadrase recruții cu dinamitori formați de Pepe. Aceștia știau că în fuga calului călăreții nu pot ochi și că erau apărați. Răspunseră cu grenada la primul atac. Adăpostindu-se imediat îndărătul unei movile de cai morți, ajutați de recruții care pricepuseră și-i împușcau acum pe călăreții ce tocmai se adunau, începură să se tîrască sub cai pentru a căuta puștile-mitralieră. Rămîneau în urmă numai recruții țărani, gata să se lupte cu oamenii, neîndrăznind însă să ucidă niște cai atît de frumoși. În picioare, în spatele unui tanc, Gartner le vorbea, atent să nu facă gesturi mai largi decît turela.

Pe tot frontul, mîinile infirmierilor se înroșiseră.

Atunci, de parcă s-ar fi strecurat între zăpada albă de pe pămînt și zăpada murdară a norilor, apăru primul avion republican. Apoi, unul cîte unul, ca niște milițieni răniți, ciudate, apărură vechile avioane, care nu mai fuseseră văzute din luna august, avionetele „domnișorilor" și avioanele de transport, poștale, avioanele de legătură, fostul Orion al lui

Leclerc și avioanele-școală ; iar trupele spaniole le întîmpinau cu un zîmbet tulbure, amintind de sentimentele lor de-atunci. Cînd această delegație a Apocalipsului ajunse, razant cu zăpada, în dreptul mitralierelor italiene, toate batalioanele armatei populare în așteptare primiră ordinul de a înainta. Și, fără a ține seama de cerul înnorat și de zăpada amenințătoare, mai întîi trei cîte trei, apoi escadrilă după escadrilă, se izbeau de nori ca niște păsări de un tavan, coborau din nou, acoperind zarea cît vedeai cu ochii ; în acest orizont al bătăliei, cu un huruit care făcea ca zăpada să tresalte deasupra bulgărilor de pămînt și a morților, barînd linia în pantă a șesurilor pustiite, tot atît de întunecate ca și pădurile, năvăli ca o invazie formația de luptă a optzeci de avioane republicane.

Jos, ascunși în mantalele lor, cu capul sub o glugă ascuțită ca a marocanilor, republicanii înaintau. Prin scama care gonea în fața avioanelor, apărea o clipă o șosea tremurătoare ce devenea o coloană motorizată italiană ; deoarece vîntul bătea dinspre liniile republicane, Magnin, din Orion, nu mai vedea dacă această coloană fugea din fața glugilor, din fața tancurilor risipite pe cîmpiile imense, din fața avioanelor, sau dacă era dusă de vînt ca norii fără de sfîrșit și lumea întreagă.

Și totuși, niciodată nu se simțise atît de încordat în luptă, ca și cum nori și coloane ar fi fost expresia aceleiași voințe misterioase, ca și cum tunuri, fascism, uragan l-ar fi atacat laolaltă, ca și cum lumea aceasta lividă l-ar fi despărțit de victorie. Un nor uriaș, atît de întunecat încît aviatorilor li se părea că orbiseră, se năpusti asupra avioanelor de turism cu aripile tivite cu zăpadă, care începură să tremure în goana înnebunită a fulgilor ce le acopereau ascunzîndu-le cerul și pămîntul, încercuindu-le din dreapta și din stînga, fixîndu-le în locul acela unde păreau neclintite pe vecie, scîrțîind din toate încheieturile, împotrivindu-se cu înverșunare vîntului. Călăuzindu-se după o pată de un cenușiu aproape negru, Magnin văzu Orionul rotindu-se cu 180°. Compasul înțepeni, aparatele care indicau orizontala erau distruse. Darras, cu toate că era frig, își scoase

cascheta descoperindu-și părul, alb ca și tot ce înconjura avionul, se aplecă spre altimetrul de asemeni distrus; poate se prăvăleau cu 300 pe oră și nu se aflau nici la 400 metri.

Nu: ieșeau din nou înălțîndu-se.

Între scamele norilor destrămîndu-se deasupra pămîntului și, în înaltul cerului, marele Groenland neted și livid într-un al doilea ocean de nori, toate aparatele militare republicane înaintau în linie. Darras încercă să clatine aripile pentru a scutura zăpada.

— Atenție la bombe, pentru numele lui Dumnezeu!

Coborî în picaj, fără a le da prea mare atenție.

Dacă vor lupta pe ninsoare, o să fie vesel! se gîndi Magnin. Avioanele lui risipite pe toate meleagurile Spaniei, tovarășii lui risipiți prin toate cimitirele, și nu în zadar, el nu mai reprezenta, în fața flotei aeriene republicane reconstituite, nimic altceva decît Orionul extravagant, zgîlțîit cu furie de uraganul de zăpadă, decît avioanele acestea derizorii scuturate ca niște frunze. Șirurile eficiente și limpezi ale glugilor sub vălmășagul norilor nu acopereau numai pozițiile italiene din ajun, ci și o epocă depășită. Magnin, zgîlțîit de Orion ca de un ascensor în delir, recunoștea ceea ce vedea astăzi dedesubtul lui: era sfîrșitul guerilei, nașterea armatei.

Campesino ieșea din pădurea lui, garibaldienii și franco-belgienii coborau în urma batalionului Dombrowski, carabinierii urcau de-a lungul Tajunei. De la un capăt la celălalt al frontului, mitraliori care schimbau țeava mitralierelor se ridicau din cauza fierbințelii, secerați imediat de gloanțe. De la un capăt la celălalt al frontului înaintau tancurile, iar în urma lor soldații făceau naveta pentru a duce înapoi în pături o recoltă inepuizabilă de răniți. Un tanc republican, cu jumătate din șenilele lui peste hăul unei prăpastii, se profila pe cerul înnorat. Karlici, în sfîrșit șeful secțiunii de tancuri, înainta, trăgînd necontenit asupra secțiunilor antitanc inamice — umbre omenești fără ochi, încovoiate, cu grenade în mînă.

La Teruel Magnin văzuse în trecere urmele proprietăților imense, cu taurii lor nepăsători sau îndărătnici, împrăștiați prin munții războiului; aici, vedea de sus urme mai puțin pre-

cise, amestecate prin zăpadă cu zidurile scunde de piatră, atacate de Internaționalii și de brigăzile din Madrid, acele ziduri scunde de piatră, clădite de curînd, pe care le văzuse la Teruel și în Sud, îndesate și scurte, încă primejduite, printre urmele vechilor proprietăți imense. Își amintea de terenurile părăginite pe care nu aveau dreptul să le cultive muncitorii agricoli, gușați din cauza mizeriei... Țăranii îndîrjiți, cei ce luptau jos, pe pămînt, luptau pentru a înălța aceste ziduri scunde, prima condiție a demnității lor. Și, peste înțelesul limbajului cult, Magnin simțea în toate visele în care se zbătea de luni de zile, simplă și fundamentală ca nașterea, bucuria, durerea sau moartea, vechea luptă a lucrătorului de pe ogor împotriva stăpînitorului ereditar.

Cînd Orionul și flota sa învechită se întoarseră pentru a cincea oară, aviația republicană, coborîtă sub nori, ataca înaintea frontului glugilor. Aviația fascistă abia apăruse. Jos, tancurile republicane, într-o ordine de defilare ca în Piața Roșie, atacau, se întorceau, atacau din nou. Mănăstirile și bisericile din Brihuega, în fundul văii, de-abia se mai zăreau în pîcla serii unde se aprindeau bombele. Exploziile desenau acum potcoava armatei republicane împrejurul orașului; la extremitatea celor două capete se aprindeau baterii gîfîinde, ca niște ruguri înălțate împotriva zăpezii ce se apropia din nou. Împreunarea celor două capete însemna retragerea italiană pe tot frontul din Guadalajara.

Înaintea golului care le despărțea se întindeau panouri de semnalizare, dar negura cuprindea acum totul; imposibil să deslușești o uniformă. Dacă noaptea îi salva pe italieni, ei vor contraataca spre Trijuegua. Orionul clătinîndu-se (de altfel nu mai avea bombe) nu mai lupta; rămînea pe cer, azvîrlit de colo-colo, luptînd împotriva nopții care se lăsa asupra destinului Spaniei, precum odinioară asupra întoarcerii lui Marcelino. Dunga imensă a aviației militare, la mai puțin de două sute de metri de bătălie, plutea în zig-zag. Nici ea nu vedea nimic, și nu pleca. Ceața se înălța mereu din Valea Tajunei.

Dedesubtul ei continua strădania sălbatică a voluntarilor, strădanie ce trebuia să confirme sau să infirme crearea armatei republicane. Iar aviația, care cîștigase poate bătălia, se rotea în loc să plece, pîndind nu dușmanul, ci o victorie, uitînd de aerodroamele ei fără balize, fascinată în noaptea care se lăsa.

Magnin zbura peste vidul potcoavei, deasupra unuia din drumurile spre Horca, destul de lat în regiunea asta, mărginit de camioane părăsite. Pătrunse razant, cum o făcuse cu țăranul pe aerodromul din Teruel; și în timp ce din greșeală trupele republicane îi ciuruiau aripile, recunoscu panourile anarhistului Mera, ale carabinierilor, ale lui Campesino.

V

În depărtare răbufneau ultimele zvîcnete ale bătăliei. Manuel, urmat de cîinele lui, după ce-și stabilise frontul, făcea înconjurul satului pentru a rechiziționa camioane. Adoptase un cîine lup splendid, ex-fascist, rănit de patru ori. Cu cît se simțea mai depărtat de oameni, cu atît iubea mai mult animalele: tauri, cai militari, cîini-lupi, cocoși de luptă. Italienii părăsiseră multe camioane și, așteptînd ca ele să fie repartizate oficial, fiecare șef de corp (afirmînd cu viclenie că, dacă ar aștepta să treacă Campesino, nu le-ar rămîne nici unul) încerca să pună mîna pe cît mai mult. Provizoriu, camioanele erau depozitate în toate clădirile destul de mari ca să le cuprindă: biserici, primării sau hambare. În satul ocupat de carabinieri ele se aflau în biserică. Dar Manuel fusese prevenit că Ximenes era acolo, avînd aceeași intenție ca și el.

Era o biserică înaltă din pietre roșii, cu frunze de stuc ciuruite de gloanțe. Diagonale de lumină, brăzdînd bolțile de catedrală, se izbeau de un morman de scaune transformate în

urcele și de camioanele rînduite în tinda bisericii. Un milițian, care păzea biserica, îi urma pe Manuel și pe Gartner.

— L-ai văzut pe colonel? îl întrebă acesta.

— Pe acolo, în spatele camioanelor.

— Proastă treabă, mormăi Gartner: le-ofi și rechiziționat.

Privirea lui Manuel, încă neobișnuită cu întunericul, se oprea la un talmeș-balmeș aurit care tremura în umbră, deasupra portalului, ca un incendiu nemișcat: îngeri, cu picioarele în sus, umpleau în întregime peretele, în jurul țevilor cu capătul teșit: niște orgi extraordinare. Manuel zări o scară în spirală și o urcă, intrigat.

Milițianul îl urmase; Gartner rămăsese jos, ca pentru a păzi camioanele, cu cîinele în urma lui.

— Cum se face că-i neatinsă? întrebă Manuel pe milițian.

— Comitetul estetic revoluționar. Au venit băieții. Au spus Comitetului de aici: „Orgile și loja corului, astea sînt de valoare." (Au dreptate, s-a muncit ceva la ele!) Atunci s-au luat măsuri.

— Și italienii?

— N-au prea fost lupte pe aici.

Odinioară, pe mormîntul lui Cervantes, un anarhist, cu torța aprinsă cu care voise să dea foc capelei, făcuse o săgeată mare în direcția crucifixului rămas intact și scrisese: „Cervantes, el te-a salvat!"

— Ești de acord? întrebă Manuel.

— Omului care a făcut sculpturile astea, îi plăcea ce lucra. Eu, aici, am fost întotdeauna împotriva distrugerii. Bineînțeles, nu-s de acord cu popii; bisericile, n-am nimic cu ele. Eu, am ideea mea, cred c-ar trebui să facem din ele teatre: sînt luxoase, se aude bine...

Manuel își amintea de milițienii cu care, împreună cu Ximenes, discutase pe frontul Tagului. Cercetă cu atenție tinda bisericii și sfîrși prin a descoperi, lîngă un stîlp, un cap cu părul tuns scurt lucind în umbră ca puful unui pui. Manuel știa că Ximenes era meloman. Privea cu afecțiune nimbul alb al Bătrînului rățoi, zîmbi ca și cum ar fi pregătit o șotie și se așeză în fața clapelor. Începu să cînte: prima bucată

de muzică religioasă de care-și aminti, *Kyrie* de Palestrina. În tinda pustie a bisericii, cîntecul sacru răsuna rigid și grav ca draperiile gotice, nearmonizîndu-se cu războiul și armonizîndu-se foarte bine cu moartea ; în pofida scaunelor sfărîmate, a camioanelor și a războiului, glasul lumii de apoi punea din nou stăpînire pe biserică. Manuel era tulburat, nu de melodie, ci de trecutul său. Milițianul se uita năucit la acest locotenent-colonel care cînta un cîntec bisericesc.

— Va să zică merge, nu s-a stricat drăcia, spuse el cînd Manuel încetă să cînte.

Manuel coborî. Mîngîie cîinele, care nu lătrase. Îl mîngîia adesea: nu mai ținea nimic în mîna dreaptă. Gartner îl aștepta jos, lîngă scară. Lîngă camioane, pete mari, negre, acopereau lespezile. Manuel nu-și mai pusese de mult timp întrebarea ce lichid lăsa astfel de pete.

— *Kyrie* e minunată, spuse el tulburat, și-l cîntam gîndindu-mă la altceva. Am încheiat-o cu muzica... La cantonament, săptămîna trecută, ai văzut că pe pian era un teanc întreg de Chopin, din cel mai bun. L-am răsfoit, parcă venea dintr-o altă viață...

— Poate că era prea tîrziu... sau prea devreme.

— Poate... Cred însă că nu. Cred că, o dată cu lupta, am început o altă viață; tot atît de absolută ca aceea pe care am început-o cînd m-am culcat pentru prima oară cu o femeie... Războiul te face cast...

— Ar fi multe de spus.

Îl găsiră în sfîrșit pe colonel care pusese să se controleze motoarele în fața lui.

— Și așa, fiule, dumneata ești acela care-i faci pe îngeri să cînte pentru mine? Îți mulțumesc. Ai făcut-o anume, nu-i așa?

— Mi-a făcut plăcere.

Ximenes îl privea.

— Pînă la treizeci și cinci de ani, ajungi general, Manuel...

— Sînt un spaniol din secolul al XVI-lea, spuse Manuel cu zîmbetul lui serios și pieziș.

— Spune-mi, doar nu ești muzician de profesie. Unde naiba ai învățat orga?

— E rezultatul unui șantaj. Preotul care trebuia să mă învețe latina, mi-o preda o oră din două; a doua era pentru plăcerea mea. La început, plăcerea mea fu de altfel înlocuită de a lui: punea un ac de fildeș, mare lux pe vremea aceea, la un patefon de la tîrgul de vechituri, cu o pîlnie în spirală, și cînta din Verdi. Am știut *Africana* pe de rost. Apoi i-am pretins lecții de tactică (de tactică, colonele!) Mi-a atras atenția că nici nu cunoștea acest domeniu și nici nu se potrivea cu caracterul lui; dar a adus o cutie de pantofi plină de soldați decupați...

Pe tărgi și în pături treceau trupuri de soldați vii sau morți.

— Apoi au apărut discurile lui Palestrina. În speranța perfidă de a scăpa de tactică, le-a strecurat pe sub acul de fildeș și pîlnia spiralată. Succes deplin: am abandonat tactica și am vrut orga. Eram un pianist bun.

— Vezi, fiule, nu există numai preoți răi, spuse Bătrînul rățoi ironic.

Manuel aduse cu iscusință vorba despre camioanele sale, dar nici nu începuse bine:

— Orice strategie e inutilă, spuse Ximenes: pînă vin ordinele, camioanele astea sînt sfinte.

— Evident, au fost găsite într-o biserică. Dar carabinierii dumneavoastră au camionete.

Ximenes chicoti, închizînd un ochi ca odinioară.

— N-am ce-ți face. Ajungi general la treizeci de ani, dar n-o să iei camioanele mele. De altfel, nici nu-mi ajung. Hai să căutăm împreună altele.

— În Sierra, i-am spus unei milițiene că are păr frumos; i-am cerut un fir de păr. M-a trimis la plimbare; zgîrcenia dumitale e egală cu a ei.

— Ia o cheie franceză și să nu mai vorbim.

Plecară; încă înainte de Brihuega, fiecare găsise cîte trei camioane. Șoferii aduși de Gartner și cei ai lui Ximenes trecură la volan și merseră în urma lor.

— Parcă am fi niște cheflii de la o nuntă andaluză, spuse Manuel.

— Ne aflăm la kilometrul 88 ! le strigă un curier.

Victoria plutea în aer.

În piața din Brihuega, în fața comadamentului (toți ofițerii responsabili trebuiau să treacă pe-acolo în cursul dimineții), Garcia și Magnin îl ascultau pe un bătrîn fanfaron în lavalieră, neras de multe zile, răsărit cu siguranță dintr-o pivniță.

— Cînd s-au hotărît să ne dea afară, au strîns totul; au uitat însă sîrmele de care ne agățam nădragii. Iar ghizii nu știau de loc cum să explice sîrmele. Afară de unul. Un vechi amic; era artist, ăsta...

Imită gesturile cuiva care își piaptănă părul lung.

„Picta în acuarelă și făcea versuri, orice: un artist. Și atunci, le spunea el vizitatorilor Alcazarului din Toledo: «Doamnelor și domnilor, bineînțeles, Cidul Campeador avea multe de făcut; cînd isprăvea însă cu toate treburile sale, cu ordinele, scriptele și expedițiile, venea în această sală. Singur. Și atunci, închipuiți-vă, ce credeți că făcea pentru a se odihni? Se agăța de sîrmă și hop ! se legăna.»“

— Tovarășul acesta a fost ghid la palatul din Guadalajara, se adresă Garcia către Manuel și Ximenes, iar mai de mult, la Toledo.

Era un bătrîn cu favoriții tăiați scurt, avînd înfățișarea și gesturile actorilor cu vocație, care nu pot trăi decît în plăsmuire.

— Înainte de a-mi fi murit prima soție, îmi plăceau și mie toate astea, chestiile originale... Am cutreierat lumea, eram la un circ. De fiecare dată cînd era ceva de văzut, dădeam fuga. Dar, aici, toată povestea asta...

Arăta cu degetul cel mare în direcția Guadalajarei, unde vîntul ducea pe sub norii mohorîți un miros de cadavre și spre care se îndreptau prizonierii italieni.

„Toată povestea asta, și cardinalii, și chiar acești El Greco și turiștii și ceilalți și toate bazaconiile astea, cînd le-ai văzut

timp de douăzeci și cinci de ani, cînd șase luni ai văzut războiul..."

Arăta cu degetul tot înspre sud-vest, Guadalajara, Madrid, Toledo, de parcă ar fi alungat cu indiferență muștele.

Un ofițer veni să-i vorbească lui Manuel.

— Ne aflăm la kilometrul 90! strigă el, izbind puternic cu mîna spinarea cîinelui. Își părăsesc tot materialul!

— Aflați de la mine, domnule, începu din nou ghidul.

Ridică din umeri și spuse, de parcă ar fi rezumat experiența întregii sale vieți:

„Pietre.

Pietre... Pietre vechi... Asta-i tot. Dacă mergeți și mai jos, veți vedea lucruri care merită osteneala, lucruri din vremea romanilor! De peste treizeci de ani înaintea lui Cristos! Zic: înainte. Asta înseamnă ceva. Sagunta, e măreață. Sau vorbiți-mi de noile cartiere din Barcelona. Dar monumentele? Ca și războiul: pietre..."

O dată cu prizonierii italieni, trecură cîțiva mauri.

— Dumneata, îi spuse Garcia lui Magnin, pe măsură ce te bați, te legi și mai mult de Spania; eu, pe măsură ce lucrez, mă îndepărtez și mai mult de ea. Mi-am petrecut dimineața interogînd prizonieri mauri. Existau puțini mauri pe aici, dar existau totuși. Există pretutindeni. Îți aduci aminte, Magnin, de Vargas cînd îmi spunea: nu sînt decît douăzeci de mii de mauri! Bun. Aici se află un număr destul de mare de mauri din posesiunile franceze. La ora actuală, Islamul ca Islam, în calitate de comunitate spirituală, se află aproape în întregime în mîinile lui Mussolini. Francezii și englezii dispun încă de cadrele administrative ale Africii de Nord, dar Italia dispune de cadrele religioase. Primul rezultat e că luăm aici, la Brihuega, prizonieri mauri și prizonieri italieni. Agitație în Marocul francez, Libia, agitație în Palestina, Egipt, promisiunea lui Franco de a înapoia Islamului moscheia din Cordoba...

Lui Garcia îi plăcea să vorbească: și ceilalți doreau ca el să vorbească. Nu citeau decît ziare trecute prin cenzura de război, iar Garcia era informat. Dar nici Manuel nici Ximenes nu uitau de camioane.

În ușa casei unde se refugiase în timpul ocupației italienilor, o femeie îl striga pe ghid.

— Acum, spuse el lui Garcia, să-l vedem pe Azana la treabă. Ce-o să facă? E marea necunoscută...

Cu arătătorul ridicat spre cerul posomorît, renunță brusc la tonul misterios pe care-l luase, ca să spună cu cea mai mare indiferență:

„Nimic.

Nu va face nimic. Nu se poate face nimic... Franco, bineînțeles, e o gorilă. Îl las de-o parte. Dar, chiar cu Azana sau Caballero, cu U.G.T. sau cu cei din C.N.T. sau cu voi, acum că am ieșit din pivnița mea, tot voi servi clienții și voi fi ghidul idioților și voi muri la Guadalajara servind clienții și fiind ghidul idioților..."

Femeia îl strigă din nou și el pleacă.

— E tare tipul, spuse Magnin.

— În cel mai pasionat război civil, răspunse Garcia, există un mare număr de indiferenți...

„Știi, Magnin, după opt luni de război, pentru mine rămîne un mister: clipa în care un om se hotărăște să ia în mînă o pușcă."

— Prietenul nostru, Barca, avea niște cugetări adînci în privința asta, spuse Manuel.

Cîinele lup lătră aprobator.

— Asupra motivelor care te împing la luptă, da; dar, ceea ce mă interesează, e clipa, declanșarea. S-ar spune că lupta, Apocalipsul, speranța, sînt momeli de care se folosește Războiul pentru a pune mîna pe oameni. La urma urmei, sifilisul se ia o dată cu dragostea. Lupta face parte din comedia pe care aproape orice om și-o joacă sieși, și ea angajează omul în război după cum aproape toate prefăcătoriile noastre ne angajează în viață. Acum, începe războiul.

Asta gîndise Magnin în Orion, și fără îndoială mulți alții. Această conversație îi amintea de convorbirea lui cu Garcia și Vargas, în seara bătăliei de la Medellin; și simțea o dată mai mult că aviația internațională murise.

„În scurt timp va intra și Japonia în horă... spuse Garcia. Acolo ia ființă un imperiu aproape la fel de mare ca Imperiul britanic..."

— Gîndiți-vă la ceea ce era Europa cînd aveam noi douăzeci de ani, spuse Magnin, și la ceea ce este astăzi....

Manuel, Gartner și Ximenes începură din nou să vîneze camioane; Garcia îl luă pe Magnin de braț:

— Și Scali? întrebă el.

— Un glonte exploziv în picior, deasupra Teruelului. Își va pierde piciorul...

— Cum mai stătea el din punct de vedere politic?

— Hm... ce să zic, da: din ce în ce mai anarhizant, din ce în ce mai sorelian, aproape anticomunist.

— El nu se opune comunismului, ci partidului.

— Spuneți-mi, comandante, ce părere aveți despre comuniști?

Iar, se gîndi Garcia.

— Prietenul meu Guernico, răspunse el, susține: „Au toate virtuțile oamenilor de acțiune — și numai acestea." Dar, în acest moment, e nevoie de acțiune.

Coborî glasul, ca de obicei cînd rezuma o experiență amară:

— Azi-dimineață, mă aflam la prizonierii italieni. Era unul, nu tînăr, care plîngea ca un vițel. Îl întreb ce-i cu el, el plînge, plînge, plînge... În sfîrșit: „Am șapte copii... — Ei și?" Îmi dau seama în cele din urmă că e convins că vom împușca prizonierii. Îi explic că nu, se hotărăște să mă creadă. Deodată, furios, sare pe bancă, ține un discurs, urlînd — zece fraze, am fost înșelați în Italia etc. — și zbiară: „La moarte cu Mussolini!" Reacție slabă. Începe din nou. Iar prizonierii din jurul lui răspund: „La moarte!", imperceptibil, ca un cor cu gura-nchisă, cu privirile îngrozite spre ușă... Și totuși, ei se află la noi...

„Ceea ce conta, Magnin, nu era de loc teama de poliție; nici chiar de Mussolini: ci de partidul fascist. Și la noi... La începutul războiului, falangiștii sinceri mureau strigînd: Trăiască Spania! dar mai tîrziu: Trăiască Falanga... Ești sigur că, printre aviatorii dumitale, tipul de comunist care la început

murca strigînd: Trăiască proletariatul! sau: Trăiască comunismul! nu strigă astăzi, în aceleași împrejurări: Trăiască Partidul!"...

— Nu vor mai avea prilejul să strige, căci aproape toți sînt la spital sau în pămînt. Poate că e ceva individual. Attignies ar striga fără îndoială: Trăiască partidul! alții, altceva...

— De altfel, cuvîntul partid înșală. E foarte greu să-i pui sub aceeași etichetă mulțimi de oameni uniți prin votul lor și partidele ale căror rădăcini adînci se leagă de elementele profunde și iraționale din om... Începe epoca partidelor, dragul meu prieten...

Totuși, cugeta Magnin, Garcia mi-a afirmat altădată că U.R.S.S. n-ar putea interveni. E un om interesant, dar nu e profet. Comandantul îi strîngea brațul căruia nu-i dăduse drumul:

„Să nu exagerăm victoria noastră; această bătălie nu e de loc bătălia de la Marna. Dar, în sfîrșit, e totuși o victorie. Împotriva noastră se aflau aici mai mulți șomeri decît cămăși negre, de aceea am dispus să se facă, precum știi, propaganda prin megafoane. Dar, în sfîrșit, cadrele erau fasciste. Putem privi încruntați meleagurile astea, dragul meu prieten, ele reprezintă Valmyul nostru. Pentru prima oară, aici, s-au întîlnit cele două partide adevărate.

Niște ofițeri ieșiră din post bătîndu-se pe umeri:

— Kilometrul 92! strigară ei într-aiurea.

— Ați trecut prin Ibarra? îl întrebă Magnin pe Garcia.

— Da, dar în timpul bătăliei.

— Prin toate colțurile se găsesc vase cu orez. Se pare că e orez cu lapte; că garibaldienii îl cereau de mult (ei nu pot suferi uleiul spaniol) și că în sfîrșit l-au primit. Cum vă spuneam, orezul din vase e acoperit de zăpadă. Ca și primii morți. Au fost scoși de sub zăpadă pentru a fi îngropați: toate aceste fețe ale morților sînt niște fețe fericite, cu un zîmbet blînd pe buze, zîmbetul mîncăciosului.

Caraghioasă viață și viața asta... spuse Garcia.

Magnin se gîndea la țărani. Era departe de a fi tot atît de familiarizat cu ideile ca Garcia; dar practica aviației imprima

gîndirii sale o relativitate cu totul fizică, care suplinea cîteodată profunzimea. Țăranii îl obsedau: cel trimis de Garcia, cei cărora le ceruse mașinile prin sate, cei din coborîșul munților, cei pe care-i văzuse luptînd jos, pe pămînt, în ajun.

— Și țăranii? puse el doar această întrebare.

— Înainte de-a sosi, am băut la Guadalajara o cafea cu anason (ca de obicei fără zahăr). Cafegiul o pusese pe nepoțică să-i citească ziarul, căci ea știa să citească. Sau Franco, acolo unde e învingător, va realiza ce realizăm noi, sau se va înfunda într-o guerilă fără de sfîrșit. Hristos n-a triumfat decît prin Constantin; Napoleon a fost zdrobit la Waterloo, dar constituția franceză n-a putut fi suprimată. Ceea ce mă tulbură cel mai mult, e de a vedea în ce măsură, în orice război, fiecare ia ceva de la dușman, fie că vrea, fie că nu...

Ghidul se afla în spatele lui Garcia, care nu-l auzise întorcîndu-se. El ridică arătătorul și-și încreți pleoapele; fața-i era iluminată de mister, deși avea un nas de bețivan.

— Principalul dușman al omului, domnilor, e pădurea. Ea e mai tare decît noi, mai tare decît Republica, mai tare decît revoluția, mai tare decît războiul... Dacă omul ar înceta lupta, în mai puțin de șaizeci de ani pădurea ar acoperi din nou Europa. Ea s-ar afla aici, în stradă, în casele deschise, cu crengile ieșind prin ferestre — cu rădăcinile înfipte printre piane, ei! ei! domnilor, iată...

Cîțiva soldați, intrați în casele spintecate, cîntau la pian cu un deget.

— Kilometrul 93! strigă cineva la o fereastră.

Alți prizonieri străbăteau piața.

— Adunătură de ticăloși! spuse ghidul. Nu puteau să stea la ei acasă?

Lăsă în jos ochii și privirea i se izbi de ghetele sale noi.

„Pînă și pantofii mei sînt ai lor! Ce de material au mai lăsat!

Sînt și unii care-s băieți buni. Ia cîntați!“ strigă el, dînd din mîini, celor ce treceau lîngă el. Unul din prizonieri rosti o frază pe care ghidul n-o înțelese.

— Cc spune?

— Nenorociții nu cîntă, traduse Garcia.

— Cîntă-ți durerea, idiotule! răspunse ghidul în spaniolă.

Prizonierii se îndepărtau; el îi urmărea cu privirea.

„N-are nici o importanță, nenorocitule! Nici o importanță!“

În depărtare, la batalionul Garibaldi, cînta un acordeon.

„E atît de lipsit de importanță!... La Guadalajara, sînt paznic la o grădină. Vin șopîrlele... Cînd mă aflam în Indii, cu circul, am învățat o melodie hindusă; o fluier, și șopîrlele se așează pe fața mea. E de ajuns să închizi ochii. Și să știi melodia. Și atunci, ce? Războiul, războiul, prizonierii, morții... Și cînd se va sfîrși, mă voi lungi ca de obicei pe bancă, voi fluiera, și șopîrlele se vor așeza pe fața mea...“

— Mi-ar place să văd asta mai tîrziu, spuse Magnin, răsucindu-și mustața.

Ghidul îl privi, ridică din nou arătătorul:

— Nimeni, domnule, nimeni.

Și, îndreptînd arătătorul spre ușa de unde fusese chemat: „Nici chiar a doua mea soție.“

— Kilometrul 94! strigă un al doilea curier.

VI

Ordinul de rechiziție a camioanelor italiene sosind de la Cartierul General, Manuel îl părăsise pe Ximenes. Se întorcea pe jos spre cantonamentul brigăzii, cu cîinele lui, grav, alături de el; Gartner se dusese să restituie camioanele rechiziționate mai înainte.

Soldații rătăceau prin Brihuega, ciudat de trîndavi, cu mîinile goale. Strada mare cu case roz și galbene, cu biserici severe și cu mănăstiri mari, era atît de plină de dărîmături,—

atîtea case spintecate își aruncaseră mobilele —, era atît de legată de război încît, cînd se oprea războiul, devenea ireală și absurdă ca templele și cimitirele altor rase, ca soldații fără pușcă cutreierînd-o ca niște șomeri.

Alte străzi, dimpotrivă, păreau neatinse. Garcia îi povestise lui Manuel că la Jaipur, în Indii, toate fațadele caselor de chirpici, pentru a se crea o iluzie înșelătoare, sînt zugrăvite în roz, decor pe care-l poartă ca pe o mască. În numeroase străzi Brihuega nu era un oraș din chirpici, ci un oraș al morții, înapoia tuturor fațadelor ei de siestă și de vacanțe, cu ferestrele pe jumătate deschise sub cerul deznădăjduit.

Manuel nu auzea decît susurul izvoarelor. Începuse dezghețul; apa curgea sub cavalerii de piatră sau în simple jgheaburi, apoi se împrăștia în pîrîiașe pe caldarîmul ascuțit al vechii Spanii, unde se rostogolea clipocind ca micile șuvoaie de munte, printre portrete aruncate în stradă, bucăți de mobilă, cratițe și moloz. Nu rămăsese nici o vietate; dar, în singurătatea aceasta unde stăruia susurul apei, milițienii, ici și colo, treceau în tăcere dintr-o stradă în alta, lunecînd ca niște pisici. Și pe măsură ce Manuel se apropia de centru, un alt zgomot se contopea cu cel al apei, cristalin ca și el, armonizîndu-se cu el ca un acompaniament: sunetele unui pian. Într-o casă foarte apropiată, a cărei fațadă se surpase în stradă lăsînd toate camerele în aer liber, un milițian cînta o romanță cu un deget. Manuel ascultă atent: prin clipocitul apei auzea trei piane. Cîte un singur deget bătea clapele. Nici vorbă de *Internațională*: fiecare deget cînta o romanță, încet, de parcă ar fi cîntat numai pentru tristețea nesfîrșită a povîrnișurilor presărate cu camioane sfărîmate, înălțîndu-se din Brihuega spre cerul palid.

Manuel îi spusese lui Gartner că se despărțise de muzică și își dădea seama că, în această clipă în care se afla singur pe stradă într-un oraș cucerit, ceea ce dorea mai mult era să asculte muzică. Dar n-avea chef să cînte și voia să rămînă singur. Existau două patefoane în sala de mese a brigăzii sale. Nu păstrase discurile aduse cu el la începutul războiului, dar erau multe în cutia patefonului: Gartner era german.

Găsi simfonii de Beethoven și Cînteccle de adio. Nu-i plăcea prea mult Beethoven, dar n-avea importanță. Luă în camera sa patefonul și îl porni...

Deoarece muzica îi suprima voința, trecutul își recăpăta toată puterea. Își aminti de gestul cu care întinsese revolverul său lui Alba. Poate, cum spunea Ximenes, aflase rostul vieții sale. Se născuse în război, se născuse în răspunderea morții. Ca somnambulul trezit deodată pe marginea acoperișului, notele coborîtoare și grave îi proiectau în minte conștiința înfiorătorului său echilibru — a echilibrului din care nu te prăbușești decît în sînge. Își aminti de un cerșetor orb pe care-l întîlnise la Madrid, în noaptea bătăliei de la Carabanchel. Manuel era cu șeful Siguranței, în mașina acestuia: farurile luminaseră brusc mîinile întinse ale orbului, devenind imense prin proiecție din cauza că Gran-Via era înclinată, deformate de pietrele caldarîmului, frînte de trotuare, strivite de rarele mașini de război circulînd încă, lungi ca mîinile destinului.

— Kilometrul 95! kilometrul 95! strigară cîteva voci risipite prin oraș, toate cu același timbru.

Simțea în jurul lui viața, forfotind de prevestiri, ca și cum îndărătul norilor mohorîți, pe care tunul nu-i mai destrăma, l-ar fi așteptat în tăcere destine oarbe. Cîinele-lup asculta, lungit ca și cei din basoreliefuri. Într-o zi va fi pace. Și Manuel va deveni un alt om, necunoscut sieși, după cum luptătorul de azi fusese necunoscut celui care cumpărase o mică rablă pentru a face ski în Sierra.

Și fără îndoială, așa se întîmpla cu fiecare din oamenii care treceau pe stradă, care cîntau cu un deget pe clapele pianelor, în aer liber, romanțele lor stăruitoare, care luptaseră ieri sub glugile ascuțite și grele. Altădată Manuel se cunoștea meditînd; acum, doar o întîmplare îl smulgea acțiunii pentru ca să-i arunce în față trecutul. Și, ca el, ca fiecare dintre acești oameni, Spania stoarsă de sînge lua în sfîrșit cunoștință de ea însăși — asemeni aceluia care, pe neașteptate, se confruntă cu sine însuși în pragul morții.

Nu poți descoperi decît o singură dată războiul, dar descoperi de multe ori viața.

Acordurile muzicale care se succedau, înfășurate în trecutul lui, glăsuiau cum ar fi putut glăsui orașul acesta care-i oprise odinioară pe mauri, și cerul acesta, și aceste cîmpii eterne; Manuel auzea, pentru întîia oară, glasul a ceea ce e mai grav decît sîngele oamenilor, mai neliniștitor decît prezența lor pe pămînt — posibilitatea infinită a destinului lor; și simțea în el această prezență contopindu-se cu susurul pîrîiașelor și cu pasul prizonierilor, permanentă și profundă ca și bătaia inimii sale.

Redactor : FLORIN CHIRIŢESCU
Tehnoredactor : VICTOR MAŞEK

Dat la cules 08.07.1968. Bun de tipar 10.12.1968. Apărut 1968. Tiraj 30.145. Broşate 25.090. Legate 1/1 5.055. Hîrtie tipar înalt A mat de 63 g/m². Format 540×840/16. Coli ed. 24,83. Coli tipar 28,5. A. nr. 11.722. C.Z. pentru bibliotecile mari şi mici 84—31=59.

Tiparul executat la Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii", Piaţa Scînteii nr. 1, Bucureşti — Republica Socialistă România, comanda nr. 80 786

Lei 13